

วุดโตทัย

แหล่งกำเนิดแห่งคาถา

วุดต -คาถา

อุทย -บอเกิด หรือ แหล่งกำเนิด

คัมภีร์วุดโตทัย ผู้แต่งคือ พระสังฆรักษ์ชิตมหาสามิเถระ เพื่อจะอนุเคราะห์อนุชนรุ่นหลัง
ผู้รู้ภาษาขอมคดอย่างเดียว

คาถาที่แสดงไว้ในคัมภีร์นี้ มี ๑๐๘ ชนิด กับฉันท ๑๗ ประเภท ได้แบ่งออกเป็น ๖ ปริจเฉท คือ

๑. สัมณปริภาสานิเทศ ว่าด้วยชื่อและกฎเกณฑ์ทั่วไป มี ๑๖ คาถา
๒. มัตตาวุดตนิเทศ ว่าด้วยคาถามาตราพฤติ มี ๒๔ คาถา
๓. สมวุดตนิเทศ ว่าด้วยสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๔. อัทธสมวุดตนิเทศ ว่าด้วยอัทธสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๕. วิสมวุดตนิเทศ ว่าด้วยวิสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๖. ฉับปัจจยวิภาค ว่าด้วยนัย ๖ อย่างมีการแผ่ปัตถาระเป็นต้น มี ๔ คาถา

ปริจเฉทที่ ๑

สัมณปริภาสานิเทศ

แสดงชื่อและกฎเกณฑ์ทั่วไป

คำนอบน้อมพระรัตนตรัย

๑. นมตถุ ชนสนุดาน-	ตมสนุดานเกทีโน
ธมมุชชลนุดรุจิโน	มุณีโนโททาทโรจิโน

นโม อ.ความนอบน้อม มุณีโนโททาทโรจิโน แต่พระจอมมุณีผู้จุดดวงเดือน
อันมีรัศมีขาวผุดผ่อง ธมมุชชลนุดรุจิโน ผู้ทรงมีรัศมีอันสว่างไสวคือพระสังฆกรรม
ชนสนุดานตมสนุดานเกทีโน ผู้ทรงขจัดได้ซึ่งหมู่แห่งความมืดคือโสมพะในกระแสดิจิต
ของหมู่ชนโดยปกติ เม ของข้าพเจ้า อตถุ ของงมี.

ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระจันทร์อันมีรัศมีผุดผ่องคือพระจอมมุณี มีรังสี สว่างไสว
คือพระสังฆกรรม ทรงกำจัดความมืดคือโสมพะในกระแสดิจิตของปวงชน โดยปรกติ

ในคาถานี้พระสังฆรักขิตมหาสามีเถระ แสดงการนอบน้อมพระพุทธเจ้าโดยตรง แต่แสดงความนอบน้อมพระธรรมและพระสงฆ์โดยอ้อม นัยนี้เรียกว่า **อวินาภานัย** นัยที่ไม่แยกจากกัน

เพราะว่าบุคคลที่เคารพนบต่อพระพุทธเจ้า จะต้องมีความเคารพนบต่อพระธรรมและพระสงฆ์ด้วยอย่างแน่นอน ฉะนั้น คาถานี้จึงเป็น รตนตตยปณาม (นอบน้อมต่อพระรัตนตรัย)

เหตุในการรจนาคัมภีร์

๒. บิงฺคลาจริยาทีหิ

ฉนฺทํ ยมฺพิตํ ปุรา

สุทฺธมาคฺธิกาณํ ตํ

น สาเรติ ยถิจฺฉิตํ.

ยํ **ฉนฺทํ** อ.คัมภีร์สักกตฉนฺทํมีบิงฺคลฉนฺทํเป็นต้นใด **บิงฺคลาจริยาทีหิ** อันอาจารย์ ท. มีอาจารย์บิงฺคละเป็นต้น **อุทิตํ** รจนไว้แล้ว **ปุรา** ในกาลก่อน, **ตํ ฉนฺทํ** อ.คัมภีร์ฉนฺทํ **ยถิจฺฉิตํ** ยังประโยชน์ตามที่ปรารภมาแล้ว **สุทฺธมาคฺธิกาณํ** ของชน ท. ผู้รู้ภาษาขมคธอย่างเดียว **น สาเรติ** ย่อมให้สำเร็จไม่ได้

คัมภีร์สักกตฉนฺทํที่อาจารย์บิงฺคละเป็นต้นรจนไว้แล้วในกาลก่อน ไม่ยัง ประโยชน์ตามที่ปรารภให้สำเร็จแก่ชนผู้รู้ภาษาขมคธอย่างเดียว

หมายความว่า คัมภีร์ฉนฺทํที่อาจารย์บิงฺคละเป็นต้นแต่งไว้ในกาลก่อนนั้น แต่งไว้ด้วยภาษา สันสกฤต เพื่อเป็นอุปกรณ์ในการเรียนพระเวท ส่วนผู้ที่รู้ภาษาขมคธอย่างเดียว ไม่สามารถจะเรียน คัมภีร์เหล่านั้นได้ จึงไม่เกิดประโยชน์อะไร ดังนั้นท่านอาจารย์สังฆรักขิตมหาสามิเถระ ปรารภนา จะอนุเคราะห์ชนผู้รู้ภาษาขมคธอย่างเดียวให้รู้จักการแต่งฉนฺทํ เพื่อเป็นอุปกรณ์ในการเรียนพระไตรปิฎก จึงเป็นเหตุให้แต่งคัมภีร์ฉนฺทํ ชื่อว่า วุตโตทัย นี้ขึ้น

ใจความ ๕ อย่าง

๓. ตโต มาครภาสาย	มตดาวณฺณวิเภทน์
ลกฺขยลกฺขณสํยุตต์	ปสฺนุนตฺถปทกฺกมํ
๔. อิทํ วุตฺโตทยํ นาม	โลกิยจฺจนฺทนิสฺสิตํ
อารภิสฺสมหํ ทานิ	เตสํ สุขวิพฺพุทธิยา.

ตโต เพราะเหตุนั้น **ทานิ** ในกาลนี้ **อหิ** ข้าพเจ้า **อารภิสฺสํ** จักเริ่ม(จักประพันธ์) **อิทํ** ซึ่งคัมภีร์ใหม่นี้ **วุตฺโตทยํ นาม** ชื่อว่า วุตฺโตทัย **มตดาวณฺณวิเภทน์** อันมีมาตราวุตฺติ และวัณณวุตฺติเป็นประเภทพิเศษ หรืออันมี มาตราฉันทและวัณณฉันทเป็นประเภทพิเศษ **ลกฺขยลกฺขณสํยุตต์** อันประกอบ ด้วยอุทาหรณ์และสูตร หรืออันประกอบด้วยสูตร อันเป็นอุทาหรณ์ **ปสฺนุนตฺถปทกฺกมํ** อันมีลำดับแห่งเนื้อความและบทอันแจ่มแจ้งชัดเจน **โลกิยจฺจนฺทนิสฺสิตํ** อันอาศัย ซึ่งโลกิยฉันท **มาครภาสาย** ด้วยภาษามคธ **สุขวิพฺพุทธิยา** เพื่อความรู้ง่าย **เตสํ** ของชน ท. ผู้รู้ภาษามคธอย่างเดียวกันเหล่านั้น

ด้วยเหตุนี้ บัดนี้ ข้าพเจ้า(ผู้ซึ่งว่าพระสังฆรักชิตะ) จักประพันธ์คัมภีร์ฉันท ชื่อว่าวุตฺโตทัย อันจำแนกตามมาตราพฤติและวรรณพฤติ ซึ่งประกอบด้วยสูตร ที่เป็นอุทาหรณ์ มีลำดับบรรทัดและบทชัดเจน อิงอาศัยฉันทของชาวโลก ด้วยภาษา ที่มีในแคว้นมคธ เพื่อความรู้ง่ายของชน ผู้รู้ภาษามคธ อย่างเดียวกันเหล่านั้น

ในคาถาที่ ๓-๔ นี้ แสดงใจความไว้ ๕ ประการ คือ

๑. **สญฺญา** แสดงชื่อคัมภีร์ว่า **อิทํ วุตฺโตทยํ นาม** (คัมภีร์ฉันทนี้ชื่อว่าวุตฺโตทัย)
๒. **นิमितฺต** แสดงเหตุในการแต่งคัมภีร์ คือ **ปรารธนาจะอนุเคราะห์ชนผู้รู้ภาษามคธ** อย่างเดียว ด้วยคำว่า **อารภิสฺสํ** (จักรจนา)
๓. **กตฺตา** แสดงชื่อผู้ประพันธ์ ด้วยคำว่า **อหิ อารภิสฺสํ** (ข้าพเจ้าพระสังฆรักชิตะ)
๔. **ปริมาณ** แสดงขอบเขตของคัมภีร์ ด้วยคำว่า **มตดาวณฺณวิเภทน์** (อันจำแนกตามมาตราพฤติและวรรณพฤติ)
๕. **ปโยชน** แสดงวัตถุประสงค์ ด้วยคำว่า **เตสํ สุขวิพฺพุทธิยา** (เพื่อความรู้ง่ายของชนผู้รู้ภาษามคธอย่างเดียวกันเหล่านั้น)

คัมภีร์วุดโตทัยนี้ แสดงคาถาไว้ ๒ ประเภท ด้วยคำว่า **มตดาวฤกษ์นิเวทน์** คือ

๑. **มตดา** ได้แก่ มาตราพฤติ คือคาถาที่นับมาตราในแต่ละบาท มีทั้งหมด ๒๖ คาถาคือ

อริยาชาติ ๖ คาถา

คีติชาติ ๔ คาถา

เวตาลีชาติ ๙ คาถา

มัตตาสมกชาติ ๗ คาถา แสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๒

๒. **วณฺณ** ได้แก่ วรรณพฤติ คือคาถาที่นับพยางค์ในแต่ละบาท มีทั้งหมด ๘๒ คาถาคือ

สมคาถา ๖๑ คาถา

อัทธสมคาถา ๑๑ คาถา

วิสมคาถา ๑๐ คาถา จะแสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๓-๕

มาตรา หมายถึงเอามาตราของสระเท่านั้น

พยางค์ หมายถึงเอापยางค์หนึ่งๆ ซึ่งอาจเป็นสระล้วนๆ

คำว่า **ลกขยลกขณสยุตต์** หมายความว่า คัมภีร์วุดโตทัยนี้ มีสูตรเป็นอุทาหรณ์ หรือ มีอุทาหรณ์เป็นสูตร

คำว่า **โลกยจนฺทนิสฺสิต** (อิงอาศัยฉันท์ของชาวโลก) พระสังฆรักขิตมหาสามีเถระ อาศัยฉันท์ของชาวโลกเท่านั้น ซึ่งปรากฏในวรรณคดี เพราะว่าโลกยฉันท์เท่านั้น เป็นเหตุของกาพย์ประพันธ์ ไม่ได้อาศัยฉันท์ที่ปรากฏในพระเวท ดังคาถาที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ฉันท์โสนนยพยาชยาว่า

โลกย เวทิก เจว

จนฺท เตสุ ทฺวิธา มต

โลกยสฺส กพฺพมฺล-

ภาวโต ตํ สฺนนิสฺสิต.

ฉันท์มี ๒ ประเภท คือ โลกยฉันท์ และ เวทิกฉันท์ ในบรรดาฉันท์เหล่านั้น คัมภีร์วุดโตทัย อิงอาศัยโลกยฉันท์นั้น เพราะโลกยฉันท์เป็นมูลเหตุแห่งกวีนิพนธ์.

วิเคราะห์คำว่า วุดโตทัย

สกสกนมานิ ครุสฺหฺนิ วา วุจฺจนฺเต อเนนาติ วุตฺติ (คาถาอันเป็นเหตุกล่าวชื่อของตน ๆ หรือ เป็นเหตุกล่าวครุและลหุ ชื่อว่า วุตตะ

อุทยติ ปวตฺตเต เอตฺถาติ อุทย (คัมภีร์เป็นที่เป็นที่ไป เรียกว่า อุทยะ)

วุดตานํ อุทย วุดโตทย (คัมภีร์เป็นที่เป็นที่ไปของคาถา ชื่อว่า วุดโตทัย)

คณะ ๘ ในวรรณพฤติ

๕. สัพพคฺลา มุณา'ทีคฺลหุ

ภฺยา มชฺฌนุตฺตฺร ชฺสา

มชฺฌนุตฺตา รเต'เต'ฏฺฐ

คณฺา โค คฺรฺ โล ลหุ.

คณฺา อ.คณฺะ ท. อฏฺฐ ๘ คณฺะ อิติ คือ มุณา อ.ม คณฺะและ น คณฺะ ท. สัพพคฺลา
อันมีคฺรฺทั้งหมด และลหุทั้งหมด ภฺยา อ.ภคณฺะและยคณฺะ ท. อาทีคฺลหุ
อันมีคฺรฺในเบื้องต้นและลหุในเบื้องต้น ชฺสา อ.ชคณฺะและสคณฺะ ท. มชฺฌนุตฺตฺร
อันมีคฺรฺในท่ามกลางและคฺรฺในที่สุด รตา อ.รคณฺะและตคณฺะ ท. มชฺฌนุตฺตา
อันมีลหุในท่ามกลางและลหุในที่สุด ภวนฺติ มีอยู่ โค อ.ค คฺรฺ เป็นคฺรฺ โล อ.ล ลหุ เป็นลหุ

คณฺะมี ๘ คณฺะเหล่านี้ คือ ม คณฺะมีคฺรฺล้วน (๒ ๒ ๒) น คณฺะมีลหุล้วน (๑ ๑ ๑) ภ
คณฺะมีคฺรฺอยู่หน้า (๒ ๑ ๑) ย คณฺะมีลหุอยู่หน้า (๑ ๒ ๒) ช คณฺะมีคฺรฺอยู่กลาง
(๑ ๒ ๑) ส คณฺะมีคฺรฺอยู่หลัง (๑ ๑ ๒) ร คณฺะมีลหุอยู่กลาง (๒ ๑ ๒) ต คณฺะมีลหุอยู่หลัง
(๒ ๒ ๑) ค จัดเป็นคฺรฺ ล จัดเป็นลหุ

คณฺะ คือ กลุ่มคำที่กำหนดขึ้นด้วยคฺรฺและลหุ นับเป็นองค์ประกอบในการแต่งฉันท
คณฺะฉันทในวรรณพฤติมีคฺรฺและลหุ คณฺะละ ๓ พยางค์ มี ๘ คณฺะ คือ

๑. ม คณฺะ	มีคฺรฺล้วน	ใช้สัญลักษณ์คือ	๒ ๒ ๒
๒. น คณฺะ	มีลหุล้วน	ใช้สัญลักษณ์คือ	๑ ๑ ๑
๓. ภ คณฺะ	มีคฺรฺอยู่หน้า	ใช้สัญลักษณ์คือ	๒ ๑ ๑
๔. ย คณฺะ	มีลหุอยู่หน้า	ใช้สัญลักษณ์คือ	๑ ๒ ๒
๕. ช คณฺะ	มีคฺรฺอยู่กลาง	ใช้สัญลักษณ์คือ	๑ ๒ ๑
๖. ส คณฺะ	มีคฺรฺอยู่หลัง	ใช้สัญลักษณ์คือ	๑ ๑ ๒
๗. ร คณฺะ	มีลหุอยู่กลาง	ใช้สัญลักษณ์คือ	๒ ๑ ๒
๘. ต คณฺะ	มีลหุอยู่หลัง	ใช้สัญลักษณ์คือ	๒ ๒ ๑

คัมภีร์ฉันทสูตรที่ ๒ แสดงอุทาหรณ์ของคณะทั้ง ๘ ตามพระนามของพระพุทธเจ้าเป็นรูป ร้อยแก้วว่า

๑. สัพพัญญู	โม	(๒ ๒ ๒	ม คณะ)
๒. สุมณี	โน	(๑ ๑ ๑	น คณะ)
๓. สุคติ	โส	(๑ ๑ ๒	ส คณะ)
๔. มุณีนาท	โซ	(๑ ๒ ๑	ช คณะ)
๕. มาราริ	โต	(๒ ๒ ๑	ต คณะ)
๖. มารชิ	โภา	(๒ ๑ ๑	ภ คณะ)
๗. นายโก	โร	(๒ ๑ ๒	ร คณะ)
๘. มहेสี	โย	(๑ ๒ ๒	ย คณะ)

สาเหตุที่คณะหนึ่ง ๆ มีอยู่เพียงสามพยางค์ มีอยู่ ๓ เหตุ คือ

๑. อาศัยชนิดของเสียงเป็นกฎเกณฑ์ เสียง ๓ ชนิด คือ **อุทตต** -เสียงสูง, **อนุทตต** -เสียงต่ำ, **สริต** -เสียงกลาง ดังท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ฉันทสูตรนัยปฏิปัติ ว่า

อุทตตตา จ อนุทตตตา

สริตตา ติวิธา รวา

เอโก คโณปิ ตพภเทา

พนธิตพพา ตโยกรา.

เสียงมีสามชนิด คือ เสียงสูง เสียงต่ำ และเสียงกลาง ควรผูกคำสามคำ ให้เป็นคณะหนึ่ง เพราะความแตกต่างกัน ของเสียงทั้งสามชนิดเหล่านั้น

๒. อาศัยสภาพของพระคิระที่มีอยู่ในอัตตตา มี ๓ อย่างคือ **สัตตวะ** (ความจริงคือสุข) **รช** (มลทินคือทุกข์) **ตม** (ความหลงคือโมหะ) ท่านจึงบัญญัติคณะฉันทให้มี ๓ พยางค์ ตามสภาพของพระคิระซึ่งชาวฮินดูถือว่าเป็นผู้สูงสุด ดังท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ฉันทสูตรนัยปฏิปัติ ว่า

คณโก ทิ ลิวสุเสว

สตตัม ตมัม รชนติม

ติคฺคุณํ อุปนีสสา

พนธิตพพา ตโยกฺขรา.

บัณฑิตพึงผูกสามพยางค์ให้เป็นคณะหนึ่ง เพราะอาศัยสภาพ ๓ อย่างนี้ ของพระคิระเช่นนี้ว่า สัตตวะ, รช และ ตมะ

๓. อาศัยโวหารในพระวินัยคือ คำว่า **คณะ** หมายถึงภิกษุจำนวน ๓ รูป ต่างจากคำว่า **สงฆ์** ซึ่งหมายถึงภิกษุ ๔ รูปขึ้นไป ดังนั้น เมื่อเรียกว่าคณะ ก็หมายถึงอักษร ๓ พยางค์

เหตุที่คณะในคัมภีร์ฉันท ได้กล่าวว่ามีเพียง ๘ คณะเท่านั้น ไม่กล่าวว่ามี ๕ คณะ หรือ ๑๐ คณะเป็นต้น เพราะเมื่อแบ่งปัตถาระฉันท ๓ คำประพันธ์ จะได้แถวเพียง ๘ แถวเท่านั้น แถวเหล่านี้ เป็นคณะหนึ่ง ๆ คือ

มัชฌาฉันท์ ๓ คำประพันธ์			
ลำดับปัตถาระ			
คณะ	ครุ, ลหุ	ชื่อคาถา	คำแปล
ม คณะ	๒๒๒	มโนหรี	คณะนายินดี
ย คณะ	๑๒๒	ยทิจฉา	คณะตามที่ต้องการ
ร คณะ	๒๑๒	รขมา	คณะน่าพึงใจ
ส คณะ	๑๑๒	สริตา	คณะเปล่งเสียงชัดเจน
ต คณะ	๒๒๑	ตารินุทา	คณะมีเสียงสูง
ช คณะ	๑๒๑	ชนกนุติ	คณะที่ชื่นพึงใจ
ภ คณะ	๒๑๑	ภททาวพี	คณะมีลำดับดี
น คณะ	๑๑๑	นทิตา	คณะเปล่งเสียงเบา

นักศึกษาค้นพบว่า คำว่า ม คณะเป็นต้น เป็นคำยืมมาจาก มโนหรี เป็นต้น

อนึ่ง พึงทราบว่า บรรดาคณะทั้ง ๘ ในคัมภีร์วุตโตทัยนี้ แสดงคณะฉันท์ในวรรณพฤติ เรียงตามลำดับอักษรกิจคณะและอนักษรกิจคณะคือ

๑. **อักษรกิจคณะ** คณะที่ควรปรารภในการตั้งชื่อ คือ ม, น, ภ, ย ท่านกล่าวว่า เป็นคณะดี เพราะมีเทพบุตรเทพธิดารักษา จะส่งผลดีให้แก่เจ้าของชื่อ เทพธิดาสรัสวดีรักษา ม คณะ ส่งผลให้มีวาจาไพเราะและภุมมเทพก็รักษาคณะนี้ ส่งผลให้ได้ที่ดิน, เทพธิดาสุนทรียรักษา น คณะ ส่งผลให้มีรูปงาม, พระอินทร์ก็รักษาคณะนี้ ส่งผลให้มีอายุยืน, เทพธิดาเมขลารักษา ภ คณะ ส่งผลให้มีความสุข และจันทรเทพก็รักษาคณะนี้ ส่งผลให้มีปัญญา, ส่วนเทพธิดาสิริรักษา ย คณะ ส่งผลให้เจริญรุ่งเรือง และเทวดาเมฆก็รักษาคณะนี้ ส่งผลให้มีบิรวาร

๒. **อนักษรกิจคณะ** คณะที่ไม่ควรปรารภในการตั้งชื่อ คือ ช, ส, ร, ต ท่านกล่าวว่า เทพธิดากาลกนิรักษาคณะนี้ ทำให้ขาดความเจริญรุ่งเรือง ส่วนเทพบุตรผู้รักษาคณะมีตามลำดับดังนี้ คือ สุริยเทพรักษา ช คณะส่งผลให้เป็นทุกข์, वायुเทพรักษา ส คณะส่งผลให้อยู่แดนไกล, อัคนีเทพรักษา ร คณะส่งผลให้ถูกไฟเผา, อากาศเทพรักษา ต คณะส่งผลให้ตกต่ำ

ตารางแสดงคณะดีและไม่ดีพร้อมเทพบุตรเทพธิดาผู้รักษาคณะและดาวประจำคณะ

คณะ	เทพบุตรรักษา	ดาว	คุณโทษ	ครุ,ลหุ	เทพธิดารักษา	อิฏฐะ,อนิฏฐะ
ม	ภุมมเทพ	เชษฐชะ	ไต่ที่ดิน	๒ ๒ ๒	สร้อยดี	อิฏฐะ
น	พระอินทร์	ภรณี	อายุยืน	๑ ๑ ๑	สุนทรี	อิฏฐะ
ภ	จันทร์เทพ	มิลิระ	มีปัญญา	๒ ๑ ๑	มณิเมขลา	อิฏฐะ
ย	เมฆเทพ	สทภิสชะ	มีบริวาร	๑ ๒ ๒	ลีรี	อิฏฐะ
ช	สุริยเทพ	บุษพัลสุ	มีทุกข์	๑ ๒ ๑	กาลกิณี	อนิฏฐะ
ส	วายุเทพ	สวาดี	พลัดถิ่น	๑ ๑ ๒	กาลกิณี	อนิฏฐะ
ร	อัคนีเทพ	กัตติกา	ถูกไฟเผา	๒ ๑ ๒	กาลกิณี	อนิฏฐะ
ต	อากาศเทพ	ศรวณะ	ตกต่ำ	๒ ๒ ๑	กาลกิณี	อนิฏฐะ

คณะดีหรือไม่ดี ไม่สำคัญนัก เพราะกำลังของเทพรักษาคณะมีไม่มาก แต่ว่ากำลังวันกับกำลังดวงดาวมีมากกว่า ฉะนั้น สิ่งที่สำคัญในการตั้งชื่อ ต้องตั้งให้ตรงกับวันเกิด และมีผลตามดวงดาว ที่รักษาคณะอักษรตามวันเกิดมีแสดงไว้ในคัมภีร์นามภรณ์ที่ปีนี้ หน้า ๑๗๓ ว่า

สระ ๘ ตัว	เป็นอักษรแรกของ	คนเกิดวันอาทิตย์
ก, ข, ค, ฉ, ง"	คนเกิดวันจันทร์
จ, ฉ, ช, ฌ, ญ"	คนเกิดวันอังคาร
ย, ร, ล, ว"	คนเกิดวันพุธ
ป, ผ, พ, ภ, ม"	คนเกิดวันพฤหัสบดี
ส, ห"	คนเกิดวันศุกร์
ฎ, ฏ, ฑ, ฒ, ณ"	
ต, ถ, ท, ฐ, น"	คนเกิดวันเสาร์

วิธีพิเศษเพื่อกำหนดคณะให้ได้ ๓ พยางค์ ดังนี้

๑. ถ้าชื่อมี ๒ พยางค์ ให้เพิ่มพยางค์หลังที่เหมือนกัน เช่น ปิโย (๒ พยางค์) เพิ่มเป็น ปิโยโย เพื่อให้ครบ ๓ พยางค์

๒. ถ้าชื่อมี ๔ พยางค์ ให้ตัดพยางค์หลังออก เช่น จารุณโม (๔ พยางค์) ตัดพยางค์หลังออก เป็น จารุณ (เป็น ๓ พยางค์)

๓. ถ้าชื่อมี ๕ พยางค์ ให้ตัดพยางค์หน้าและพยางค์หลังออก เช่น วิสุทฺธิจิตฺโต (๕ พยางค์) ตัดพยางค์หน้ากับพยางค์หลังออก เป็น วิสุทฺธิจิต (๓ พยางค์)

วิธีตั้งชื่อตามวันเกิด

คณะ	อาทิตย์	จันทร์	อังคาร	พุธ	พฤหัสบดี	ศุกร์	เสาร์
ม	กานะ	ลิตฺติ	มัจจุ	ลาภะ	อุบาทว์	อมตะ	วระ
น	อุบาทว์	อมตะ	วระ	กานะ	ลิตฺติ	มัจจุ	ลาภะ
ภ	อมตะ	วระ	กานะ	ลิตฺติ	มัจจุ	ลาภะ	อุบาทว์
ย	กานะ	ลิตฺติ	มัจจุ	ลาภะ	อุบาทว์	อมตะ	วระ
ช	ลิตฺติ	มัจจุ	ลาภะ	อุบาทว์	อมตะ	วระ	กานะ
ส	วระ	กานะ	ลิตฺติ	มัจจุ	ลาภะ	อุบาทว์	อมตะ
ร	มัจจุ	ลาภะ	อุบาทว์	อมตะ	วระ	กานะ	ลิตฺติ
ต	อุบาทว์	อมตะ	วระ	กานะ	ลิตฺติ	มัจจุ	ลาภะ

สมมุติว่า คนเกิดวันพฤหัสบดี ต้องใช้อักษรที่ขึ้นต้นด้วย ป ผ พ ภ ม เช่น คนชื่อว่า มยุรี มี ๓ พยางค์พอดีไม่ต้องเพิ่ม ไม่ต้องตัด ถือว่าเป็น ส คณะ เป็นคณะที่ไม่ดี แต่กำลังวันกับกำลังดวงดาวสำคัญกว่า(ตกลาภะ ได้ลาภ) กำลังเทพผู้รักษาคณะ จึงถือว่าเป็นชื่อดีตามจันทร์ลักษณะ

วิธีตั้งชื่อนายที่กล่าวมานี้ มุ่งหมายจะสืบสานความรู้ของคนรุ่นก่อน มิใช่หวังให้ปฏิบัติตาม อย่างเคร่งครัด แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงสนับสนุนให้เชื่อถืออิทธิพลของดวงดาว แต่ทรงเน้นกรรม ปัจจุบันเป็นหลักสำคัญ โดยได้ตรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ ไว้ในนักขัตตชาดกว่า

นภขตฺตํ ปฎิมาเนนตํ

อตฺถอ พาลํ อฺปจฺจคา

อตฺถอ อตฺถสฺส นภขตฺตํ

กํ กริสฺสนฺติ ตาราภา.(ขุ.ชา.๒๗/๔๙/๑๒)

ประโยชน์ย่อมล่วงเลยคนเขลาที่รอคอยดวงดาวอยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของคนที่แสวงหาประโยชน์ (คือ ถ้าได้ประโยชน์ก็ถือว่าฤกษ์ดี) ดวงดาวจักรกระทำ อะไรได้

พระองค์ทรงตรัสไว้อีกคาถาหนึ่งว่า

ชีวกถย มต์ ทิสฺวา

ธนฺปาสิถย ทฺคฺคตํ

ปนฺถถย วเน มฺพฺหิ

ปาปโก ปฺนราคโต.(ขุ.ชา.๒๗/๕๗/๒๔)

นายปาปเห็นนายชีวกตายแล้ว เห็นนางธนปาลีผู้เซ่ใจ และเห็นนายปันถก
หลงทางอยู่ในป่า จึงกลับมาอีก(สู่เมืองตักกศิลา)

ในคาถานี้มีอธิบายว่า ก่อนสมัยพุทธกาล มีมาณพผู้หนึ่งชื่อว่านายบาป เขาไม่ชอบชื่อนี้
จึงไปขอเปลี่ยนชื่อกับอาจารย์ทศปาโมกษ์ ในเมืองตักกศิลา อาจารย์บอกให้เขาออกเดินทางไปสู่โลก ภายนอก
แล้วสำรวจว่าคนที่มีชื่อตรงตามความหมายจริง ๆ นั้นมีมากไหม เขาได้ออกเดินทางไป
พบคนตายที่ถูกนำไปสู่ป่าช้า สอบถามดู ก็รู้ว่าคนตายมีชื่อว่านายชีวก(นายชีพอยู่) ต่อมาก็พบ
นางธนปาลี(นางออมทรัพย์) ผู้เป็นนางทาสีที่ถูกนายเขียนตีอยู่ สุดท้ายพบกับนายปันถก (นายเดินทาง)
กำลังหลงทางอยู่ จึงกลับสู่เมืองตักกศิลา แล้วไม่ขอเปลี่ยนชื่ออีก

ส่วนในคัมภีร์ฉันทมถสลิมครได้เรียงคณะตามปัตถารนัย ดังคาถาที่ทานประพันธ์ไว้ว่า

สพฺพโค อาทิมชฺชลา

คฺลนฺตา มชฺชอาทิกา

สพฺพโล มยฺรสฺตชฺชภา

คณฺหา โค ครุ โล ลหุ.

ม คณะมีครุทั้งหมด, ย คณะมีลหุอยู่หน้า, ร คณะมีลหุอยู่กลาง, ส คณะมีครุอยู่หลัง, ต
คณะมีลหุอยู่หลัง, ช คณะมีครุอยู่กลาง, ฎ คณะมีครุอยู่หน้า, น คณะมีลหุทั้งหมด
คณะทั้งหลายมีอยู่(ในคาถาวรรณพฤติ) ครุ ชื่อว่า ค, ลหุ ชื่อว่า ล.

คณะ ๕ ในมาตราพฤติ

๖. ภชสา สัพพคลหู

ปณจิเม สณฺฐิตา คณา

อริยาทิมฺหิ วิญญเญยา

คโณ อธิ จตฺกฺกโล.

อิเม คณา อ.คณะ ท. เหล่านี้ **ปณจ** ๕ คณะ **อติ** คือ **ภชสา** อ.ภ คณะ ช คณะ และ ส คณะ ท. ด้วย **สัพพคลหู** อ.สัพพครุและสัพพลหู ท. ด้วย **โสตุชเนน วิญญเญยา** อันนักศึกษ่าพึงทราบ **สณฺฐิตา** ว่าดำรงอยู่แล้ว **อริยาทิมฺหิ** ในชนิดมาตราคาถา อันมีอริยาคาถาเป็นต้น **คโณ** อ.คณะ **อธิ** ในชนิดของมาตราคาถามีอริยาคาถาเป็นต้นนี้ **จตฺกฺกโล** มี ๔ มาตรา

คณะ ๕ เหล่านี้ คือ ภ คณะ, ช คณะ, ส คณะ, สัพพครุคณะ และสัพพลหูคณะ พึงทราบว่าดำรงอยู่ในมาตราพฤติมีอริยาคาถาเป็นต้น คณะในมาตราพฤตินี้มี ๔ มาตรา

มาตราพฤติ คือ คาถาที่นับมาตราเป็นหลักในการแต่งประพันธ์ มี ๔ ประเภท มี ๒๖ คาถาคือ

อริยาคาถา มี ๖ คาถา

คีติคาถา มี ๔ คาถา

เวตาลีคาถา มี ๙ คาถา

มัตตาสมกคาถา มี ๗ คาถา

มาตราพฤตินี้ คณะหนึ่งจะมี ๔ มาตราเท่านั้น ในที่นี้จะใช้เพียง ๕ คณะ คือ

๑. ภ คณะ ๒ ๑ ๑

๒. ช คณะ ๑ ๒ ๑

๓. ส คณะ ๑ ๑ ๒

๔. สัพพครุคณะ ๒ ๒

๕. สัพพลหูคณะ ๑ ๑ ๑ ๑

คาถาที่ ๕ แสดงคณะ ๘ ในวรรณพฤติ ส่วนคาถาที่ ๖ แสดงคณะ ๕ ในมาตราพฤติ เมื่อรวมคณะในวรรณพฤติกับมาตราพฤติ คณะทั้งหมดจึงมี ๑๐ คณะ คือ ม, น, ภ, ย, ช, ส, ร, ต, สัพพครุ และสัพพลหู

แต่ในคัมภีร์สันสกฤตจันท์และคัมภีร์จันท์มคธส่วนมาก กล่าวว่า

สัพพครุคณะคล้ายกับ ม คณะ แม้จะมีครุ ๒ พยางค์ ก็ถือว่าเป็น ม คณะได้ เพราะมีครูล้วนเหมือนกัน

สัพพลหูคณะก็คล้ายกับ น คณะ เพราะมีลหุล้วนเหมือนกัน ตามมตินี้ก็ถือว่า คณะจันท์ทั้งหมด มี ๘ คณะเท่านั้น ดังนั้น ในคัมภีร์วฤตไต่ท้ยนี้ก็จะใช้เหมือนกับคัมภีร์เหล่านั้น

รวมความว่า คณะที่มีครูทั้งหมด จะเป็นมาตราคณะก็ตาม วัณณคณะก็ตาม เป็น ม คณะ ได้เพียงอย่างเดียว การผูกพยางค์ ๓ พยางค์ และผูกมาตรา ๔ มาตรา ให้เป็นคณะหนึ่ง เป็นสภาพของวัณณคณะและมาตราคณะตามลำดับ สภาพของคณะทั้ง ๒ นี้ ไม่มีการเกี่ยวข้อง ซึ่งกันและกันเลย

เพราะเหตุนี้ การเรียก ๔ มาตราที่เป็นครู ว่าเป็น ม คณะ ในมาตราคณะที่ต้องประพันธ์ด้วย ๔ มาตรา ให้เป็นคณะหนึ่ง ๆ จึงเป็นสภาพของมาตราคณะ

เหมือนกับการเรียกพยางค์ ๓ พยางค์ที่เป็นครู ว่าเป็น ม คณะ ตามสภาพของวัณณคณะ ในวัณณคณะที่ต้องประพันธ์ด้วยพยางค์ ๓ พยางค์ ให้เป็นคณะหนึ่ง ๆ

สาเหตุที่ผูก ๔ มาตรา ให้เป็นคณะหนึ่ง ๆ ก็เพราะว่า ๔ มาตราเป็นจำนวนมาตราแรกสุด ในบรรดาจำนวนมาตราที่เสมอกับครูและลหุที่ผูกให้เป็นคณะได้ ดังท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ฉันทโศภนจิตรฎิปปณินว่า

คสฺมาสุ มตฺตาสุ

ยา สา อาทิมฺหิ สมฺปตา

จตุมฺมตฺตาว ตมฺมตฺตา

คโณ สมฺพชฺฌเร ธินา.

บรรดามาตราที่มีครูและลหุเสมอกัน(ที่ผูกให้เป็นคณะได้) บัณฑิตย่อมผูก ๔ มาตราที่มีอยู่ในเบื้องต้นแรก(คือที่มีจำนวนน้อยกว่า ๕ หรือ ๖ มาตรา) ให้เป็นคณะ (ในมาตราพฤตินี้)

คณะในคาถาประเภทนี้ต้องมี ๔ มาตราเท่านั้น มีอธิบายว่า

๑ มาตรา เสมอกับลหุอย่างเดียว ไม่เสมอกับครู จึงผูกเป็น ๑ คณะที่มี ๑ มาตราไม่ได้

๒ มาตรา ก็เสมอกับครู ๑ พยางค์ หรือเสมอกับลหุ ๒ พยางค์ ผูกเป็นลหุคณะ(๑ ๑) แต่ผูกเป็นครูคณะไม่ได้

๓ มาตรา ก็เสมอกับลหุเท่านั้น ไม่เสมอกับครู จึงผูกเป็นลหุคณะ (๑ ๑ ๑) ได้ แต่ผูกเป็นครูคณะไม่ได้

๔ มาตรา ถือว่าเสมอกับลหุและครู พอจะผูกเป็นลหุคณะ (๑ ๑ ๑ ๑) และครูคณะ (๒ ๒) ได้

จำนวนมาตราแรกสุด(น้อยสุด) พอผูกให้เป็นคณะได้ดังนี้ คือ

๑. ต้องมีความเสมอกันด้วยลหุและครู

๒. ต้องมี ๔ มาตราเท่านั้น

ดังนั้น จึงต้องผูก ๔ มาตรา ให้เป็นคณะหนึ่ง ๆ สำหรับในมาตราคณะ

ในมาตราพฤตินี้ มีคณะอยู่ ๕ คณะ เพราะเหตุว่า เมื่อนำ ๔ มาตรา มาแผ่ปัตถาระแล้ว จะได้แถวเพียง ๕ แถว แถวหนึ่ง ๆ จัดเป็นคณะหนึ่ง ๆ คือ

ปัตถาระ ๔ มาตรา		
จำนวน	ครุ, ลหุ	คณะ
๑.	๒ ๒	สี่พพครุ(ม คณะ)
๒.	๑ ๑ ๒	สี่ คณะ
๓.	๑ ๒ ๑	ช คณะ
๔.	๒ ๑ ๑	ภ คณะ
๕.	๑ ๑ ๑ ๑	สี่พพลหุ(น คณะ)

สรุปความว่า มาตราพถิติฎก ๔ มาตราให้เป็น ๑ คณะ ส่วนวรรณพถิติฎก ๓ พยางค์เป็น ๑ คณะ

ครุ, ลหุ และสัญลักษณ์

๗. สโยคาคิ จ ทีโฆ จ

นิคคหิตปโร จ โย

ครุ วรุโก ปาหนโต วา

รสฺโสณฺโณ มตฺตโก ลฺลชฺ.

โย สโยคาคิ จ อ.อักษรที่อยู่หน้าของสังโยคได้ด้วย โย ทีโฆ จ อ.ที่ฆอักษรได้ด้วย โย นิคคหิตปโร จ อ.อักษรอันมีนิคคหิตในเบื้องหลังได้ด้วย อตฺถิ มีอยู่ โส อ.อักษรนั้น สพุโพ ทั้งปวง ครุ ชื่อว่า ครุ ปาหนโต อ.อักษร อันเป็นที่สุดของบาท ครุ ชื่อว่า ครุ วา บ้าง ครุ อ.ครุ วรุโก มีลักษณะคต(งอ,โค้ง) รสฺโส อ.รัสสอักษร อณฺโณ อันอื่นจากครุ มตฺตโก อันมีหนึ่งมาตรา โล ชื่อว่า ลหุ โล อ.ลหุ ลฺลชฺ มีลักษณะตรง

อักษรที่อยู่หน้าของสังโยค, ทีฆสระ และอักษรที่มีนิคคหิตอยู่หลัง ชื่อว่า ครุ, อักษรที่สุดของบาทคาถา ชื่อว่า ครุ บ้าง ครุใช้ปอง, รัสสระที่มีหนึ่งมาตราอื่น(จากครุ) ชื่อว่า ลหุ, ลหุใช้ปองตรง

ครุ ๔ จำพวก

๑. สโยคาคิครุ ได้แก่ รัสสระ(อ อิ อุ)ที่อยู่หน้าพยัญชนะสังโยค จัดเป็นครุ เช่น กตฺวา, ทิสฺวา, ฏตฺวา เป็นต้น
๒. ทีฆครุ ได้แก่ ทีฆสระ ๕ ตัว คือ อา อี อุ เอ โอ จัดเป็นครุ เช่น กา, กี, ฌ, เก, โก เป็นต้น
๓. นิคคหิตปรรุ ได้แก่ รัสสระ ๓ ตัว คือ อ อิ อุ ที่มีนิคคหิตประกอบอยู่หลัง จัดเป็นครุ เช่น อํ อีํ อุํ เป็นต้น
๔. ปาหนตฺครุ ได้แก่ พยัญชนะที่ประกอบกับรัสสระ ซึ่งอยู่ท้ายบาทคาถา จัดเป็นครุ เช่น ยนฺทฺนฺมิตฺตํ อวมฺกฺลณฺจ ในบาทคาถานี้ จ ที่อยู่ท้ายบาทคาถา ถึงจะรูปเป็นลหุ แต่ก็จัดเป็นครุ เพราะคาถานี้กำหนดว่าท้ายบาทต้องเป็นครุ

อนึ่ง ถ้าฉันทลักษณ์กำหนดว่า พยางค์สุดท้ายในบาทคาถาต้องเป็นลหุ ลหุดังกล่าวจะถือว่าเป็นปาทนตฺครุไม่ได้ เช่นสูตรว่า **คฺลา สฺมานิกา รชา จ** -คาถาที่มีครุและลหุอยู่ท้าย ร คณะและ ช คณะ ชื่อว่า สฺมานิกาคาถา ฉะนั้น ปาทนตฺครุ จึงเป็นอนิจจปาทนตฺครุ

นอกจากนี้ สโยคาคิครุ ก็ยังถือว่าเป็นลหุได้ในบางที่ จะมีปรากฏในคาถาที่ ๘

ครุ วรุโก ได้แก่ ครุใช้ปอง

ลฺลชฺ (โล+ลฺลชฺ) ได้แก่ ลหุใช้ปองตรง

เรื่องสัญลักษณ์นี้ มีคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วุดไต๋ยสันนยะว่า

อทุฒจนุทสมิ วงัก

กณณูปคสมิ คริ

เภารีหตสมิ ลิเช

ลหุ ทณทสมิ อูซุ

บุคคลพึงเขียนครุเหงือเหมือนพระจันทร์ครึ่งซีก, เหมือนตุ่มหู หรือ เหมือนไม้ตีกลอง
 พึงเขียนลหุให้ตรงเหมือนไม้เท้า

และในคัมภีร์วาดินฎุสนันท์ก็กล่าวไว้ว่า

ครุ ตุ ทวิกล เภยโย

คชทนต์สมากติ

ลหุ ตทณโย สุโร โส

เอกมตุโต ปกิตติโต.

ครุมีลักษณะเหมือนงาช้าง พึงทราบว่ามี ๒ มาตรา, ลหุ อื่นจากครุนี้มีลักษณะตรง
 อาจารย์ทั้งหลายกล่าวกันว่า มี ๑ มาตรา

สัญลักษณ์ครุเขียนได้ ๔ อย่าง

๑. รูปร่างข้างหรือพระจันทร์ครึ่งซีกเป็นเส้นโค้ง (\smile)
๒. รูปร่างตุ่มหู คล้ายตัวเอสในอักษรโรมัน (S)
๓. รูปร่างไม้ตีกลองที่ใช้ในประเทศศรีลังกา มีปลายออกคล้ายเครื่องหมายคำถาม แต่ไม่มีจุดกลาง (?)
๔. รูปร่างหันอากาศ (\cup)

สัญลักษณ์ที่ ๑-๒ มีใช้ในฉันทลักษณ์สกฤต, ที่ ๓ มีใช้ในคัมภีร์สันนยะที่แปลอธิบายวุดไต๋ย เป็นภาษาลังกา
 ส่วนที่ ๔ มีใช้ในตำราฉันทไทย

สัญลักษณ์ลหุเขียนได้ ๓ อย่าง

๑. รูปร่างเป็นเส้นตรงแนวนอน (—) หรือแนวตั้ง (|)
๒. เลขศูนย์ (๐)
๓. รูปสระ อุ (,)

สัญลักษณ์ที่ ๑ มีใช้ในฉันทลักษณ์สกฤต, ที่ ๒ มีใช้ในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ ที่ ๓ มีใช้ใน
 ตำราฉันทไทยทั่วไป

สัญลักษณ์ที่กล่าวมานี้ เขียนยาก ถ้าสมั้ยไปแล้ว เพื่อให้เขียนง่ายเหมาะกับปัจจุบันสมัย จึงใช้เลข ๒
 แทนครุ, ใช้เลข ๑ แทนลหุ

สังโยคาคิครเป็นลหุได้บาง

๘. ปเร ปาทาทิสโยเค

โย ปุพฺโพ ครุกฺขโร

ลหุ ส กฺวจิ วิญญะโย

ตทฺหาทรณํ ยถา.

โย อุกฺขโร อ.อักขรใด **ปุพฺโพ** ข้างหน้า **ครุโก** เป็นครุ **โหติ** ย่อมเป็น **โส** อ.ครุอักขรนั้น **วิญญะโย** อันนักศึกษ่าพึงทราบ **ลหุ** ว่าเป็นลหุ **กฺวจิ** บ้าง **ปาทาทิสโยเค** ในเพราะสังโยคอันเป็นเบื้องแรกของบาท **ปเร** เบื้องหลัง **ตทฺหาทรณํ** อ.ตัวอย่างของครุเป็นลหุนั้น **ยถา** เป็นไฉน

เมื่อสังโยคต้น(สม)บาทหลังมีอยู่ อักขรหน้าอันเป็นครุ พึงทราบว่าเป็นลหุ ในบางที่ อุทาหรณ์ของครุที่เป็นลหุนั้น เป็นไฉน

คานานี้แสดงว่า ลหุอักขรที่สุดของบาทหน้า(บาทที่ ๑,๓) ที่เป็นสังโยคาคิครุ เพราะอยู่หน้า พยัญชนะสังโยคที่อยู่ในสมบาท(บาทที่ ๒, ๔) เป็นลหุได้บ้างในบางแห่ง ท่านจะแสดงอุทาหรณ์ ในคาถาถัดไป

อุทาหรณ์ครุเป็นลหุได้บาง

๙. ทสฺสนรสาณฺภวเน

นิพฺพุทฺเตธา ชินฺสฺสยํ ชนฺตา

วิมฺหยชนนํ สณฺมต-

กฺริยา นุ กํ นานุรฺมชฺชติ.

อัย ชนฺตา อ.หมูชนนํ **นิพฺพุทฺเตธา** เป็นผู้มีความยินดีเนื่องนิตย **ทสฺสนรสาณฺภวเน** ในการเสวยซึ่งรสแห่งการชมดู **ชินฺสฺส** ซึ่งพระชินเจ้า ผู้ทรงชนะมารหา **ภวติ** ย่อมเป็น **สณฺมตฺกฺริยา** อ.พระกิริยาอาการ อันล่ำรวมแล้ว **วิมฺหยชนนํ** อันยังความอัศจรรย์ให้เกิดขึ้น **กํ** ยังบุคคลไร **นานุรฺมชฺชติ** **นุ** จะมีให้ยินดีได้หรือ

ปวงชนนี้มีฉันทะในการเสวยรสแห่งการพบพระชินเจ้าเสมอ พระอาการที่สงบ เสื่อมก่อให้เกิดความอัศจรรย์ จะไม่ยังใครให้พึงใจหรือ

คานานี้เป็นคาถามาตราพฤติชื่อว่าปัจยาอริยา คณะในคาถาชนิดนี้มี ๔ มาตรา ยกเว้นพยางค์ สุตท้ายที่เป็นครุ มีตารางแสดงคณะดังนี้ คือ

	ภาคณะ	ชคณะ	สคณะ		ชคณะ	สัพพครุ	ชคณะ	ภาคณะ	ครุ
ปุพฺพุทฺธ	ทสฺสน	รสาณุ	ภวเน		นิพฺพุท	เตธา	ชินฺสฺส	ยํชน	ตา
	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๑ ๑ ๒		๑ ๒ ๑	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๑	๒

	ภาคณะ	สคณะ	ภาคณะ		ชคณะ	สัพพครุ	ลหุ	ภาคณะ	ครุ
อปฺรทฺธ	วิมฺหย	ชนนํ	สณฺมต-		กฺริยานุ	กํ นา	นุ	รฺมชฺช	ติ.
	๒ ๑ ๑	๑ ๑ ๒	๒ ๑ ๑		๑ ๒ ๑	๒ ๒	๑	๒ ๑ ๑	๒

“ต” ในบาทที่ ๓ อยู่หน้าพยัญชนะสังโยค คือ กุ ที่อยู่ต้นบาทที่ ๔ จัดเป็นสังโยคาคิครุ แต่ในกรณีนี้สังโยคาคิครุ เป็น ลหุ ได้บ้าง ถ้า “ต” เป็นครุ ก็จะเกิน ๔ มาตรา จะทำให้ลักษณะของอริยาคาถาเสียไป

สังเกตสังขยา, บาท, ยติ

๑๐. วิญเญยยา โลกโต สญญา สมุทฺโท’สุรสาทินํ

ปาโท เญยโย จตุตฺถโส ปทจฺเจโท ยติ ภาเว.

สญญา อ.ชื่อเครื่องหมายรู้อันมีสี่อย่าง ทำอย่าง ทกอย่าง เป็นต้น ท. **สมุทฺโท’สุรสาทินํ** แห่งศัพท์ ท. อันมีสมุทฺท อุสุ และรส เป็นต้น **วิญเญยยา** อันนักศึกษา ฟังทราบ **โลกโต** ตามอาหารของชาวโลก **จตุตฺถโส** อ.ส่วนที่สี่ **คากาย** ของคาถา **เญยโย** อันนักศึกษา ฟังทราบ **ปาโท** ว่าเป็นบาท **ปทจฺเจโท** อ.การหยุด(ออกเสียง) **ปทสุส** แห่งบท **ยติ** ชื่อว่า ยติ **ภาเว** ย่อมเป็น

ชื่อของศัพท์มี สมุทฺท, อุสุ และ รส เป็นต้น ฟังทราบตามชาวโลก ส่วนที่สี่(ของคาถา) ฟังทราบว่าเป็นบาท การตัดบท ชื่อว่า ยติ

วิญเญยยา ๑เปฯ -**รสาทินํ** ทานแสดงลักษณะของสังเกตสังขยา

ปาโท ๑เปฯ **จตุตฺถโส** ทานแสดงความหมายของบาทคาถา

ปทจฺเจโท ๑เปฯ **ภาเว** ทานแสดงความหมายของยติ

สังเกตสังขยา หมายถึง ศัพท์ที่ใช้ับจำนวนตามสิ่งที่ชาวโลกกำหนดกัน โดยใช้สิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลก ที่มีจำนวนตายตัวแน่นอน ไม่เพิ่มขึ้นและลดลงในกาลไหน ๆ และชาวโลกก็หมายรู้กันทั่วไป เป็นศัพท์สำหรับนับจำนวนนามนามที่กล่าวถึง เช่นคำว่า

สมุทฺท -มหาสมุทฺท ซึ่งเป็นที่ทราบของชาวโลกว่ามีสี่ จึงใช้เป็นสัญลักษณ์ของเลข ๔ เหมือนกับคำว่า จตุ ๔

อุสุ -ลูกศร หมายถึงลูกศรของพญามาร มี ๕ ดอก คือ สมโหมทนา, อุมุมาทนา, โสสนา, ตาปนา, ฤมภนา ฉะนั้น จึงใช้เป็นสัญลักษณ์ของเลข ๕

รส -รส ได้แก่รสต่าง ๆ มี ๖ รส คือ กสาว -ฝาด, ติตุต -ขม, มจฺฐ -หวาน, ลวณ -เค็ม, อมฺพิล -เปรี้ยว, กฏฺก -เผ็ด ฉะนั้น ทานจึงใช้แทนเลข ๖

ของยกอุทากรณของสังเกตสังขยา ที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ (คาถาที่ ๑๐๓) ว่า

ปาทเปโก ภวขุขุโธ

สรสาไซ พหุทโล

สิเนรุคุโค สุลโท

อวิสุ อิติ นามโก.

ต้นไม้นั้นหนึ่ง มีลำต้น ๓ มีกิ่ง ๕ มีใบมาก มียอด ๑ ให้ผลดี มีนามว่า อวิสุ

คาถานี้ ท่านเปรียบเทียบพระไตรปิฎก ว่าเหมือนกับต้นไม้อันมีลำต้น ๓ คือ ปิฎก ๓, มีกิ่ง ๕ คือ นิกาย ๕, มีใบมาก คือธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐, มียอด ๑ คือวิมุตติ, มีผลดี คือให้ผลในภพนี้, ภาพหน้า และผลสูงสุดคือพระนิพพาน อวิสุ เป็นคำย่อมาจาก อภิธรรมปิฎก, วินัยปิฎก และสุตตันตปิฎก

สังเกตสังขยาที่ใช้ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ มี ๒๑ ศัพท์ โดยใช้เป็นสัญลักษณ์แทนเลข ๔ (จตุ), ๕ (ปญจ), ๖ (ฉ), ๗ (สตต), ๘ (อฏฐ), ๙ (นว), ๑๒ (ทวาทส) รวม ๗ ชนิด คือ

๑. สังเกตสังขยาใช้แทนเลข ๔

เวท -พระเวท มี ๔ คือ อิรุ-ฤคเวท, ยชุ-ยชุรเวท, สามะ-สามเวท, อถัพพะณะ-อถัพพะณเวท

ยุค -ยุค มี ๔ คือ กตยุค, เทรตายุค, ทวาปรยุค และ กัลียยุค

อณฺณว, อมฺพุธิ, ชลธิ, ลินฺธ, สมฺพุท -มหาสมุทร มี ๔ ได้แก่ มหาสมุทรทั้ง ๔ ทิศ มีเขาสิเนรุอยู่ตรงกลาง

๒. สังเกตสังขยาใช้แทนเลข ๕

อกข -อินทรีมี ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (พราหมณ์ถือว่าอินทรีมี ๕ ในพระสูตรบางที่ก็มีแสดงอินทรีมี ๕ แต่บางที่ก็มี ๖ เพิ่มมโนอินทรีเข้ามา

อุสุ -ลูกศรของพญามาร มี ๕ สัมโมหนา-ศรทำให้หลง, อุมมาทนา-ศรทำให้คั่ง, โสสนา-ศรทำให้แหว่ง, ตาปนา-ศรทำให้เรารอน, ถัมภนา-ศรทำให้แข็ง

๓. สังเกตสังขยาใช้แทนเลข ๖

อุตุ -ฤดู มี ๖ เหมันตะ-ฤดูน้ำค้าง, ลีลิตะ-ฤดูหนาว, วสันตะ-ฤดูใบไม้ผลิ, คิมหะ-ฤดูร้อน, วัสสานะ-ฤดูฝน, สรหะ-ฤดูใบไม้ร่วง ทั้งหมดนี้ดูในคัมภีร์อภิธานปิฎก คาถาที่ ๗๙

รส -รสอาหาร มี ๖ คือ กสาวะ-ฝาด, ติตตะ-ขม, มรุระ-หวาน, ลวณะ-เค็ม, อัมพิละ-เปรี้ยว, กฏกะ-เผ็ด ทั้งหมดนี้ดูในคัมภีร์อภิธานปิฎก คาถาที่ ๑๔๘

๔. สังเกตสังขยาใช้แทนเลข ๗

อสุส, หย -ม้า แหลงกำเนิดม้าพันธุ์ดี มี ๗ คือ กัมโพชะ และอารภียะ เป็นต้น

อิสิ, มฺนิ -ฤๅษี ได้แก่ ฤๅษีบุตรท้าวมหาพรหม มี ๗ คือ มรีจิ, อตถิ, ปุละหะ, ปุละจนะ, กตุ, อังคิระ, วลิฏฐะ

สร -เสียงดนตรี มี ๗ คือ อสุภะ -เสียงโค, เหวตะ -เสียงม้า, ฉัชชะ -เสียงนกยูง, คันธาระ -เสียงแพะ, มัชฌิมะ -เสียงนกกระเรียน, ปัจจมะ -เสียงนกดูเหว่า, นิสาทะ -เสียงช้าง อีกอย่างหนึ่งคือ

สร -ระนาด มี ๗ คือ อโนตัตตะ, กัณทมุณฑะ, รตการกะ, จัททันตะ, กุณนาละ, มันทากิณี, ลีหัพปาตะ

๕. สังกตสังขยาใช้แทนเลข ๘

วสุ -วสุเทพ มี ๘ คือ อาปะ, ฐวะ, โสมะ, ฐวะ, อนิละ, อนละ, ปัจจุสะ, ปภาสะ

โกตี -พยานาค มี ๘ คือ อนันตะ, วาสูกี, ลังขะ, กักกภูชะ, ตักขกะ, ปทุมะ, มหาปทุมะ, กุลิสะ

๖. สังกตสังขยาใช้แทนเลข ๙

คห -ดาวพระเคราะห์ มี ๙ สุระ -อาทิตย, จันทะ -จันทร์, อังการะ -อังคาร, พุช -พุธ, พรหัพปติ -พฤหัสบดี, สุกกะ -ศุกร์, สเนจระ -เสาร์, ราหู -ราหู, เกตุ -เกตุ

๗. สังกตสังขยาใช้แทนเลข ๑๒

อกก -พระอาทิตย์ ได้แก่ ราศีโคจรของพระอาทิตย์ ๑๒ คือ เมสะ -ราศีเมษ, อสุภะ -ราศีพฤษภ, เมณนะ -ราศีเมถุน, กักกภูชะ -ราศีกรกฎ, ลีหะ -ราศีสิงห์, กัณณวา -ราศีกันย์, ตูลา -ราศีตุล, วิจฉิกะ -ราศีพิจิก, ฐนุ -ราศีธนู, มกระ -ราศีมังกร, กุมภะ -ราศีกุมภ์, มีนะ -ราศีมีน

บางคัมภีร์กล่าวว่า อักกเทพ -สุริยเทพ มี ๑๒ ตนบ้าง คุณลักษณะของพระอาทิตย์มี ๑๒ ส่วนบ้าง

ส่วนในคัมภีร์วุตโตทัยนิสสัยใหม่ แสดงสังเกตสังขยา ที่เป็นสัญลักษณ์แทนเลข ๑ ถึงเลข ๑๖ คือ

เลข	สังเกตสังขยา		
๑	จหนท	รูป	ภู
๒	เนตต	हतถ	ปกข
๓	อคคิ	กาล	ราม
๔	สมุทท	เวท	ยุค
๕	อุสุ	ยณณ	ภูต
๖	รล	อุตุ	องค
๗	มุณี	อสส	สร
๘	วสุ	นาค	สปป
๙	ฉิทท	องก	คห
๑๐	ทิส	โทส	
๑๑	รฎท	ลิว	
๑๒	อกก	ราลี	มาส
๑๓	วิสุส		
๑๔	สกก	มहु	ภูวน
๑๕	ติถิ		
๑๖	กลา	ราช	

ก. สังเกตสังขยาที่ใช้แทนเลข ๑

จหนท -พระจันทร์, รูป -รูป, ภู -แผ่นดิน

ข. สังเกตสังขยาที่ใช้แทนเลข ๒

เนตต -นัยน์ตา, หตถ -มือ, ปกข -ปักษ์

ค. สังเกตสังขยาที่ใช้แทนเลข ๓

อคคิ -ไฟ มี ๓ คือ ราคะ, โทสะ, โมหะ หรือ คหปตคคิ -ไฟคือสามิ, อาหุเนยัคคิ -ไฟคือมารดาบิดา, ทกขิณเยัคคิ -ไฟคือสมณะ

กาล -กาลเวลา มี ๓ คือ อดีต, อนาคต, ปัจจุบัน

ราม -พระเจ้ารามะ มี ๓ คือ ปรสูราม, เชฎฐปุตตราม, พลราม

ฉ. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๕

ยณฺณ -การบูชายณ มี ๕ คือ อัสนเมระ -การฆ่าม้า, ปุริสเมระ -การฆ่าบุรุษ, นิรัคคพีระ -การถอดตาล, ลัมมาปาสะ -การจงจำ, วาชเปยยะ -การตีมน้ำมนต์

ภุต -ธาตุ มี ๕ คือ ปจวิธาตุ, อาโปธาตุ, เตโชธาตุ, วาโยธาตุ, อากาสธาตุ

ง. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๖

องฺค -ส่วน คือ วิชาประกอบการศึกษาพระเวท มี ๖ คือ กัลปะ -วิธีจัดทำพิธี, ไวยากรณ์, โชยติส -ดาราศาสตร์, คีชา -วิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้อง, นิรุกติ -การทำตัวรูปด้วยวิธีลบอักษรเป็นต้น โดยไม่ใช้สูตรทางไวยากรณ์, ฉันทลักษณ์

จ. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๙

ฉิทฺท -ช่อง มี ๙ คือ ทวาร ๙ ได้แก่ ตา ๒, หู ๒, จมูก ๒, ปาก ๑, ทวารหนัก ๑, ทวารเบา ๑

ฉ. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๑๐

ทิส -ทิศ มี ๑๐ คือ ทิศใหญ่ ๔, ทิศเฉียง ๔, ทิศบน ๑, ทิศล่าง ๑

โทส -โทษ มี ๑๐ คือ นาคจะหมายถึงกิเลส ๑๐

ช. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๑๒

ราสี -ราศี มี ๑๒ คือ เมษะ -ราศีเมษ เป็นต้น

มาส -เดือน มี ๑๒ คือ จิตตะ -เดือน ๕, เวสาขะ -เดือน ๖, เชษฐะ -เดือน ๗, อาสาฬหะ -เดือน ๘, สาวณะ -เดือน ๙, ไปฏจปทะ -เดือน ๑๐, อัสนยุชะ -เดือน ๑๑, กัตติกะ -เดือน ๑๒, มาคสิระ -เดือน ๑, ผุสสะ -เดือน ๒, มาฆะ -เดือน ๓, ผัคคุณะ -เดือน ๔

ฉ. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๑๓

วิสุส -วิสุสเทพ มี ๑๓ ตน

ฉ. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๑๔

สกุก -ลักกเทพ, มนุ -มนุเทพ, ภูวน -ภูวนเทพ มี ๑๔ ตน

ฉ. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๑๕

ติถิ -ดิถี มี ๑๕ คือ ดิถี ๑ คำ จนถึงดิถี ๑๕ คำ

ฉ. สังกะสีขยาที่ใช้แทนเลข ๑๖

กลา -เลี้ยว มี ๑๖ คือ เลี้ยวในพระจันทร์มี ๑๖ ส่วนตามหลักโหราศาสตร์

ราช -ราชเทพ มี ๑๖ ตน

อีกอย่างหนึ่งคือ สังเกตสังขยาที่ใช้อักษรแทนตัวเลข เรียกว่า ปิฎกสังเกตสังขยา

ปิฎกสังเกตสังขยา

กาที ฎาที ยการาที นวสังขยา ปกาลิตา

ปณจสังขยา ปการาที สุณณา นาม สรณณา.

ก อักษรเป็นต้น ฎ อักษรเป็นต้น และ ย อักษรเป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้วว่า เป็นนวสังขยา (คือแทนเลข ๑-๙ ตามลำดับ) และ ป อักษรเป็นต้น ท่านกล่าวว่าเป็นปณจสังขยา (คือแทนเลข ๑-๕ ตามลำดับ) สระ ๘ ตัว และ ฅ อักษร และ ๗ อักษร ท่านกล่าวว่าเป็นเลขศูนย์

ตารางปิฎกสังเกตสังขยา									
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๐ (เลขศูนย์)
ก	ข	ค	ฅ	ง	จ	ฉ	ช	ฌ	ณ
ฎ	จ	ฑ	ฒ	ณ	ต	ถ	ท	ธ	น
ย	ร	ล	ว	ศ	ษ	ส	ห	ฬ	อ, อา, อิ, อี, อุ, อู, เอ, โอ
ป	ผ	พ	ภ	ม					

หมายเหตุ ฅ, ๗ ใช้แทนเลข ๐ จริง ส่วนสระ ๘ ตัว ใช้เป็นศูนย์ปลอม คือ ต้องประกอบด้วยพยัญชนะเพื่อให้ออกเสียงได้เท่านั้น

อุทาหรณ์ปิฎกสังเกตสังขยา

พุทฺธา อโนนามริยา สุสงฺขเย,

พุทฺธา อนีนาสุหลาธิสงฺขเย,

พุทฺธา ลโย ฆะ, มุกฺกชฺชปฺปเก,

วณฺทา มิ เต หุรฺนรฺกเม สเม.

พระพุทธเจ้าจำนวน ๑๒๕๐๐ พระองค์ ทรงอุบัติขึ้นแล้วในเจ็ดอสงไขย, ในกัณโถสงไขย ทรงอุบัติขึ้น ๓๘๗๐๐๐, ในสี่อสงไขย ทรงอุบัติขึ้น ๑๓ พระองค์ในสี่อสงไขย, ในแสนกัปป์ ทรงอุบัติขึ้น ๑๕ พระองค์ ข้าพเจ้าขออภิมุขกราบพระพุทธเจ้า ๕๑๒๐๒๘ พระองค์เหล่านั้น

คำว่า ปาโท ฅยโย จตุตฺถโส - ส่วนที่สี่ฟังทราบว่าเป็นบาท ท่านแสดงลักษณะของบาท

หมายความว่า เศษหนึ่งส่วนสี่ของคาถาที่มี ๔ บาท ชื่อว่า บาท คำนี้มีใช้เฉพาะบาทที่ ๔ แต่หมายถึงเอาบาทที่ ๑, ๒, ๓, ๔ เพราะเป็นส่วนหนึ่ง ๆ ในบรรดา ๔ ส่วนเหล่านั้น

ท่านกล่าวคำนี้ เพราะส่วนใหญ่นักภาษณ์มี ๔ บาท แต่ว่าคาถาที่มี ๒ บาทบ้าง ๓ บาทบ้าง ๕ บาทบ้าง ๖ บาทบ้างก็มีอยู่ ส่วนหนึ่ง ๆ ในคาถาเหล่านั้นก็ชื่อว่า **บาท** เช่นกัน

คำว่า **บาท** เป็นคำเรียกส่วนหนึ่ง ในสี่ส่วนของคาถาที่มีสี่บาท ฉะนั้น ส่วนที่ ๔ ของคาถา ฟังทราบว่าเป็นบาท เพราะทำให้บาททั้ง ๔ ครบจำนวน

คำว่า **ปทจเจโท ยตี ภเว** -การตัดบท ชื่อว่า ยตี ท่านแสดงลักษณะของยตี ว่าเป็นการตัดบทคือการเขียน หรือ การอ่าน โดยเว้นวรรคตอนได้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ ไม่เขียนหรืออ่านติดกันในกรณีสมควรแยกหรือแยกวรรคตอนในฉันทลักษณ์ทำให้ติดกันเป็นบทเดียว มี ๒ อย่าง คือ

ยตีคือการหยุด หมายถึงการพักเสียงไว้ ไม่อ่านติดต่อกัน ระหว่างบทหนึ่งกับอีกบทหนึ่ง

ยตีคือการตัด หมายถึงการตัดบทหนึ่งกับอีกบทหนึ่ง ตามวิภัติหรือตามสภาพเดิมของบทเหล่านั้น

ยตีคือการหยุด, การตัด ในคัมภีร์วृตโตทัยนี้ มี ๒ อย่าง คือ

๑. **ปาหันทยตี** ยตีปลายบาท คือ จังหวะหยุดที่ท้ายบาททุก ๆ บาทในคาถา ยตีประเภทนี้มีอยู่เสมอในบาททุกบาท ของมาตราพฤติและวรรณพฤติ

๒. **ปาทมัชฌยตี** ยติกลางบาท คือ จังหวะหยุดในระหว่างคำของบาทหนึ่ง ๆ ยตีประเภทนี้มีใช้น้อยมาก คัมภีร์วृตโตทัยกำหนดยตีประเภทนี้ในมาตราพฤติเพียง ๒ ชนิด บัจยาริยาคาถา และคิตติคาถา

ส่วนในวรรณพฤติ มีกำหนดไว้ ๑๙ คาถา คือ สาลินี, วาโตมมี, ลีรี, ปุฏฐะ, เวสสเทวี, ปหัสลินี, รุจิรา, อปราชิตา, ปทรณกลิกา, มณิคุณนิกระ, มาลินี, ลิขรณี, หริณี, มันทักกันตา, กุสุमितลตาเวลลิตา, เมฆวิปยุชชิตา, สัททูลวิกกีพีตะ, สัทธา และภัททกะ

ในคัมภีร์อื่น เช่น คัมภีร์ฉันทโฆจหนูปปณี กล่าวลักษณะของยตีไว้ ๒ อย่าง ว่า

วิภตฺยนฺตปทฺนเต จ

สภาวิกปทฺนตเก

ยมนํ ยามนํ เตสํ

ยตีติ ธีหิ รุจฺจเต.

การหยุดอ่านตัดบทในที่สุดของบทที่มีวิภัติอยู่ท้ายหรือบทเดิม(คือบทในสมาส) บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวว่าเป็นยตี

ตามมตินี้ ยตีมี ๒ อย่าง คือ

๑. **วิภตฺยนฺตปทฺนตยตี** คือ ยตีที่สุดของบทนาม และ อาชยัต ที่มีวิภัติอยู่ท้าย เช่น **ปุริโส มคฺคํ คจฺจติ** คำนี้ต้องอ่านเป็น ๓ บทว่า ปุริโส, มคฺคํ, คจฺจติ จะอ่านว่า ปุริ, โสมค, คํคจฺจติ อย่างนี้ไม่ได้ เรียกว่าตัดยตีผิด

๒. **สภาวิกปทฺนตยตี** คือ ยตีที่สุดของบทเดิมท่ามกลางสมาส เช่น **ชนสนฺตานตมสนฺตานเกทีโน** คำนี้ต้องอ่านแยกกันตามศัพท์เดิมว่า ชน, สนฺตาน, ตม, สนฺตาน, เกทีโน ถ้าไม่อ่านอย่างนี้ จะทำให้เสียความหมายของศัพท์

คาถา ๓ ประเภทในวรรณพฤติ

๑๑. สม่มทุธสมม์ วุตต์	วิสมม์ จา'ปรี่ ตีธา
สมา ลกฺขณโต ปาทา	จตุตทาโร ยสุส, ตัม สม่.
๑๒. ยสุส'นฺติเมเน ทฺติโย	ตติเยนา'ทีโม สโม
ต'ททุธสม่มญญัม ตุ	ภินฺนลกฺขณปาทิกัม.

วุตต์ อ.คาถา อตุถิ มีอยู่ ตีธา โดยอย่างสาม อิติ คือ สม่ จ อ.สมคาถาด้วย
อทุธสมม์ จ อ.อัทธสมคาถา ด้วย อปรี่ วิสมม์ จ อ.วิสมคาถา อื่นอีก ด้วย ปาทา อ.บาท ท.
จตุตทาโร สี่บาท ยสุส ของคาถาใด สมา เสมอเหมือนกัน ลกฺขณโต โดยลักษณะ ตัม
อ.คาถานั้น สม่ ชื่อว่า สมคาถา

ทฺติโย อ.บาทที่สอง ยสุส ของคาถาใด สโม เสมอเหมือนกัน อนฺติเมเน
ด้วยบาทอันมีในที่สุด ลกฺขณโต โดยลักษณะ อาทีโม อ.บาทอันมีในเบื้องแรก สโม
เสมอเหมือนกัน ตติเยเน ด้วยบาทที่สาม ลกฺขณโต โดยลักษณะ ตัม อ.คาถานั้น อทุธสมม์
ชื่อว่า อัทธสมคาถา ตุ ส่วนว่า ภินฺนลกฺขณปาทิกัม อ.คาถาอันมีบาทที่มีลักษณะแตกต่างกัน
หรือ อ.คาถาอันมีบาทที่แตกต่างโดยลักษณะ อญญัม ชื่อว่า วิสมคาถาอื่น

คาถามี ๓ ประเภท คือ สมคาถา, อัทธสมคาถา และวิสมคาถาอื่น, คาถาใดมีบาททั้งสี่
เสมอกันโดยลักษณะ คาถานั้นชื่อว่า สมคาถา, คาถาใดมีบาทที่ ๒ เสมอกันกับบาทท้าย
มีบาทแรกเสมอกับบาทที่ ๓ คาถานั้นชื่อว่าอัทธสมคาถา, ส่วนวิสมคาถาอื่น มีบาท
ที่มีลักษณะต่างกัน

คาถาวรรณพฤติในปริจเฉทที่ ๓-๔ มี ๓ ชนิด คือ

๑. **สมคาถา** คือ คาถาที่มีบาททั้ง ๔ มีลักษณะคณะ, ครุ, ลหุ เหมือนกันหมด ถ้าเป็นคาถาที่มียติ
ก็ประกอบด้วยยติเหมือนกันหมด ได้แก่ คาถา ๖๑ ชนิดในปริจเฉทที่ ๓ มี ตนมุชฺชมาคาถาเป็นต้น
ยกเว้นอุปชาติคาถา ซึ่งเป็นอัทธสมคาถา หรือวิสมคาถาตามสมควร

๒. **อัทธสมคาถา** คือ คาถาที่มีบาทเหมือนกันครึ่งหนึ่ง ได้แก่ คาถาที่มีวิสมบาท(บาทคี่)เหมือนกัน
กล่าวคือ บาทที่ ๑ เหมือนกับบาทที่ ๓ และมีสมบาท(บาทคู่)เหมือนกัน กล่าวคือ บาทที่ ๒ เหมือนกับบาทที่
๔ ได้แก่ คาถา ๑๑ ชนิดในปริจเฉทที่ ๔ มี อุปัจจิตตคาถา เป็นต้น

๓. **วิสมคาถา** คือ คาถาที่มีลักษณะต่างกันทั้ง ๔ บาท ได้แก่ คาถา ๑๐ ชนิดในปริจเฉทที่ ๕
มีวัตตคาถาเป็นต้น

ในคัมภีร์ฉันทฎีกาต่าง ๆ ยังจำแนกคาถามาตราพุดีออกเป็นสมคาถาเป็นต้นได้อีก ดังนี้ คือ

๑. อจลธิตีคาถา **เป็นสมคาถา**

๒. อริยาคาถา ๙ อย่างกับ อุกคีติคาถา **เป็นวิสมคาถา**

๓. คีติ ๓ อย่าง เว้นอุคคีติคาถา **เป็นอัครสมคาถา หรือวิสมคาถาตามสมควร**

๔. อปรันติกาคาถา, จารุหาลินีคาถา, มัตตาสมกคาถา, วิลีโลกคาถา, วานวาลิกาคาถา, จิตราคาถา, และอุปจิตราคาถา **เป็นสมคาถา, อัครสมคาถา หรือ วิสมคาถา ตามสมควร**

ขอควรจำ

คาถาทั้งหมดที่เหลือจากสมคาถา และอัครสมคาถา เป็นวิสมคาถาอย่างเดียวกัน

คำว่า **คาถา** ได้แก่ คำที่บุคคลสาธยาย มีรูปวิเคราะห์ว่า **คายตีติ คาถา** คำที่ถูกสาธยาย ชื่อว่าคาถา คาถาเป็นสิ่งที่ใช้คู่กันฉันท แต่ต่างกัน คือ ฉันทเป็นชื่อของการกำหนดจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทของคาถา และเป็นชื่อของกลุ่มคาถาที่มีจำนวนพยางค์เท่ากัน ในแต่ละบาท

ส่วนคาถากำหนดด้วยการวางครูลหุเป็นแบบต่าง ๆ ตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณะ กล่าวคือ ผู้ที่จะแต่งคาถา ต้องคิดว่าจะแต่งเป็นคาถากี่พยางค์ก่อน คือ แต่งเป็นฉันทไหนก่อน แล้วแต่งคาถาตามจำนวนพยางค์ ดังนั้น **ฉันทจึงเป็นเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท**

มีบางท่านถือว่าฉันทกับคาถาเหมือนกัน แล้วเรียกคาถาว่าฉันท เช่น ปัจยวัตฉันท, อินทรวีเชียรฉันท แต่ที่ถูก ควรเรียกว่าปัจยวัตคาถา, อินทรวีเชียรคาถา

อนึ่ง ฉันทนั้นมี ๒๖ ประเภท ดังจะกล่าวไว้ในคาถาถัดไป

ฉันท ๒๖ ประเภท

๑๓. ปาท'เมก'ก'ข'ร'ร'พ'ภ

ยาว **ฉ'พ'พ'ี'ส'ต'ก'ข'ร'ร'**

ภเว ปา'เท'ห'ิ, ต' ฉ'น'ห'์

นา'นา'นา'ม'อ'ม'ห'ิ'ต' ต'โต.

ย' ฉ'น'ห'์ อ.ฉันทใด ภเว ย่อมมี **ปา'เท'ห'ิ** ด้วยบาท ท. **อา'ร'พ'ภ** เริ่ม **ปา'ห'** ซึ่งบาท **เอ'ก'ก'ข'ร'** อันมี ๑ พยางค์ **ยาว ฉ'พ'พ'ี'ส'ต'ก'ข'ร'ร'** ถึงบาทอันมี ๒๖ พยางค์ **ย'โต** เพราะเหตุใด **ต'โต** เพราะเหตุนั้น **ต' ฉ'น'ห'์** อ.ฉันท นั้น **นา'นา'นา'ม'อ'ม'ห'ิ'ต'** อันอาจารย์ ท. กล่าวแล้ว โดยชื่อต่าง ๆ

ฉันทนั้นปรากฏด้วยบาทคาถาเริ่มจากบาทที่มี ๑ พยางค์ ถึงบาทที่มี ๒๖ พยางค์ ดังนั้น จึงปรากฏโดยชื่อต่าง ๆ

คาถานี้แสดงหน้าที่ ๒๖ ประเภท ตั้งแต่หน้าที่ ๑ พยางค์ ถึงหน้าที่ ๒๖ พยางค์ ดังนี้

จำนวน	พยางค์	ชื่อจันท์
๑	๑ พยางค์	อัญญา(อตุถา)
๒	๒ พยางค์	อจุจัญญา(อจุจตุถา)
๓	๓ พยางค์	มชฌมา
๔	๔ พยางค์	ปติจัญญา
๕	๕ พยางค์	สุปปติจัญญา
๖	๖ พยางค์	คายนตุตี
๗	๗ พยางค์	อญุหิกกา
๘	๘ พยางค์	อนญุจจุภา
๙	๙ พยางค์	พฺรหตี
๑๐	๑๐ พยางค์	ปนฺติ
๑๑	๑๑ พยางค์	ติจฺญจุภา
๑๒	๑๒ พยางค์	ชคตี
๑๓	๑๓ พยางค์	อติชคตี
๑๔	๑๔ พยางค์	สกุกรී
๑๕	๑๕ พยางค์	อติสกุกรී
๑๖	๑๖ พยางค์	อญฺจิ
๑๗	๑๗ พยางค์	อจุจญฺจิ
๑๘	๑๘ พยางค์	ธิติ(ทุติ)
๑๙	๑๙ พยางค์	อติธิติ(อติทุติ)
๒๐	๒๐ พยางค์	กติ
๒๑	๒๑ พยางค์	ปกติ
๒๒	๒๒ พยางค์	อากติ
๒๓	๒๓ พยางค์	วิกติ
๒๔	๒๔ พยางค์	สํกติ
๒๕	๒๕ พยางค์	อติกติ
๒๖	๒๖ พยางค์	อุกกติ

ในคัมภีร์วฤตตัตตนากร กล่าวแสดงฉันททั้ง ๒๖ ประเภทไว้ว่า

อุตตัจจุตา ตถา มชฺฌา	ปติฏฺฐา สุปติฏฺฐกา
คายนฺตยฺยณฺหิ'นฺนุฏฺฐกา จ	พฺรหฺตี ปนฺติเรว จ
ติฏฺฐกา ชคฺตี เจา	ตถาติชคฺตี มตา
สกกฺรี สาทิปุพฺพา จ	อฏฺฐจฺตยฺยจฺจิ ตโต มตา
ชิตฺติ จาติชิตฺติ เจว	กติ ปกติรากติ
วิกติ สํกติ เจว	ตถาติกฺกติ รุกฺกติ.

(ฉันทมี ๒๖ อย่าง คือ) อุตตัจจุตา, อัจจุตา, มชฺฌา, ปติฏฺฐา, สุปติฏฺฐกา, คายนฺตยฺยณฺหิ, อนุฏฺฐกา, พฺรหฺตี, ปนฺติ, ติฏฺฐกา, ชคฺตี, อติชคฺตี, สกกฺรี, อติสกกฺรี, อฏฺฐจฺจ, อัจจฺจจฺจิ, ชิตฺติ, อติชิตฺติ, กติ, ปกติ, อากติ, วิกติ, สํกติ, อติกติ และอุกฺกติ

ในพระไตรปิฎกสังยุตตนิกาย เทวตาสังยุต มีเทวดาตนหนึ่งมาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

กีสฺสู นินานํ คาถานํ	กีสฺสู ตาสํ วิยญฺชนํ
กีสฺสู สนนฺนิสฺสิตา คาถา	กีสฺสู คาถานมาสโย.

อะไรเป็นเหตุแห่งคาถา อะไรก่อให้เกิดคาถาเหล่านั้น คาถาอาศัยอะไร
อะไรเป็นบ่อเกิดของคาถา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า

จฺนฺโท นินานํ คาถานํ	อภฺขรา ตาสํ วิยญฺชนํ
นามสนนฺนิสฺสิตา คาถา	กวิ คาถานมาสโย. (ส.ส. ๑๕/๖๐/๕๓)

ฉันทเป็นเหตุของคาถา อักษรก่อให้เกิดคาถาเหล่านั้น คาถาอาศัยชื่อ (ที่ชาวโลก
สมมุติขึ้น) กวีเป็นบ่อเกิดของคาถา

คำว่า ฉันท คือ อะไร? ต่างจากคาถาหรือไม่?

คำว่า จนฺท มีรูปวิเคราะห์ว่า

อภฺขรปริมาณสฺสู สมนฺโหม จินฺทติ อเนนาติ จนฺโท.

วิธีกำจัดความสงสัยในจำนวนพยางค์ ชื่อว่า ฉันท

อวชฺชํ จาเทตีติ จนฺโท.

วิธีปักปิดโทษ (คือความสับสนในจำนวนพยางค์) ชื่อว่า ฉันท

ในคัมภีร์ไวยากรณ์คือสหัตพีปกรณก็แสดงว่าจันทร์กับคาถาต่างกันว่า

วณฺณนนิโยม จฺนฺโท, ครุหลฺหฺนนิโยม ภเว วุตฺติ. (สุตฺตมาลา. สุตฺร ๑๕๘)

การกำหนดพยางค์ ชื่อว่า จันท์ ส่วนการกำหนดครุหลฺหฺ ชื่อว่า คาถา
แม่ในคัมภีร์พาลาวตารก็กล่าวไว้เหมือนกันด้วยคาถามาตราพฤติว่า

อฺกฺขรนิโยม จฺนฺทํ

ครุหลฺหฺนนิโยม ภเว วุตฺติ

ทีโยม สโยคาทิ-

ปฺพุโพ รสฺโส จ ครุ หลฺ หุ ตฺ รสฺโส.(หน้า ๑๑)

การกำหนดพยางค์ ชื่อว่า จันท์ ส่วนการกำหนดครุหลฺหฺ ชื่อว่า คาถา, ทีฆสระ
และรัสสระที่อยู่หน้าพยัญชนะสังโยคเป็นต้น ชื่อว่า ครุ, ส่วนรัสสระ ชื่อว่า หลฺ
แม่ในคัมภีร์จันท์วุดตีปีป ก็กล่าวความต่างกันระหว่างจันทร์กับคาถาไว้เหมือนกันว่า

เอกปาทกฺขรณํ

นิโยม จฺนฺทลฺกฺขณํ

จตุปฺปาทกฺขรณํ ตฺ

นิโยม วุตฺติลฺกฺขณํ.

การกำหนดพยางค์ในบาทหนึ่ง ๆ เป็นลักษณะของจันทร์, ส่วนการกำหนดครุหลฺหฺ
ในบาททั้ง ๔ เป็นลักษณะของคาถา

การที่จะประพันธ์คาถานั้น ในเบื้องต้นต้องกำหนดจำนวนพยางค์ในคาถาที่จะตั้งขึ้นก่อน
ว่าคาถาที่จะตั้งนั้นมากหรือน้อยของใจความที่ประสงค์จะกล่าว การกำหนดจำนวนพยางค์ตามที่ได้กล่าวมาเช่นนี้
เรียกว่า จันท์

อนึ่ง เมื่อกำหนดจำนวนพยางค์แล้ว ต่อไปต้องกำหนดจำนวนครุหลฺหฺ การกำหนดจำนวนครุหลฺหฺนี้ เรียกว่า
คาถา เช่น

การกำหนดจำนวนพยางค์ ๑๑ คำ ในบาททุก ๆ บาท **เป็นติฏฐฎาจันทร์** แต่**การกำหนดครุหลฺหฺ**ว่า ทุก
ๆ บาทจะต้องมี ๓ คณะ (๒๒๑) ๒ คณะ, ๓ คณะ(๑๒๑) และครุ ๒ ตัว **เป็นอินฺทวชิราคาถา**

จันทร์ ๒๖ ประเภทเหล่านี้ มีใช้ในวรรณกรรมสันสกฤต แต่ในวรรณกรรมบาลีนิยมแต่งจันทร์เพียง
๑๗ ประเภท คือ ตั้งแต่จันทร์ ๖ พยางค์ ภายดีจันทร์ จนถึงจันทร์ ๒๒ พยางค์ คือ อากติจันทร์

ดังนั้น คัมภีร์วุดตีท้ยนี้ แสดงจันทร์เพียง ๑๗ ประเภทเท่านั้น ส่วนในคัมภีร์จันท์โทมถชริมคช
ได้แสดงจันทร์ ๒๖ ประเภทไว้ทั้งหมด

จันทร์ ๑-๕ พยางค์ และจันทร์ ๒๓-๒๖ พยางค์ มีอุทาหรณ์ในคัมภีร์มหาปณามะ แต่ในที่นี้จะกล่าวถึง
อุทาหรณ์ของจันทร์ ๑-๕ พยางค์ ดังนี้

อุตตัจฉน์ที่ ๑ พยางค์ เป็นสิรีคาถา

โส โภ

เน- สั

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นใครใหม่มนุษย์และเทวดาเหล่านี้ พระองค์มิใช่เทวดาหรือมนุษย์ทั่วไป

บุพพัทธะ	ค	ค
	โส	โภ
	๒	๒
อปรัทธะ	ค	ค
	เน-	สั
	๒	๒

คาถานี้ ชื่อว่า **สิรีคาถา** มีครุ ๑ พยางค์ในทุกบาท ดั่งคัมภีร์ฉันท์โหม้ฉริมคชกล่าวสูตรไว้ว่า
คุสิรี -คาถาที่ประกอบด้วยครุ ชื่อว่า **สิรี**

ัจจอุตตัจฉน์ที่ ๒ พยางค์ เป็นอิตถีคาถา

สตถา เนลั

เขมั ทาดา.

พระศาสดาได้ประทานความเกษมให้แก่มนุษย์และเทวดาเหล่านั้น

บุพพัทธ	ค ค	ค ค
	สตถา	เนลั
	๒ ๒	๒ ๒
อปรัทธะ	ค ค	ค ค
	เขมั	ทาดา.
	๒ ๒	๒ ๒

คาถานี้ ชื่อว่า **อิตถีคาถา** มีครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาท ดั่งคัมภีร์ฉันท์โหม้ฉริมคชกล่าวสูตรไว้ว่า
คาตุถี -คาถาที่มีครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า **อิตถี**

มัชฌาฉันท์ ๓ พยางค์ เป็นนารีคาถา

เหฟ้าตก-

กาโร โส

ชนฺตุนิ

โน มา ญ.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงก่อให้เกิดสุขแก่สรรพสัตว์ พระองค์มิใช่จันทรเทพหรือ

	ม คณะ	ม คณะ
บุพพัทธะ	เหฟ้าตก-	กาโร โส
	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒

	ม คณะ	ม คณะ
อปรัทธะ	ชนฺตุนิ	โน มา ญ.
	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒

คาถานี้ ชื่อว่า นารีคาถา มี ม คณะในทุกบาท ดั่งคัมภีร์ฉันท์โหมมชัยริมครกกล่าวสูตรไว้ว่า โม นารี-คาถาที่มี ม คณะ ชื่อว่า นารี

ปติฏฐาฉันท์ ๔ พยางค์ เป็นกัณเฑาะคาถา

โส โลกนุริ

หนตุวานโก

สตตมโภช

โพเธตวา ญ.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงกำจัดความมืดมนในโลก ยังเวไนยสัตว์ ให้เบิกบานปานดอกปทุม พระองค์คือสุริยเทพหรือ

	ม คณะ ครู	ม คณะ ครู
บุพพัทธะ	โส โลกนุริ	หนตุวานโก
	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒ ๒

	ม คณะ ครู	ม คณะ ครู
อปรัทธะ	สตตมโภช	โพเธตวา ญ.
	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒ ๒

คาถานี้ ชื่อว่า กัณเฑาะคาถา มี ม คณะและมี ครู อยู่ท้าย ในทุกบาท ดั่งคัมภีร์ฉันท์โหมมชัยริมครกกล่าวสูตรไว้ว่า โม โค กณเฑาะ -คาถาที่มี ม คณะ และมี ครู อยู่ท้าย ชื่อว่า กัณเฑาะ

สप्तติฎฐาฉันท ๕ พยางค์ เป็นปียาคาถา

ชนโมหฬ

สุชุตินุธิ

สุขท ชิน

ปณมามุยห.

ข้าพเจ้าขอหม่อมไหว่พระชินเจ้า ผู้กำจัดโมหะของปวงชน ทรงพระรัศมีงาม ประทานความสุข

บุพพัทธะ	ส ล ค	ส ล ค
	ชนโมหฬ	สุชุตินุธิ
	๑ ๑ ๒ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒
อปริทระ	ส ล ค	ส ล ค
	สุขท ชิน	ปณมามุยห.
	๑ ๑ ๒ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒

คาถานี้ ชื่อว่า **ปียาคาถา** มี ส คณะ, ลหุ และ ครุ ในทุกบาท **ตั้งคัมภีร์ฉันทโหมถศรีมคธ**
กล่าวสูตรไว้ว่า **สลคา ปียา -คาถาที่มี ส คณะ, ลหุ และ ครุ ชื่อว่า ปียา**

ทัศนทกฉันท, คาถาที่มี ๓ หรือ ๖ บาท

๑๔. ทนุทกกา จณทวฏฐยาที ปาเทหิ จหิ तीहि तु
คาถาติ จ प्रतुठेवं जनुत्तेसुण्णा पकालिता.

จณทวฏฐยาที อ.คาถา มี จัณทวฏฐิปยาตตะ เป็นต้น **ทนุทกกา** เป็นคาถา อันเป็นไปในทัศนทกฉันท **ตุ** ส่วนว่า **คาถา** อ.คาถา **ยุดุตตา** อันประกอบแล้ว **ปาเทหิ** ด้วยบาท ท. **จหิ** ๖ บาทด้วย **तीहि** ๓ บาทด้วย **คาถาติ จ** ชื่อว่า คาถา นั้นเทียว **จनुत्तेสुण्णा** อ.ชื่อของฉันท **ปรตुठ** ในคัมภีร์ลักกตฉันทอื่น **อาจริเยหิ** อันอาจารย์ ท. มีอาจารย์ปิงคละ เป็นต้น **ปกาลिता** แสดงแล้ว **เอว** อย่างนี้

คาถามี จัณทวฏฐิปยาตตะ เป็นต้น ชื่อว่า ทัศนทกฉันท ส่วน คาถาที่มี ๖ หรือ ๓ บาท ก็ชื่อว่าคาถา(เหมือนคาถาที่มี ๔ บาท) ชื่อฉันทในคัมภีร์สันสกฤตอื่นมีแสดงไว้ อย่างนี้ ฉันท ๒๖ อย่างที่กล่าวมาแล้วในคาถาที่ ๑๓ มีการเพิ่มจำนวนพยางค์ทีละพยางค์อย่างละฉันท ส่วนฉันทที่มีตั้งแต่ ๒๗ พยางค์ เป็นต้นไปไม่มีกำหนด เรียกว่า ทัศนทกฉันท ฉันทชนิดนี้จะเพิ่มจำนวนคณะขึ้น ทีละ ๑ คณะ

และในคัมภีร์ฉันทมัถชรี แสดงทัศนทกฉันทไว้ ๓๕ ประเภท ดังนี้คือ

หมู่คาถาในทัศนทกฉันท

ลำดับ	ลักษณะคณะ	ชื่อคาถา
๑	น ๒, วิ ๗	จณทวฏฐิปยาต
๒	น ๒, วิ ๘	อณุณ
๓	น ๒, วิ ๙	อณุณว
๔	น ๒, วิ ๑๐	พฺยาล
๕	น ๒, วิ ๑๑	ชีมุต
๖	น ๒, วิ ๑๒	ลีลากร
๗	น ๒, วิ ๑๓	อุททาม
๘	น ๒, วิ ๑๔	สงฺข
๙	น ๒, วิ ๑๕	อาราม
๑๐	น ๒, วิ ๑๖	สงฺคาม

จำนวน	ลักษณะคณะ	ชื่อคาถา
๑๑	น ๒, วิ ๑๗	สุราม
๑๒	น ๒, วิ ๑๘	เวกคุณุจฉาร
๑๓	น ๒, วิ ๑๙	กาสาร
๑๔	น ๒, วิ ๒๐	วิสาร
๑๕	น ๒, วิ ๒๑	สังหาร
๑๖	น ๒, วิ ๒๒	นินหาร
๑๗	น ๒, วิ ๒๓	มนุหาร
๑๘	น ๒, วิ ๒๔	เกหาร
๑๙	น ๒, วิ ๒๕	อาสาร
๒๐	น ๒, วิ ๒๖	สังการ
๒๑	น ๒, วิ ๒๗	สังขาร
๒๒	น ๒, วิ ๒๘	มาคนุท
๒๓	น ๒, วิ ๒๙	โควินุท
๒๔	น ๒, วิ ๓๐	सानนุท
๒๕	น ๒, วิ ๓๑	สนุโทท
๒๖	น ๒, วิ ๓๒	อานนุท(นนุท)
๒๗	น ๒, ย ๗	ปจิตก
๒๘	ส ๙	กุสุมตถาวก(กุสุมตถอรณ)
๒๙	วิ ๙	มตตมาตงคลีลากร
๓๐	ล,ค หรือ ช,ร คณะตามต้องการ มี ๒๘ พยางค์	อนงคเสขร
๓๑	ค และ ล ตามต้องการ มี ๒๘ พยางค์	อโสภปุพพมณชรี
๓๒	ย ๑๐	สีหวิกกีฬ
๓๓	ร และ ช คณะตามต้องการมี ๓๓ พยางค์	อโสภมณชรี
๓๔	วิ ๑๓	มตตมาตงคลีลากร
๓๕	น ๒, ครุ ๒, ย ๑๒	สีหวิกกนุท

ชื่อคาถาว่า มตตามาตงคลีลากร มีซ้ำกัน ๒ ที่ นอกจากนี้ ตั้งแต่ปจิตกคาถาเป็นต้นไป ก็เปลี่ยนลักษณะของคาถาจากเดิม โดยใช้ ย คณะแทน ร คณะ ดังนั้น คาถา ๙ อย่างหลังสุดนี้ เรียกว่า ปจิตกชาติ (กลุ่มปจิตกคาถา)

คำว่า ปาเทหิ ฉหิ ตีหิ ตุ คาถา -คาถาที่มี ๖ หรือ ๓ บาท ก็ชื่อว่าคาถา

หมายความว่า ส่วนใหญ่คาถา ๑ จะมี ๔ บาท แต่ในพระบาลีก็มีพบคาถาที่ ๖ บาง ๓ บาทบาง ๕ บาทบาง คาถาเหล่านั้นจัดเป็นคาถาเหมือนกัน

คาถาที่มี ๖ บาท

มโนปุพฺพพฺคมา ฐมฺมา

มโนเสฏฺฐา มโนมยา

มนสา เจ ปทฺถุเจน

ภาสติ วา กโรติ วา

ตโต นํ ทุกฺขมนเวติ

จกฺกัว วหโต ปทํ. (ขุ.ธ. ๒๕/๑/๑๕)

สภาวะธรรมทั้งหลาย(คือเจตสิก) มีใจเป็นผู้นำ มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าคนพูดหรือทำอะไรใด ด้วยใจชั่วช้า ความทุกข์ย่อมติดตามเขา เหมือนล้อหมุนไปตามเท้าโคฉะนั้น

คาถาที่มี ๓ บาท

อุสฺสา รุกฺขา คาวิโย ควา จ

อสุโส กัสโส สิงฺคาสี จ กุมฺภโ

โปกฺขรณิ จ อปากจฺนุหนิ. (ขุ.ชา. ๒๗/๗๗/๑๙)

(หม่อมฉันได้ฝันเห็น) โคอุสภราช ๑, ต้นไม้ ๑, แม่โค ๑, โคนามัญ ๑, ม้า ๑, ถาดทองคำ ๑, สุนัขจิ้งจอก ๑, หม้อน้ำ ๑, สระโปกขรณี ๑, ข้าวสารที่หุงไม่สุก ๑.

คาถาที่มี ๓ อีก

พทุธิ สฺรณิ คจฺจามิ

ฐมฺมิ สฺรณิ คจฺจามิ

สงฺฆิ สฺรณิ คจฺจามิ.

ข้าพเจ้า ขอลี้พระพุทฺธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง ขอลี้พระธรรมว่าเป็นที่พึ่ง
ขอลี้พระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง

คาถานี้ชื่อว่า อริยสาวิตรีคาถา เป็นเบื้องต้นแรกของพระไตรปิฎกอันเป็นพระเวทโดยปรมัตถ์ เป็นข้อที่พระพุทฺธเจ้าทุก ๆ พระองค์ผู้เป็นพราหมณ์โดยปรมัตถ์ได้ทรงประกาศไว้

คาถาที่มี ๕ บาท

ยัม กิณฺจึ วิตฺตัม อิทฺ วา หุรัมฺ วา

สคฺคฺเสสุ วา ยัม รตฺนัม ปณฺเฑิตัม

น โน สมฺมํ อตฺถิ ตถาคเตน

อิทฺมปิ พุทฺเธ รตฺนัม ปณฺเฑิตัม

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ. (ขุ.สุ. ๒๕/๒๒๖/๓๗๗)

ทรัพย์ในโลกนี้หรือโลกอื่นหรือรัตนอันประณีตในสวรรค์ มีสิ่งใด
ที่จะเสมอกับพระตถาคตเจ้านั้นไม่มีเลย ข้านี้เป็นรัตนคุณ อันประเสริฐ
ของพระพุทธเจ้า ด้วยสัจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดิ์

ชื่อเฉพาะของคาถาไม่มีในพระพุทธรูป

๑๕. **อนนตโรทิต์ จญญ-** **เมตฺ สามณณนามโต**
 คาถาอิจฺเจว นิตฺติฏฺฐํ **มุณินุทวจนเ ปน.**

ปน ส่วนว่า **เอตฺ อนนตโรทิต์ จ** อ.ชนิดของวรรณคาถานี้ อันแรกกล่าวแล้ว ในสองคาถาอันต่อเนื่องกันด้วย **อญญํ จ** อ.ชนิดมาตราคาถาอื่นด้วย **นิตฺติฏฺฐํ** ถูกแสดงแล้ว **คาถา อิจฺเจว** ว่าเป็น คาถา นั้นเที่ยว **มุณินุทวจน** ในพระดำรัสของพระจอมมุนี **สามณณนามโต** โดยชื่อสามัมถ์ทั่วไปไม่เจาะจงในวรรณคาถาและมาตราคาถาทั้งหมด

ส่วนในพระดำรัสของพระจอมมุนี คาถาที่กล่าวแล้วในคาถาถัดมานี้และคาถาอื่น มีแสดงว่าเป็นคาถาเท่านั้น โดยชื่อสามัมถ์ทั่วไป

คาถาที่ท่านกล่าวถัดมาแล้วคือ คาถาวรรณพฤติในฉันท์ ๒๖ พยางค์ กับทัศนฉันท์ ส่วนคาถาอื่นคือ มาตราคาถาที่จะแสดงต่อไปในปริจเฉทที่ ๒

คาถาเหล่านี้ มีชื่อต่างกันตามลักษณะของครุสัทพ์ ดังที่ฉันท์สันสกฤตและปรากฤตแสดงไว้ แต่ในพระไตรปิฎกไม่มีตรัสชื่อเฉพาะของคาถาต่าง ๆ ว่าเป็นปัจจัยวัตคาถาเป็นต้น เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นความเข้าใจหลักธรรม เพื่อนำมาปฏิบัติ จึงไม่ทรงระบุชื่อคาถาโดยเฉพาะ ดังนั้น จึงมีพระพุทธรูปดำรัส ที่แสดงชื่อสามัมถ์ทั่วไปว่า คาถา เท่านั้น สมจริงดังพระพุทธรูปจะว่า

เอกมนุตฺ จิตา โข สทา เทวตา ภควนุตฺ คายา อชฺฌภาสี.

เทวดานั้น ครั้นยืนแล้วในที่สมควรข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถา

แนวทางในการประพันธ์

๑๖. **วิเสสนามโต กิญฺจิ** **คเหตุวา สพุพฺโถจิตํ**
 หฺสฺสยิสฺสามหํ เตตฺถ **นามานาวิ ภวิสฺสเร.**

อหํ อ.ข้าพเจ้า **คเหตุวา** ถือเอาแล้ว **กิญฺจิ** ซึ่งชื่อคาถา, ชื่อฉันท์, ลักษณะของคาถา เล็กน้อย **อุจิตํ** อันควรถือเอา **สพุพฺธา** โดยประการทั้งปวง **วิเสสนามโต** โดยชื่ออันพิเศษ **หฺสฺสยิสฺสามิ** จักแสดง **เอตฺถ** ในคัมภีร์วุตโตทัยนี้ **เต (ตานิ) นามานิ** อ.ชื่อ ท. เหล่านั้น **ภวิสฺสเร** จักมี **อาวิ** อย่างแจ่มแจ้ง

ข้าพเจ้าจักถือเอาชื่อ(คาถาและฉันท์)บางชนิดที่เหมาะสมโดยประการทั้งปวง แล้วแสดง เป็นชื่อเฉพาะ ในคัมภีร์นี้ ชื่อ(คาถาและฉันท์)เหล่านั้น จักมีปรากฏต่อไป

คาถานี้ ท่านพระสังฆรักขิตเถระ จะแสดงชื่อคาถาและฉันท์ที่เหมาะสม เพื่อให้ให้นักศึกษาเข้าใจ หลักการประพันธ์คาถา สามารถตรวจคาถาอย่างถูกต้อง ตลอดจนประพันธ์คาถาได้ ตามความสามารถของตน

ปริจเฉทที่ ๖

ฉัปปัจจยวิภาค

(จำแนกหทัย ๖ อย่าง)

พระสังฆปริณายกจะกล่าววิธีกระจายครุหลุเป็นแบบต่าง ๆ ตามปัตถรหทัยเป็นต้น ๖ อย่าง จึงแสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๖ เป็นลำดับสุดท้าย

การจำแนกหทัย ๖ อย่างในปริจเฉทนี้ เกี่ยวกับคาถาในฉันทต่าง ๆ มีคำอธิบายดังต่อไปนี้

๑. **ปัตถรหทัย** คือ การกระจายพยางค์ในลักษณะต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งแต่แถวที่มีครุทั้งหมด จนถึงแถวที่มีหลุทั้งหมด แต่ละแถวที่กระจายพยางค์ออกกัน จะไม่มีครุหลุซ้ำกันเลย
๒. **นัญจหทัย** คือ การหาครุหลุด้วยการใช้เลขแถวที่จำได้ เช่น เมื่อรู้ว่าตนุมีชฌมาคาถาอยู่ในแถวที่ ๑๓ ใน ๖๔ แถวที่กระจายตามปัตถรหทัย แต่ลึ่มวา คาถานี้มีครุหลุอย่างไร ก็จะใช้วิธีนี้หาครุหลุของคาถานั้น
๓. **อูททัญจหทัย** คือ การหาเลขแถวด้วยการใช้ครุหลุที่จำได้ เช่น เมื่อรู้ว่าตนุมีชฌมาคาถามีครุหลุ คือ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ แต่ลึ่มวาคาถานี้อยู่ในแถวที่เท่าไร ก็ใช้วิธีนี้หาเลขแถวที่แน่นอนของคาถานั้น
๔. **สัพพคกรรียนัย** คือ การหาจำนวนครุหลุทั้งหมดในแต่ละแถวที่กระจายตามปัตถรหทัย เช่น เมื่อรู้ว่าตนุมีชฌมาคาถามี ๖ พยางค์ ก็ใช้วิธีนี้หาจำนวนครุหลุในคาถา ๖ พยางค์นั้นว่า เลขแถวที่มีครุ ๕ หลุ ๑ มีกี่แถว หรือ เลขแถวที่มีครุ ๔ หลุ ๒ มีกี่แถว เป็นต้น
๕. **วุดตสังขยานัย** คือ การรวมจำนวนแถวของครุหลุในแต่ละฉันทที่กระจายตามปัตถรหทัย เช่น เมื่อต้องการทราบว่าคาถา ๖ พยางค์ มีทั้งหมดกี่แถว ก็ใช้วิธีนี้หาจำนวนแถวในคาถานั้นเป็นต้น
๖. **วุดตอัถรหทัย** คือ การแสดงระยะด้านกว้างและด้านยาว ของแถวที่กระจายครุหลุตามปัตถรหทัย ซึ่งเขียนไว้บนพื้น

ปัตถรหทัย

๑๒๙.	ปตฤธเร สพุพเค ปาเท	ปุพุพคา'โธ ลุปรเร สมา
	ปุพุเพ ครุ เต จ มิเม	กตตพุพา ยาว สพุพลา.

ปตฤธเร ในการกระจายครุหลุ ปาเท ครันเมื่อบาท สพุพเค อันมีครุทั้งหมด กเต ฤกกระทำแลว

โธ อ.ลหุ กตตพุโพ อันนักคึษาฟั้งกระทำ อโธ ในเบื้องล่าง ปุพุพคา จากครุแรกสุด

ปรเร ในเบื้องหลังจากครุ คลา อ.ครุหลุ พ. สสมา อันเหมือนกันกับบรรทัดบน กตตพุพา อันนักคึษาฟั้งกระทำ

ครุ อ.ครุ กตตพุโพ อันนักคึษาฟั้งกระทำ ปุพุเพ ในเบื้องต้น

จ กิ เต อีเม อ.วิธี ท. สามอย่างเหล่านั้น **กตตพฺพตา** อันนักศึกษ่าพึงกระทำ **ยาวสพฺพลา** ถึงลหุทั้งหมด

ในการกระจายครูลหุ เมื่อตั้งบาทคาถาที่มีครุทั้งหมดแล้ว พึงเขียนลหุใต้ครุพยางค์แรก, เขียนครูลหุที่เหมือนกัน(กับแถวบน)ในที่ถัดไป และพึงเขียนครุอยู่หน้า(ลหุ) อนึ่ง วิธีทั้ง ๓ นี้ พึงกระทำจนถึงลหุทั้งหมด

คำว่า **ปตฺถการ** วิเคราะห์ว่า

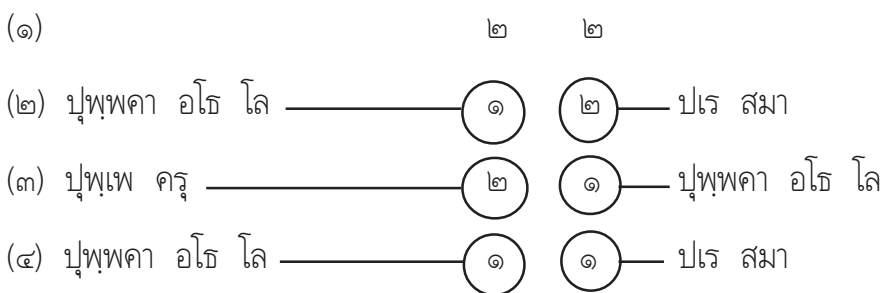
ปตฺถกรียนเต วิตฺถกรียนเต ครูลหุรูปตาย วณฺณมา มตฺตา วา อเนนาติ ปตฺถการโ -วิธีที่เป็นเหตุกระจายพยางค์หรือมาตรา โดยความเป็นรูปครุและลหุ

นักศึกษ่าผู้ประสงค์จะแผ่ปตฺถการะ เบื้องแรกต้องตั้งครุทั้งหมดก่อน **ในที่นี้จะใช้เลข ๒ เป็นสัญลักษณ์แทนครุ และใช้เลข ๑ แทนลหุ** ต่อจากนั้น ก็พึงกระจายครูลหุด้วยวิธี ๓ อย่างนี้ คือ

๑. ใต้เลข ๒ (ค) ตัวแรกสุด เขียนเลข ๑ (ล) (**ปฺพุพคตา อโร โล**)
๒. หลังเลข ๑ (ล) เขียนให้เหมือนแถวบน (**ปเร สมา**)
๓. เขียนเลข ๒ (ค) ข้างหน้า เลข ๑ (ล) (**ปฺพุเพ ครุ**)

พึงแผ่ไปตามวิธีนี้แหละ จนกระทั่งลงตัวเป็นลหุทั้งหมด จึงถือว่าแผ่ปตฺถการะได้ถูกต้องสำเร็จลงด้วยดี ดูตัวอย่างการกระจายดังต่อไปนี้

วิธีแผ่ปตฺถการะฉันท์ ๒ พยางค์

- (๑) ในแถวที่หนึ่ง ฉันท์มี ๒ พยางค์ จึงเขียนว่า ๒ ๒ (ค ค)
- (๒) ในแถวที่สอง ใต้เลข ๒ (ค) ตัวแรกสุด เขียนเลข ๑ (ล), หลังเลข ๑ (ล) เขียนเลขตามแถวบน คือ ๒ มีรูปเป็น ๑ ๒
- (๓) ในแถวที่สาม ใต้เลข ๒ ตัวแรก เขียนเลข ๑ (ล), (ข้างหลังเขียนต่อไปไม่ได้) แล้วเขียนเลข ๒(ค) ข้างหน้าเลข ๑ มีรูปเป็น ๒ ๑
- (๔) ในแถวที่สี่ ใต้เลข ๒ (ค) ตัวแรก เขียนเลข ๑ (ล), หลังเลข ๑ (ล) เขียนเหมือนแถวบนคือ ๑

ฉะนั้น ในฉันท์ ๒ พยางค์ จึงมีแถวปตฺถการะ ๔ แถว ส่วนการแผ่ปตฺถการะฉันท์ ๓ พยางค์เป็นต้น พึงแผ่ปตฺถการะด้วยวิธีนี้แล

วิธีแปดประการชั้นที่ ๖ พยางค์

(๑)	๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒	(๒๓)	๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒	(๔๕)	๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑
(๒)	๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒	(๒๔)	๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒	(๔๖)	๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑
(๓)	๒ ๑ ๒ ๒ ๒ ๒	(๒๕)	๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒	(๔๗)	๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑
(๔)	๑ ๑ ๒ ๒ ๒ ๒	(๒๖)	๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒	(๔๘)	๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑
(๕)	๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒	(๒๗)	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒	(๔๙)	๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑
(๖)	๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒	(๒๘)	๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒	(๕๐)	๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑
(๗)	๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ๒	(๒๙)	๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	(๕๑)	๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑
(๘)	๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๒	(๓๐)	๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	(๕๒)	๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑
(๙)	๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒	(๓๑)	๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	(๕๓)	๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑
(๑๐)	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒	(๓๒)	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	(๕๔)	๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑
(๑๑)	๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒	(๓๓)	๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑	(๕๕)	๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑
(๑๒)	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒	(๓๔)	๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑	(๕๖)	๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑
(๑๓)	๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒	(๓๕)	๒ ๑ ๒ ๒ ๒ ๑	(๕๗)	๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑
(๑๔)	๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒	(๓๖)	๑ ๑ ๒ ๒ ๒ ๑	(๕๘)	๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑
(๑๕)	๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒	(๓๗)	๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑	(๕๙)	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑
(๑๖)	๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒	(๓๘)	๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑	(๖๐)	๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑
(๑๗)	๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒	(๓๙)	๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑	(๖๑)	๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑
(๑๘)	๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒	(๔๐)	๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑	(๖๒)	๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑
(๑๙)	๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒	(๔๑)	๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑	(๖๓)	๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(๒๐)	๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒	(๔๒)	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑	(๖๔)	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(๒๑)	๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒	(๔๓)	๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑		
(๒๒)	๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒	(๔๔)	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑		

การกระจายครูลุตามแปดการนี้ ไม่ยากนัก แต่ก็ต้องอาศัยการฝึกหัดเหมือนคณิตศาสตร์ ถ้าฉันที่มีพยางค์มาก ก็จะมีแฉกตามจำนวนพยางค์

จุดมุ่งหมายของการแปดการนี้ คือ เพื่อให้รู้ครูลุในลักษณะต่าง ๆ ของฉันแต่ละอย่าง ครูลุเหล่านี้ คือลักษณะของคาถาทั้งหมดในฉันนั้น ๆ

หมายความว่า ฉันแต่ละประเภทจะมีครูลุต่างกันหลากหลาย ครูลุที่พบในแปดการแฉกหนึ่ง ๆ จัดเป็นคาถาหนึ่ง ๆ ทำให้คาถาในฉันนั้นมีจำนวนมาก

คาถาทั้งหมดในแต่ละฉันจะปรากฏด้วยแปดการนี้เท่านั้น เช่น ฉันที่ ๑ พยางค์ จะกระจายครูลุได้ ๒ แฉก จึงมีคาถา ๒ ชนิดในฉันนั้น หรือ ฉันที่ ๒ พยางค์ จะกระจายครูลุได้ ๔ แฉก จึงมีคาถา ๔ ชนิดเป็นต้น

ฉันท - จำนวนคาถา

พยางค์	ชื่อฉันท	แถวปัตถาระ	จำนวนคาถา
๑	อุตุตา	๒	๒
๒	อจุตุตา	๔	๔
๓	มชฌมา	๘	๘
๔	ปติฎฐา	๑๖	๑๖
๕	สุปติฎฐา	๓๒	๓๒
๖	กายตฺตี	๖๔	๖๔
๗	อุณฺหิกา	๑๒๘	๑๒๘
๘	อณุฎฐกา	๒๕๖	๒๕๖
๙	พฺรหฺตี	๕๑๒	๕๑๒
๑๐	ปนฺตี	๑๐๒๔	๑๐๒๔
๑๑	ติฎฐกา	๒๐๔๘	๒๐๔๘
๑๒	ชฺคตี	๔๐๙๖	๔๐๙๖
๑๓	อติชฺคตี	๘๑๙๒	๘๑๙๒
๑๔	สฺกฺกรී	๑๖๓๘๔	๑๖๓๘๔
๑๕	อติสฺกฺกรී	๓๒๗๖๘	๓๒๗๖๘
๑๖	อฎฐิจิ	๖๕๕๓๖	๖๕๕๓๖
๑๗	อจุอฎฐิจิ	๑๓๑๐๗๒	๑๓๑๐๗๒
๑๘	ริติ	๒๖๒๑๔๔	๒๖๒๑๔๔
๑๙	อติริติ	๕๒๔๒๘๘	๕๒๔๒๘๘
๒๐	กติ	๑๐๔๘๕๗๖	๑๐๔๘๕๗๖
๒๑	ปกติ	๒๐๙๗๑๕๑๒	๒๐๙๗๑๕๑๒
๒๒	อากติ	๔๑๙๔๓๐๔	๔๑๙๔๓๐๔
๒๓	วิกติ	๘๓๘๘๖๐๘	๘๓๘๘๖๐๘
๒๔	สฺงฺกติ	๑๖๗๗๗๒๑๖	๑๖๗๗๗๒๑๖
๒๕	อติกติ	๓๓๕๕๔๔๓๒	๓๓๕๕๔๔๓๒
๒๖	อฺกฺกติ	๖๗๑๐๘๘๖๔	๖๗๑๐๘๘๖๔

บัญญัติ

๑๓๐. **นฏจสุส โย ภาเวยงุโก ตสฺมี โลทุริกเต สเม**
วิสเม เตวสทิตเต ภาเวยยทุริกเต ครุ.

โย องุโก อ.เลขแถวใด **นฏจสุส** ของคาถาอันสูญเสียแล้ว(จำไม่ได้) **ภาเวยย** ฟังมี **ตสฺมี** ครั้นเมื่อเลขแถวนั้น **อทุริกเต** ถูกกระทำให้เป็นครึ่งหนึ่งแล้ว(หรือ ถูกหารด้วย ๒ แล้ว) **สเม** ครั้นเมื่อความเท่ากัน (หรือ ครั้นเมื่อลงตัว) **สติ** มีอยู่ **โล** อ.ลหุ (หรือ อ.เลข ๑) **ภาเวยย** ฟังมี **วิสเม** ครั้นเมื่อความไม่เท่ากัน (หรือ ครั้นเมื่อไม่ลงตัว) **ครุ** อ.ครุ (หรือ อ.เลข ๒) **ภาเวยย** ฟังมี

ตุ ส่วนว่า **วิสเม** ในที่ไม่เท่ากัน (หรือ ในที่ไม่ลงตัว) **ตสฺมี** ครั้นเมื่อผลลัพธ์นั้น **เอกสทิตเต** อันเป็นไปแล้วกับด้วยเลข ๑ ที่เพิ่มมาเป็นอาคันตุกะ **อทุริกเต** ถูกกระทำให้เป็นครึ่งหนึ่งแล้ว (หรือ ถูกหารด้วย ๒ แล้ว) **สเม** ครั้นเมื่อความเท่ากัน (หรือ ครั้นเมื่อลงตัว) **สติ** มีอยู่ **โล** อ.ลหุ (หรือ อ.เลข ๑) **ภาเวยย** ฟังมี **วิสเม** ครั้นเมื่อความไม่เท่ากัน (หรือ ครั้นเมื่อไม่ลงตัว) **สติ** มีอยู่ **ครุ** อ.ครุ (หรือ อ.เลข ๒) **ภาเวยย** ฟังมี

เมื่อหารแถวของคาถาที่เสียไป(คือจำครูลหุไม่ได้) ถ้าผลลัพธ์ลงตัว ลหุอักษรย่อมี ถ้าผลลัพธ์ไม่ลงตัว ครุอักษรย่อมี ส่วนในผลลัพธ์ที่ไม่ลงตัวอันมีเลข ๑ (เพิ่มเข้ามา)นั้น เมื่อหารซ้ำอีก ถ้าผลลัพธ์ลงตัว ลหุอักษรย่อมี ถ้าผลลัพธ์ไม่ลงตัว ครุอักษรย่อมี วิธีนี้ เป็นวิธีหาครูลหุ ที่สูญเสียไป ไม่อาจจดจำได้ จำได้แต่เลขแถวของคาถา ก็ต้องใช้บัญญัติหาครูลหุ โดยการชี้แถวที่จำได้เป็นตัวตั้ง แล้วหารด้วย ๒ มีวิธีดังนี้

๑. เขียนเลขแถวที่จำได้ไว้แล้วหารด้วย ๒
๒. ถ้าผลลัพธ์ลงตัว พยางค์ที่กำลังหาอยู่ก็เป็นลหุ (๑) ถ้าไม่ลงตัว พยางค์นั้นก็เป็นครุ (๒)
๓. ในที่ไม่ลงตัว เอาผลลัพธ์ที่หารได้ ไปบวกกับเศษ ๑ (ที่เรียกว่า อาคันตุกะ) แล้วหารด้วย ๒
๔. ถ้าผลลัพธ์ลงตัว เขียนเลข ๑ ถ้าไม่ลงตัว เขียนเลข ๒

ตัวอย่าง

จำได้ว่า ตนมุชฌมาถามี ๖ พยางค์ อยู่ในแถวที่ ๑๓ ของ ๖๔ แถว แต่จำครูลหุของคาถานี้ไม่ได้ มีวิธีหาครูลหุดังนี้

๑๓ :- ๒ =ผลลัพธ์ ๖, เศษ ๑ เพราะไม่ลงตัว จึงเขียนเลข ๒ (ครั้งที่ ๑) เพราะเหตุที่ยังไม่ลงตัว จึงต้องเอาผลลัพธ์ มาบวกกับเศษที่เหลือ เป็น ๗

๗ :- ๒ =ผลลัพธ์ ๓, เศษ ๑ เพราะไม่ลงตัว จึงเขียนเลข ๒ (ครั้งที่ ๒) เพราะเหตุที่ยังไม่ลงตัว จึงต้องเอาผลลัพธ์ มาบวกกับเศษที่เหลือ เป็น ๕

๕ :- ๒ =ผลลัพธ์ ๒ เพราะลงตัวจึงเขียนเลข ๑ (ครั้งที่ ๓) เพราะเหตุที่ลงตัว จึงไม่ต้องบวกผลลัพธ์อีก

๒ :- ๒ =ผลลัพธ์ ๑ เพราะลงตัว จึงเขียนเลข ๑ (ครั้งที่ ๔)

ตอนนี้ครุฑหมี ๔ พยางค์ คือ ๒ ๒ ๑ ๑ ก็หารต่อไปไม่ได้ แต่ตบหมู่มัชฌาคาถามี ๖ พยางค์ จึงเหลืออีก ๒ พยางค์ พยางค์ที่เหลือจากวิหหาร ให้เขียนเป็นครุฑทั้งหมด คือ ๒ ๒ ดังนั้น ครุฑหมีที่ได้ จึงมีครบ ๖ พยางค์ คือ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ตรงกับตบหมู่มัชฌาคาถาที่ประกอบด้วย ๓ คณะ (๒ ๒ ๑) และ ๒ คณะ (๑ ๒ ๒)

อุททิฎฐจันย

๑๓๑. เอกาทินุกกเมนงเก ปุพพาโร ทวิคุณ ลิข
 มิสฺสเกหิ ลหฺฎฺเจหิ เสเกหฺททิฎฐกํ ภาเว.

โสตุชน อ. นักศึกษา ลิข พึงเขียน องเก ซึ่งเลข ท. ทวิคุณ อันถูกคูณด้วย ๒
 เอกาทินุกกเมน ด้วยลำดับมี ๑ เป็นต้น อโร ในเบื้องล่าง ปุพพา ปฏฺจาย จำเดิม
 จากเลขแรกสุด อุททิฎฐกํ อ. อุททิฎฐจันย ภาเว ย่อมมี ลหฺฎฺเจหิ ด้วยเลข ท. อันตั้งอยู่ใต้
 เลข ๑ เสเกหิ อันเป็นไปกับด้วยเลข ๑ ที่เพิ่มมาเป็นอาคันตุกะ มิสฺสเกหิ อันปะปนกัน
 (หรือ อันถูกบวกเข้ากัน)

บุคคลพึงเขียนเลขที่เป็น ๒ เทาตามลำดับเลข ๑ เป็นต้น ในเบื้องล่าง(ของครุฑ
 ที่จำได้) ตั้งแต่เลขแรกเป็นต้นไป อุททิฎฐจันยพึงมีด้วยเลขที่ตั้งอยู่ใต้ลหฺ อันผสมกัน (คือ
 บวกเลขกัน) และมีเลข ๑ (เพิ่มเข้ามาบวก)

อุททิฎฐจันย เป็นวิธีหาเลขแถวของปัตถาระ เช่น นักศึกษา จำครุฑของตบหมู่มัชฌาคาถา คือ ๒ ๒ ๑ ๑
 ๒ ๒ ได้ แต่ไม่รู้วาคาถานั้น ตั้งอยู่ในแถวไหนของแถวปัตถาระทั้งหมด ก็ใช้วิธีนี้หาเลขแถวด้วยกฎเกณฑ์ ๓
 อย่างคือ

๑. ตั้ง ครุ, ลหฺ ของคาถาที่จำได้

๒. เขียนเลขทวิคุณเป็นสองเทา คือ ๑ ๒ ๔ ๘ ๑๖ ๓๒ เป็นต้น ใต้แถวครุ ลหฺ เหล่านั้น
 โดยเริ่มจากเลข ๑ เป็นต้นไป จนครบจำนวนครุฑที่ต้องการหา

๓. นำเอาเลขที่อยู่ใต้ลหฺ (๑) มาบวกกัน แล้วบวกกับเลข ๑ ที่เพิ่มเข้ามา

ตัวอย่าง

๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ (ครุ, ลหฺ ของตบหมู่มัชฌาคาถา)

๑ ๒ ๔ ๘ ๑๖ ๓๒ (เลขที่เขียนเป็นสองเทา)

นำเอาเลขที่อยู่ใต้เลข ๑ คือ ๔ กับ ๘ มาบวกกัน ได้ ๑๒ แล้วนำไปบวกกับเลขอาคันตุกะคือ ๑
 ก็เป็น ๑๓ ดังนั้น จึงทราบได้ว่า ตบหมู่มัชฌาคาถา อยู่ในแถวที่ ๑๓ ของแถวปัตถาระทั้งหมด

ศัพท์กริยานัย

๑๓๒. วุตตกุขรสมา สงฺขยา ลิชฺย เสโกปรุปริ

เอเกกหีนเมกาที- อฏฺฐาเน สฬฺพคาคาทิกั.

โสตุชโน อ.นักศึกษ ลิชฺย เขียนแล้ว สงฺขยา ซึ่งเลข ๑ ท. วุตตกุขรสมา อันเสมอกับคำของฉันท์ เสกา อันเป็นไปกับด้วยเลข ๑ ที่เพิ่มมาเป็นอาคันตุกะ อปรุปริ ขึ้นไป ๆ กตฺวา กระทำแล้ว เอเกกหีน ให้ลดลงทีละตัว อฏฺฐาเน ครั้นเมื่อการยกขึ้น เอกาทินา ด้วยเลขมี ๑ เป็นต้น สติ มีอยู่ สฬฺพคาคาทิกั อ.คาถาอันมีครุทั้งหมดเป็นต้น ภาเว ย่อมเป็น

เมื่อเขียนเลขที่เท่ากับพยางค์ของคาถารวมกับเลข ๑ (ที่เพิ่มเข้ามา) เป็นชั้น ๆ ต่อมา แล้วกระทำให้ลดลงทีละชั้น ครั้นมีเลข ๑ เป็นต้นขึ้นไปเป็นแถว(จากเบื้องล่าง) คาถาที่มีครุ ทั้งหมดเป็นต้นพึงมี

ศัพท์กริยานัย เป็นวิธีหาจำนวนครุ, ลหุ ที่มีอยู่ในคาถาต่าง ๆ ในปทัถาระ เช่น นักศึกษา อยากทราบว ในฉันท ๖ พยางค์ แถวที่มีครุ ๖ พยางค์มีกัแถว, แถวที่มีครุ ๕ ลหุ ๑ มีกัแถว หรือ แถวที่มีครุ ๔ ลหุ ๒ มีกัแถว ก็ใช้วิธีนี้หาจำนวนแถว โดยวิธี ๓ อย่าง คือ

๑. เขียนเลข ๑ ให้เท่ากับพยางค์ของคาถา
๒. เขียนเลข ๑ เพิ่มเข้ามาในบรรทัดบนสุด และทางขวามือจนกว่าจะครบพยางค์ของคาถา
๓. บวกเฉียงขึ้นไปให้ลดหลั่นลงมาทีละชั้น

ตัวอย่างของตณฺมุชฌาคาธา ๖ พยางค์

๑. เขียนเลข ๑ จำนวน ๖ ตัวจากกลางไปบน

๑
๑
๑
๑
๑
๑

๒. เขียนเลข ๑ เพิ่มเข้ามาในบรรทัดบนสุด

๑
๑
๑
๑
๑
๑
๑

๓. เขียนเลข ๑ เพิ่มเข้ามาทางขวามืออีกหนึ่งตัว

๑	
๑	
๑	
๑	
๑	
๑	
๑	
๑	๑

๔. บวกเลขเรียงจากล่างไปบนให้ลดหลั่นลงมา

๑	
๑	๖
๑	๕
๑	๔
๑	๓
๑	๒
๑	๑

๕. เขียนเลข ๑ เพิ่มเข้ามาทางขวามือ

๑		
๑	๖	
๑	๕	
๑	๔	
๑	๓	
๑	๒	
๑	๑	๑

๖. บวกเลขเรียงจากล่างไปบนเหมือนก่อน

๑		
๑	๖	
๑	๕	๑๕
๑	๔	๑๐
๑	๓	๖
๑	๒	๓
๑	๑	๑

๗. เขียนเลข ๑ เพิ่มเข้ามาทางขวามือเหมือนก่อน

๑			
๑	๖		
๑	๕	๑๕	
๑	๔	๑๐	
๑	๓	๖	
๑	๒	๓	
๑	๑	๑	๑

๘. บวกเลขเรียงจากล่างไปบนเหมือนก่อน

๑			
๑	๖		
๑	๕	๑๕	
๑	๔	๑๐	๒๐
๑	๓	๖	๑๐
๑	๒	๓	๔
๑	๑	๑	๑

๙. เขียนเลข ๑ เพิ่มเข้ามาทางขวามือเหมือนก่อน

๑				
๑	๖			
๑	๕	๑๕		
๑	๔	๑๐	๒๐	
๑	๓	๖	๑๐	
๑	๒	๓	๔	
๑	๑	๑	๑	๑

๑๐. บวกเลขเรียงจากล่างไปบนเหมือนก่อน

๑				
๑	๖			
๑	๕	๑๕		
๑	๔	๑๐	๒๐	
๑	๓	๖	๑๐	๑๕
๑	๒	๓	๔	๕
๑	๑	๑	๑	๑

๑๑. เขียนเลข ๑ เพิ่มเข้ามาทางขวามือเหมือนก่อน

๑					
๑	๖				
๑	๕	๑๕			
๑	๔	๑๐	๒๐		
๑	๓	๖	๑๐	๑๕	
๑	๒	๓	๔	๕	
๑	๑	๑	๑	๑	๑

๑๒. บวกเลขเรียงจากกลางไปบนเหมือนก่อน

๑					
๑	๖				
๑	๕	๑๕			
๑	๔	๑๐	๒๐		
๑	๓	๖	๑๐	๑๕	
๑	๒	๓	๔	๕	๖
๑	๑	๑	๑	๑	๑

๑๓. เขียนเลข ๑ เพิ่มเข้ามาทางขวามือเหมือนก่อน

๑						
๑	๖					
๑	๕	๑๕				
๑	๔	๑๐	๒๐			
๑	๓	๖	๑๐	๑๕		
๑	๒	๓	๔	๕	๖	
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

โดยสรุป จำนวนคาถาที่มีครุทั้งหมดเป็นต้น มีดังนี้

๑						
๑	๖					
๑	๕	๑๕				
๑	๔	๑๐	๒๐			
๑	๓	๖	๑๐	๑๕		
๑	๒	๓	๔	๕	๖	
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

- คาถาที่มีครุทั้งหมด = ๑ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๕, ลหุ ๑ = ๖ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๔, ลหุ ๒ = ๑๕ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๓, ลหุ ๓ = ๒๐ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๒, ลหุ ๔ = ๑๕ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๑, ลหุ ๕ = ๖ คาถา
- คาถาที่มีลหุทั้งหมด = ๑ คาถา

วิธีนี้ยังมีการบวกอีกแบบหนึ่งโดยบวกตรงจากล่างไปบน ไม่บวกเฉียงเหมือนวิธีที่กล่าวมาก่อน มีวิธีสังเขปดังนี้

- คาถาที่มีครุทั้งหมด = ๑ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๕, ลหุ ๑ = ๖ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๔, ลหุ ๒ = ๑๕ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๓, ลหุ ๓ = ๒๐ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๒, ลหุ ๔ = ๑๕ คาถา
- คาถาที่มีครุ ๑, ลหุ ๕ = ๖ คาถา
- คาถาที่มีลหุทั้งหมด = ๑ คาถา

๑						
๖	๑					
๑๕	๕	๑				
๒๐	๑๐	๔	๑			
๑๕	๑๐	๖	๓	๑		
๖	๕	๔	๓	๒	๑	
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

จุดตั้งขยานัย

๑๓๓. ครุกริยางุสฺสโทหะ ภเว สงฺขยา วิมิสฺสิตเต
 อุกฺทิจฺจกฺกสมาทโร เสโก เวมํ สฺमानเย.

ครุกริยางุสฺสโทหะ ครั้นเมื่อหมุ่แห่งเลขแถวของครุกริยานัย **วิมิสฺสิตเต** ถูกรวบรวมแล้ว **สงฺขยา** อ.จุดตั้งขยานัย(หรือ อ.จำนวนแห่งคาถา) **ภเว** ย่อมมี **วา** อีกอย่างหนึ่ง **อุกฺทิจฺจกฺกสมาทโร** อ.หมุ่แห่งเลขแถวของอุกฺทิจฺจกฺกสมาทโร **เสโก** อันเป็นไปกับด้วยเลข ๑ ที่เพิ่มมาเป็นอาคันตุกะ **สฺमानเย** ย่อมนำมาด้วยดี **อิมํ** ซึ่งจุดตั้งขยานัยนี้

เมื่อรวมหมุ่เลขแถวของครุกริยานัย(สัพพคลกริยานัย)แล้ว จำนวน(คาถา) ย่อมมี อีกอย่างหนึ่ง หมุ่เลขแถวของอุกฺทิจฺจกฺกสมาทโร ที่เพิ่มเลข ๑ เข้ามา ย่อมนำมาด้วยดีซึ่งจำนวน(คาถา)นี้

จุดตั้งขยานัยนี้ เป็นวิธีหาจำนวนแถวปัตถาระหรือจำนวนของคาถา ในฉันทต่าง ๆ ว่ามีทั้งหมดกี่แถว หรือกี่คาถา ก็ใช้วิธีนี้หา คือ

๑. บวกรวมเลขแถวของสัพพคลกริยานัยทั้งหมด คือ

๑						
๑	๖					
๑	๕	๑๕				
๑	๔	๑๐	๒๐			
๑	๓	๖	๑๐	๑๕		
๑	๒	๓	๔	๕	๖	
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

นำเอาผลลัพธ์ของสัพพคลกริยานัยมาบวกกัน คือ $๑ + ๖ + ๑๕ + ๒๐ + ๑๕ + ๖ + ๑ = ๖๔$ ดังนั้น แถวปัตถาระ หรือจำนวนของคาถา ในคายตตีฉันท(ฉันทที่มี ๖ พยางค์)ทั้งหมดมี ๖๔ แถว หรือ ๖๔ คาถา

๒. นำเอาเลขที่คูณสองทั้งหมดในอุกฺทิจฺจกฺกสมาทโรมาบวกกัน แล้วบวกกับ ๑ ที่เพิ่มเข้ามาคือ

๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ (ครุสฺสทฺในตนุมนุชฺฌาคาถา)

๑ ๒ ๔ ๘ ๑๖ ๓๒ (อุกฺทิจฺจกฺกสมาทโร)

บวกกันคือ $๑ + ๒ + ๔ + ๘ + ๑๖ + ๓๒ + ๑ = ๖๔$

ดังนั้น แถวปัตถาระ หรือจำนวนของคาถา ในคายตตีฉันท(ฉันทที่มี ๖ พยางค์)ทั้งหมดมี ๖๔ แถว หรือ ๖๔ คาถา

วิธีหาง่ายที่สุด คือ นำเอาเลขตัวสุดท้ายของอุกฺทิจฺจกฺกสมาทโร มาบวกกันเอง เช่น $๓๒ + ๓๒ = ๖๔$

วุดต้อทธานัย

๑๓๔. สงเขยว ทุวิคฺเณภฺญา วิตุถารายามสมภฺวา
วุดตสฺสทุธนฺตรานภฺจ ครุลาณภฺจ องฺคฺล.

โสตุชโน อ.นักคึกษา กเรยฺย พิงฺกระทำ องฺคฺลฺ ซึ่งนิ้วหนึ่ง ๆ ครุลาณ อนุตรานภฺจ
แห่งระหว่าง ท. ของครุและลหุ ท. ด้วย ครุลาณภฺจ แห่งครุและลหุ ท. ด้วย ยสฺมา
เพราะเหตุใด ตสฺมา เพราะเหตุนั้น สงเขยว อ.จันท์กขรสังขยา(จำนวนคำของจันท์)
ปัตถารสังขยา(จำนวนปัตถาระ) ท. นั้นเทียว ทุวิคฺเณภฺญา อันถูกคฺณด้วย ๒ เอภฺญา อันถูกลบ
ด้วย ๑ อทุธา เป็นระยะทาง วิตุถารายามสมภฺวา อันเป็นดานกว้างและดานยาว วุดตสฺส
ของคาถา โหนฺติ ยอมเป็น

พียงเขียนนิ้วหนึ่งแห่งช่องว่างของครุลหุและนิ้วหนึ่งของครุลหุ ดังนั้น เมื่อสังขยา
(จันท์กขรสังขยา = จำนวนพยางค์ของจันท์, ปัตถารสังขยา = จำนวนปัตถาระ) ถูกคฺณด้วย
๒ และลบด้วย ๑ ก็เป็นระยะดานกว้างและดานยาวของคาถา

วุดต้อทธานัยนี้ เป็นวิธีที่แสดงระยะดานกว้างและดานยาวของแถวปัตถาระ ที่เป็นตัวแทนคาถา
ซึ่งเขียนบนพื้นดิน

คนสมัยก่อนมักเขียนสัญลักษณ์ครุ คือ () และ ลหุ คือ () ยาว ๑ นิ้ว และช่องทางของครุ ลหุ
เหล่านั้น ก็เขียนห่าง ๑ นิ้วเช่นกัน

วิธีทำ

๑. เขียนครุ, ลหุ ๑ นิ้ว

๒. เขียนระหว่างของครุ, ลหุ ๑ นิ้ว

ตัวอย่างการหาระยะดานกว้างและดานยาวของแถวปัตถาระของจันท์ ๓ พยางค์ ดังนี้

๑. ตั้งจำนวนพยางค์ของจันท์คฺณสอง ลบหนึ่ง เช่น $๓ \times ๒ - ๑ = ๕$ นิ้ว เป็นระยะดานกว้าง

๒. ตั้งจำเลขแถวปัตถาระคฺณสอง ลบหนึ่ง เช่น $๘ \times ๒ - ๑ = ๑๕$ นิ้ว เป็นระยะดานยาว

ตัวอย่างจันท์ ๓ พยางค์

กว้าง ๕ นิ้ว

๒ ๒ ๒

๑ ๒ ๒

๒ ๑ ๒

๑ ๑ ๒

๒ ๒ ๑

๑ ๒ ๑

๒ ๑ ๑

๑ ๑ ๑

ยาว ๑๕ นิ้ว

ด้านกว้างนั้น เขียนครุ, ลหุ ให้ได้ขนาด ๑ นิ้ว เป็น ๓ นิ้ว และช่องว่างระหว่างครุ, ลหุ มี ๒ ช่อง ๆ ละ ๑ นิ้ว เป็น ๒ นิ้ว รวมด้านกว้าง (๓ + ๒) เป็น ๕ นิ้ว

ด้านยาวนั้น ครุ, ลหุ มี ๘ ตัว เป็น ๘ นิ้ว และช่องว่างระหว่างครุ, ลหุ มี ๗ ช่อง ๆ ละ ๑ นิ้ว เป็น ๗ นิ้ว รวมด้านยาว (๘ + ๗) เป็น ๑๕ นิ้ว

วิธีหาด้านกว้าง และด้านยาวของฉันท์ ๖ พยางค์

$$๖ \times ๒ - ๑ = ๑๑ \text{ นิ้ว (ด้านกว้าง)}$$

$$๔๖ \times ๒ - ๑ = ๑๒๗ \text{ นิ้ว หรือ ๕ ศอก ๑ นิ้ว (ด้านยาว)}$$

คนสมัยก่อนมีการเขียนช่องว่างระหว่างครุ, ลหุ ให้ได้ขนาด ๑ นิ้ว เพื่อประโยชน์แก่การแลดูง่าย ถ้าเขียนช่องว่างให้เล็กเกินไป จะทำให้คนสายตาสั้นมองดูลำบาก แต่ถ้าเขียนตัวใหญ่เกินไป คนสายตาดีก็จะดูเกะกะ ฉะนั้น จึงบัญญัติให้เขียนช่องว่างระหว่างครุ, ลหุ ให้ได้ขนาด ๑ นิ้ว เป็นระดับปานกลาง และจะถือกฎเกณฑ์ดวงตาสำหรับคนทั่วไป ดังในคัมภีร์ปิงคัลพยาชยาก็กล่าวไว้เหมือนกันว่า

เอกกุลบุตรา วณฺณา

จกฺขุสฺส มชฺฉิเมเน หิ

ลิขิตา จนฺทเลชฺมฺหิ

นาณญํ หิ จกฺขุขุณฺณกํ.

ช่องว่างระหว่างอักษร(คือครุ,ลหุ) และอักษรที่มีขนาด ๑ นิ้ว เป็นขนาดถือกฎเกณฑ์ดวงตาได้ปานกลาง ท่านจึงเขียนไว้ ในฐานะที่เขียนฉันท์ (คือ แถวปัดถาระที่เป็นตัวแทนคาถา) เพราะช่องว่างระหว่างอักษรและอักษรอื่น(จากนี้) ไม่เป็นขนาดถือกฎเกณฑ์ดวงตา

องฺคฺลิมาเน

(มาตราวัดระยะ)

๓๖	ปรมาณู	=	๑	อณู
๓๖	อณู	=	๑	ตัชฺชารี
๓๖	ตัชฺชารี	=	๑	รณเรณู
๓๖	รณเรณู	=	๑	ลิกขา
๗	ลิกขา	=	๑	อูกา (เส้น)
๗	อูกา	=	๑	ธัณณมาส (เมล็ดข้าวเปลือก)
๗	ธัณณมาส	=	๑	อังกฺลละ (นิ้ว)
๑๒	อังกฺลละ	=	๑	วิทฺตติ (คืบ)
๒	วิทฺตติ	=	๑	รตนะ (ศอก)
๗	รตนะ	=	๑	ยัญฺจิจิ (ไม้วัด)
๒๐	ยัญฺจิจิ	=	๑	อุสฺสภะ (ระยะเสียงโคร้อง)
๘๐	อุสฺสภะ	=	๑	คาวุต (พอมองเห็นโค)
๔	คาวุต	=	๑	โยชน (อภิธานคาถา ๑๙๔-๖)

หรือ

๔ รตนะ (๒ เมตร)	=	๑ พยามะ (๑ วา)
๒๕ พยามะ (๕๐ เมตร)	=	๑ อุตมะ (๕๐ เมตร)
๘๐ อุตมะ (๔,๐๐๐ เมตร)	=	๑ คาวุต (๔ กิโลเมตร)
๔ คาวุต (๑๖,๐๐๐ เมตร)	=	๑ โยชน์ (๑๖ กิโลเมตร) (สงฆุยาปกาสกคาถา ๕)

หรือ

๔ รตนะ (๒ เมตร)	=	๑ ธนุ (คันธนูที่โก่งแล้ว)
๕๐๐ ธนุ (๑,๐๐๐ เมตร)	=	๑ โกลสะ (๑ กิโลเมตร)
๔ โกลสะ (๔,๐๐๐ เมตร)	=	๑ คาวุต (๔ กิโลเมตร)
๔ คาวุต (๑๖,๐๐๐ เมตร)	=	๑ โยชน์ (๑๖ กิโลเมตร) (ปทฐปสิทธีฎีกาหน้า ๙๖)

จบปริจเฉทที่ ๖

ปริจเฉทที่ ๓

สมวัตตินิเทศ

(แสดงสมคาถา)

บัดนี้ พระสังฆราชกิตติเถระแสดงปริจเฉทที่ ๓ - ๕ ที่ว่าด้วยคาถาวรรณพฤติ ในปริจเฉทที่ ๓ นี้ ได้กล่าวถึงสมคาถา คือ คาถาที่มีครุหลุเสมอกันทั้ง ๔ บาท ดั่งนั้น ท่านจึงกล่าวเฉพาะบาทแรก เพื่อย่อคัมภีร์ ให้กระชับ บาทอื่น ๆ ก็มีลักษณะเหมือนกัน

ฉันทที่แสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๓ นี้ มี ๑๗ ประเภท เริ่มตั้งแต่ฉันท ๖ พยางค์ ถึงฉันท ๒๒ พยางค์ และคาถาในฉันทเหล่านั้นก็มีทั้งหมด ๖๑ คาถา

สำหรับคำว่า $\mathbb{O}\tilde{\text{S}}\mathbb{A}\mathbb{O}\tilde{\text{S}}\mathbb{D}\mathbb{I}$ ในปริจเฉทนี้ มีรูปเป็น ๓ ลึงค์ คือ เป็นนุงลึงค์บ้าง เป็นอิตถิลึงค์บ้าง นุงสกलึงค์บ้าง เพื่อให้ตรงกับความหมายว่า คาถา เช่น

๑. $\gg\mathbb{O}\tilde{\text{S}}\mathbb{A}\mathbb{O}\tilde{\text{S}}\mathbb{D}\mathbb{I}$ คือ คำว่า สิโลก แปลว่า คาถา คาถาบางชนิดมีรูปเป็นนุงลึงค์เหมือนคำนั้น เช่น ปถวน เป็นต้น

๒. $\mathbb{I}\mathbb{O}\mu\mathbb{A}\mathbb{O}\tilde{\text{S}}\mathbb{D}\mathbb{I}$ คือ คำว่า คาถา, วุตติ ก็แปลว่า คาถา คาถาบางชนิดมีรูปเป็นอิตถิลึงค์ เช่น ตนมุชฌมา เป็นต้น ส่วนใหญ่นิยมใช้ชื่อคาถาที่มีรูปเป็นอิตถิลึงค์มากกว่าลึงค์อื่น

๓. $\mathbb{1}\gg\mathbb{O}\tilde{\text{S}}\mathbb{E};\mathbb{A}\mathbb{O}\tilde{\text{S}}\mathbb{D}\mathbb{I}$ คือ คำว่า ปชช, วุตต ก็แปลว่า คาถา เหมือนกัน คาถาบางชนิดมีรูปเป็นนุงสกลึงค์ เช่น อุพุกาสก เป็นต้น

สูตรและอุทเทหารณของคาถาในฉันท ๑ - ๕ พยางค์ กล่าวไว้แล้วในคำอธิบายวุตติทัฬหปกรณ์ (ปริจเฉท ๑ คาถา ๑๓) ต่อไปนี้จะกล่าวถึงคาถาในฉันท ๖ พยางค์เป็นต้นตามลำดับ

ค้ายัตตีฉันท ๖ พยางค์

ตนมุชฌมาคาถา

๔๖. ตยยา เจ ตนมุชฌมา. คายตุตี.

เจ หากว่า ตยยา อ.๓ คณะและ ย คณะ ท. สियฺ พิงมี ปฏิปาหํ ทุก ๆ บาท ยสุสา คายา ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น ตนมุชฌมา ชื่อว่า ตนมุชฌมาคาถา,

คายตุตี เป็นค้ายัตตีฉันท

คาถาที่มี ต, ย คณะ ชื่อว่า ตนมุชฌมา, เป็นค้ายัตตีฉันท

ต		ย			
ตยยา	เจ	ต	นุ	มช	ฉา
๒	๒	๑	๑	๒	๒

คำว่า ตฺยา เจ ตฺนุञฺชฎา แสดงทั้งกฎข้อบังคับ (สูตร) และอุทาหรณ์ ดังที่กล่าวมาก่อนว่า
 ลักษณะลักษณะสำคัญ (ประกอบด้วยสูตรอันเป็นอุทาหรณ์) คือ

ขอความว่า คาถาที่มี ต, ย คณะ ชื่อว่า ตฺนุञฺชฎา จัดเป็นสูตร

ส่วนคำบาลีว่า ตฺยา เจ ต (๒ ๒ ๑) นุञฺชฎา (๑ ๒ ๒) จัดเป็นอุทาหรณ์ของ ต, ย คณะ

ตัวอย่างตฺนุञฺชฎาคาถา

เชโน ชินมุเล	ทิสฺวา ชนกายํ
สํสารนิมุคํ	สพฺพญตฺตมิจฺจํ
ทิตฺวา กรุเปตํ	โมกฺขํ ปถิธานํ
วตฺเตลลิตฺติ ทยาณา	โย ตํ มฺหิ วนฺเท.

พระชินสีห์เจ้าทอดพระเนตรเห็นมหาชน ผู้จมลงในสงสาร จึงปรารถนา พระลัทธิพัพพต-
 ฌาณ ด้วยกรุณาที่คำนึงพระทัย สละพระนิพพานที่เข้าใกล้พระหัตถ์ ตั้งความปรารถนา ณ
 พระบาทยุคลของพระชินเจ้า(ที่บังกร) ข้าพเจ้าขอนอมไหวพระมุนีพระองค์นั้น

หลักการตรวจคาถาในวรรณคดีนั้น มีวิธีตรวจตามลำดับดังนี้

๑. พบคาถาใด ให้นับพยางค์ในคาถานั้นก่อนว่ามีกี่พยางค์ แต่ละบาทมีพยางค์เท่ากันหรือไม่ ถ้าพยางค์
 ไม่เท่ากัน ให้ตรวจตามกฎของคาถามาตราพฤติก่อน ถ้าพยางค์เท่ากัน ก็ตรวจตามกฎของคาถาวรรณพฤติ

๒. ในกรณีที่แต่ละบาท มีพยางค์เท่ากัน ให้นับดูว่าเป็นฉันทกึ่งพยางค์

๓. สำหรับผู้ที่ท่องคัมภีร์รู้แต่ท่องได้ ก็ท่องคาถาที่แสดงกฎในฉันทนั้น ๆ มาเทียบกับคาถาที่กำลัง
 ตรวจอยู่ ถ้ามีครูลหุตรงกัน ก็เป็นคาถาที่แสดงกฎนั้น ถ้าไม่ตรงกัน ก็ว่าคาถาถัดไปในฉันทเดียวกัน เช่นคำว่า
เชโน ชิ มีครูลหุตรงกับคำว่า **ตฺยา เจ ต**, คำว่า **นุมุเล** มีครูลหุตรงกับคำว่า **นุञฺชฎา**

๔. ถ้าท่องคาถาแสดงกฎไม่ได้ ฟังตรวจดูครูลหุในคาถานั้นเทียบกับครูลหุในคาถาที่คัมภีร์รู้แต่ท่อง
 แสดงไว้

คำว่า **ตฺนุञฺชฎา** แปลว่า คาถาที่เหมือนสตรีเวยางบางร่างน้อย คือ มีลหุ ๒ พยางค์ท่ามกลางครุ ๔
 พยางค์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ตฺนุ อปฺปํ ชุทฺทกํ สริํ มชฺชมฺหิ ยสฺสา สา ตฺนุञฺชฎา (สตรีผู้มีเวยาง เรียกว่า ตฺนุञฺชฎา)

ตฺนุञฺชฎา วิทยาติ ตฺนุञฺชฎา (คาถาที่เหมือนสตรีผู้มีเวยาง ชื่อว่า ตฺนุञฺชฎา)

คำว่า **คายนฺตี** แปลว่า ฉันทที่รักษาผู้สาธยาย มีรูปวิเคราะห์ว่า

คายนฺตี คายนฺตี คายนฺตี (คาถาที่รักษาผู้สาธยาย ชื่อว่า คายนฺตี)

คำนี้สำเร็จมาจาก คายนฺต บทหน้า + ตา (पालเน -รักษา) + ณ ปัจจัย + อี อิทธิปัจจัย

หมู่คาถาในปริจเฉทที่ ๓ นี้ทั้งหมด มีต้นมุขัฒมาคาถาเป็นต้น มีลักษณะแน่นอนเสมอ เว้นเพียงอุปชาติคาถาเท่านั้นที่ลักษณะผสมคาถาหลายชนิดเข้าด้วยกัน มีลักษณะไม่แน่นอน ด้วยเหตุนี้ จึงนำครุฑหูในแถวคาถาเหล่านี้มาขยายเป็นชนิดต่าง ๆ ตามปัตถารนัยไม่ได้ แต่อาจใช้วิธีคำนวณหาแถวที่แน่นอนจากแถวที่แป๊ะปัตถาระแล้วได้ตามนัญจนัย หรือใช้วิธีจำนวนแถวทั้งหมดตามอุททิกนัญจนัย (นัยเหล่านี้มีแสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๖) ดังคัมภีร์ฉันทโสมปติฎฐิปปณีกถาว่า

เอกลกขณกา คาถา

สมาสุ กตถจิจิกา

วิกปฺปาที น ลพฺภนฺติ

สมา ทิ นิจฺจลกฺขณนา.

คาถาหนึ่ง ๆ ในสมคาถามีลักษณะเดียว ในบางที่(ซึ่งมียติเว้นวรรคตอน) ก็มีลักษณะเกินบ้าง นัยมีการแป๊ะปัตถาระเป็นต้น ย่อมไม่มี เพราะสมคาถามีลักษณะแน่นอน

ในฉันท ๖ พยางค์นี้ เมื่อแป๊ะปัตถาระแล้วมี ๖๔ แถว ฉะนั้น คาถาจึงมีจำนวน ๖๔ คาถาตามแถวปัตถาระหนึ่ง ๆ จัดเป็นคาถาหนึ่ง ๆ แต่ว่า พระสังฆรักขิตเถระแสดงเพียง ๑ คาถาเท่านั้น คือ ต้นมุขัฒมาอันอยู่ในแถวที่ ๑๓ เพื่อย่อคัมภีร์ให้กระชับ คาถา ๖ พยางค์อื่นที่ท่านมิได้ระบุชื่อไว้ ฟังทราบว่าเป็นคาถาสัมมัญท่านจะกล่าวถึงเรื่องนี้ในคาถาที่ ๑๒๘ อันเป็นคาถาสุดท้ายของปริจเฉทที่ ๕

คาถาทั้งหมดในแต่ละฉันท จะปรากฏชัดตามปัตถารนัย(ที่แสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๖) เช่น ฉันท ๑ พยางค์แป๊ะปัตถาระได้ ๒ แถว จึงมีคาถา ๒ ประเภทในฉันทนั้น หรือ ฉันท ๒ พยางค์แป๊ะปัตถาระได้ ๔ แถว จึงมีคาถา ๔ ประเภทเป็นต้น ต่อไปจะแสดงฉันทและจำนวนแถวปัตถาระและคาถาในฉันทนั้น ๆ ดังนี้

ฉันท - จำนวนแถวและคาถา

พยางค์	ชื่อฉันท	แถวปัตถาระ	จำนวนคาถา
๑	อุตุตา	๒	๒
๒	อจฺจตุตา	๔	๔
๓	มชฺฌมา	๘	๘
๔	ปติฎฺฐา	๑๖	๑๖
๕	สุปติฎฺฐา	๓๒	๓๒
๖	คายนฺตตี	๖๔	๖๔
๗	อุณฺหิกา	๑๒๘	๑๒๘
๘	อนฺนุจฺฐา	๒๕๖	๒๕๖
๙	พฺรหฺตตี	๕๑๒	๕๑๒
๑๐	ปนฺนติ	๑๐๒๔	๑๐๒๔
๑๑	ติฎฺฐุจฺฐา	๒๐๔๘	๒๐๔๘
๑๒	ชคฺตตี	๔๐๙๖	๔๐๙๖

พยางค์	ชื่อฉันท	แถวปัตถาระ	จำนวนคาถา
๑๓	อดีตชาติ	๘๑๙๒	๘๑๙๒
๑๔	สกุกริ	๑๖๓๘๔	๑๖๓๘๔
๑๕	อดีตสกุกริ	๓๒๗๖๘	๓๒๗๖๘
๑๖	อภุจิจิ	๖๕๕๓๖	๖๕๕๓๖
๑๗	อภุจอภุจิจิ	๑๓๑๐๗๒	๑๓๑๐๗๒
๑๘	ทิตติ	๒๖๒๑๔๔	๒๖๒๑๔๔
๑๙	อดีตทิตติ	๕๒๔๒๘๘	๕๒๔๒๘๘
๒๐	กตติ	๑๐๔๘๕๗๖	๑๐๔๘๕๗๖
๒๑	ปกตติ	๒๐๙๗๑๕๑๒	๒๐๙๗๑๕๑๒
๒๒	อากตติ	๔๑๙๔๓๐๔	๔๑๙๔๓๐๔
๒๓	วิกตติ	๘๓๘๘๖๐๘	๘๓๘๘๖๐๘
๒๔	สงกตติ	๑๖๗๗๗๒๑๖	๑๖๗๗๗๒๑๖
๒๕	อดีตกตติ	๓๓๕๕๕๔๓๒	๓๓๕๕๕๔๓๒
๒๖	อุกตติ	๖๗๑๐๘๘๖๔	๖๗๑๐๘๘๖๔

รวมฉันท ๒๖ ประเภททั้งหมดมีจำนวนแถว ๑๓๔,๒๑๔,๗๒๖ คาถา ตั้งคัมภีร์ฉันทโศภิตเมทนี
ประพันธ์ คาถารูปจำนวนคาถาทั้งหมดไว้ว่า

อตุตตาทุยกุกติยนุตสุ

ฉนุเทสุ สมวตุตติโย

รสปกุเขลิตีเปนุ-

กโรทรคคิเมรว.

สมคาถาในฉันทที่มีอตุตตาศันท์เป็นต้น มีอุกุกติฉันท์เป็นที่สุด มีจำนวน ๑๓๔,๒๑๔,๗๒๖
คาถา (รส = ๖, ปกข = ๒, อิลิ = ๗, ทิป = ๔ (ทวิป ๔), อินุ = ๑, กร = ๒, อุทติ =
๔, อคคิ = ๓, เมรุ = ๑) อนึ่ง การใช้สังเกตสังขยา ในการแสดงศักราช
พียงนับเลขจากคัพทหลังมาหาคัพทหน้า)

อุณฺหิกาฉันท์ ๗ พยางค์

กุมารลิตาคาธา

๔๗. กุมารลิตา ชุสฺคา. อุณฺหิกา.

เจ ทากวา ชุสฺคา อ.ช คณะ, ส คณะและครุ ท. ลียุ่ ฟิงมี ปฏิปาหํ ทุก ๆ บาท
ยสุสา คาถาย ของคาธาใด ส่า คาธา อ.คาธานั้น กุมารลิตา ชื่อว่า กุมารลิตาคาธา
อุณฺหิกา เป็นอุณฺหิกาฉันท์
คาธาที่มี ช, ส คณะ และครุ ชื่อว่า กุมารลิตา. เป็นอุณฺหิกาฉันท์.

ช			ส			ครุ
กุ	มา	ร	ล	ลิ	ตา	ชุสฺคา
๑	๒	๑	๑	๑	๒	๒

กุมารลิตาคาธา คือ คาธาที่มี ช, ส คณะ และ ครุ ในทุกบาทของคาธา

ตัวอย่างกุมารลิตาคาธา

สุตายุภริยา เม

ธนฺจคมปิ จชชํ

จัน พุทธิทาเน

อคา มุนียเมตํ.

พระพุทฺธเจ้า ทรงสละมหาปริจาคเหล่านี้ คือ ชีวิต, บุตร, ภรรยา, สมบัติ และอวัยวะ
สิ่งสมบารมีที่ก่อให้เกิดพระสัพพัญญุตญาณ บรรลุความเป็นมุนีแล้ว ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้
พระพุทฺธเจ้าพระองค์นั้น

คำว่า กุมารลิตา แปลว่า คาธาที่งามเหมือนเด็ก(ที่เจริญเติบโตขึ้นเร็ว มีรูปวิเคราะหว่า

ซาทีโยคโต กุมารสุส ลลิตํ วีย ลลิตํ สุนฺหรั โสภนํ ลกฺขณํ ยสุสา ส่า กุมารลิตา. (คาธา
ที่มีลักษณะงามเหมือนความงามของเด็ก เพราะประกอบด้วย ช คณะเป็นต้น ชื่อว่า กุมารลิตา)

คำว่า อุณฺหิกา แปลว่า ฉันท์ที่ยังผู้ฟังให้ชอบใจ มีรูปวิเคราะหว่า

อุสฺสินฺหยติ ปีตี กโรตีติ อุณฺหิกา. (ฉันท์ที่ยังผู้ฟังให้ชอบใจ คือกระทำความปีติโสมนัส ชื่อว่า
อุณฺหิกา)

อนุฎจุภาจันท์ ๘ พยางค์

จิตรปทาคาถา

๔๘. จิตรปทา ยทิ ภา คา.

ยทิ ผีว่า ภา อ.ภ คณะ ท. ด้วย คา อ.ครุ ท. ด้วย สियู ึ่งมี ปฏิปาท ุททุก ๆ บาท
ยสุสา คาถาย ของคาถาใด ส่า คาถา อ.คาถานั้น จิตรปทา ชื่อว่า จิตรปทาคาถา.

คาถาที่มี ภา, ภา คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า จิตรปทา

ภา			ภา			ค	ค
จิต	ร	ป	ทา	ย	ทิ	ภา	คา
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

จิตรปทาคาถา คือ คาถาที่มี ภา, ภา คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างจิตรปทาคาถา

โส สสชาติย เทห

จชชีย ทานวรณจ

นาคุสโก วรสีล

ปุริย สมปริจาโค.

เมื่อ(พระโพธิสัตว์)เสวยพระชาติเป็นกระต่าย พระองค์ทรงสละร่างกาย บำเพ็ญ
ทานบารมีอันประเสริฐ เมื่อเสวยพระชาติเป็นพญานาค(สังขบาล) ทรงพลีชีพบำเพ็ญศีลอันเลิศ

จิตรปทา แปลว่า คาถาที่มีครุต่างจากกุมารลลิตา คือ กุมารลลิตา มีครุ ๓ ตำแหน่ง ส่วนจิตรปทา
มีครุ ๔ ตำแหน่ง และตำแหน่งที่ตั้งครุก็ต่างจากกุมารลลิตา มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปุริมโต จิตร ปท โภฏฐาโส ยสุสา ส่า จิตรปทา. (คาถาที่มีส่วนต่างจากกุมารลลิตาคาถาก่อน ชื่อว่า
จิตรปทา

ในจันท์ ๘ พยางค์นี้ เมื่อแผ่ปัตถาระแล้วมี ๒๕๖ แถว ฉะนั้น คาถาจึงมีจำนวน ๒๕๖ คาถา
ตามแถวปัตถาระหนึ่ง ๆ จัดเป็นคาถาหนึ่ง ๆ แต่ว่า พระสังฆรักชิตเถระแสดงเพียง ๕ คาถาเท่านั้น คือ

๑. จิตรปทาคาถา อันอยู่ในแถวที่ ๕๕

๒. วิชชুমมาลาคาถา อันอยู่ในแถวที่ ๑

๓. มาถนวกคาถา อันอยู่ในแถวที่ ๑๐๓

๔. สมานิกาคาถา อันอยู่ในแถวที่ ๑๗๑

๕. ปมาถิกาคาถา อันอยู่ในแถวที่ ๒๖

วิชชুমมาลาคาถา

๔๙. โม่ โม่ โค โค วิชชুমมาลา.

ยทิ ฌิวา โม่ อ.ม คณะด้วย โม่ อ.ม คณะด้วย โค อ.ครุ ด้วย โค อ.ครุ ด้วย
ลียุ ฌิงมี ปฏิปาหิ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น
วิชชুমมาลา ชื่อว่า วิชชুমมาลาคาถา

คาถาที่มี ม, ม คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า วิชชুমมาลา

ม			ม			ค	ค
โม่	โม่	โค	โค	วิช	ชุม	มา	ลา
๒	๒	๒	๒	๒	๒	๒	๒

วิชชুমมาลาคาถา คือ คาถาที่มี ม, ม คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างวิชชুমมาลาคาถา

พุทธาโลกาโลกเ โลเก

ชาโต สโต โโก นุมมโต

พุทฺธิ สฺพุทฺธิ โอมชาติณฺณ

สพุทฺธิ ปณฺณโณ โน โน วนฺเท.

ใครเล่าจะเป็นคนวิกลจริตในชาวโลก ผู้เห็นแสงรัศมีของพระพุทธเจ้า ใครเล่าผู้มีศรัทธา
มีปัญญา ไม่พียงน้อมไหว้ พระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ ผู้ทรงข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว

วิชชুমมาลา แปลว่า คาถาที่ร้อยไว้ด้วยครุล้วนเป็นสายยาวเหมือนสายฟ้าแลบ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อฏฺฐหิ ครุหิ โยคโต ที่มฺรลิวิชฺชู วีย มาลา กมา ยสุสา สา วิชฺชุมมาลา. (คาถาที่มีลำดับ
เหมือนสายฟ้าที่มีแสงยาว เพราะประกอบด้วยครุ ๘ พยางค์ ชื่อว่า วิชชুমมาลา

มาตรฐานวคคาถา

๕๐. ภา ตลคา มาตรฐานวค.

เจ หากว่า **ตลคา** อ.ต คณะ, ลหุ และ ครุ ท. **ลียุ** ฟิงมี **ปร** ในเบื้องหลัง **ภา** จาก ภา คณะ **ปฏิบัติ** ทุก ๆ บาท **ยสฺส วุตตยสฺส** ของคาถาใด **ต้ วุตต** อ.คาถานั้น **มาตรฐานวค** ชื่อว่า มาตรฐานวคคาถา

คาถาที่มี ต คณะ ลหุ และ ครุ ทาย ภา คณะ ชื่อว่า มาตรฐานวค

ภา			ต			ล	ค
ภา	ต	ล	คา	มา	ณ	ว	ก
๒	๑	๑	๒	๒	๑	๑	๒

มาตรฐานวคคาถา คือ คาถาที่มี ต คณะ ลหุ และ ครุ ทาย ภา คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างของมาตรฐานวคคาถา

โส สุตโสโม ตถค

เตมยธัญจนวรี

เอกรูป เมตตวรี

โลมทโสเปกขตร.

เมื่อ(พระโพธิสัตว์) เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสุตโสม ทรงบำเพ็ญสังฆบารมี เมื่อเสวยพระชาติเป็นเจ้าชายเทมีย์ ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีอันสูงสุด เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเอกราช ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี เมื่อเสวยพระชาติเป็นฤาษีโลมทังสะ ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมีอันยิ่ง

คำว่า **มาตรฐานวค** แปลว่า คาถาที่มีคณะใหม่กว่าวิชชุมมालาคาถา อุปมาเหมือนคนหนุ่ม มีรูปวิเคราะหว่า

ปริมโต อภินวตฺตา วุตตทุกฺเมน ปจฺฉิมกตฺตา จ มาณโว ตฺรฺโณ วียาติ มาตรฐานวค. (คาถาที่เหมือนมาตรฐานพหนุ่ม เพราะใหม่กว่าคาถาก่อน และเป็นไปในภายหลังจากลำดับที่กล่าวมาก่อน ชื่อว่า มาตรฐานวค

สมานิกาคาถา

๕๑. คุณา สมานิกา รชา จ.

เจ หากว่า **คุณา จ** อ.ครุ และ ลหุ ท. ด้วย **รชา จ** อ.ร คณะและ ช คณะ ท. ด้วย **ลียุ่** ฟังมี **ปฐิปาท์** ทุก ๆ บาท **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **สา คาถา** อ.คาถานั้น **สมานิกา** ชื่อว่า สมานิกาคาถา

คาถาที่มี ครุ, ลหุ และ ร, ช คณะ ชื่อว่า สมานิกา

ค	ล	ร			ช		
คุณา	ส	มา	นิ	กา	ร	ชา	จ
๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑

สมานิกาคาถา คือ คาถาที่มี ครุ, ลหุ และ ร, ช คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างสมานิกาคาถา

ปารมีติทุกกราว

ปूरियान सेणुजपोठी

पापुणितुठ यो अननुद-

ठमूसारठं नमामि.

พระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญบารมีที่กระทำได้โดยยาก บรรลุพระสัมพันธัญญตญาณ อันสูงสุด ก่อให้เกิดสารธรรมหาที่สุดมิได้ ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

หมายเหตุ คณะสุดท้ายของคาถานี้ ท่านกำหนดให้เป็น ช คณะ (๑ ๒ ๑) คาถานี้จึงไม่มี ปาหันทครุ เหมือนคาถาอื่น

คำว่า **สมานิกา** แปลว่า คาถาที่วางจำนวนครุ ลหุไว้เสมอกับมาณวกคาถา คือ มีครุ ๔ ลหุ ๔ เท่ากัน แต่ตำแหน่งของครุ ลหุต่างจากมาณวกคาถา มีวิเคราะห์ว่า

ครุลหุนี้ สมานตุตา สมานัง กโรตีติ สมานิกา. (คาถาที่ทำความเสมอกัน เพราะความเหมือนกันแห่ง ครุและลหุ ชื่อว่า สมานิกา

ปมาณีกาคาถา

๕๒. ปมาณิกา ชรา ลคา. อนุจฺจกา.

เจ หากว่า **ชรา** อ.ช คณะและะ ร คณะ ท. ด้วย **ลคา** อ.ลหุ และ ครุ ท. ด้วย **ลียุ** ฟิงมี **ปฏิปาท์** ทุก ๆ บาท **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **สา คาถา** อ.คาถานั้น **ปมาณิกา** ชื่อว่า ปมาณีกาคาถา.

อนุจฺจกา เป็นอนุจฺจกาฉันท์

คาถาที่มี ช, ร คณะ และ ลหุ, ครุ ชื่อว่า ปมาณิกา. เป็นอนุจฺจกาฉันท์

ช			ร			ล	ค
ป	มา	ณิ	กา	ช	รา	ล	คา
๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒

ปมาณีกาคาถา คือ คาถาที่มี ช, ร คณะ, ลหุ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างปมาณีกาคาถา

ปหาย จกฺกวตฺตํ

กโรปนีตมฺภูฏิยํ

ภุสีชเร สเสณํ

อเชนํ ปาปมํ นเม.

ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระมุนีผู้ทรงหนายหนี่ลิริของพระเจ้ากัรพรรดิราชาที่เข้าใกล้พระหัตถ์ ทรงสละแล้ว ชนะมารพร้อมด้วยกองทัพ ณ โพลีบัลลังก์เป็นปลุฟี่อันประเสริฐ

คำว่า **ปมาณิกา** แปลว่า คาถาที่มีคณะใกล้เคียงกันกับสมานีกาคาถา คือ มีลักษณะของครุลหุเป็น ช, ร, ล, ค คล้ายกับสมานีกาคาถาที่มี ค, ล, ร, ช มีรูปวิเคราะห์ว่า

ชาที่หิ ปริमितตฺตา ปมาณํ ปริมาณํ กโรตีติ ปมาณิกา. (คาถาที่กระทำการนับ เพราะถูกนับด้วย ช คณะ เป็นต้น ชื่อว่า ปมาณิกา) ปมาณ บพหน้า + กร ธาตุ + กวิ ปัจจัย

คำว่า **อนุจฺจกา** แปลว่า ฉันท์ที่ปฏิเสธความทราวม คือ เป็นฉันท์ที่ฟังเพลิดเพลินดี มีรูปวิเคราะห์ว่า

อนุ หินภาวํ ฤมฺภติ รุณฺธติ นิวาเรตีติ อนุจฺจกา. (ฉันท์ที่ปฏิเสธความต่ำทราวม ชื่อว่า อนุจฺจกา

คำนี้สำเร็จมาจาก อนุ บพหน้า + ฤภ ฤมฺภเน = คำจุน + อ ปัจจัย

อนุจฺจกาฉันท์มี ๒ ประเภท คือ

๑. **ชาติอนุจฺจกา** คือ อนุจฺจกาฉันท์ทั่วไปที่มีแสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๓ มีคาถารวมทั้งหมด ๒๕๖ ชนิด แต่ท่านแสดงไว้โดยย่อในคัมภีร์นี้เพียง ๕ ชนิดเท่านั้น คือ จิตรปทา, วิชชุมมาลา, มาถนวกะ, สมานิกา และปมาณิกา

๒. วิเสสนัญญา คือ อัญญาจันท์พิเศษที่มีแสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๕ ได้แก่ กลุ่มวัตตคาถาที่มี ๘ พยางค์

พรหตีจันท์ ๙ พยางค์

หลมุขีคาถา

๔๓. รา นสา ยทิ หลมุขี.

ยทิ ผีว่า นสา อ.น คณะ และ ส คณะ ท. ลียุ่ ฟิงมี ปรี ในเบื้องหลัง
รา จาก ร คณะ ปฏิภาหฺ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น
หลมุขี ชื่อว่า หลมุขีคาถา

คาถาที่มี น, ส คณะ อยู่ท้าย ร คณะ ชื่อว่า หลมุขี

ร			น			ส		
รา	น	สา	ย	ทิ	ห	ล	มุ	ขี
๒	๑	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๒

หลมุขีคาถา คือ คาถาที่มี น, ส คณะ อยู่ท้าย ร คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างหลมุขีคาถา

จกเม มรุิมติ โย จินฺทยํ กมิ รตนฺนฺเย

อิทธิปาฏิหารณฺโรวโร จกขมํ ตมภิปณฺเม.

พระพุทธเจ้า ผู้เพียบพร้อมด้วยพุทธจักขุ ทรงกำจัดความกังขาของเทวดา ทรงแสดง
อิทธิปาฏิหาริย์ เสด็จจกกรม ณ ที่จกกรมอันสำเร็จด้วยรัตนะ ข้าพเจ้าขอนอบน้อม
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

คำว่า หลมุขี แปลว่า คาถาที่มี ร คณะ อันเหมือนคราดอยู่ข้างหน้า มีรูปวิเคราะห์ว่า

หลํ นจฺจลสฺสทิสํ รคโณ มุเข อาทิมฺหิ ยสุสา สา หลมุขี. (คาถาที่มี ร คณะอันเหมือนคราดในเบื้องหน้า
ชื่อว่า หลมุขี)

ภุชคสุสุสฎาคาถา

๕๔. ภุชคสุสุสฎา นา โม่. พรหตี.

เจ หากว่า นา อ.น คณะ ท. ด้วย โม่ อ.ม คณะ ด้วย ลียุ่ ฟิงมี
ปฏิบัติ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น ภุชคสุสุสฎา
ชื่อว่า ภุชคสุสุสฎาคาถา.

พรหตี เป็นพรหตีฉันท

คาถาที่มี น, น, ม คณะ ชื่อว่า ภุชคสุสุสฎา. เป็นพรหตีฉันท

น			น			ม		
ภุ	ช	ค	สุ	สุ	ส	ฎา	นา	โม่
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๒

ภุชคสุสุสฎาคาถา คือ คาถาที่มี น, น, ม คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างภุชคสุสุสฎาคาถา

นยนสุกคากยงค์

มธรวรสโรเปต

อมิตคุณคณารั

ทสพลมตุล วนุเท.

ข้าพเจ้าขอขอบกราบพระพุทเจ้า ผู้มีพระเนตรและพระวรกายงาม ทรงเพียบพร้อม
ด้วยพระสุรเสียง ไพเราะอ่อนหวาน เป็นที่รองรับหมู่คุณไม่มีประมาณ ทรงพระกำลังลึบ
ไม่มีผู้เปรียบปาน

คำว่า ภุชคสุสุสฎาคาถา แปลว่า คาถาที่ปลายเหมือนหงอนของนาคหนุ่ม (ภุชค = งู, สสุ = หนุ่ม,
สฎา = หงอน) คือมี น คณะ ๒ คณะ กับ ม คณะ ที่เป็นพยางค์ลหุ ไปหาพยางค์ครุ
เหมือนหงอนที่เรียวเล็กแล้วค่อย ๆ ขยายใหญ่ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ภุชคสุสุโน วีย สฎา ลีขา ยสุสา สา ภุชคสุสุสฎา. (คาถาที่มีปลายเหมือนหงอนของนาคหนุ่ม ชื่อว่า
ภุชคสุสุสฎาคาถา)

คำว่า พรหตี แปลว่า ฉันทที่มีพยางค์มากกว่าอนุจฎาฉันท คือ มีพยางค์เพิ่มอีก ๑ พยางค์
จากอนุจฎาฉันท ๘ พยางค์ มีรูปวิเคราะห์

อนุจฎาโต พรหตี วฑฒตีติ พรหตี. (ฉันทที่เจริญกว่าอนุจฎาฉันท ชื่อว่า พรหตี)

บันตีฉันท ๑๐ พยางค์

ปันทิจันท์ ๑๐ พยางค์

สุทรวีราชิตคาถา

๕๕. มุสา ชุคา สุทรวีราชิต มต์.

เจ หากว่า มุสา อ.ม คณะและ ส คณะ ท. ด้วย ชุคา อ.ช คณะและ ครุ ท. ด้วย ลียุ่ ฟังมี ปฏิปาหฺ์ ทุก ๆ บาท ยสฺส วุตฺตสฺส ของคาถาใด ตํ วุตฺตํ อ.คาถานั้น มต์ อันนักศึกษา ฟังทราบ สุทรวีราชิตฺ์ ชื่อว่า สุทรวีราชิตคาถา.

คาถาที่มี ม, ส, ช คณะ และ ครุ ฟังทราบว่า สุทรวีราชิตะ

ม			ส			ช		ค	
มุสา	ชุคา	สุท	ธ	วิ	รา	ชิ	ตํ	ม	ตํ
๒	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

สุทรวีราชิตคาถา คือ คาถาที่มี ม, ส, ช คณะ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างสุทรวีราชิตคาถา

โย พุทฺโธ ธิติมาณฺณธารโก

สํสาเร อนฺุโกลิ กายิกํ

ทุกฺขํ เจตสิกญจ โลกโต

ตํ วนฺเท นรเววมงฺคลํ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด มีสมาธิตั้งมั่น ทรงอรหัตผล เสวยทุกข์กายและทุกข์ใจ ในสังสาร เพราะ(เกือบ)ชาวโลก ข้าพเจ้าขออนอมกราบพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นมิ่งขวัญของมนุษย์ และเทวดาพระองค์นั้น

คำว่า สุทรวีราชิตะ แปลว่า คาถาที่งามบริสุทธิ เพราะปราศจากลหุคณะ (สุทฺธ = บริสุทธิ, วีราชิต = งดงาม) มีรูปวิเคราะห์ว่า

สุทฺธญจ ตํ วีราชิตญจาทิ สุทฺธวีราชิตํ. (คาถาที่งามบริสุทธิ ชื่อว่า สุทรวีราชิตะ)

ปณวคาถา

๕๖. มุ^๑นา โย โค ย^๑ทิ ป^๑ณ^๑โว ช^๑ยา^๑โต.

ย^๑ทิ ผี^๑ว่า มุ^๑นา อ.ม คณะและ น คณะ ท. ด้วย โย อ.ย คณะ ด้วย โค อ.ครุ ด้วย ลี^๑ยู่ ฟิงมี ปฏิ^๑ปา^๑ท^๑ ทุก ๆ บาท ย^๑ส^๑ส ลี^๑โลก^๑ส^๑ส ของคาถาใด โส ลี^๑โล^๑โก อ.คาถานั้น ช^๑ยา^๑โต ปรากฏแล้ว ป^๑ณ^๑โว^๑ ว่าเป็นปณวคาถา.

คาถาที่มี ม, น, ย คณะ และ ครุ ปรากฏว่า ปณว

ม			น			ย			ค
มุ ^๑ นา	โย	โค	ย	ทิ	ป	ณ	โว	ช ^๑ ยา	โต
๒	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๒

ปณวคาถา คือ คาถาที่มี ม, น, ย คณะ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างปณวคาถา

ส^๑พ^๑โ^๑เค^๑หิ^๑ถ ม^๑จุ^๑ลิ^๑น^๑เท^๑น

นา^๑คิ^๑น^๑เท^๑น ร^๑ห^๑ล^๑ิ ป^๑า^๑ว^๑ตุ^๑โต

โส^๑ช^๑ย^๑ โย^๑น^๑ภ^๑วิ วิ^๑ม^๑ตุ^๑ตี ต^๑

ว^๑น^๑เท^๑ มา^๑ร^๑ช^๑ิ อ^๑ตุ^๑ล^๑ป^๑ญ^๑โ^๑ย.

ภายหลัง(จากการประทับ ณ ควงไม้ขอขपालนิโครธ) พระพุทธเจ้าผู้ทรงชนะมารทั้ง ๕ ผู้มีปัญญาที่ไม่มีผู้เปรียบปาน อันพญานาคนามว่ามุจลินท์ มาขอครอบพระวรกายด้วยขนดของตน เสวยวิมุตติสุขใกล้สระน้ำ(มุจลินท์) ขา^๑พ^๑เจ^๑า^๑ขอ^๑น^๑อ^๑ม^๑กรา^๑บ^๑พระ^๑พุ^๑ท^๑เจ้า^๑พระ^๑อง^๑ค^๑ั^๑น^๑

คำว่า ป^๑ณ^๑ว^๑ะ แปลว่า คาถาที่เหมือนกลองบัณเฑาะว์ กล่าวคือ มีคณะที่มีเสียงหนัก แล้วมีเสียงเบา และมีเสียงเบา แล้วมีเสียงหนักต่อมา เพราะมี น คณะอยู่กลาง คณะที่มีเสียงหนัก คือ ม คณะอยู่หน้า และ ย คณะอยู่หลัง มีรูปวิเคราะห์ว่า

ป^๑ณ^๑โว^๑ วิ^๑ยา^๑ติ ป^๑ณ^๑โว^๑. (คาถาที่เหมือนกลองบัณเฑาะว์ ชื่อว่า ปณว)

รุ่มมวดีคาถา

๕๗. ภา๒มา สคย๑ตุ๒ตา รุ่ม๑มวดี๒ ส๑า.

เจ๑ หากว่า ภา๒มา อ.ภ คณ๑ะและ ม คณ๑ะ ท. สคย๑ตุ๒ตา อันประกอบแล้วด้วย ส คณ๑ะ และ ครุ ลี๑ยุ่ ฟิงมี๑ ปฏิ๒ปาห้๑ ทุก ๆ บาท ยส๑สา๒ คาถา๒ย ของคาถาใด ส๑า คาถา อ.คาถา๒นั้น รุ่ม๑มวดี๒ ชื่อว่า รุ่ม๑มวดี๒คาถา.

คาถาที่มี ภา, ม, ส คณ๑ะ และ ครุ ชื่อว่า รุ่ม๑มวดี๒

ภา			ม			ส			ค
ภา๒มา	ส	ค	ยุ๑ตุ	ตา	รุ่ม๑	ม	ว	ดี	สา
๒	๑	๑	๒	๒	๒	๑	๑	๒	๒

รุ่ม๑มวดี๒คาถา คือ คาถาที่มี ภา, ม, ส คณ๑ะ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างรุ่ม๑มวดี๒คาถา

ปี๒ติ๑มุฟ๑าร์๒ วิน๑ห๒ติ๒ ทา๒ตา

คาร๑วม๑สุมี๒ คจ๑จ๒ติ๒ โล๒เก

กิ๒ตุ๑ติ๑ม๑น๑น๑ตุ๒ ย๑า๒ติ๒ จ ทา๒ตา

วิ๒สุ๑ส๑น๑โย๒ โห๒ติ๒ จ ทา๒ตา.

ผู้ให้ยอมได้รับความปีติโสมนัสอันใหญ่หลวงประสพความเคารพในโลกนี้ ผู้ให้ยอมประสพเกียรติคุณเป็นอันมาก และเป็นทีไว้วางใจของมหาชน

คำว่า รุ่ม๑มวดี๒ แปลว่า คาถาที่มีเสียงไพเราะ เพราะเรียงครุไว้ในหนต้นและหนปลาย มีรูปวิเคราะห์

รุ่ม๑โม อ๑ุ๒จ๑า๒ร๑ณ๑ส๑ท๑โ ท ยส๑สา๒ อ๑ตุ๒ถ๑ิ๒ติ๒ รุ่ม๑มวดี๒. (คาถาที่มีเสียงพูดไพเราะ ชื่อว่า รุ่ม๑มวดี๒)

มัตตาคาถา

๕๘. เถยยา มตฺตา มภสคยฺตุตฺตา.

คาถา อ.คาถา **มภสคยฺตุตฺตา** อันประกอบแล้วด้วย ม คณะ, ภ คณะ, ส คณะและ ครุ **เถยยา** อันนักศึกษ่า พึงทราบ **มตฺตา** ว่าชื่อว่า มัตตาคาถา

คาถาที่มี ม, ภ, ส คณะ และ ครุ พึงทราบว่าเป็นมัตตา.

ม			ภ			ส			ค
เถย	ยา	มตฺ	ตา	ม	ภ	ส	ค	ยฺตุ	ตฺตา
๒	๒	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๒	๒

มัตตาคาถา คือ คาถาที่มี ม, ภ, ส คณะ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างมัตตาคาถา

เกยฺยํ-เกยฺยํ อภิชยเกตุ

เชยฺยํ-เชยฺยํ วรชยปานํ

เปยฺยํ-เปยฺยํ สุวิจิ นเม ตํ

เนยฺยํ-เนยฺยํ สมตมเปกฺขี.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสุคตเจ้า ผู้ทรงชื่อพุทธธรรมที่ผู้อื่นชื่อไม่ได้ (ด้วยรัตนะคือ บารมี ๓๐ จริยา ๓ และมหาปริจาค ๕) มีธงชัยโบกสะบัด ชนemarที่ควรชนะ ไม่พ่ายแพ้ต่อไพรี เสวยชัยบาลคืออรหันตมรรคญาณ เสวยวิมุตติรส ไม่เสวยกามรส มีพระญาณล้ำเลิศ เป็นผู้นำ(เวไนยชนสู่สวรรค์สมบัติและนิพพานสมบัติ) ไม่ถูกผู้อื่นนำไป และทรงตรวจดูเวไนยชน ผู้ประพฤตีสมาเสมอ พระองค์นั้น

คำว่า **มัตตา** แปลว่า คาถาที่ทำให้ผู้ฟังหลงใหล มีรูปวิเคราะห์ว่า

มาทีโยคโต สุนนฺเต สตุเต สหฺตตณฺหาวเสน มตฺเตตฺติ มตฺตา. (คาถาที่ยังเหลาสัตว์ผู้ฟัง ให้หลงใหล ด้วยอำนาจแห่งความอยากในเสียง เพราะประกอบด้วย ม คณะ เป็นต้น ชื่อว่า มัตตา)

จัมปกมาลาคาถา

๕๙. จัมปกมาลา เจ ภมสา โค.

เจ หากว่า **ภมสา** อ.ภ คณะ, ม คณะและ ส คณะ ท. ด้วย **โค** อ.ครุ ด้วย **สิยฺย** ฟังมี **ปฐิปาท** ทุก ๆ บาท **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **สา คาถา** อ.คาถานั้น **จัมปกมาลา** ชื่อว่า จัมปกมาลาคาถา.

คาถาที่มี ภ, ม, ส คณะ และ ครุ ชื่อว่า จัมปกมาลา

ภ			ม			ส			ค
จม	ป	ก	มา	ลา	เจ	ภ	ม	สา	โค
๒	๑	๑	๒	๒	๒	๑	๑	๒	๒

จัมปกมาลาคาถา คือ คาถาที่มี ภ, ม, ส คณะ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างจัมปกมาลาคาถา

สตต จ สตตาเห วิชิตาวิ

เขปिय นิโคธริ ปุน คนตุวา

ธมมสุทฺทสฺย ปติ ชาโต

ธมมกถาปฺปสุกฺกวิตกฺโก.

(พระศัพท) ทรงชนะมารแล้ว ยังกาลเจ็ดสัปดาห์ให้ล่วงเลย เสด็จดำเนินสู่นอชบาลนิโครธ ทรงดำริไม่ชวนชวาย ที่จะแสดงธรรม เพราะพิจารณาความสุขุมลุ่มลึกแห่งธรรม

จัมปกมาลา แปลว่า คาถาที่เหมือนดอกไม้ทอง คือเรียงครุไว้ในหนต้น และหนปลาย ทำให้งามเหมือนดอกไม้ทองคำ

จัมปก แปลว่า ดอกไม้ทอง ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์จินตามณีว่า **จัมปโก เหมปฺปมโก** = ดอกไม้ทอง ชื่อว่า จัมปกะ มีวิเคราะห์ว่า

จัมปกมาลา วิทยาติ จัมปกมาลา. (คาถาที่เหมือนดอกไม้ทอง ชื่อว่า จัมปกมาลา)

อนึ่ง รummวตีคาถากับจัมปกมาลาคาถานี้ มีลักษณะเหมือนกัน ท่านกล่าวคาถานี้ซ้ำอีก เพียงเพื่อให้รู้ชื่ออื่นจากชื่อเดิมที่แสดงไว้ก่อน

มโนรมาคาถา

๖๐. นรชเคหิ สา มโนรมา.

เจ หากว่า ยา อ.คาถาใด ยุติตา ประกอบแล้ว นรชเคหิ ด้วย น คณะ, ร คณะ, ช คณะ และ ครุ
ท. สา คาถา อ.คาถานั้น มโนรมา ชื่อว่า มโนรมาคาถา.

คาถาที่มี น, ร, ช คณะ และ ครุ ชื่อว่า มโนรมา

น			ร			ช			ค
น	ร	ช	เค	หิ	สา	ม	โน	ร	มา
๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒

มโนรมาคาถา คือ คาถาที่มี น, ร, ช คณะ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างมโนรมาคาถา

มรุคณเฑี พุรหุมนา สมิ

รตนทามเมรฺนา ททา

สมภียาจิตฺ ปฐิสฺสวํ

ทสพโล นมามิ เทสิตุํ.

พระศัพทผู้ชำนาญสัทศาสตร์พร้อมด้วยหมู่เทวดาทูลอ้อนวอนด้วยพวงมาลัยแก้วสูงเทียม
เขาพระสุเมรุ จึงประทานปฐิฎญาเพื่อแสดงธรรม ข้าพเจ้าขออนอบนอมพระศัพทพระองค์นั้น
คำว่า มโนรมา แปลว่า คาถาที่ทำให้พึงใจด้วย น คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

มนํ รเมติ อภिरเมตีติ มโนรมา. (คาถาที่ทำให้พึงใจ ชื่อว่า มโนรมา)

อุพฆาสกคาถา

๖๑. อุพฆาสกํ ตํ เจ โต มรา ลุจ.

เจ หากว่า โต จ อ.ต คณะ ด้วย มรา จ อ.ม คณะและ ร คณะ ท. ด้วย โล จ อ.ลหุ ด้วย ลียุ่ ฟังมี ปฏิปาท์ ทุก ๆ บาท ยสุส ปชชสุส ของคาถาใด ตํ ปชช อ.คาถานั้น อุพฆาสกํ ชื่อว่า อุพฆาสกคาถา.

คาถาที่มี ต, ม, ร คณะ และ ลหุ นั้น ชื่อว่า อุพฆาสกะ

ต			ม			ร			ล
อุพ	ภา	ส	กํ	ตํ	เจ	โต	ม	รา	ลุจ
๒	๒	๑	๒	๒	๒	๒	๑	๒	๑

อุพฆาสกคาถา คือ คาถาที่มี ต, ม, ร คณะ และ ลหุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างอุพฆาสกคาถา

คนตุวา อิลิปปาทกุกานนณจ

สตถา มิคททายํ เทสยิตถ

สจฺจปฺปการํ โย ธมฺมจกฺก-

สุตฺตํ นเม จพฺพิธํสุ ตาว.

พระศาสดาเจ้า ทรงพระฉัพพรรณรังสี เสด็จสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่ ให้อภัยแก่เนื้อ ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ประกาศสัจจะ ๑๖ ประการ เป็นเบื้องแรก ขาพเจ้าขอนอบนอม พระศาสดาพระองค์นั้น

คำว่า **อุพฆาสกะ** แปลว่า คาถาที่ออกเสียงคณะสูงขึ้น กล่าวคือ มีเสียง ต คณะ ที่มีกลุ่ม ครุอยู่หน้าก่อน ต่างจากจัมปมาลาคาถาที่ขึ้นต้นด้วย ภา คณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อุทุธํ ภาสตีติ อุพฆาสกํ. (คาถาที่ออกเสียงสูงขึ้น ชื่อว่า อุพฆาสกะ)

อุปถัมภ์จิตตาภา

๖๒. โตะ ซา ครุณายมอุปถัมภ์จิตตา. ปนฺติ.

เจ หากว่า โตะ อ.ต คณะ ด้วย ซา อ.ช คณะ ท. ด้วย ยุตฺตา อันประกอบแล้ว ครุณา ด้วยครุ ลียุ่ ฟังมี ปฏิปาหํ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาทาย ของคาคาธาใด อัย คาคาธา อ.คาคาธา อุปถัมภ์จิตตา ชื่อว่า อุปถัมภ์จิตตาภา.

ปนฺติ เป็นบัณฑิตฉันท์.

คาคาธาที่มี ต, ซ, ช คณะ อันประกอบด้วย ครุ นี้ ชื่อว่า อุปถัมภ์จิตตา. เป็นบัณฑิตฉันท์.

ต			ช			ช			ค
โต	ซา	ค	รุ	นา	ย	มุ	ปฏ	จิ	ตา
๒	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒

อุปถัมภ์จิตตาภา คือ คาคาธาที่มี ต, ซ, ช คณะ และ ครุ ในทุกบาทของคาคาธา

ตัวอย่างอุปถัมภ์จิตตาภา

พาดตีสถิลกษณจิตตํ

เทหาชุตินิคุคตโชติกํ

ปณณาริตีสีลคุณารํ

วนฺเต มุณิมนฺติมชาติกํ.

ข้าพเจ้าขอออมกราบ พระมุณีเจ้าผู้มิ่งพระวรกายงามวิจิตรด้วยพระพุทธรักษาลักษณะ ๓๒ ทรงรุ่งโรจน์สว่างด้วยพระรัศมีที่เปล่งออกจากพระวรกาย ได้รับหม่อมคุณคือศีล สมาธิ ปัญญา ผู้ไม่หวั่นไหว ทรงอุบัติเกิดขึ้นเป็นพระชาติสุดท้าย

คำว่า **อุปถัมภ์จิตตา** แปลว่า คาคาธาที่มีเสียงชัดเจน เพราะประกอบด้วย ต คณะเป็นต้น ที่มีเสียงชัดเจน มีรูปวิเคราะห์ว่า

สหุทปากฎหิ ตาทิคณฺเหหิ ยุตฺตตตฺตา อุปฏฺฐาติ ปากฎฺฎาวํ คจฺจตีติ อุปฏฺฐิตา. (คาคาธาที่มีเสียง)ชัดเจน เพราะประกอบด้วย ต คณะเป็นต้นที่มีเสียงชัดเจน ชื่อว่า อุปถัมภ์จิตตา)

คำว่า **ปนฺติ** แปลว่า ฉันท์ที่ทำลำดับของตนให้พิสดาร มีรูปวิเคราะห์ว่า

อตุตโน สนฺตํ ปณฺจยติ วิตุถาเรตีติ ปนฺติ. (ฉันท์ที่ทำลำดับของตนให้พิสดาร ชื่อว่า ปนฺติ)

ติฎฐฎฎฎฎฎฎฎ ๑๑ พยงค

อินทรวีเชียรคาถา

๖๓. อินทาทิกา ตา วชิรา ชคา โค.

เจ หากว่า ตา อ.๓ ฉณะ ท. ด้วย ชคา อ.๓ ฉณะและครุ ท. ด้วย โค อ.ครุ ด้วย ลียู ฟิงมี ปฏิปาทำ ทุก ๆ บาท ยสสา คาทาย ของคาถาใด ส้า คาถา อ.คาถานั้น วชิรา ชื่อว่าวชิราคาถา อินทาทิกา อันมี อินท คัพทในเบ้องตัน (หรือ) อินทาทิกา วชิรา ชื่อว่า อินทวชิราคาถา.

คาถาที่มี ต, ต, ช ฉณะ และ ครุ ๒ พยงค ชื่อว่า อินทรวีเชียร (หรือ) ชื่อว่า วชิราคาถา ที่มี อินท คัพทอยู่หน้า

ต			ต			ช			ค	ค
อินุ	ทา	ทิ	กา	ตา	ว	ชี่	รา	ช	คา	โค
๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

อินทรวีเชียรคาถา คือ คาถาที่มี ต, ต, ช ฉณะ และ ครุ ๒ พยงค ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างอินทรวีเชียรคาถา

ปาโตหยัง พาลทิวากรว

มชฎเฒ ยดีนั ลลิตั ลีรีหิ

ปฎุณินุทสุฎฎฎฎฎ อเนช

วณทามิ สฬพณญมหม มุณินุหิ.

ข้าพเจ้า ขอนอ้มกราบพระจอมมุณีเจ้า ผู้ประคองพระอาทิตย์อุทัยขึ้นในยามเช้า งามวิลาส ด้วยพระสิริ ธิ ทามกลางภิกษุสงฆ์ ทรงมีพระพักตร์(ผุดผอง)เหมือนดังพระจันทร์เพ็ญ ผู้ไม่หวั่นไหว ทรงรอบรูพระธรรมทั้งมวล

คำว่า อินทรวีเชียร แปลว่า คาถาที่เหมือนคทาเพชรของพระอินทร์ เพราะมีเสียงหนักในหนต้นเนื่องจากมี ต ฉณะ ๒ ฉณะติดต่อกันในเบ้องตันของคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า

อินุทสุฎ วชิรึ อินุทวชิรึ. (คทาเพชรของพระอินทร์ ชื่อว่า อินทวชิระ)

อินุทวชิรึ วิทยาติ อินุทวชิรา. (คาถาที่เหมือนคทาเพชรของพระอินทร์ ชื่อว่า อินทรวีเชียร)

คำว่า อินุทาทิกา มาจาก อินุท + อาทิ + ก (ก อาคมไม่มีความหมาย) อาทิ คัพทในที่นี้มี ๒ อรรถ ๑. มีอรรถว่า มரியาท = ขอบเขต แปลว่า เบ้องตัน, เบ้องแรก

๒. มีอรรถาว่า **ตพฺภาว** = มีข้อความของบทที่ประกอบกันนั้น คือ ไม่ต้องแปลออกมา ไม่มีอรรถอะไรทำนใส่เข้ามา เพื่อรักษาฉันทให้ครบ ๑๑ พยางค์ เหมือนคำว่า ทิฏฺฐิจิตฺตํ (คต คัพทโนที่นี้ ไม่แสดงข้อความพิเศษแต่อย่างใด)

อินทรวิชัยรคาถานี้ เป็นที่นิยมแต่งของนักกวีในวรรณกรรมบาลี และสันสกฤต ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ หรือ วรรณคดี

นอกจากคาถานี้แล้ว ยังมีคาถาที่นิยมเขียนอีกหลายคาถา คือ อุเปนทรวิชัยรคาถา (๑๑ พยางค์), วังสิฏฺฐจคาถา (๑๒ พยางค์), อินทรวงศ์คาถา (๑๒ พยางค์), วัฒนตติลภคาถา (๑๔ พยางค์), ลัททูลวิกิพิตคาถา (๑๙ พยางค์) และ ลัทธราคาถา (๒๑ พยางค์)

ส่วนคาถาง่าย ๆ ที่นิยมเขียน คือ บัจยวัตตตคาถา (๘ พยางค์)

อุปสรรควิเชียรคาถา

๖๔. อุปาทิกา สว ชตา ชคา โค.

เจ หากว่า **ชตา** อ.ช คณะและ ต คณะ ท. ด้วย **ชคา** อ.ช คณะและครุ ท. ด้วย **โค** อ.ครุ ด้วย **ลียุ** ฟังมี **ปฏิบัติ** ทุก ๆ บาท **ยสุสา** **คาถา** ของคาถาใด **สา** **คาถา** อ.คาถานั้น **สว** เป็นอินทวิเชียรคาถานั้นเอง **อุปาทิกา** อันมี อุป คัมภีร์ในเบื้องต้น (หรือ) **อุปาทิกา สว** ชื่อว่า อุปสรรควิเชียรคาถานั้นเทียว.

คาถาที่มี ช, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า อุปสรรควิเชียร (หรือ) ชื่อว่า วิเชียรคาถา ที่มี อุป คัมภีร์อยู่หน้า

ช			ต			ช			ค	ค
อุ	ปา	ทิ	กา	สา	ว	ช	ตา	ช	คา	โค
๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

อุปสรรควิเชียรคาถา คือ คาถาที่มี ช, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างอุปสรรควิเชียรคาถา

น วณฺณรฺรูปเน นโร สุชาโน

น วิสุสเส อิตฺตฺรทสฺสเนน

สุสฺสณฺณตํ ทิ วียณฺชเนน

อสณฺณตา โลกมิมํ จรณฺติ.

คนผู้มีปัญญาดี ไม่ควรไว้วางใจใคร ด้วยผิวพรรณและรูปร่าง ไม่ควรไว้วางใจใคร ด้วยการเห็นกันชั่วคราวเดียว เพราะว่า นักบวชผู้ไม่สำรวมทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไปในโลกนี้ ด้วยเครื่องบริวารของเหล่านักบวชผู้สำรวมดีแล้ว

คำว่า **อุปสรรควิเชียร** แปลว่า คาถาที่มีคณะใกล้เคียงกับอินทวิเชียรคาถา กล่าวคือ มี ช คณะอยู่ต้น แทนที่ ต คณะในอินทวิเชียร มีรูปวิเคราะห์ว่า

อินทวิเชียรคาถา อุปนฺเต สมิเป ปวตฺตตีติ อุปนฺทวิเชียร. (คาถาที่เป็นไปใกล้เคียงอินทวิเชียรคาถา ชื่อว่า อุปนฺทวิเชียร)

อุปชาติคาถา

๖๕. อนนตโรที่รติลกขณา เจ

ปาทา วิมิสุสา อุปชาติโย ตา

เอว กิรณญาสุปี มิสุลิตาสู

วทนต์ ชชาติสุวิทเมว นามิ.

เจ ทกว่า ปาทา อ.บาท ท. **อนนตโรที่รติลกขณา** อันมีลักษณะอันแรกกล่าวแล้วในสองคาถา ที่ต่อเนื่องกับคาถานี้ **วิมิสุสา** เป็นบาทปะปนกัน **ยตุถ คาถาสู** ในคาถา ท. เหล่าใด **ลियุ** ฟังเป็น **ตา คาถาโย** อ.คาถา ท. เหล่านั้น อุปชาติโย ชื่อว่า อุปชาติคาถา

กิล ได้ยินว่า **ชชาติสุ** ครั้นเมื่อจำพวกของคาถา ท. **อณญาสุ** เหล่าอื่น **มิสุลิตาสูปี** แม้ปะปนกันแล้ว **เอว** เหมือนอย่างนี้ **กวโย** อ.นักกวี ท. **วทนต์** ย่อมกล่าว **อิท นามิ เอว** ซึ่งชื่อว่า อุปชาติโน้นเทียว

คาถาที่มีลักษณะที่กล่าวไว้ในสองคาถาดัตมา ชื่อว่า อุปชาติ แม้เมื่อคาถาประเภทอื่นผสมกันเช่นนี้ อาจารย์ทั้งหลาย กล่าวชื่อว่าอุปชาติโน้นเทียว

คาถานี้แสดงว่า คาถาที่เกิดจากการนำเอาอินทริวิเชียรคาถากับอุเปนทริวิเชียรคาถามาปะปนกันจนน่าขึ้น เป็นคาถาหนึ่ง ชื่อว่า อุปชาติคาถา

อีกนัยหนึ่ง การนำเอาคาถาชนิดที่มีพยางค์ไม่เท่ากัน ในแต่ละฉันทมาผสมกัน ก็ชื่อว่า อุปชาติคาถา เหมือนกัน

ตามนัยแรก อุปชาติคาถาเกิดขึ้น โดยการนำเอาระหว่าง อินทริวิเชียรคาถากับอุเปนทริวิเชียรคาถา มาผสมกันจนน่าขึ้น ไม่เกี่ยวกับคาถาอื่น

ส่วนตามนัยหลัง อุปชาติคาถาเกิดขึ้น โดยการนำเอาคาถาหลายชนิดในวรรณพฤติที่มีพยางค์ต่างกัน มาผสมกันจนน่าขึ้น เหมือนปาทาทุกคาถาในปริจเจทที่ ๒ ที่เกิดจากการผสมคาถามาตราพฤติเข้าด้วยกัน

ดังนั้น อุปชาติคาถานี้จึงมีประเภทมากมายนับไม่ถ้วน อาจารย์บางท่านกล่าวว่า เป็นความพิสดารของคัมภีร์ ดังในคัมภีร์ ฉันทโศภิตีกล่าวไว้ว่า

จนุทโส วิตุตตา จนุโท- ปชาติยา สุปากฎา.

ความพิสดารกว้างขวางของคัมภีร์ฉันท โภภิตี ปรากฏยิ่งนักด้วยอุปชาติคาถา

อนึ่ง ในคาถาที่ ๖๕ นี้ บาทที่ ๑ เป็นอุเปนทริวิเชียร บาทที่ ๒ เป็นอินทริวิเชียร บาทที่ ๓ เป็นอินทริวิเชียร ส่วนบาทที่ ๔ เป็นอุเปนทริวิเชียร

ผู้ที่แต่งคาถาผสมกันจะวางคาถาทั้ง ๒ ประเภทไว้ในบาทไหนก็ได้ตามความเหมาะสม ฉะนั้น จึงเกิดอุปชาติคาถาถึง ๑๔ ประเภท โดยเรียงตามวิธี แปะบัตราระดังนี้

ลำดับชื่อตามแถวปัตถาระ

เลขแถว	ป	ทุ	ต	จ	ชื่อคาถา
๑	อิ	อิ	อิ	อิ	อินทรวิเชียร
๒	อุ	อิ	อิ	อิ	กิตติ
๓	อิ	อุ	อิ	อิ	วาทินี
๔	อุ	อุ	อิ	อิ	มาลา
๕	อิ	อิ	อุ	อิ	สาลา
๖	อุ	อิ	อุ	อิ	หังสี (วิปริตอาชยานกั)
๗	อิ	อุ	อุ	อิ	มายา
๘	อุ	อุ	อุ	อิ	พาลา
๙	อิ	อิ	อิ	อุ	ชालา
๑๐	อุ	อิ	อิ	อุ	อัททา
๑๑	อิ	อุ	อิ	อุ	ภัททา (อาชยานกั)
๑๒	อุ	อุ	อิ	อุ	เปมา
๑๓	อิ	อิ	อุ	อุ	รามา
๑๔	อุ	อิ	อุ	อุ	อิทธิ
๑๕	อิ	อุ	อุ	อุ	พุทธิ
๑๖	อุ	อุ	อุ	อุ	อุเปนทรวิเชียร

หมายเหตุ ป = ปจฺมบาท, ทุ = ทุติยบาท, ต = ตติยบาท, จ = จตุตถบาท

อิ = อินทรวิเชียร อุ = อุเปนทรวิเชียร

ชื่อคาถาว่า กิตติคาถา เป็นต้น เป็นชื่อพิเศษของอุปชาติคาถา ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ปิงคณันท์ว่า

กิตติ วาถินี มาลา สาลา หังสี มายา ชาลา พาลา

อหุทา ภุทา เปมา รามา อิทธิ พุทธิ สาสิ นามา.

พึงทราบชื่อของอุปชาติคาถาเหล่านี้ อันบันทึกทั้งหลายกล่าวไว้ตามลำดับว่า กิตติ, วาถินี, มาลา, สาลา, หังสี, มายา, ชาลา, พาลา, อัททา, ภัททา, เปมา, รามา, อิทธิ และ พุทธิ.

อุทากรณของอุปชาติคาถา

ซีรนุติ เว ราชธา สุจิตตา (อ)

อโถ สรีรมปิ ชรฺ อุเปติ (อุ)

สตมฺจ รมฺโม น ชรฺ อุเปติ (อุ)

สนฺโต หเว สฺพฺภิ ปเวทยนฺติ. (อ) (ช.ธ. ๒๕/๑๕๑/๔๔)

ราชธอนวิจิตรงดงาม ยังชำรุดได้ แม้ร่างกายนี้ก็ยิ่งเข้าถึงชราได้ แต่ธรรม
ของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษกับสัตบุรุษรู้กันได้เช่นนี้

นอกจากนี้ คาถาต่างประเภทกันที่มีพยางค์เท่ากันหรือไม่เท่ากันก็ผสมกันเป็นอุปชาติคาถาได้ เช่น

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สฺปนฺโน จิตฺตํ ปณฺณมฺจ ภาวํ

อาตปปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชฺฌ. (ล.ส. ๑๕/๒๓,๑๙๒/๑๖,๑๙๘)

ภิกษุเป็นคนฉลาด มีความเพียร มีปัญญารักตน ตั้งอยู่ในศีลแล้ว อบรมสมาธิ
และวิปัสสนาผู้นั้นอยู่ พึงถึงขั้นนี้ได้

บาทที่ ๑ เป็นอินทริเชียรคาถา ส่วนบาทที่ ๒-๔ มี ๘ พยางค์ตรงตามลักษณะของปัจฉยาวัตคาถา
คาถานี้จึงเป็นอุปชาติคาถา ที่ผสมกันระหว่างคาถาที่มี ๑๑ พยางค์กับ ๘ พยางค์

คำว่า **อุปชาติ** แปลว่า คาถาที่คล้ายคลึงกับคาถาใกล้เคียง กล่าวคือ เกี่ยวเนื่องกับคาถาใกล้เคียงสองประเภท
คือ อินทริเชียร และ อุปเนทริเชียร มีรูปวิเคราะห์ว่า

อุปเนตาทิ คาถาทิ ชาติ อุปชาติ. (คาถาที่คล้ายคลึงกับคาถา(สองประเภท)ที่อยู่ใกล้ ชื่อว่า อุปชาติ)

สุมุขีคาถา

๖๖. นชชลคา คหิตา สุมุขี.

เจ หากว่า นชชลคา อ.น คณะ, ช คณะ, ช คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ลียุ่ ฟังมี ปฏิปาท์
ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น กวีหิ อ้นนักกวี ท. คหิตา กล่าวแล้ว
สุมุขี ว่าชื่อว่า สุมุขีคาถา

คาถาที่มี น, ช, ช คณะ ลหุ และ ครุ ชื่อว่า สุมุขีคาถา

น			ช			ช			ล	ค
น	ช	ช	ล	คา	ค	ทิ	ตา	สุ	มุ	ขี
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒

สุมุขีคาถา คือ คาถาที่มี น, ช, ช คณะ ลหุ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างสุมุขีคาถา

อนฉิวรส นรา สุมนา

จรณยุค ปณเมนติ จิรั

ปฤสุขท นิชมกขยิก

ภวนธราย นิธนติ นิธิ.

ชนเหล่าใด มีใจปลาบปลื้ม น้อมกราบพระบาทคู่ของพระชินเจ้าเป็นนิตย ชนเหล่านั้น
ชื่อว่าฝั่งชุมทรัพย์ ที่ให้สุขอันใหญ่หลวง ซึ่งเป็นของเฉพาะตนไม่มีหมดสิ้น ณ ปฐพีคือภพ

สุมุขี แปลว่า คาถาที่มีคณะงามในหนต้น กล่าวคือ มี น คณะ เป็นต้นที่มีทำนองไพเราะในต้นบาท
มีรูปวิเคราะห์ว่า

สุนุทโร คโณ มุเข อาทิมุหิ ยสุสาติ สุมุขี. (คาถาที่มีคณะงามในหนต้น ชื่อว่า สุมุขี)

โธรกคาถา

๖๗. โธรกมิจฺฉติ เจ ภภภา คา.

เจ หากว่า **ภภภา** อ.ภ คณะ, ภ คณะ และ ภ คณะ ท. ด้วย **คา** อ.ครุ ท. ด้วย **ลียุ** ฟังมี **ปฏิบัติ** ทุก ๆ บาท **ยสฺส วุตฺตสฺส** ของคาถาใด **ปิณฑโล** อ.อาจารย์ปิงคะ **อิจฺฉติ** ย่อมปรารภนา **ตํ วุตฺตํ** ซึ่งคาถานั้น **โธรกํ** ว่าเป็นโธรกคาถา

คาถาที่มี ภ, ภ, ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ท่านปรารภนาว่า โธรกะ

ภ			ภ			ภ			ค	ค
โ	ธ	ก	มิ	ฉ	ติ	เจ	ภ	ภ	ภา	คา
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

โธรกคาถา คือ คาถาที่มี ภ, ภ, ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างโธรกคาถา

จกฺกวรฺงกิตฺรตฺตสฺสฺปาโท

ลกฺขณมฺมณฺหิตายตปณฺหิ

จามรณตฺตวิภูสิตฺปาโท

เอส หิ ตฺยฺห ปิตา นรสีโห.

บุคคลนั้นเอง ผู้มีพระบาทงามแดง มีรอยงกจักรอันประเสริฐ มีส้นพระบาทยาว ประกอบด้วยพระลักษณะ ทรงมีพระบาทประดับด้วยเส้น จามร และ จัตร ทรงเป็นนรชนผู้ประเสริฐ เป็นพระบิดาของเธอ

คำว่า **โธรกะ** แปลว่า คาถาที่มีเสียงกระทบฐานคือคอและเพดานเป็นต้นอย่างแรง เพราะมี ภ คณะ ๓ คณะต้นบาท มีรูปวิเคราะห์

เตหิ คณฺเหหิ กณฺจาทิฏฺฐานํ ทฺฐติ ทฺฐติ วา หีสตีติ โธรกํ. (คาถาที่กระทบฐานมีคอเป็นต้น ด้วยคณะเหล่านั้น ชื่อว่า โธรกะ)

สาลินีคาถา

๖๘. เวทสุเสถี, มุตตา ตุคคา สาลินี สา.

เจ หากว่า มุตตา อ.ม คณะ และ ต คณะ ท. ด้วย ตุคคา อ.ต คณะ, ครุ และ ครุ ท. ด้วย ลียุ่ ฟิงมี ปฏิปาหุ่ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น ยุตุตา อันประกอบแล้ว เวทสุเสถี ยตีหิ ด้วย ยติ ท. ๔ พยางค์และ ๗ พยางค์ สาลินี ชื่อว่า สาลินีคาถา

คาถาที่มี ม, ต, ต คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ มีจังหวะหยุด ๔ และ ๗ พยางค์นั้น ชื่อว่า สาลินี

ม			ต			ต			ค	ค
เว	ทสุ	เส	หิ,	มุตตา	ตุค	คา	สา	ลิ	นี	สา
๒	๒	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

สาลินีคาถา คือ คาถาที่มี ม, ต, ต คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาถา

คำว่า เวท = ๔ พยางค์, ส่วนคำว่า อสุส = ๗ พยางค์ เป็นสังเกตสังขยา

ตัวอย่างสาลินีคาถา

มูลามูลา, ตีสตี ปารมีโย,

สาขาสาชา, มชฺฉิมชฺฉมานกายา,

ปตุตาปตุตา, พุทฺธจกฺขุณี ยสุส,

ปฺปฺพาปฺปฺพา, การุณา มคฺคชนฺโธ.

พระมุนีเจ้า ทรงเปรียบดั่งพฤษชา มีบารมี ๓๐ ทัสเสมอรากแก้วรากลอย มหัตคตญาณราวกับกิ่งเล็กกิ่งใหญ่ พุทฺธจักขุตุจไปไมเล็กใหญ่ พระมหากรุณาปานบุปผา ดอกเล็กดอกใหญ่ อรหัตมรรคเพียงดังลำต้น

คาถานี้ มียติ คือ จังหวะหยุด ๒ ช่วง คือช่วง ๔ พยางค์แรกหนึ่งครั้ง และ ๗ พยางค์อีกหนึ่งครั้ง

สาลินี แปลว่า คาถาที่มีสาระกว่าคาถาก่อน เพราะมีครุมากกว่าเดิมและมีจังหวะหยุดเพิ่มขึ้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปริมโต สาโร ยสุสา อตุถิติ สาลินี. (คาถาที่มีสาระกว่าคาถาก่อน ชื่อว่า สาลินี)

วาโตมมีคาถา

๖๙. วาโตมมี ส่า, ยติ ส่า มภา ตคา โค.

เจ หากว่า ส่า ยติ อ.ยติ ๔ พยางค์และ ๗ พยางค์ นั้น ด้วย มภา อ.ม คณะ และ ภา คณะ ท. ด้วย ตคา อ.ต คณะ และ ครุ ท. ด้วย โค อ.ครุ ด้วย ลियุ่ ฟังมี ปฏิภาหฺ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาทาย ของคาถาใด ส่า คาทา อ.คาถานั้น วาโตมมี ชื่อว่า วาโตมมีคาถา

คาถาที่มี ม, ภา, ต คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ มีจังหวะหยุด (คือ ๔ และ ๗ พยางค์)นั้น ชื่อว่า วาโตมมี

ม			ภา			ต			ค	ค
วา	โตม	มี	ส่า,	ย	ติ	ส่า	มภา	ต	คา	โค
๒	๒	๒	๒	๑	๑	๒	๒	๑	๒	๒

วาโตมมีคาถา คือ คาถาที่มี ม, ภา, ต คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาถา
 หนึ่ง คาถานี้มียติคือจังหวะหยุดที่ ๔ คือ ส่า และพยางค์ที่ ๗ คือ โค

ตัวอย่างวาโตมมีคาถา

สาราสาร่า, ยมภา เพศุคฺฤณณา,

สพฺพาลมฺพงฺ, กุรํ ลีลวณฺณ,

เสสา ธมฺมา, มรฺพกฺกปฺผลานิ,

รสี ฉลฺลสี, สุตจา ลกฺขณานิ.

ยมกปาฏิหาริย์เสมือนแก่นอ่อนแก่นแข็ง อภิธมาราวกับกระพี้ พระลัทธิพัฒนญาณ
 เหมือนดั่งหน่อ คีลดั่งข้าว คุณธรรมที่เหลือเหมือนผลไม้สุกมีรสหวาน พระรัศมีเปรียบด้วย
 เปลือกไม้ พระวรลักษณน้อยใหญ่คือเปลือกผลไม้

วาโตมมี แปลว่า คาถาที่มีเสียงเหมือนคลื่นที่เกิดจากลมพัดไปมา มีรูปวิเคราะห์ว่า

วาเตหิ ชาโต อุมิสทิสฺ มาทิคณสฺทฺโท ยสุสา ส่า วาโตมมี. (คาถาที่มีเสียงแห่ง ม คณะเป็นต้น
 เหมือนคลื่นที่เกิดจากลม ชื่อว่า วาโตมมี)

ลิริคาถา

๗๐. ภา ตนคา โค, สุรส ลิริ ภา.

เจ หากว่า **อุสุรสา** อ.ยติ ท. ๕ พยางค์และ ๖ พยางค์ ด้วย **ตนคา** อ.ต คณะ, น คณะ และ **ครุ** ท. ด้วย **โค** อ.ครุ **ปร** ในเบื้องหลัง **ภา** จาก ภา คณะ ด้วย **ลิริ** ฟังมี **ปฏิบัติ** ทุก ๆ บาท **ยสุสา** คาถาของคาถาได้ **สา** คาถา อ.คาถานั้น **ลิริ** ชื่อว่า ลิริคาถา

คาถาที่มี ต, น คณะ และ ครุ ๒ พยางค์อยู่ท้าย ภา คณะ มีจังหวะหยุดที่ ๕ และ ๖ พยางค์นั้น ชื่อว่า ลิริ

ภา			ต			น			ค	ค
ภา	ต	น	คา	โค,	สุ	ร	ส	ลิ	รี	สา
๒	๑	๑	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๒	๒

ลิริคาถา คือ คาถาที่มี ต, น คณะ และ ครุ ๒ พยางค์อยู่ท้าย ภา คณะ ในทุกบาทของคาถาหนึ่ง คาถานี้มียติคือจังหวะหยุดที่ ๔ คือ โค และพยางค์ที่ ๖ คือ ภา

ตัวอย่างลิริคาถา

ฉายปคาสุ, ปุณฺรทเว,

มารชิตปงฺ,กรมฺหิชาต,

ปตฺถตฺนตฺถ,จ กุสลพิช,

เอกรุหํ ปาพมฺุณี วนฺเท.

มวลมนุษย์และเหล่าเทพมากมายได้อาศัยรมเงาแล้ว ข้าพเจ้าขอน้อมกราบพระมุนีพฤกษา ผู้ทรงอุบัติ ณ พื้นปฐพีคือพระที่บังกร มีลำต้น(เสมอเหมือนพระเกียรติยศ)ที่แผ่ไปยังสถานไร่ขอบเขต มีศรัทธา(ปรารถนาพุทธภูมิ)ปานเมล็ดพันธ์ุ ทรงเป็นต้นไม้อันเดียว(ในไตรภพ)พระองค์นั้น

ลิริ แปลว่า คาถาเหมือนเทพธิดานามว่าลิริ กล่าวคือ เป็นคาถาที่ผู้รู้ฉันท ฟังเสพ เพราะมีเสียงไพเราะเหมือนลิริเทพธิดาที่คนนับถือศาสนาพราหมณ์ฟังเสพด้วยการบูชารำลึกถึง มีรูปวิเคราะหว่า

ลิริ วิทยาติ ลิริ. (คาถาที่เหมือนลิริเทพธิดา ชื่อว่า ลิริ)

คำว่า โคสุรส = โคสุรสา ตัดบทเป็น โค + อุสุรสา รสสะ อา เป็น อ เพื่อรักษาฉันท (อุสุ = ลูกศร แทนเลข ๕ และ รส = รส แทนเลข ๖ เป็นสังเกตสังขยา)

รโถทฐฎาคาถา

๗๑. โร นรา อิห รโถทฐฎา ลคา.

เจ หากว่า โร อ.ร คณะ ด้วย นรา อ.น คณะและ ร คณะ ท. ด้วย ลคา อ.ลหุ และ ครุ ท. ด้วย ลียุ่ ฟังมี ปฏิปาหิ ทุก ๆ บาท ยสฺสา คาถาย ของคาถาใด สฺสา คาถา อ.คาถานั้น รโถทฐฎา ชื่อว่า รโถทฐฎาคาถา อิห ในติฎฐฎาฉันทนี้

คาถาที่มี ร, น, ร คณะ ลหุ และ ครุ ชื่อว่า รโถทฐฎา ในติฎฐฎาฉันทนี้

ร			น			ร			ล	ค
โร	น	รา	อิ	ห	ร	โถท	ฐ	ฎา	ล	คา
๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

รโถทฐฎาคาถา คือ คาถาที่มี ร, น, ร คณะ ลหุ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างรโถทฐฎาคาถา

บุญ-บาป-ผล-รูป-สารณิ

โสต-ฆาน-สุข-ทุกข-การณิ

ทาน-ศีล-ธน-ฆาน-โลจนิ

มูล-กมล-พล-ชาล-มงคล.

บุญ, บาป, ผลไม้, รูป, การให้สำเร็จ, หู, จมูก, สุข, ทุกข์, เหตุ, ทาน, ศีล, ทรัพย์, ฆาน, ตา, รากไม้, ฟังน้ำ, กำลัง, ข่าย, มงคล

รโถทฐฎา แปลว่า คาถาที่ออกเสียงสั้นไหวเหมือนการสั้นสะเทือนของรถ (มาจาก รถ = รถ และ อุทฐฎา = การสั้นสะเทือน) มีรูปวิเคราะห์ว่า

รถสฺส อุทฐฎา รโถทฐฎา. (การสั้นสะเทือนของรถ ชื่อว่า รโถทฐฎา)

รโถทฐฎา วิยาติ รโถทฐฎา. (คาถาที่เหมือนการสั้นสะเทือนของรถ ชื่อว่า รโถทฐฎา)

หรือ คำว่า รโถทฐฎา มาจาก ร (ร คณะ) + อถ (ในหนแรก) + อุทฐิ (ในหนปลาย) + ตา ปัจจัย ในอรรถสกัถถ มีรูปวิเคราะห์ว่า

โร อถ อุทฐิ เอติสฺสาติ รโถทฐฎา. (คาถาที่มี ร คณะ ในหนต้น และ ในหนปลาย ชื่อว่า รโถทฐฎา)

รโถทฐฎา เอว รโถทฐฎา. (รโถทฐฎานั้นแหละ ชื่อว่า รโถทฐฎา) ลง ตา ปัจจัย แปลง ต เป็น ฎ

สวาคตาคาถา

๗๒. สวาคเตติ รนภา ครุกา เทว.

เจ หากว่า นรภา อ.น คณะและ ร คณะ และ ภ คณะ ท. ด้วย ครุกา อ.ครุ ท. เทว ๒ ด้วย ลีโย ฟังมี ปฏิปาหิ ทุก ๆ บาท ยสุสา คากาย ของคาถาใด สา คากา อ.คากานั้น สวาคเตติ ชื่อว่า สวาคตาคาถา

คาถาที่มี ร, น, ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า สวาคตาคาถา

ร			น			ภ			ค	ค
สุวา	ค	ตา	ติ	ร	น	ภา	ค	รุ	กา	เทว
๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

สวาคตาคาถา คือ คาถาที่มี ร, น, ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างสวาคตาคาถา

สินิทุรนีลมทุกญจิตเกโส

สุริยนิมมตลาภินลาโฏ

ยุตตตุงคมทุกายตนาโส

รลิชาลวิตโต นรสีโห.

พระนรสีหิ์มีพระเกศาเป็นลอนอ่อนดำสนิท มีพื้นพระนลาฏปราศจากมลทิน ดุจพระอาทิตย์ มีพระนาสิกโค้งอ่อนยาวพอเหมาะ มีชายพระรัศมีแผ่ชันไป

บาทที่ ๓-๔ เป็นสวาคตาคาถาโดยตรง ส่วนบาทที่ ๑ ให้รวมเอา ลินิทุ เป็นครุ ๑ พยางค์ และ บาทที่ ๒ รวมเอา สุริ เป็นครุ ๑ พยางค์ ก็จะตรงลักษณะของสวาคตาคาถา

สวาคตา แปลว่า คาถาที่มีการมาเรียบร้อยดี มีรูปวิเคราะห์ว่า

สุนุหฺร อาคตฺ ยสุสา สา สวาคตา. (คาถาที่มีการมาเรียบร้อยดี ชื่อว่า สวาคตา)

ภัททิกาคาถา

๗๓. นนรลหุครุหิ ภัททิกา. ตัญญา.

เจ หากว่า ยา คาถา อ.คาถาใด ยุติตา ประกอบแล้ว นนรลหุครุหิ ด้วย น คณะ, น คณะ, ร คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ปฏิบัติ ทุก ๆ บาท ส่า คาถา อ.คาถานั้น ภัททิกา ชื่อว่า ภัททิกาคาถา.

ตัญญา เป็นตัญญาฉันท.

คาถาที่มี น, น, ร คณะ ลหุ และ ครุ ชื่อว่า ภัททิกา. เป็นตัญญาฉันท

น			น			ร			ล	ค
น	น	ร	ล	หุ	ค	ฐ	หิ	ภท	ทิ	กา
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

ภัททิกาคาถา คือ คาถาที่มี น, น, ร คณะ ลหุ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างภัททิกาคาถา

ปรรณกวรรณโสภณ

มลยชวรคณฐวาสิต

สกลกมลสิริยาริก

นรอรนภทิกัม นเม.

ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระมุนีเจ้าผู้เป็นนรชนอันประเสริฐ มีพระพักตร์งาม ทรงงดงามด้วยพระฉวีวรรณตั้งทองแท้ ทรงอภิวาลด้วยกลิ่นหอมอันเกิดในภูเขามลยะ ทรงสิริงามแห่งปทุมชาติทั้งมวล

ภัททิกา แปลว่า คาถาที่มีลักษณะงาม เพราะประกอบด้วย น คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

ภท หุ ลกขณมสสาติ ภัททิกา. (คาถาที่มีลักษณะงาม ชื่อว่า ภัททิกา)

ตัญญา แปลว่า ฉันทที่เบียดเบียนความไม่ไพเราะในจนะ ๓ คือ ต้นบาท, กลางบาท และปลายบาท มีรูปวิเคราะห์ว่า

ติสุ จาเนสุ ฤฎนาติ หีสติติ ตัญญา. (ฉันทที่เบียดเบียน(ความไม่ไพเราะ) ในจนะ ๓ ชื่อว่า ตัญญา)

ชุดที่จันท์ ๑๒ พยางค์

วังสัจจคาถา

๗๔. วทนฺติ วสฺจจมิทฺ ชตา ชรา.

เจ หากว่า **ชตา** อ.ช คณะ และ ต คณะ ท. ด้วย **ชรา** อ.ช คณะและ ร คณะ ท. ด้วย **ลียุ** ฟังมี **ปฏิบัติ** ทุก ๆ บาท **ยสฺส ปชชสฺส** ของคาถาใด **มนโย** อ.ฤาษี ท. เสตวะเป็นต้น **วทนฺติ** ย่อมกล่าว **อิทฺ ปชช** ซึ่งคาถานั้น **วังสฺจจ** ว่าชื่อว่า **วังสัจจคาถา**

คาถาที่มี ช, ต, ช และ ร คณะ ท่านกล่าวว่าเป็น **วังสัจจ**

ช			ต			ช			ร		
ว	ท	ติ	ว	ส	จ	มิ	ท	ช	ตา	ช	รา
๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

วังสัจจคาถา คือ คาถาที่มี ช, ต, ช และ ร คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างวังสัจจคาถา

ตถาคโต โย กรุณากโร กโร-

ปยาตโมสชช สุขุปรพทํ ปทํ

อกา ปรตถํ กลิสฺมฺภเว ภเว

นนามิ ตํ เกวลทุกฺกรํ กรํ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเปี่ยมล้น(ในกาลก่อน) ทรงสละพระนิพพานอันไกลถึงพระหัตถ์ ที่ให้สันติสุข ทรงหันมาบำเพ็ญบุญกุศลทุกประการ ที่บุคคลอื่นทำได้ยากยิ่ง(มีการบริจาคทาน ๕ อย่างเป็นต้น) และ ทรงบำเพ็ญประโยชน์เพื่อเวไนยสัตว์ ในวัฏสงสารที่มีแต่ความทุกข์ยากลำบาก ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

วังสัจจ แปลว่า คาถาที่มีเสียงไม่สม่ำเสมอเหมือนเสียงขลุ่ยที่มีเสียงสูงและต่ำ มีรูปวิเคราะห์ว่า

วสฺส เอโส วิโส สโร, วิโส วีย ติจฺจติ เอตถาติ วสฺจจ. (คาถาอันเป็นที่ตั้งแห่งเสียงที่เหมือนเสียงขลุ่ยชื่อว่า **วังสัจจ**)

อินทรวงศ์คาถา

๗๕. ส่า อินทวืสา ขลฺ ยตฺถ ตา ชฺรา.

เจ หากว่า ตา อ.ต คณะ ท. ด้วย ชฺรา อ.ช คณะและ ร คณะ ท. ด้วย ลฺยฺ ฝั่งมี ปฏิปาหิ ทุก ๆ บาท ยตฺถ ในคาถาใด ส่า คาถา อ.คาถานั้น อินทวืสา ชื่อว่า อินทรวงศ์คาถา ขลฺ โดยแท้ คาถาที่มี ต, ต, ช, ร คณะ ชื่อว่า อินทรวงศ์ โดยแท้

ต			ต			ช			ร		
ส่า	อินุ	ท	วื	ส่า	ช	ลฺ	ยตฺ	ถ	ตา	ช	รา
๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

อินทรวงศ์คาถา คือ คาถาที่มี ต, ต, ช, ร คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างอินทรวงศ์คาถา

รูกุขคุดนนา พหุเกตุถ ปุฬิตา

อมุพา ปิยาลา ปนสา จ กีสูกา

โสตถุชนา โลทุหมโถปี ปทุธา

เกกา จ ภงฺคา ติลกา สุปุฬิตา.

ณ ที่ใกล้อาศรมนี้ มีไม้หนานาชนิดผลิดดอกออกผลจำนวนมาก คือ มะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุ้ม อีกทั้ง โลดทะนง บัวบก การะเกด จันทน์กระพ้อ และหมากหอม ก็ผลิดดอกบานสะพรั่ง

อินทรวงศ์ แปลว่า คาถาที่เป็นวงศ์ของอินทรวีเชียรคาถา กล่าวคือ มี ลักษณะคล้ายคลึงกับ อินทรวีเชียรคาถา โดยมี ต, ต, ช คณะเหมือนกัน ต่างกันที่เปลี่ยนจากครุ ๒ พยางค์ ในอินทรวีเชียรเป็น ร คณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อินทฺสฺส วุโส อินทวุโส. (วงศ์ของอินทรวีเชียรคาถา ชื่อว่า อินทรวงศ์)

โตฏกคาถา

๗๖. อีห โตฏกมมุพุธิเสหิ มิตัง.

เจ หากว่า ยัม ปชชัง อ.คาถาใด มิตัง อันบุคคล รจนาแล้ว อมุพุธิเสหิ ด้วย ๓ คณะ ๔ คณะ ท.
ปฏิบัติ ทุก ๆ บาท ตัง ปชชัง อ.คาถานั้น โตฏกั ชื่อว่า โตฏกคาถา อีห ในชคตี่ฉันทันนี้
คาถาที่นับด้วย ๓ คณะ ๔ คณะ ชื่อว่า โตฏกะ ในชคตี่ฉันทันนี้

ส			ส			ส			ส		
อี	ห	โต	ฏ	ก	มม	พ	ธิ	เส	หิ	มิ	ตัง
๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒

โตฏกคาถา คือ คาถาที่มี ๓ คณะ ๔ คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างโตฏกคาถา

ติทิว มหियัม ภูชคาวสเถ

สกลตถสมวหยที่ปนียัม

อีห โย มติมา กุสโล ส นโร

ปฏ โหติ มหามุณีโน วจน.

นรชนใด มีปัญญาฉลาดในคัมภีร์ที่แสดงชื่อแห่งอรรถทั้งสิ้น ในสวรรค์ พื้นดิน
และนาคพิภพนี้ นรชนนั้น ย่อมเชี่ยวชาญ ในพระดำรัสของพระจอมมุณีเจ้าผู้ยิ่งใหญ่

โตฏกะ แปลว่า คาถาที่เบียดเบียนลักษณะของคาถาก่อน กล่าวคือ ประพันธ์ด้วย ๓ คณะทั้งหมด
จึงทำให้ต่างจากคาถาที่ผ่านมา มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปริมลภุขณัม ตฎุติ หีสตีติ โตฏกั. (คาถาที่เบียดเบียนลักษณะของคาถาก่อน ชื่อว่า โตฏกะ)

ทนต์วิลัมพิตคาคา

๗๗. ทนต์วิลัมพิตมาท นภา ภาธา.

เจ หากว่า นภา อ.น คณะและ ภา คณะ ท. ด้วย ภาธา อ.ภา คณะและ ร คณะ ท. ด้วย ลียุ่ ฟิงมี ปฏิภาทึ่ ทุก ๆ บาท ยสสุ วุตตสสุ ของคาคาไต่ บิงคโโล อ.อาจารย์บิงคละ อาท กแล้วแล้ว ตั้ ซึ่งคาคานั้ ทนต์วิลัมพิตึ่ ชื่อว่า ทนต์วิลัมพิตคาคา

คาคาที่มี น, ภา, ภา, ร คณะ ทานกล่าวว้า ทนต์วิลัมพิตะ

น			ภา			ภา			ร			
ท	ต	วิ	ล	ม	พิ	ต	มา	ท	น	ภา	ภา	ธา
๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒	

ทนต์วิลัมพิตคาคา คือ คาคาที่มี น, ภา, ภา, ร คณะ ในทุกบาทของคาคา

ตัวอย่างทนต์วิลัมพิตคาคา

สุรภิจนุทนต์จุนุณสมากุลา

กุสมกุงุมฐปสุคณินึ่

วิวิธธาทุมทนต์ชมาลินึ่

ทนต์สทนต์ลี อโหลลี สมนตโต.

หมื่นโลกธาตึ่ทั้งหมดเกลื่อนกลาดด้วยจุนุณจันท์หอมกรุ่น อบอวลทวลหอม ด้วยกลิ่นดอกไม้ หญ้าฝรั่น และ ฐป มีมาลัยเป็นธงใหญ่งามหลากหลายสี

ทนต์วิลัมพิตะ แปลว้า คาคาที่แต่งด้วย น คณะเป็นต้น อันเปลี่ยนจากลักษณะของโตฏุกคาคาที่อยู่ติดกัน มีรูปวิเคราะห์ว้า

อนนตตรลกขณึ่ ทนต์สตี วิกตี กโรตีตี ทนต์ นาทีคโณ, ทนต์น วิเสเสน ลมพิตพพึ่ พนุธิตพพนุติ ทนต์วิลัมพิตึ่. (คาคาที่แต่งโดยพิเศษด้วย น คณะเป็นต้น อันเปลี่ยนจากลักษณะของคาคาติดกัน ชื่อว้า ทนต์วิลัมพิต)

ปฏุกาถา

๗๘. วสุยฺยควิริตี นา, มฺยา ปุญฺญํ.

เจ หากว่า วสุยฺยควิริตี อ.ยติ ๘ พยางค์และ ๔ พยางค์ ด้วย นา อ.น คณะ ท. ด้วย มฺยา อ.ม คณะและ ย คณะ ท. ด้วย ลียฺ ฝั่งมี ปฏิปาหํ ทุก ๆ บาท ยสุส ลิลอกสุส ของคาถาใด อยฺ ลิลอก อ.คาถานี้ ปุญฺญํ ชื่อว่า ปฏุกาถา

คาถาที่มี น, น, ม, ย คณะ มีจังหวะหยุดที่ ๘ และ ๔ พยางค์ นี้ ชื่อว่า ปฏุกะ

น			น			ม			ย		
ว	สุ	ยุ	ค	วิ	ร	ตี	นา,	มฺยา	ปุ	ญฺญ	ยฺ,
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๒	๑	๒	๒

ปฏุกาถา คือ คาถาที่มี น, น, ม, ย คณะ ในทุกบาทของคาถา

อนึ่ง คาถานี้มีจังหวะหยุดในพยางค์ที่ ๘ คือ นา และพยางค์ที่ ๔ คือ ย

ตัวอย่างปฏุกาถา

สติวรสฺจกํ อิปฺภคฺคปณฺณํ,

สุวิริยวสุวานํ, ปิตฺติเสถ,

คหปติสมถคฺคํ, ถิปฺสทฺธิ,

อกถนิยฺสฺสนุเปกฺขํ, สดฺตโภคํ.

(ข้าพเจ้า ขอน้อมกราบพระทศพลผู้เสมอเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิราช) ทรงเพียบพร้อมด้วยรัตนะคือ สติสัมโพชฌงค์ อันยอดเยี่ยมเป็นจักรแก้วงาม ชัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นช่างแก้ว วิริยสัมโพชฌงค์เป็นม้าแก้ว ปิตติสัมโพชฌงค์เป็นมณีแก้ว สมာธิสัมโพชฌงค์เป็นขุนคลังแก้ว ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์เป็นนางแก้ว อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นขุนพลแก้วเชษฐบุตร

บาทแรกของคาถานี้ ไม่มียติในพยางค์ที่ ๘ เพราะคำว่า อิปฺภ ที่มาจาก อิป (ช่าง) เป็นคำเดียวกัน แต่บาทที่ ๒ - ๔ มียติตรงตามที่ฉันทลักษณ์กำหนดไว้ การที่ยติในบาทที่ ๑ เสียไป คงเป็นเพราะผู้แต่งต้องการจะกล่าวให้ตรงกับเนื้อความจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้

คำว่า **วสุยฺยควิริตี** (มียติด้วยพยางค์ ๘ และ ๔) มีรูปวิเคราะห์ว่า

วสโว จ ยฺยคานิ จ วสุยฺยคานิ, วสุยฺยเคหิ วิริตี (ยติ) ยสุธาตี วสุยฺยควิริตี (วสุยฺยควิริตี คือ มียติด้วยพยางค์ ๘ และ ๔)

คำว่า **ปฏฺะ** แปลว่า คาถาที่เหมือนห่อผ้า เพราะมียติ ๒ ตอนเหมือนปมผ้า ๒ ปม มีรูปวิเคราะห์ว่า **ปฺฏฺเ** **วียาติ** **ปฺฏฺเ**. (คาถาที่เหมือนห่อผ้า ชื่อว่า ปฏฺะ)

คำว่า **วสุ** หมายถึง วสุเทพ มี ๘ ตน คือ อาปะ, ฐวะ, โสมะ, ฐวะ, อนิละ, อนละ, บัจจุสะ และ ปภาสะ ส่วนคำว่า **ยฺคุ** เป็นชื่อของยฺคุ มี ๔ ยฺคุ คือ กตยฺคุ, เทรตายฺคุ, ทวาปรยฺคุ และ กิลยฺคุ ทั้ง ๒ ศัพท์นี้เป็นสังเกตสังขยา

กุ่มวิจิตตา

๗๙. **นยสหิตา นฺยา กุ่มวิจิตตา.**

เจ หากว่า **นฺยา** อ.น คณะและ ย คณะ ท. **นยสหิตา** อันเป็นไปแล้วกับด้วย น คณะและ ย คณะ **ลฺยํ** ฟังมี **ปฏฺิปาทํ** ทุก ๆ บาท **ยสฺสา** **คาถาย** ของคาถาใด **สา** **คาถา** อ.คาถานั้น **กุ่มวิจิตตา** ชื่อว่า กุ่มวิจิตตา

คาถาที่มี น, ย, น, ย คณะ ชื่อว่า กุ่มวิจิตตา

น			ย			น			ย		
น	ย	ส	หิ	ตา	นฺยา	ก	สุ	ม	วิ	จิต	ตา
๑	๑	๑	๑	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๒	๒

กุ่มวิจิตตา คือ คาถาที่มี น, ย, น, ย คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างกุ่มวิจิตตา

จตุทิลิกิทธิบุพมสหายํ

สุปริวุตํ ขตติยวิธานํ

สุจิปริสํ เทว-นรมนาป

ทสพลจกการิปติภวนเท.

ข้าพเจ้า ขอน้อมกราบพระศพล ผู้เสมอเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิราช ทรงครอบครอง ทวีปสี่คืออิทธิบาท ไม่มีผู้ใดเท่าเทียม หอมล้อมด้วยพระอรหันต์ ดุจตั้งกษัตริย์บริวาร มีบริษัที่บริสุทธิ เป็นมิ่งขวัญของมนุษย์นิกร และทวยเทพ

กุ่มวิจิตตา แปลว่า คาถาที่วิจิตรตั้งบุพผา กล่าวคือ มี น คณะและ ย คณะ สลับกันเหมือนดอกไม้สลับลี มีรูปวิเคราะห์ว่า

กุ่ม วิย วิจิตตา กุ่มวิจิตตา. (คาถาที่วิจิตรตั้งบุพผา ชื่อว่า กุ่มวิจิตตา)

ภุซังคัปปยาตคาลา

๘๐. ภุซงคฺปปยาตํ ภเว เวทเยหิ.

เจ หากว่า ยํ ปชฺชํ อ.คาลาใด ยุตฺตํ ประกอบแล้ว เวทเยหิ ด้วย ย คณะ ๔ คณะ ท. ปฏิปาทํ ทุก ๆ บาท ตํ ปชฺชํ อ.คาลานั้น ภุซงคฺปปยาตํ ชื่อว่า ภุซังคัปปยาตคาลา ภเว ย่อมเป็น คาลาที่มี ย คณะ ๔ คณะ ชื่อว่า ภุซังคัปปยาตตะ

ย			ย			ย			ย		
ภุ	ชง	คฺป	ป	ยา	ตํ	ภ	เว	เว	ท	เย	หิ
๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

ภุซังคัปปยาตคาลา คือ คาลาที่มี ย คณะ ๔ คณะ ในทุกบาทของคาลา

ตัวอย่างภุซังคัปปยาตคาลา

วิภินฺนํ จิรํ ภิกฺขุสํฆํ นิกายต-

ตยสฺมิญจ กาวเรลลิสฺส สมนฺมา สมนคฺเค

สเทหฺว นิจฺจาทโร ทิฆกาลํ

มหคฺเคเหหิ รกฺขเชลลิสฺส โย ปจฺจเยหิ.

อนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ทรงยังหมู่ภิกษุ ผู้เสียความสามัคคีในนิกาย ๓ มานานให้พร้อมเพรียงกันด้วยดี ทรงใส่ใจเสมอ บำรุงรักษาด้วยปัจจัยอันมีค่ามาก ตลอดกาลนาน เปรียบเสมือนบำรุงสรีระของพระองค์ ฉะนั้น

ภุซังคัปปยาตตะ แปลว่า คาลาที่มี ย คณะ ๔ คณะดำเนินไปไม่ขาดสาย เหมือนงูเลื้อยติดต่อกัน ไม่ขาดช่วง มีรูปวิเคราะห์ว่า

ภุซงคฺคานํ วิย ปยาตํ คมนํ ยสฺส ตํ ภุซงคฺปปยาตํ. (คาลาที่มีความเป็นไปเหมือนการไปของงู ชื่อว่า ภุซังคัปปยาตตะ)

ปิยงวาทาคาถา

๘๑. นภขเรหิ ภวติปิยงวาทา.

เจ ทากว่า ยา คาถา อ.คาถาใด ยุตุดา ประกอบแล้ว นภขเรหิ ด้วย น คณะ, ภ คณะ, ช คณะ และ ร คณะ ท. ปฏิปาทิ ทุก ๆ บาท สภา คาถา อ.คาถานั้น ปิยงวาทา ชื่อว่า ปิยงวาทาคาถา ภวติ ย่อมเป็น คาถาที่มี น, ภ, ช, ร คณะ ชื่อว่า ปิยงวาทา

น			ภ			ช			ร		
น	ภ	ช	เร	หิ	ภ	ว	ติ	ปิ	ยั	ว	ทา
๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

ปิยงวาทาคาถา คือ คาถาที่มี น, ภ, ช, ร คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างปิยงวาทาคาถา

ปวรณณธรรรูปลกขณา

รตนกณจนสมณุติตาสยา

มลยจนทนสนุคณุทธิกา

พหุชนํ ปิยวทา ยโสธรา.

พระนางยโสธรา ผู้ทรงมีรูปลักษณะผิวพรรณงามเลิศ มีสถานพำนักประดับ ด้วยทองรัตนะเป็นอย่างดี มีของหอมที่มีกลิ่นหอมยิ่ง ทำด้วยไม้จันทร์จากภูเขามลยะ ตรัสพระดำรัสอันไพเราะกับมหาชน

คำว่า ปิยงวาทา แปลว่า คาถาที่กล่าวคำไพเราะ เพราะมี น คณะเป็นต้นที่มีเสียงประสานกัน มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปิย วหนติ เอตยาติ ปิยงวาทา. (คาถาที่เป็นเหตุกล่าวคำไพเราะ ชื่อว่า ปิยงวาทา)

ลลิตาคาถา

๘๒. วุตฺตา สฺฐีหิ ลลิตา ตภา ชรา.

เจ หากว่า ตภา อ.ต คณะและ ภ คณะ ท. ด้วย ชรา อ.ช คณะและ ร คณะ ท. ด้วย ลียุ่ ฟังมี ปฏิภาหฺ์ ทุก ๆ บาท ยสุสา คากาย ของคาถาใด สภา คาถา อ.คาถานั้น สฺฐีหิ อันนั้กปราชญ์ ท. วุตฺตา กล่าวแล้ว ลลิตา ว่าชื่อว่า ลลิตาคาถา

คาถาที่มี ต, ภ, ช, ร คณะ ท่านเรียกว่า ลลิตา

ต			ภ			ช			ร		
วุตฺ	ตา	สุ	ฐี	หิ	ล	ล	ตา	ต	ภา	ช	รา
๒	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

ลลิตาคาถา คือ คาถาที่มี ต, ภ, ช, ร คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างลลิตาคาถา

เชโน มหามุณี อนนตโคจโร

พรหมสุสโร ภูวนสตตนาถโก

โลกตตยพุกคตธมฺรลลิต โย

เสฏฺโฐหุ ตมฺปิ ลลิตา นเม สทา.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระจอมมุนีเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ทรงชนะมารทั้งห้า ทรงมีอารมณ์อันไม่มีที่สิ้นสุด มีพระสุรเสียงดุจพรม ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์ในโลก ทรงมีพระรัศมีกล่าวคือ พระลัทธิธรรมอันแผ่ไปในโลกสาม ผู้ประเสริฐที่สุด พระองค์นั้นแล ด้วยเศียรเกล้าตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ

ลลิตา แปลว่า คาถาที่งามด้วย ต คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

ลลลิต โสภตีติ ลลิตา. (คาถาที่งาม(ด้วยคณะ) ชื่อว่า ลลิตา)

ปมิตักขราคาถา

๘๓. ปมิตกขรธา สชสเสหุทิตา.

เจ หากว่ ยา คาถา อ.คาถาใด ยุตุดา ประกอบแล้ว สชสเสหิ ด้วย ส คณะ, ช คณะ, ส คณะ และ ส คณะ ท. ปฏิปาหิ ทุก ๆ บาท สห คาถา อ.คาถานั้น สุทธิหิ อ้นนักปราชญ์ ท. อุทิตา กล่าวแล้ว ปมิตกขรธา ว่าชื่อว่า ปมิตักขราคาถา

คาถาที่มี ส, ช, ส, ส คณะ ท่านเรียกว่า ปมิตักขรธา

ส			ช			ส			ส		
ป	มิ	ตฤ	ช	ธา	ส	ช	ส	เส	หุ	ทิ	ตา
๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒

ปมิตักขราคาถา คือ คาถาที่มี ส, ช, ส, ส คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างปมิตักขราคาถา

ปริสุทรวากุยรจนาสยั

ปริสิญจเตว สวเนสุวมตัม

ปริตกขรธาปิ วิปุลตถวตี

ตว ภารตี หรติ เม หทยั.

คำของท่านที่แต่งด้วยถ้อยคำ อ้นหมดจดแม้มีอักขระน้อย (แต่)มีอรรถมาก
เปรียบตั้งวาดรดน้ำอมฤตในโสดาประสาท จัปใจของเราอยู่

ปมิตักขรธา แปลว่า คาถาที่มีอักขระอ้นนับด้วย ส คณะเป็นต้น ท่านแสดงรูปวิเคราะห์ว่า

ปมิตา อกขรธา ยสุสา สห ปมิตกขรธา. (คาถาที่มีอักขระนับได้ ชื่อว่า ปมิตักขรธา)

อุชฺชลาคาถา

๘๔. นนภรสีตาทิหิตุชฺชลา.

เจ หากว่า ยา คาถา อ.คาถาใด **นนภรสีตา** อันเป็นไปแล้วกับด้วย น คณะ, น คณะ, ภ คณะ และ ร คณะ **ปฐฺวิปาหิ** ทุก ๆ บาท **สา คาถา** อ.คาถานั้น **สุรฺวิหิ** อันนักปราชญ์ ท. **อภิหิตา** กล่าวแล้ว **อุชฺชลา** ว่าชื่อว่า อุชฺชลาคาถา

คาถาที่มี น, น, ภ, ร คณะ ท่านเรียกว่า อุชฺชลา

น		น				ภ			ร		
น	น	ภ	ร	ส	หิ	ตา	ภิ	หิ	ตุชฺ	ช	ลา
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒

อุชฺชลาคาถา คือ คาถาที่มี น, น, ภ, ร คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างอุชฺชลาคาถา

สมฺมรฺตรสทฺทหนิตฺติ อิมํ

ปฏฺตมฺมหนิตํ สฺสลิเช วรํ

วิหฺวิมตฺตโมปหริ รวี

มตฺติกฺกมุทปโพนฺนิสาปตฺติ.

นรชนพึงศึกษาสัททหนิตฺติปกรณ์อันไพเราะดีดังนี้ เป็นคัมภีร์ประเสริฐ ปราชญ์ผู้ชาญฉลาด นับถือแล้ว เป็นเช่นกับพระอาทิตย์ที่กำจัดความมืดคือกัณหาของบัณฑิต และเปรียบดังพระจันทร์ ที่ยังดอกโกมุทคือปัญญาให้แย้มบาน

อุชฺชลา แปลว่า คาถาที่รุ่งเรืองด้วย น คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

อุชฺชลตฺติติ อุชฺชลา. (คาถาที่รุ่งเรือง ชื่อว่า อุชฺชลา)

เวสสเทวีคาถา

๘๕. ปณฺจสฺสจฺฉินฺหา, เวสสเทวี มมา ยา.

เจ ทากว่ ปณฺจสฺสจฺฉินฺหา อ.ยติ ๕ พยางค์และ ๗ พยางค์ ท. ด้วย มมา อ.ม คณะและ
ม คณะ ท. ด้วย ยา อ.ย คณะ ท. ด้วย ลียุ่ ฟิงมี ปฏิปาท์ ทุก ๆ บาท ยสฺสา คาถาย ของคาถาได้
สา คาถา อ.คาถานั้น เวสสเทวี ว่าชื่อว่า เวสสเทวีคาถา

คาถาที่มี ม, ม, ย, ย คณะ มีจิงหะหยุด ๕ และ ๗ พยางค์ ชื่อว่า เวสสเทวี

ม			ม			ย			ย		
ปณ	จสุ	สจ	ฉิน	หา,	เวส	ส	เท	วี	ม	มา	ยา
๒	๒	๒	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

เวสสเทวีคาถา คือ คาถาที่มี ม, ม, ย, ย คณะ ในทุกบาทของคาถา

อนึ่ง คาถานี้มีจิงหะหยุดในพยางค์ที่ ๕ คือ หา และพยางค์ที่ ๗ คือ ยา

ตัวอย่างเวสสเทวีคาถา

ลงกาบีเป โส, สตุฏกบไป ออกบไป,

ลงกาวิภูจนา, ทีสุ จาเนสฺ เถโร,

ธมฺม ภาเสตฺวา, ทีปภาสาย เอว,

สทุธมฺโมตาร, การยิ ทีปทีไป.

พระเถระนั้น ผู้เป็นประทีปแห่งเกาะ(ลังกา) เป็นประดุจพระศาสดา ไม่มีผู้เสมอเหมือน
ยังพระลัทธิธรรม ให้สว่างไสว ณ ลังกาทวีด้วยภาษาของชาวเกาะ ในสถานที่ที่มีที่แจ้งเป็นต้น
แห่งลังกาแล้ว ได้ยังมีมหาชนให้ทำการหยังลงสู่พระลัทธิธรรม

เวสสเทวี แปลว่า คาถาที่เหมือนเครื่องบวงสรวงแก้ทวยเทพ มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิสฺสานํ เทวานํ เทยโย พลี เวสสเทวี. (เครื่องบวงสรวงที่ถวายแก่เทพทั้งหมด ชื่อว่า เวสสเทวี)

เวสสเทวี วิทยาติ เวสสเทวี. (คาถาที่เหมือนเครื่องบวงสรวงที่ถวายแก่เทพทั้งหมด ชื่อว่า เวสสเทวี)

ตามรสคาถา

๘๖. ภาวติห ตามรส นชชา โย.

เจ หากว่า นชชา อ.น คณะ, ช คณะและ ช คณะ ท. ด้วย โย อ.ย คณะ ด้วย ลียุ่ ฟังมี ปฏิปาทิ ทุก ๆ บาท ยสุส วุตตสุส ของคาถาใด ตั วุตต อ.คาถานั้น ตามรส ชื่อว่า ตามรสคาถา อีห ในชคตี่ฉันทนี้ ภาวติ ย่อมมี

คาถาที่มี น, ช, ช, ย คณะ ชื่อว่า ตามรส ในชคตี่ฉันทนี้

น			ช			ช			ย		
ภ	ว	ติ	ห	ตา	ม	ร	ล	น	ช	ชา	โย
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

ตามรสคาถา คือ คาถาที่มี น, ช, ช, ย คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างตามรสคาถา

วรดปฏฐจิ สุพีชกสทุธา

มตียุคนงคล หีรุตปีสา

สุสมถรชช สติหวิชตตต

วิริยธรรวห สจจนินาน.

(พระสุคตผู้เปรียบตั้งกลีกร) ทรงตบะอันล้ำเลิศประหนึ่งฝน มีศรัทธาเหมือนหนึ่ง เมล็ดพันธุ์ วิปัสสนาปัญญาเหมือนแอก มรรคปัญญาดุจไถ สมาริตั้งเชือกผูก สติเหมือนดั่งคันไถ และปลัก วิริยะเสมอ้วนนำภาวะ ความสัตย์ราวกับการเก็บเกี่ยว

ตามรส แปลว่า คาถาที่เหมือนดอกบัว กล่าวคือ มี ย คณะอยู่ท้ายเหมือนดอกบัวมียอดบาน มีรูปวิเคราะห์ว่า

ตามเร ชเล สนุด ซาต ตามรส. (ดอกไม้เกิดในน้ำ ชื่อว่า ตามรส)

ตามรส วิยาติ ตามรส. (คาถาที่เหมือนดอกบัว ชื่อว่า ตามรส)

กมลาคาธา

๘๗. กมลาคาธา เถยยุยา สยเสหิ โย เจ. ชคตี.

เจ หากว่า โย อ.ย คณะ สยเสหิ กับด้วย ส คณะ, ย คณะ และ ส คณะ ท. ลียา ฟิงมี ปฏิปาทั ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาธาใด สา คาธา อ.คาธานั้น โสตุชเนหิ อ้นนักคึกษา ท. เถยยุยา ฟิงทราบ กมลาคาธา ว่าชื่อว่า กมลาคาธา.

ชคตี เป็นชคตีฉันท์.

คาธาที่มี ส, ย, ส, ย คณะ ชื่อว่า กมลาคา. เป็นชคตีฉันท์.

ส			ย			ส			ย		
ก	ม	ลา	ติ	เถย	ยา	ส	ย	เส	หิ	โย	เจ
๑	๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

กมลาคาธา คือ คาธาที่มี ส, ย, ส, ย คณะ ในทุกบาทของคาธา

ตัวอย่างกมลาคาธา

วติสัวรึ โสรัตโมจนญจ

สรณานิวตตพพหนตถิ ยสุส

อมตปผลเนกรเสหุเปตึ

สุคตึ มหากสุสกมาภิวนเท.

ข้าพเจ้าขอน้อมกราบพระสุคตเจ้า ผู้เปรียบดั่งกสิกรพระองค์นั้น ผู้มีศีลสังวรเหมือนรั้ว การถ่อมตัวคล้ายกับการถอดผาล การเสด็จดำเนินสู่พระนิพพาน เปรียบเหมือนการไถไปเบื้องหน้า พระนิพพานดุจผลอุดมด้วยรสเป็นอันมาก

กมลาคา แปลว่า คาธาที่งามเหมือนดอกบัว มีรูปวิเคราะหว่า

กมลลั วียาติ กมลาคา. (คาธาที่เหมือนดอกบัว ชื่อว่า กมลาคา)

อติชคตี่ฉันท์ ๑๓ พยางค์

ปหฺสลิณีคาถา

๘๘. มุ^๑นา ชุ^๒รา โค^๓, ติ^๑ทสย^๑ติ^๑ป^๒หสลิ^๑ณี^๑ ส^๑า.

เจ^๑ หากว่า มุ^๑นา อ.ม คณะและ น คณะ ท. ด้วย ชุ^๒รา อ.ช คณะและ ร คณะ ท. ด้วย โค^๓ อ.ครุ ด้วย ลียุ^๑ ฟังมี ปฏิ^๑ปา^๑ท^๑ ทุก ๆ บาท ยส^๑สา คา^๑ถา^๑ย ของคา^๑ถา^๑ไ^๑เด ส^๑า คา^๑ถา^๑ อ.คา^๑ถา^๑นั^๑น ติ^๑ทสย^๑ติ อันมี^๑ย^๑ติ ๓ พยางค์และ ๑๐ พยางค์ ปห^๑สลิ^๑ณี^๑ ชื่อว่า ปห^๑สลิ^๑ณี^๑คา^๑ถา

คา^๑ถา^๑ที่^๑มี^๑ ม, น, ช, ร คณะ และ ครุ มี^๑จ^๑ัง^๑ห^๑วะ^๑ห^๑ย^๑ุด^๑ที่^๑ ๓ และ ๑๐ พยางค์^๑นั^๑น ชื่อว่า ปห^๑สลิ^๑ณี^๑

ม			น			ช			ร			ค
มุ ^๑ นา	ชุ ^๒ รา	โค ^๓ ,	ติ ^๑	ท	ส	ย	ติ ^๑ ป ^๒	ป	หส ^๑	ลิ ^๑	ณี ^๑	สา
๒	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒

ปห^๑สลิ^๑ณี^๑คา^๑ถา คือ ม, น, ช, ร คณะ และ ครุ ในทุก^๑บาท^๑ของ^๑คา^๑ถา

อนั^๑ง คา^๑ถา^๑นี้^๑มี^๑จ^๑ัง^๑ห^๑วะ^๑ห^๑ย^๑ุด^๑ใน^๑พ^๑ย^๑าง^๑ค^๑์^๑ที่^๑ ๓ คือ โค และพ^๑ย^๑าง^๑ค^๑์^๑ที่^๑ ๑๐ คือ ส^๑า

ตัวอย่างปห^๑สลิ^๑ณี^๑คา^๑ถา

โย พุ^๑ท^๑ุ^๑โร, ส^๑ุม^๑ติ^๑ ทิ^๑เว ทิ^๑ว^๑าก^๑โร^๑,

โส^๑ภ^๑น^๑ุ^๑โต, ร^๑ติ^๑ช^๑น^๑เน^๑ สิ^๑ลา^๑ส^๑น^๑ม^๑หิ^๑,

อา^๑สิ^๑โน, สิ^๑ว^๑สุ^๑ข^๑ท^๑ อ^๑เท^๑ลิ^๑ ฐ^๑ม^๑ม^๑,

เท^๑ว^๑าน^๑, ต^๑ม^๑ส^๑ท^๑ิ^๑สิ^๑ น^๑มา^๑มิ^๑ นิ^๑จ^๑จ^๑.

พระ^๑พุ^๑ท^๑เจ้า^๑พระ^๑อง^๑ค^๑์^๑ไ^๑เด ทรง^๑พระ^๑ญ^๑า^๑ณ^๑อัน^๑ตี^๑ วิ^๑ลา^๑ว^๑ั^๑ณ^๑ย^๑ั^๑ประ^๑ห^๑น^๑ึง^๑ด^๑วง^๑สุ^๑ริ^๑ย^๑ั^๑ใน^๑ยาม^๑เช้า^๑ ประ^๑ทับ^๑น^๑ั^๑ง^๑บน^๑คิ^๑ลา^๑อา^๑ส^๑น^๑ อัน^๑น^๑า^๑รี^๑น^๑ร^๑ม^๑ย^๑ ทรง^๑แ^๑ส^๑ด^๑ง^๑พระ^๑ช^๑ร^๑ร^๑ม^๑ที่^๑ให้^๑ส^๑ัน^๑ติ^๑สุ^๑ข^๑แก่^๑ท^๑วย^๑เท^๑พ^๑ ข^๑า^๑พ^๑เจ้า^๑ขอ^๑น^๑อบ^๑น^๑อม^๑พระ^๑พุ^๑ท^๑เจ้า^๑ที่^๑ไม่^๑มี^๑ผู้^๑ไ^๑เด^๑เป^๑รี^๑ย^๑บ^๑พระ^๑อง^๑ค^๑์^๑น^๑ั^๑น^๑ เป็น^๑น^๑ิต^๑ย^๑น^๑ิ^๑ร^๑ัน^๑ด^๑ร^๑

ปห^๑สลิ^๑ณี^๑ แ^๑ปล^๑ว^๑า คา^๑ถา^๑ที่^๑ก^๑่อ^๑ให้^๑เก^๑ิด^๑คว^๑าม^๑ร^๑า^๑เ^๑ิง^๑แก่^๑ผู้^๑ฟ^๑ัง มี^๑รู^๑ป^๑วิ^๑เค^๑ระ^๑ห^๑ว่า

ป^๑กา^๑เร^๑น^๑ ห^๑ส^๑ส^๑น^๑ ช^๑เน^๑ตี^๑ติ^๑ ป^๑ห^๑ส^๑ลิ^๑ณี^๑. (คา^๑ถา^๑ที่^๑ก^๑่อ^๑ให้^๑เก^๑ิด^๑คว^๑าม^๑ร^๑า^๑เ^๑ิง^๑ด^๑ว^๑ย^๑ประ^๑การ^๑ต^๑่าง^๑ ๆ ชื่อ^๑ว่า^๑ ป^๑ห^๑ส^๑ลิ^๑ณี^๑)

สักกฤษัณฑ์ ๑๔ พยางค์

อปราชิตาคาถา

๙๐. นนรสลหุคา, สเรหุยปราชิตา.

เจ ทากว่า นนรสลหุคา อ.น คณะ, น คณะ, ร คณะ, ส คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ด้วย ยติ อ.การตัดยติ สเรหิ ด้วยพยางค์ ท. ๗ ด้วย ลियั ฝั่งมี ปฏิภาหุ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาถาได้ ส้า คาถา อ.คาถานั้น อปราชิตา ชื่อว่า อปราชิตาคาถา

คาถาที่มี น, น, ร, ส คณะ ลหุ และ ครุ มีจ้งหะหุยุดที่ ๗ พยางค์ ๒ ครั้ง ชื่อว่า อปราชิตา

น		น			ร			ส			ล	ค	
น	น	ร	ส	ล	หุ	คา,	ส	เรหุ	ย	ป	รา	ชิตา,	
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒

อปราชิตาคาถา คือ น, น, ร, ส คณะ ลหุ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

อนึ่ง คาถานี้มียติในพยางค์ที่ ๗ คือ คา และพยางค์ที่ ๗ ต่อมา คือ ตา

ตัวอย่างอปราชิตาคาถา

สมถกปลิโก, สเสนหสมมาสติ,

ปรมมตคินิ, สวงฺฆิปรกโม,

สกลชุตติโร, สุรมมปทีปโก,

อิมมุขลิต, ชินน นมามหิ.

พระชินสีห์เจ้า ทรงจุดประทีปคือสัปปริสธรรมที่ส่องแสงสว่าง ในโลกทั้งมวล มีสมาธิ ตั้งกระเบื้องถว้ย สัมมาสติปานน้ำมัน ปัญญาอันล้ำเลิศประดุจเปลวไฟ วิริยะเหมือนเกลียวไส้ ขาพเจ้าขออบนอมพระชินสีห์ พระองค์นั้น

อปราชิตา แปลว่า คาถาที่ไม่แพ้คาถาอื่น เพราะมี น คณะ เป็นต้น และมีจ้งหะหุยุด ๒ ช่วง มีรูปวิเคราะห์ว่า

น ปราชิตา อปราชิตา. (คาถาที่ไม่แพ้ ชื่อว่า อปราชิตา)

คำว่า สเรหิ หมายถึง ยติ ๗ พยางค์ ๒ ครั้ง เพราะ สร = เสียง และ สระ เป็นล้งเกดล้งขยา ใช้แทนเลข ๗ มีวิเคราะห์ว่า

สร้า จ สร้า จ สร้า. (เจ็ดพยางค์ ๒ ช่วง ชื่อว่า สระ)

ปหรณกลิกาตา

๙๑. นนภนลคิตีป,ปหรณกลิกา.

เจ ทากว่า **นนภนลคา** อ.น คณะ, น คณะ, ภา คณะ, น คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ด้วย **ยติ** อ.การตัดยติ **สเรหิ** ด้วยพยางค์ ท. ๗ **อิติ** ดังกล่าวมาแล้ว ด้วย **ลियั** ฟังมี **ปฏิปาท์** ทุก ๆ บาท **ยสสา** **คาถาย** ของคาถาใด **สา คาถา** อ.คาถานั้น **ปหรณกลิกา** ชื่อว่า **ปหรณกลิกาคาถา**

คาถาที่มี น, น, ภา, น คณะ ลหุ และ ครุ มีจังหวะหยุดที่กล่าวมาแล้ว(ที่ ๗ พยางค์สองครั้ง) ชื่อว่า ปหรณกลิกา

น			น			ภา			น			ล	ค
น	น	ภา	น	ล	คิ	ตีป,	ป	ท	ร	ณ	ก	ลิ	กา,
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒

ปหรณกลิกาคาถา คือ น, น, ภา, น คณะ ลหุ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

อนึ่ง คาถานี้มียติในพยางค์ที่ ๗ คือ ตีป และพยางค์ที่ ๗ ต่อมา คือ กา

ตัวอย่างปหรณกลิกาคาถา

วิตคตมล, มลคตวิต,

มหิตหิตมน, มนหิตมหิต,

วิภวภวกร, กรภววิภว,

สุชนชนคุณ, คุณชนสุชน.

ข้าพเจ้าขอนอมกราบพระพุทธรเจ้า ผู้ทรงปราศจากมลทิน อันผู้ไม่มีมลทินเข้าเฝ้า ทรงนับถือผู้มีจิตไผ่ประโยชน์ อันผู้มีจิตไผ่ประโยชน์บูชา ทรงเผยแผ่พระนิพพาน กระทำ ความหมดสิ้นแห่งกุศลและอกุศล ทรงคุณของสัตบุรุษ เป็นสัตบุรุษ เพราะยังคุณให้บังเกิด พระองค์นั้น

ปหรณกลิกา แปลว่า คาถาที่มีเสียงไพเราะแผ่วเบาของอาวุธที่กระทบกัน มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปหรณานํ กลํ ปหรณกลํ, ปหรณกลเ นียตุตา ปหรณกลิกา. (คาถาที่ประกอบในเสียงไพเราะแผ่วเบาของอาวุธที่กระทบกัน ชื่อว่า ปหรณกลิกา)

วสันตติลกคาถา

๙๒. วุตตา วสนตติลกา ตภษา ชคา โค. สกกริ.

เจ ทากวา ตภษา อ.ต คณะ, ภ คณะและ ช คณะ ท. ด้วย ชคา อ.ช คณะและ ครุ ท. ด้วย โค อ.ครุ ด้วย สิบยี่ ฟังมี ปฏิปาท์ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น อจาริเยหิ อ้นอาจารย์ ท. วุตตา กล่าวแล้ว วสนตติลกา ว่าชื่อว่า วสันตติลกคาถา สกกริ เป็นสักกริฉันท

คาถาที่มี ต, ภ, ช, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ทานกล่าววว่า วสันตติลก. เป็นสักกริฉันท.

	ต		ภ			ช			ช		ค	ค	
วุต	ตา	ว	สน	ต	ติ	ล	กา	ต	ภ	ชา	ช	คา	โค
๒	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

วสันตติลกคาถา คือ คาถาที่มี ต, ภ, ช, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างวสันตติลกคาถา

เสฏฐัง ติโลกมหิตํ อภิวันทียัคคํ

พทุธญจ ธมมมมลํ คณมุตตมญจ

สตุถุสสุส ตสุส วจนตถวารี สุพทุฐิ

วกขามิ สุตตทิตเมตถ สุนนธิกปโป.

ข้าพเจ้าขอภิวาทพระพุทเจ้า ผู้ประเสริฐสูงสุด อันโลกสามบุชาแล้ว พร้อมทั้งพระธรรมอันปราศจากมลทิน และหมู่สงฆ์ผู้สูงสุด จักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดีงาม เกื้อกูลแก่พระบาฬี เพื่อให้รู้เนื้อความแห่งพระดำรัส ของพระศาสดาพระองค์นั้น

คาถานี้มีชื่อเรียกทั่วไปว่า **วสันตติลก** แต่คัมภีร์ต่าง ๆ ยังเรียกชื่ออื่น ๆ อีก คือ **คัมภีร์ฉันทโรตตมาลา** เรียกว่า **มัญชุติลก**, **เสตวมนิ** เรียกว่า **อุทธัสสนิ**, **กาศยปมนิ** เรียกว่า **สีโหทธะ** และ **สีโหนนตะ**, ส่วน **ปิงคลมุนิ** เรียกว่า **มฐมารวี** ดังที่คัมภีร์ฉันทโรตตมาลาไว้ว่า

วสนตติลกํ มญชฺ- ติลโกทุธสุสนิ ตถา

สีโหทุธตํ สีโหนนตํ ปิงคโล มฐมารวี.

อาจารย์ทั้งหลาย กล่าวชื่อว่า วสันตติลก, มัญชุติลก, อุทธัสสนิ, สีโหทธะ, สีโหนนตะ, ปิงคลมุนิ กล่าวชื่อว่า มฐมารวี

วสันตดิถี แปลว่า คาถาที่มีคณะวิจิตรเหมือนเมฆในวสันตฤดู (ฤดูใบไม้ร่วง) มีรูปวิเคราะห์ว่า

วสันเต เมโฆ วีย ติลโก คโณ ยสุธา सा वसन्तदिถี। (คาถาที่มีคณะวิจิตรเหมือนเมฆในวสันตฤดู
ชื่อว่า วสันตดิถี)

ลักกรี แปลว่า จันท์เป็นที่กระทำดีด้วยคณะ ลหุ ครุ และ ยติ ตามที่ได้รับในคาถาต่าง ๆ มี
รูปวิเคราะห์ว่า

สมมา กรียเตติ สุกกรี. (จันท์เป็นที่กระทำดี ชื่อว่า ลักกรี)

วสันตดิถีคาถานี้ เป็นที่นิยมใช้กันมากในคัมภีร์ต่าง ๆ นอกจากคาถานี้แล้ว ยังนิยมใช้
วิษณุมาลาคาถา, อินทวชิราคาถา, อุเปนทวชิราคาถา, อุปชาติคาถา, ว่างส์ภูจคาถา, อินทวังสคาถา, และ
สัทธาคาถา ส่วนในมาตราคาถา นิยมใช้ ปถยาอริยาคาถากันมาก

อติสักร์จันท์ ๑๔ พยางค์

สลิกลาคาถา

๙๓. ทวิหตหยลหุรธ คิติ สลิกลา.

เจ หากว่า **ทวิหตหยลหุ** อ.ลหุ ๗ ตัวอันถูกคูณด้วย ๒ พ. ด้วย (หรือ) อ.ลหุ ๑๔ ตัว พ. ด้วย **โค** อ.ครุ ด้วย **อถ ปรจุฉา** ในภายหลังแห่งลหุ ๑๔ ตัวนั้น ด้วย **ลียุ** ฟังมี **ปฏิบัติ** ทุก ๆ บาท **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **สา คาถา** อ.คาถานั้น **สลิกลา อิติ** ชื่อว่า สลิกลาคาถา

คาถาที่มี ลหุ ๗ พยางค์ที่คูณด้วย ๒ และ ครุ นี้ชื่อว่า สลิกลา

ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ค
ท	วิ	ห	ต	ห	ย	ล	หุ	ร	ธ	คิ	ติ	ส	ลิ	กา
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒

สลิกลาคาถา คือ คาถาที่มีลหุ ๑๔ พยางค์ และ ครุ อยู่ท้าย ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างสลิกลาคาถา

วินยนย-มนยวินย-มนธิกั

วิชยชย-มชยวิชย-มตุลิกั

วิภชภช-มภชวิภช-มนนงั

วิสมสม-มสมวิสม-มภินเม.

ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมพระนรสีห์ ผู้ทรงนำเวไนยชาติ(สุสวรรค์และนิพพาน) ทรงสั่งสอน ผู้ที่ยังไม่เจริญ ห้ามผู้ใดประเสริฐกว่า ทรงชนะกิเลสที่ชนะ(โดยพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวก) ทรงชนะมารที่ผู้อื่นชนะมิได้ ห้ามผู้เสมอเหมือน จำแนกธรรมที่ผู้อื่นจำแนกมิได้ ไม่มีเกวียน(คือกิเลส) ยังผู้ที่ไม่สมาเสมอให้สมาเสมอ และยังผู้ที่ไม่สงบให้สงบ

สลิกลา แปลว่า คาถาที่มีมาตราเหมือนส่วนเสี้ยวของพระจันทร์ กล่าวคือ คาถานี้มี ๑๖ มาตรา เหมือนส่วนเสี้ยว ๑๖ ส่วนของพระจันทร์ตามที่โหราศาสตร์กำหนดไว้ ท่านแสดงรูปวิเคราะห์ว่า

สลีโน **กลา** **วีย** **กลา** **ยสุสา** **สา** **สลิกลา**. (คัมภีร์ที่มีมาตราคล้ายส่วนเสี้ยวของพระจันทร์ ชื่อว่า สลิกลา)

คำว่า **คิติ** ตัดบทเป็น โค + อิติ

คำว่า **หย** = ฆา เป็นสังเกตุสังขยาใช้แทนเลข ๗

หรือ สลิกลาคาถานี้ประกอบด้วย น คณะ ๔ คณะ และ ส คณะ ในทุกบาทของคาถานั้นเอง

มณิคุณนิกโรคาคา

๙๔. วสุหยติริห, มณิคุณนิกโร.

เจ หากว่า **วสุหยติ** อ.การตัดยติด้วย ๘ พยางค์และ ๗ พยางค์ **อิห** ในสลิกลาคาคานี้ **ลिया** ฟังมี **ยสุส ลีโลกสุส** แก่คาคาใด **โส** อ.คาคานั้น **มณิคุณนิกโร** ชื่อว่า มณิคุณนิกโรคาคา คาคาที่มีจ้งหะหยุดที่ ๘ พยางค์และ ๗ พยางค์ ในสลิกลาคาคา ชื่อว่า มณิคุณนิกโรคะ

ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ล	ค
ว	สุ	ห	ย	ย	ติ	ริ	ห,	ม	นิ	คุ	ณ	นิ	ก	โร,
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒

มณิคุณนิกโรคาคา คือ คาคาที่มีลหุ ๑๔ พยางค์ และ ครุ อยู่ท้าย ในทุกบาทของคาคา

อนึ่ง คาคานี้มีจ้งหะหยุดในพยางค์ที่ ๘ คือ ห และพยางค์ที่ ๗ คือ โร

สลิกลากับมณิคุณนิกโรคะ มีครุลหุเหมือนกันหมด คือ มีลหุ ๑๔ พยางค์ และ ครุ ๑ พยางค์ต่อท้าย รวมเป็น ๑๖ मात्रา แต่มณิคุณนิกโรคาคานี้มียติเพิ่มขึ้นจากคาคาก่อน มียติ ๒ ครั้ง คือ พยางค์ที่ ๘ และ พยางค์ที่ ๗

เหตุที่กล่าวมณิคุณนิกโรคาคาที่มีลักษณะเหมือนกับสลิกลาคาคาอีก ก็เพราะประสงค์จะให้รู้ยติพิเศษ

ตัวอย่างมณิคุณนิกโรคาคา

ปรมรม-มรม,ปรม-มตฺคุณ,

ปคตคตติ-มคตติ,ปคต-มมมก,

ปจยจย-มจย,ปจย-มนนงก,

ปกตกต-มกต,ปคต-มจลก.

ข้าพเจ้า ขอน้อมกราบพระชินเจ้า ผู้ไ้รรมย์ในธรรมอันสูงสุด ไม่เพิลิตเพลินในนามคุณ ที่นายนดี มีพระคุณเป็นอเนกประการ ปราศจากภพและความลำเอียง ไม่มีความผูกพันในอามิส ทรงบำเพ็ญบารมีที่ควรสั่งสม ไม่ก่อกุศลกรรมและอกุศลกรรม ไม่มีหนี้(คือกิเลส) มีพุทธรกิจ อันพระองค์ทรงกระทำแล้ว มีกิจของผู้อื่นที่ยังมิได้ทรงกระทำ(ให้สำเร็จ) และไม่หวั่นไหว (ต่อโลกธรรม)

มณิคุณนิกโรคะ แปลว่า คาคาที่เหมือนมือซึ่งประดับด้วยทองคำแก้วมณี มีรูปวิเคราะห์ว่า

มณิคุณเนน วิภูสีโต นิกโร มณิคุณนิกโร. (มือซึ่งประดับทองคำแก้วมณี ชื่อว่า มณิคุณนิกโรคะ)

มณิคุณนิกโร วิทยาติ มณิคุณนิกโร. (คาคาที่เหมือนมือซึ่งประดับด้วยทองคำแก้วมณี ชื่อว่า มณิคุณนิกโรคะ)

มาลินีคาถา

๙๕. นนหมยยยุตย์, มาลินี โภคีสีหิ.

นนหมยยยุตฺ เจ โภคีสีหิ ยติ ยสุสา คาถาย ปฏิปาท์ ลियฺ, อย์ คาถา มาลินี.

เจ หากว่า นนหมยยยุตฺ อ.การประกอบด้วย น คณะ, น คณะ, ม คณะ, ย คณะ และ ย คณะ ด้วย
ยติ อ.การตัดยติ โภคีสีหิ ด้วยพยางค์ที่ ๘ และพยางค์ที่ ๗ ท. ด้วย ลियฺ ฟังมี ปฏิปาท์ ทุก ๆ บาท
ยสุสา คาถาย ของคาถาใด อย์ คาถา อ.คาถานี้ มาลินี ชื่อว่า มาลินีคาถา

คาถาที่มี น, น, ม, ย, ย คณะ มีจิ้งหะหยุตฺที่ ๘ และ ๗ พยางค์ ชื่อว่า มาลินี

น			น			ม			ย			ย		
น	น	ม	ย	ย	ยุ	ตา	ยฺ,	มา	ลิ	นี	โภ	คิ	สี	หิ,
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

มาลินีคาถา คือ คาถาที่มี น, น, ม, ย, ย คณะ ในทุกบาทของคาถา

อนึ่ง คาถานี้มีจิ้งหะหยุตฺในพยางค์ที่ ๘ คือ ยฺ และพยางค์ที่ ๗ ต่อมาคือ หิ

ตัวอย่างมาลินีคาถา

พหุณยวินิพฺนุฑฺ, กุลลเมตฺ คเหตุวา,

ชินวจนสมฺพุทฺ, กามโมคยฺห ธีรา,

หิตสกลสมตฺถํ, วตฺตุสาร์ หริตฺวา,

หทยรตนคพฺภํ, สาธุ สมฺปุรยฺนฺติ.

ธีรชนได้รับคัมภีร์นี้ที่เปรียบดั่งแพอันผูกขึ้นด้วยนัยต่าง ๆ หยั่งลงสู่มหาสมุทร
คือพระชินพจน์ตามความปรารถนาแล้ว เข้าใจแก่นธรรมอันก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล
ทั้งมวลได้ ย่อมยังห้องรัตนะคือหทัย ให้เต็มเปี่ยมด้วยดี

มาลินี แปลว่า คาถาที่มีลำดับคณะอันประกอบด้วย น คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

มาลา ยสุสา อตฺถิติ มาลินี. (คาถาที่มีลำดับคณะ ชื่อว่า มาลินี)

คำว่า โภคีสีหิ ตัดบทเป็น โภคี + อีสีหิ คำว่า โภคี = ผู้มีขนาด ได้แก่ พยานาค ใช้แทนเลข ๘
ส่วนคำว่า อีสี = ฤษี ใช้แทนเลข ๗ ทั้งสองศัพท์เป็นสังเกตสังขยา

ปรัททกคาถา

๙๖. ภาติ นชา ภาชา รสหิตา ปภททกั. อติสกุกรี่.

นชา เจ ภาชา รสหิตา ยสุส ปชชสุส ปฏิปาหัง ลียุ, ตัง ปชชัง ปภททกั ภาติ. อติสกุกรี่.

เจ หากว่า นชา อ.น คณะและ ช คณะ ท. ด้วย ภาชา อ.ภ คณะและ ช คณะ ท. ด้วย รสหิตา อันเป็นไปกับด้วย ร คณะ ด้วย ลียุ ฟังมี ปฏิปาหัง ทุก ๆ บาท ยสุส ปชชสุส ของคาถาได้ ตัง ปชชัง อ.คาถานั้น ปภททกั ชื่อว่า ปรัททกคาถา ภาติ ย่อมเป็น

อติสกุกรี่ เป็นอติสกุกรี่ฉันท

คาถาที่มี น, ช, ภ, ช คณะ อันประกอบด้วย ร คณะ ชื่อว่า ปรัททกะ. เป็นอติสกุกรี่ฉันท

น			ช			ภ			ช			ร		
ภ	ว	ติ	น	ชา	ภ	ชา	ร	ส	หิ	ตา	ป	ภท	ท	กั
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

ปรัททกคาถา คือ คาถาที่มี น, ช, ภ, ช, ร คณะ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างปรัททกคาถา

กนภสมานวณุณรรกายโสภนั

รชตสมานวณุณรรทนต์โปตนั

ภมรสมานวณุณรรเกลิโลจนั

สกลภเรน อญชลิ กโรม โคตมั.

พวกเราพึงกระทำอัญชลีกรรมด้วยมือทั้งหมด แต่พระโคตมะผู้มีพระวรกายงดงาม ทรงสีดั่งทอง มีพระหนตัสอาดมีสีราวกับเงิน มีพระเกสาและพระเนตรมีสีเหมือนนภมร

ปรัททกะ แปลว่า คาถาที่มีคณะงามโดยประการต่าง ๆ เพราะประกอบด้วยคณะที่ผสมครุเป็นส่วนใหญ่ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปกาเรน ภททโก คเณ ยสุส ตัง ปภททกั. (คาถาที่มีคณะงามโดยประการต่าง ๆ ชื่อว่า ปรัททกะ)

อติสกุกรี่ แปลว่า ฉันทที่ยิ่งกว่าสกุกรี่ฉันท คือ มีพยางค์เพิ่มขึ้นอีก ๑ พยางค์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

สกุกรี่โต อติภกนตา อติสกุกรี่. (ฉันทที่ยิ่งกว่าสกุกรี่ฉันท ชื่อว่า อติสกุกรี่)

อัญญัติฉันท ๑๖ พยางค์

วาทินีคาถา

๙๗. นชภชรา สทา ภวติ วาทินี คยตุตา. อญฺฉิ.

นชภชรา เจ คยตุตา สทา ยสุสา คาทาย ปฏิปาหํ ลียํ. สทา คาทา วาทินี ภวติ. อญฺฉิ.

เจ ทากว่า **นชภชรา** อ.น คณะ, ช คณะ, ภ คณะ, ช คณะ และ ร คณะ ท. **คยตุตา** อันประกอบแล้ว ด้วย **ครุ สทา** ในกาลทุกเมื่อ **ลียํ** ฟังมี **ปฏิปาหํ** ทุก ๆ บาท **ยสุสา คาทาย** ของคาถาใด **สทา คาทา** อ.คาถานั้น **วาทินี** ชื่อว่า **วาทินีคาถา ภวติ** ย่อมเป็น

อญฺฉิ เป็นอัญญัติฉันท

คาถาที่มี น, ช, ภ, ช, ร คณะ อันประกอบด้วยครุเสมอ ชื่อว่า **วาทินี**. เป็นอัญญัติฉันท.

น			ช			ภ			ช			ร		ค	
น	ช	ภ	ช	รา	ส	ทา	ภ	ว	ติ	วา	นิ	นี	ค	ยตุ	ตา
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒

วาทินีคาถา คือ คาถาที่มี น, ช, ภ, ช, ร คณะ และครุ ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างวาทินีคาถา

สุฉิปริวาริตํ สุรฉิรปภาหิ รตตํ

สิริวิสรलयํ คูปิตมินุหริเยหุเปตํ

รวีสลิมณฑลปภุติลกขโณปจิตตํ

สุรนรูปชิตํ สุตตมาทรํ นมามิ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมโดยเคารพซึ่งพระสุคตเจ้า ผู้มีสาวกที่บริสุทธิ์หอมล้อม ทรงมีพระวรกายที่ย่อมด้วยพระรัศมี อันงามยิ่ง เป็นที่รองรับพระสิริไพศาล ล้ำรวมอินทริย์ มีพระบาทงามวิจิตรด้วยพระพุทธรลักษณะเป็นปริมณฑล แห่งพระอาทิตย์ และพระจันทร์เป็นอาทิ เป็นผู้ที่มีมนุษย์และเทวดาบูชา

วาทินี แปลว่า คาถาที่มีคำไพเราะน่าฟัง มีรูปวิเคราะห์ว่า **วายเต สหุทายเตติ วาณิ.** (คำที่ถูกเปล่ง ชื่อว่า **วาณิ**)

สุนุหรา วาณิ คิรา อุจจารณวาจา เอติสฺสา อตฺถิติ วาณิ. (คาถาที่มีคำ คือ เสียงพูด ไพเราะ ชื่อว่า **วาณิ**)

อญฺฉิ แปลว่า ฉันทที่มีได้ด้วยคณะของตน มีรูปวิเคราะห์ว่า

อตฺตโน คณน อสตี ภวตีติ อญฺฉิ. (ฉันทที่มีได้ด้วยคณะของตน ชื่อว่า **อญฺฉิ**)

อรรถกถาฉันท ๑๗ พยางค์

ลิขรีณีนาคาธา

๙๘. ยมา โน โส ภาคา, รสหรวีรามมา ลีขรีณีน.

ยมา เจ โน โส ภาคา รสหรวีรามมา ยสุสา คาถาย ปฏิปาทํ ลียํ, สา คาธา ลีขรีณีน.

เจ หากว่า ยมา อ.ย คณะและ ม คณะ ท. ด้วย โน อ.น คณะ ด้วย โส อ.ส คณะ ด้วย ภาคา อ.ภ คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ด้วย รสหรวีรามมา อ.ยติ ๖ พยางค์และ ๑๑ พยางค์ ท. ด้วย ลียํ ฟังมี ปฏิปาทํ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาธาใต้ สา คาธา อ.คาธานั้น ลีขรีณีน ชื่อว่า ลีขรีณีนาคาธา คาธาที่มี ย, ม, น, ส, ภา คณะ ลหุ และ ครุ มีจังหวะหยุดที่ ๖ และ ๑๑ พยางค์ ชื่อว่า ลีขรีณีน

ย			ม			น			ส			ภา		ล	ค	
ย	มา	โน	โส	ภา	คา,	ร	ส	ห	ร	วิ	รา	มา	ลี	ข	รี	ณีน
๑	๒	๒	๒	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๑	๑	๑	๒

ลิขรีณีนาคาธา คือ คาธาที่มี ย, ม, น, ส, ภา คณะ ลหุ และ ครุ ในทุกบาทของคาธา หนึ่ง คาธานี้จังหวะหยุดในพยางค์ที่ ๖ คือ คา และ พยางค์ที่ ๑๑ คือ ณีน

ตัวอย่างลิขรีณีนาคาธา

ยมกุกคฺคิชาลํ, ปรวีสยมจฺเจรสหิตํ,

ทฺฤทธิณินฺธฺพพาทํ, ยฺคคฺคณตติถินมกรี,

พฺพุนํ มชฺเช โย, รตนกมเน ปาฏิหาริยํ,

ชยฺกฺเกตฺตฺสวรี, ตมภินมิ กณฺทมฺพสมเป.

พระชินสีห์ ผู้มีงานฉลองแห่งธงชัย(คืออรหัตตมรรค) ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ นำอัศจรรย์ มีทอไฟ(และท่อน้ำ) เป็นคู่ๆ กำจัดความมืดมน คือมีจิตวิญญูของเดียรถีย์ที่แข่งขัน ณ รัตนจงกรมท่ามกลางมหาชน เป็นอันมาก ไกลต้นมะม่วงที่นายอุทยานบาลนามว่ากัณฑะ ปลุกไว้ ข้าพเจ้าขออบน้อม พระชินสีห์พระองค์นั้น

ลิขรีณีน แปลว่า คาธาที่มีลหุในต้นคาธาเหมือนยอดไม้ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ลิขรี ยสุสา อตฺถิติ ลีขรีณีน. (คาธาที่มีลหุเหมือนยอดไม้ ชื่อว่า ลีขรีณีน)

คำว่า รส = รส ใช้แทนเลข ๖, หร = หรเทพ ใช้แทนเลข ๑๑

หริณเฑาะภา

๙๙. รสยูกิลิโต, โน โส มรา สลา, คยหา หริณเฑาะ ตทา.

เจ หากว่า ยหา ในกาลใด โน อ.น คณะ ด้วย โส อ.ส คณะ ด้วย มรา อ.ม คณะ และ ร คณะ ท. ด้วย สลา อ.ส คณะและ ลหุ ท. ด้วย โค อ.ครุ ด้วย ลียุ่ ฟังมี ปฏิปาห่ ทุก ๆ บาท ยสสา คาถาย ของคาถาใด ตทา ในกาลนั้น สลา คาถา อ.คาถานั้น ยุตตะ อันประกอบแล้ว รสยูกิลิโต ด้วยยติ ๖ พยางค์ ๔ พยางค์ และ ๗ พยางค์ หริณเฑาะ ชื่อว่า หริณเฑาะภา

คาถาที่มี น, ส, ม, ร, ส คณะ ลหุ และ ครุ มีจิงหะหยุดที่ ๖, ๔ และ ๗ พยางค์ ชื่อว่า หริณเฑาะ

น			ส			ม			ร			ส			ล	ค
ร	ส	ยุ	คิ	ลิ	โต,	โน	โส	มรา	สลา,	คย	ทา	ห	ริ	ณเฑาะ	ต	ทา,
๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๒	๒	๒	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒

หริณเฑาะภา คือ คาถาที่มี น, ส, ม, ร, ส คณะ ลหุ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา

อนึ่ง คาถานี้มีจิงหะหยุดในพยางค์ที่ ๖ คือ โต, พยางค์ที่ ๔ คือ ลา และพยางค์ที่ ๗ คือ ทา

ตัวอย่างหริณเฑาะภา

นชชุตริษ, จกุงโคเปตปาหรรมุพษ,

สุภสิริมโต, รัลิลาลง,คูลิถลลัสสิ,

ปรลสิรสา, เทวาเทวา, สทา น ปิลนุญ

ตมติว มโน,รมมม ติตติ,กรา มนิ ยสส เก.

มนุษย์และเทวดาตนไหน จะไม่ประดับตัดทรวงปทุมชาติคือพระบาทที่เพียบพร้อม ด้วยจักรลักษณะของพระพุทธรเจ้า ผู้ทรงสิริงามวิลาส มีพระองค์คู่เคียงด้วยชายแห่งรัศมี ประหนึ่งกลีบใบ มีพระนขาซจวาลปานเกสร ด้วยเศียรเกล้าอันบวร ในกาลทุกเมื่อ ข้าพเจ้า ขอน้อมไหว้พระพุทธรเจ้า ผู้หน้าร้อนรมย์ยิ่ง ทรงกระทำความไม่เอิบอิม (ในกรากล่าวพรรณนา พระคุณ)

บาทแรกของคาถานี้ ไม่มียติในพยางค์ช่วงที่ ๒ เพราะคำว่า เปต เป็นศัพท์เดียวกันคือคำว่า จกุงโคเปต

หริณเฑาะ แปลว่า คาถาที่จูงใจผู้ฟังเหมือนพระนารายณ์ เพราะมียติ ๓ ที่ในแต่ละบาท มีรูปวิเคราะห์ว่า

หริ วิย สุนนุทานัน มนั หรตติ หริณเฑาะ. (คาถาที่จูงใจผู้ฟังเหมือนพระนารายณ์ ชื่อว่า หริณเฑาะ)

รสยูกิลิโต ตัดบทเป็น รส + ยุค + อิลิโต รส = รส ใช้แทนเลข ๖, ยุค = ยุค ใช้แทนเลข ๔,

และ อิลิ = ภาษ ใช้แทนเลข ๗

๑๐๐. มนุทกุกนดา, มกนตตคา, โค ยุคตุวสุสเกหิ. อัจจฎฐิ.

เจ หากว่า **มกนตตคา** อ.ม คณะ, ภา คณะ, น คณะ, ต คณะ, ต คณะ และครุ ท. ด้วย **โค** อ.ครุ ด้วย **ยติ** อ.การตัดยติ **ยุคตุวสุสเกหิ** ด้วยพยางค์ ท. ๔, ๖ และ ๗ พยางค์ ด้วย **สิยฺ** ฟังมี **ปฎิปาท์** ทุก ๆ บาท **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **สา คาธา** อ.คาถานั้น **มนุทกุกนดา** ชื่อว่า มันท์กัณฑ์ตาคาธา **อัจจฎฐิ** เป็นอัจจฎฐิฉันท์
 คาถาที่มี ม, ภา, น, ต, ต คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ มีจิงหะหยุตพยางค์ที่ ๔, ๖ และ ๗ ชื่อว่า มันท์กัณฑ์ตา. เป็นอัจจฎฐิฉันท์

ม			ภา			น			ต			ต			ค	ค
มนุ	ทกุ	กนุ	ตา,	ม	ภา	น	ต	ต	คา,	โค	ยุ	คตุ	วสุ	ส	เก	หิ,
๒	๒	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

มันท์กัณฑ์ตาคาธา คือ คาถาที่มี ม, ภา, น, ต, ต คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในทุกบาทของคาธา หนึ่ง คาถานี้มีจิงหะหยุตในพยางค์ที่ ๔ คือ ตา, พยางค์ที่ ๖ คือ คา และพยางค์ที่ ๗ คือ หิ.

ตัวอย่างมันท์กัณฑ์ตาคาธา

พทุโรปรเยโก,นิธนคฺฉินโน, วณฺณเย ยาวชีว,

กามํ อญญํ, กถมภณฺมาสุํ ชิเยถายุกฺกโป,

โน เตววายํ, ขยมฺปวเช, ยสุส วณฺโณ อนนฺโต,

ตํ สพฺพญญํ, สกลสฺริสี,เนกนาถํ นมามิ.

แม่พระพุทธรเจ้าพระองค์หนึ่ง มิได้ตรัสคำอื่นตลอดพระชนม์ชีพ (เพียงแต่) ทรงพรรณนาคุณของพระสัพพัญญู ผู้มีคุณไม่มีที่สิ้นสุดโดยแท้ อายุกับหนึ่งฟังหมดไปโดยพลัน หากพระคุณนี้ มิสามารถหมดได้ เพราะมีสภาพปราศจากที่สิ้นสุด ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระสัพพัญญู ผู้เป็นที่พึ่งอันเอกของปาวณชาติทั้งปวง พระองค์นั้น บาทที่ ๒ ไม่มียติช่วงที่ ๒ เพราะคำว่า **อาสุ** เป็นศัพท์เดี่ยว จะตัดยติเป็น **อา, สุ** ไม่ได้ **ยุคตุวสุสเกหิ** ตัดบทเป็น ยุค + อุตุ + อสุสเกหิ คำว่า **ยุค** = ยุค ใช้แทนเลข ๔, คำว่า **อุตุ** = ฤดู ใช้แทนเลข ๖ ส่วนคำว่า **อสุส** = มา ใช้แทนเลข ๗

มันท์กัณฑ์ตา แปลว่า คาถาที่มีเสียงลุ่มลิกน่าฟังใจเหมือนสาวน้อยผู้น่ารักเพราะมียติ ๓ ช่วง และไพเราะน่าฟัง มีรูปวิเคราะหว่า

มนุทา จ สา กนุตา จาติ มนุทกุกนดา. (คาถาที่มีเสียงลุ่มลิกน่าฟังใจ ชื่อว่า มันท์กัณฑ์ตา)

อัจจฎฐิ แปลว่า ฉันท์ที่ยิ่งกว่าอฎฐิฉันท์ มีรูปวิเคราะหว่า

อฎฐิตอ อติกุกนดา อัจจฎฐิ. (ฉันท์ที่ยิ่งกว่าอฎฐิฉันท์ ชื่อว่า อัจจฎฐิ)

รึตึฉัันท์ ๑๘ พยงคั กุสุมึตลตาวลลิตาคาถา

๑๐๑. โม ๓ โน โย ยา, กุสุมึตลตาวลลิตากุขุตุวึสีหึ. รึตึ.

เจ หากว้า โม อ.ม คณะ ด้วย ๓ อ.ต คณะ ด้วย โน อ.น คณะ ด้วย โย อ.ย คณะ ด้วย ยา อ.ย คณะ ท. ด้วย ยตึ อ.การตตัยตึ อกุขุตุวึสีหึ ด้วยพยงคั ท. ๕, ๖ และ ๗ พยงคั ด้วย ลึยั ฟึงมี ปฏิปาทั ทุก ๆ บาท ยสุสา คาถาย ของคาถาไต ส้า คาถา อ.คาถานััน กุสุมึตลตาวลลิตา ซึ่ฉัว่า กุสุมึตลตาวลลิตาคาถา

รึตึ เป็นรึตึฉัันท์

คาถาที่มี ม, ต, น, ย, ย, ย คณะ มีจัังหะหะยุดพยงคัที่ ๕, ๖ และ ๗ ซึ่ฉัว่า กุสุมึตลตาวลลิตา. เป็นรึตึฉัันท์

ม			ต			น			ย			ย			ย		
โ	โต	โน	โย	ยา,	กุ	สุ	มิ	ต	ล	ตา,	เวล	ลิ	ตาก	ชุต	วิ	ลี	หึ
๒	๒	๒	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

กุสุมึตลตาวลลิตาคาถา คึ่ฉั คาถาที่มี ม, ต, น, ย, ย, ย คณะ ในทุกบาทของคาถา ๑นึ่ คาถานัันมีจัังหะหะยุดในพยงคัที่ ๕ คึ่ฉั ยา, พยงคัที่ ๖ คึ่ฉั ตา และพยงคัที่ ๗ คึ่ฉั หึ

ตัวย่างกุสุมึตลตาวลลิตาคาถา

กณทุมุพมุเล, พรหิตกโร, โย มุณินุโท นึลึนุโน,

อจุเจริ ลึฉั, นยนสุภคั, อากุลณณคคึซาลั,

ทุซซาลทุธลั, มุณึภึชหึตตั, ปาฎึเหริ อกาลึ,

วนุเท ตั เสฎฐั, พรมรตึชั, อึทุธึธมเมหุเปตตั.

พระจอมมุนึพระองคัไต ผู้บ้าเพ็ธมประโยชนัแก่ชนเหล้าอื่น ประทับนึ่เงลัตึนัมะมวง ที่นายกัณทะปลุก ทรงเสดงปาฎึหารึยัทึงดงามตระการตาอย่างรวดเร็วหน้าอัศัจรรยั มีท้อไฟท้อน้ำสลับกััน ทำลายข้ายคึ่ฉัความเห็นผึด เป็นลึ่ที่พระมุนึ(ทึงปวง)มิได้ทรงสละ ขาพเจาขอโนมกราบพระจอมมุนึ ผู้ประเสริจลึศ ก่อเห้เกิดปึตึยึง ทรงฤทธานุภาพ พระองคันััน

กุสุมึตลตาวลลิตา แปลว่า คาถาที่เหมือนการสัันไหวของเถาว์ลัยัที่ผลึตอกเล้า มีรูปวึเคระหว่า

กุสุมึตา ปุปึผึตา ลตา กุสุมึตลตา. (เถาว์ลัยัผลึตอกเล้า ซึ่ฉัว่า กุสุมึตลตา)

กุ่มมิตลต่าย เวลลิตา จลิตา กุ่มมิตลต่ายเวลลิตา. (การสั้นไหวของเถาว์ลย์ผลิตอกแล้ว ชื่อว่า กุ่มมิตลต่ายเวลลิตา)

กุ่มมิตลต่ายเวลลิตา วิยาดิ กุ่มมิตลต่ายเวลลิตา. (คาถาที่เหมือนการสั้นไหวของเถาว์ลย์ผลิตอกแล้ว ชื่อว่า กุ่มมิตลต่ายเวลลิตา)

รติ แปลว่า จันท์ที่ทรงคณะของตนไว้ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อตุตโน คณฺ ธาระตีติ รติ. (จันท์ที่ทรงคณะของตนไว้ ชื่อว่า รติ)

เวลลิตากุขุติวิลีหิ ตัตบทเป็น เวลลิตา + อกุข + อตุ + อิลิ คำว่า อกุข = อินทริย์ ใช้แทนเลข ๕, คำว่า อตุ = ฤตุ ใช้แทนเลข ๖ ส่วนคำว่า อิลิ = ฤษี ใช้แทนเลข ๗

อติธิติจันท์ ๑๙ พยางค์

เมฆวิปผุชชิตาคาธา

๑๐๒. รสุตฺวสุเสหิ ยฺมา, นสฺรรคฺรุ, เมฆวิปผุชชิตา สา.

เจ หากว่า ยติ อ.การตัดยติ รสุตฺวสุเสหิ ด้วยพยางค์ ท. ๖, ๖ และ ๗ พยางค์ ด้วย ยฺมา อ.ย คณะและ ม คณะ ท. ด้วย นสฺรรคฺรุ อ.น คณะ, ส คณะ, ร คณะ, ร คณะ และ คฺรุ ท. ด้วย ลียํ ฟังมี ปฏิภาหํ ทุก ๆ บาท ยสุสา คาธาย ของคาธาใด สา คาธา อ.คาธานั้น เมฆวิปผุชชิตา ชื่อว่า เมฆวิปผุชชิตาคาธา คาธาที่มี ย, ม, น, ส, ร, ร คณะ และคฺรุ มีจิงหะหยุดพยางค์ที่ ๖, ๖ และ ๗ ชื่อว่า เมฆวิปผุชชิตา

ย		ม		น		ส		ร		ร		ค													
ร	สุ	ต	ว	สุ	เส	หิ	ย	ม	า,	น	ส	ร	ร	ค	รุ,	เม	ฆ	วิ	ป	ผุ	ช	ช	ิต	า	สา
๑	๒	๒	๒	๒	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒

เมฆวิปผุชชิตาคาธา คือ คาธาที่มี ย, ม, น, ส, ร, ร คณะ และคฺรุ ในทุกบาทของคาธา หนึ่ง คาธานี้มีจิงหะหยุดในพยางค์ที่ ๖ คือ มา, พยางค์ที่ ๖ คือ รุ และพยางค์ที่ ๗ คือ สา

ตัวอย่างเมฆวิปผุชชิตาคาธา

มุนินฺทโก ยเวโก, ทฺยทฺยรฺุณ, ฌาณวิตฺถินฺณพิมฺโพ,
 วิเนยฺยปฺปาณณฺมิ, กมลลิตฺติ, ฌาณรํสีวเรหิ,
 สุโพเธสี สุทุเธ, ติภาวฺกุหเร, พฺยาปิตกุกิตฺตินณฺจ
 ติโลเกกจฺจกฺขุ, ทฺขมสหนฺ, ตํ มहेสี นมามิ.

พระจอมมุนีพระองค์ใด ทรงเปรียบตั้งอังคฺมาลีดวงเดี๋ยว มีพระมหากุณฺดา ดุจดั่งแสงอรุณทัย พระญาณปานประหนึ่งปริมณฑลอันไพศาลยังเหล่าเวไนยชนในไตรภพ ผู้เสมอเหมือนปทุมชาติในสระบัวสะอาดให้แย้มบาน(คือ ให้ตรัสรู้) ด้วยพระธรรมเหมือนดังรัศมี อันประเสริฐ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระจอมมุนีเจ้า ผู้เปรียบตั้งอังคฺมาลี มีเกียรติยศฟุ้งขจร เป็นนัยนเนตรหนึ่งเดียว ไนไตรโลก ทรงอดทนต่อสิ่งที่ทนได้ยาก ทรงแสวงหาคุณอันไพศาล พระองค์นั้น

เมฆวิปผุชชิตา แปลว่า คาธาที่มีเสียงเปล่งออกเหมือนเสียงเมฆคำราม เพราะมี ย คณะเป็นต้น ที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ มีรูปวิเคราะห์ว่า

เมฆสฺส วิปผุชชิต วิย วิปผุชชิต ยสุสา สา เมฆวิปผุชชิตา. (คาธาที่มีเสียงเปล่งออก เหมือนเสียงคำรามของเมฆ ชื่อว่า เมฆวิปผุชชิตา)

รสุตฺวสุเสหิ = รส = รส แทนเลข ๖, + อุตุ = ฤดู แทนเลข ๖ + อสุส = มา แทนเลข ๗

สัททูลวิกกีพิตคาถา

๑๐๓. **อกุสเสหิ ยติ มุสชา สตตคา, สทูลวิกกีพิต. อติริติ.**

เจ หากว่า **ยติ** อ.การตัดยติ **อกุสเสหิ** ด้วยพยางค์ ท. ๑๒ และ ๗ พยางค์ ด้วย **มุสชา** อ.ม คณะ และ ส คณะ และ ช คณะ ท. ด้วย **สตตคา** อ.ส คณะ, ต คณะ, ต คณะ และ ครุ ท. ด้วย **ลียํ** ฟังมี **ปฏิบัติ** ทุก ๆ บาท **ยสฺส ปชฺชสฺส** ของคาถาใด **ตํ ปชฺชํ** อ.คาถานั้น **สทูลวิกกีพิต** ชื่อว่า สัททูลวิกกีพิตคาถา. **อติริติ** เป็นอติริติฉันท.

คาถาที่มี ม, ส, ช, ฌ, ต, ต คณะ และ ครุ มีจังหวะหยุดพยางค์ที่ ๑๒ และ ๗ ชื่อว่า สัททูลวิกกีพิตคาถา. เป็นอติริติฉันท.

ม			ส			ช			ฌ			ต			ต			ค
อกุ	กสฺ	เส	หิ	ย	ติ	มุส	ชา	ส	ต	ต	คา,	สท	ทูล	ล	วิก	กี	พิต	ตํ
๒	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒

สัททูลวิกกีพิตคาถา คือ คาถาที่มี ม, ส, ช, ฌ, ต, ต คณะ และ ครุ ในทุกบาทของคาถา หนึ่ง คาถานี้มีจังหวะหยุดในพยางค์ที่ ๑๒ คือ คา และพยางค์ที่ ๗ คือ ตํ

ตัวอย่างสัททูลวิกกีพิตคาถา

สตุถา ยํ ปรมตถมุตตมคฺโณ, นามณฺจ รูปนฺติ จ,

เทวธากาลิ สภาวธมฺมกฺสฺโล, นิพพิชฺฌ ธมฺมนฺตรํ,

โวหารตฺถวิเสสเมยฺยมปฺรํ, พุยากาลิ ปญฺญตฺติโต,

อารหํ กมโต มเยวมนฺสิ, ตํ สฺฐจฺจ นฺนิจฺจาปิตํ.

พระศาสดา ผู้ฉลาดในสภาวะธรรม มีคุณอันสูงสุด หยั่งเห็นธรรมพิเศษแล้ว ทรงจำแนกปรมาตถ์ออกเป็น ๒ อย่าง คือ นาม และ รูป ได้ตรัสปรมาตถ์อันต่างจากบัญญัติที่พึงทราบด้วยอรรถพิเศษของถ้อยคำ ปรมาตถ์ทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้ากล่าวมาตามลำดับเช่นนี้ ให้จบลงด้วยดีแล้ว

สัททูลวิกกีพิตะ แปลว่า คาถาที่ออกเสียงเหมือนการกระโดดของเสือดาว กล่าวคือ คาถานี้มียติแรก ในพยางค์ที่ ๑๒ เหมือนเสือดาวที่กระโดดได้ ๑๒ ศอก มีรูปวิเคราะห์ว่า

สทูลสฺส วิกกีพิตํ วย อุจฺจารณสทฺโท ยสฺส ตํ สทูลวิกกีพิตํ. (คาถาที่มีเสียงเปล่งออก เหมือนการกระโดดของเสือดาว ชื่อว่า สัททูลวิกกีพิตะ)

อกุสเสหิ ตัดบทเป็น อกุ + อสฺส คำว่า **อกุ** = พระอาทิตย์ ใช้แทนเลข ๑๒ ส่วนคำว่า **อสฺส** = มา ใช้แทนเลข ๗

กติฉันท์ ๒๐ พยางค์

วุดตคาถา

๑๐๔. วุดตมีทีลี ตู นามโต รชา รชา รชา ครูลหู จ. กติ.

ตุ ก็ สเจ ถ้าว่า รชา อ.ร คณะ และ ช คณะ ท. ด้วย รชา อ.ร คณะ และ ช คณะ ท. ด้วย รชา อ.ร คณะ และ ช คณะ ท. ด้วย ครูลหู อ.ครุ และ ลหู ท. ด้วย ลียุ ฟังมี ปฏิปาหฺ ทุก ๆ บาท ยสฺส ปชชสฺส ของคาถาได้ ตํ ปชชฺ อ.คาถานั้น อีทีลี เช่นนี้ วุดตฺ ชื่อว่า วุดตคาถา นามโต โดยชื่อ. กติ เป็นกติฉันท์.

คาถาที่มี ร, ช, ร, ช, ร, ช คณะ ครุ และ ลหู เช่นนี้ ชื่อว่า วุดตตะ โดยนามสัญญา. เป็นกติฉันท์.

ร			ช			ร			ช			ค		ล					
วุด	ต	มี	ที	ลี	ตุ	นา	ม	โต	ร	ชา	ร	ชา	ร	ชา	ค	รูล	ล	หู	จ
๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑

วุดตคาถา คือ คาถาที่มี ร, ช, ร, ช, ร, ช คณะ ครุ และ ลหู ในทุกบาทของคาถา

ตัวอย่างวุดตคาถา

โย ชิโน อเนกชาติยํ สปุตตหารมจฺฉีวิตมฺปิ

โพธิเปมโต อลคฺคมานโส อทาสีเยว อตฺถิกสฺส

หวนปารมี ตโต ปรี อปุริ ลีลปารมาทิกมฺปิ

ตาสมิหุธิโยปยาตมคฺคตํ ตเมกทีปกํ นมามิ.

พระชินเจ้าพระองค์ใด มีพระทัยไม่แผ่ไป(ในโลกามิส) เพราะทรงรับนรมย์ในโพธิญาณ ได้ประทานพระชญา พร้อมด้วยพระโอรส อวัยยะ และชีวิต ในนานาพระชาติเป็นอเนก แก่บุคคลผู้ปรารถนา ได้บำเพ็ญทานบารมี และยังทรงบำเพ็ญศีลบารมีเป็นต้นอีก ข้าพเจ้า ขอนอบนอมพระชินเจ้า ผู้เป็นที่พึ่งแห่งเดียว ทรงเข้าถึงความเป็นบุคคลผู้เลิศด้วยผล แห่งบารมีเหล่านั้น พระองค์นั้น

วุดตตะ แปลว่า คาถาที่กล่าวด้วย ร คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

ราชิคณเฑหิ วุจฺเจเตติ วุดตฺ. (คาถาที่กล่าวด้วย ร คณะเป็นต้น ชื่อว่า วุดตตะ)

กติ แปลว่า ฉันท์ที่แต่งด้วยคณะและยติตามที่กล่าวมาแล้ว มีรูปวิเคราะห์ว่า

ยถาวุดตคณยตีหิ กรียเตติ กติ. (ฉันท์ที่แต่งด้วยคณะ และยติ ตามที่กล่าวมาแล้ว ชื่อว่า กติ)

ปกติฉันท์ ๒๑ พยางค์

สัทธราคาถา

๑๐๕. มุรา ภา โย โยตร เยนต,ติมนิยติยตา, สหุทธา กิตติต้าย. ปกติ.

เจ หากว่า **มุรา** อ.ม คณะ และ ร คณะ ท. ด้วย **ภา** อ.ภ คณะ และ น คณะ ท. ด้วย **โย** อ.ย คณะ ด้วย **โย** อ.ย คณะ ด้วย **เยน** กับด้วย ย คณะ **ติมนิยติยตา** อันประกอบแล้วด้วยยติ ๗ พยางค์ ๓ หน **สิยฺ** ฟังมี **ปฏิบัติ** ทุก ๆ บาท **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **อัย คาถา** อ.คาถานี้ **ปัจจน** อันอาจารย์ปัจจน **กิตติตา** กล่าวแล้ว **สหุทธา** ว่าเป็นสัทธราคาถา **อตร** ในปกติฉันท์นี้. **ปกติ** เป็นปกติฉันท์.

คาถาที่มี ม, ร, ภ, น, ย, ย, ย คณะ มีจังหวะหยุดพยางค์ที่ ๗ ทั้ง ๓ ครั้ง ท่านเรียกว่า สัทธรา. เป็นปกติฉันท์.

ม			ร		ภ			น			ย			ย			ย			
มุรา	ภา	โย	โยตร	ร	เย	นต,	ติ	มุ	นิ	ย	ติ	ยุ	ตา,	สหุ	ธ	รา	กิต	ติ	ตา	ย
๒	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒

สัทธราคาถา คือ คาถาที่มี ม, ร, ภ, น, ย, ย, ย คณะ ในทุกบาทของคาถา

อนึ่ง คาถานี้มีจังหวะหยุดในพยางค์ที่ ๗ รวม ๓ ครั้ง คือ นต, ตา และ ย

ตัวอย่างสัทธราคาถา

สคฺเค กาเม จ รูเป, คิริสิขรตณฺเณ, จนฺตลิกฺเข วิมานเ,

ทีเป รฏฺเเจ จ คาเม, ตรฺวณคฺชนเ, เคหตฺตณฺเณ หี เขตเต,

ภุมฺมา จายนฺตฺ เตวา, ชลลวิสฺเส, ยกฺขคณฺธพฺพนาคา,

ติฏฺฐนฺตา สนฺติเก ยํ, มุนีวรวจฺนํ, สาทโว เม สฺถนฺตฺ.

ขอเหล่าทวยเทพ ที่สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นกามาวจร(๖ ชั้น) ชั้นรูปาวจร และที่สถิตอยู่บนยอดภูเข ปากเหว บนวิมานกลางหาบ ที่เกาะ แวนแควน หมูบ้าน ต้นไม้ ป่า พงษ์ภู บ้านเรือน ไร่ นา และ ทวยเทพชั้นภุมมัญจะ และพวกยักษ์ คนธรรพ นาค ที่สถิตอยู่ในน้ำ บนบก และสถานที่ไม่ราบเรียบ ขอจงมา พร้อมทั้งสาธุชนทั้งหลาย ที่อยู่ไกลซาพเจ้า ขอจงตั้งใจฟังพระดำรัสอันประเสริฐของพระมุนีเจ้าเถิด

สัทธรา แปลว่า คาถาที่ก่อให้เกิดความพึงใจในการฟัง เพราะมีจังหวะหยุดในพยางค์ที่ ๗ สามครั้งเท่ากัน มีรูปวิเคราะห์ว่า

สหุ **ธ** **รา** **ติ** **ติ** **สหุ** **ธ** **รา**. (คาถาที่ถือเอาความพึงใจ ชื่อว่า สัทธรา)

คำว่า **เยนตติมนิยติยุดา** ตัดบทเป็น เยน + ติมนิยติยุดา ซ้อน ต เพื่อให้อีกคณะหนึ่ง

ในคัมภีร์ฉันท ทานกล่าวว่า กฎของฉันทสำคัญกว่ากฎไวยากรณ์ คือ ทานอนุญาตให้ทำที่ฆะ, รัสสะ, อาเทศ, ซอนอักษร เป็นต้น เพื่อให้มีครุสทูกต้องตามกฎ หรือ ให้มีพยางค์ครบจำนวนถูกต้องตามฉันทนั้น ๆ การทำที่ฆะเป็นต้นเพื่อรักษาฉันทนี้ เรียกว่า ฉันทานุรักษณะ (การรักษาฉันท) มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. รักษาฉันท คือ รักษาจำนวนพยางค์ให้ครบจำนวนตามฉันทที่แต่ง เช่น

คำว่า **เอวาทิ จินตยิตวาน** (ขุ.อป. ๓๓/๑๙/๒๗) เป็นอนุสุภาฉันท ๆ ๘ พยางค์

คำว่า **เอวาทิ** ตัดบทเป็น เอว + อหิ คัมภีร์ปทรูปลัทธิ (สูตร ๕๓) กล่าวว่าให้ลบนิคคหิตแล้วทำสนธิเป็นรูปว่า เอวาทิ เป็น ๓ พยางค์

ถ้าไม่ลบนิคคหิต ก็จะมี ๔ พยางค์ ว่า เอว อหิ ทำให้บาทนี้มี ๙ พยางค์ว่า เอว อหิ จินตยิตวาน ซึ่งไม่ตรงตามฉันทลักษณะ

๒. รักษาฉณะฉันท คือ รักษาฉณะที่มีอยู่ในฉันทนั้น ๆ ให้มีครุสทูกตรงตามฉณะฉันทที่กำหนดไว้ เช่น **เอตํ พุทธาน สาสนํ** (ขุ.ธ. ๒๕/๑๘๓/๔๙) ในที่นี้ต้องการ ช ฉณะ เป็นรูปว่า น สาส (๑ ๒ ๑) จึงจะถูกต้องตามลักษณะของบัญญัติวรรคตา

ฉะนั้น คัมภีร์ปทรูปลัทธิ (สูตร ๕๔) กล่าวว่าให้ลบนิคคหิตที่ น ก็เพื่อรักษาฉณะฉันทนั่นเอง

อาทิจันท์ ๒๒ พยางค์

ภัททกคาถา

๑๐๖. ภา^๑รา น^๑รนา ร^๑นา จ^๑ถ ค^๑ร, ท^๑สกุ^๑กร^๑วิ^๑ร^๑ม^๑ หิ ภา^๑ท^๑ท^๑ก^๑มิ^๑ห^๑. อา^๑ก^๑ติ.

เจ^๑ หาก^๑ว^๑า ภา^๑รา อ.ภ. ค^๑ณ^๑ะ และ ร.ค^๑ณ^๑ะ ท. ด้วย น^๑รนา อ.น. ค^๑ณ^๑ะ ร.ค^๑ณ^๑ะ และ น.ค^๑ณ^๑ะ ท. ด้วย ร^๑นา อ.ร. ค^๑ณ^๑ะและ น.ค^๑ณ^๑ะ ท. ด้วย ค^๑ร อ.ค^๑ร. อ^๑ถ (ป^๑จ^๑จ^๑) ใน^๑ภ^๑าย^๑ห^๑ล^๑ัง ด้วย ล^๑ิ^๑ย^๑ุ ฟ^๑ิง^๑มี ป^๑ร^๑ก^๑ิ^๑ป^๑า^๑ห^๑ ทุก^๑ ๆ ภา^๑ท ย^๑ส^๑ส ป^๑ช^๑ช^๑ส^๑ส ของ^๑ค^๑า^๑ถ^๑า^๑ใด อ^๑ิ^๑ห^๑์ ป^๑ช^๑ช^๑ อ.ค^๑า^๑ถ^๑า^๑นี้ ท^๑ส^๑กุ^๑กร^๑วิ^๑ร^๑ม^๑ อัน^๑มี^๑จ^๑ัง^๑ห^๑วะ^๑ห^๑ย^๑ุด^๑พ^๑ย^๑าง^๑ค^๑์^๑ที่ ๑๐ และ ๑๒ ภา^๑ท^๑ก^๑ิ^๑ ชื่อ^๑ว^๑า ภั^๑ท^๑ท^๑ก^๑า^๑ถ^๑. อา^๑ก^๑ติ เป็น^๑อา^๑ก^๑ติ^๑จ^๑ัน^๑ท์.

ค^๑า^๑ถ^๑า^๑ที่^๑มี ภา^๑, ร^๑, น^๑, ร^๑, น^๑, ร^๑, น^๑ ค^๑ณ^๑ะ และ ค^๑ร มี^๑จ^๑ัง^๑ห^๑วะ^๑ห^๑ย^๑ุด^๑พ^๑ย^๑าง^๑ค^๑์^๑ที่ ๑๐ และ ๑๒ นี้ ชื่อ^๑ว^๑า ภั^๑ท^๑ท^๑กะ. เป็น^๑อา^๑ก^๑ติ^๑จ^๑ัน^๑ท์.

ภา			ร			น			ร			น			ร			น			ค
ภา	ร	นา	ร	นา	จ	ถ	ค	รู,	ท	ส	ก	วิ	ร	ม	หิ	ภา	ท	ก	มิ	ห	
๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒

ภัททกคาถา คือ คาถาที่มี ภา, ร, น, ร, น, ร, น คณะ และ คร ในทุกบาทของคาถา
 หนึ่ง คาถานี้มีจังหวะหยุดในพยางค์ที่ ๑๐ คือ รุ และพยางค์ที่ ๑๒ คือ ห

ตัวอย่างภัททกคาถา

ว^๑ฏ^๑จ^๑ิต^๑า^๑น^๑ุ^๑พ^๑พ^๑ก^๑ส^๑ง^๑,ค^๑ุ^๑ลี ร^๑ุ^๑หิ^๑ร^๑ม^๑ฏ^๑จ^๑ต^๑ง^๑ค^๑น^๑ข^๑โก,
 น^๑ิ^๑ค^๑ุ^๑พ^๑โ^๑ค^๑ป^๑ฝ^๑โก ส^๑ม^๑ป^๑โท, ล^๑ิ^๑โ^๑ส^๑ภ^๑ิ^๑ห^๑ั^๑ส^๑ส^๑น^๑น^๑ิ^๑ภ^๑ก^๑โ^๑,
 ท^๑ก^๑ุ^๑ช^๑ิ^๑ณ^๑ด^๑าว^๑ต^๑ก^๑มิ ส^๑ม^๑น^๑ต^๑ม^๑ณ^๑ท^๑ล^๑น^๑ิ^๑ค^๑ณ^๑ุ^๑จ^๑ิ^๑ชา^๑ณ^๑สุ^๑โก,
 พ^๑ย^๑ณ^๑ช^๑น^๑ป^๑ณ^๑ณ^๑ป^๑ส^๑ต^๑น^๑ น^๑า^๑ภ^๑ิ^๑ค^๑ม^๑ภ^๑ิ^๑ร^๑อ^๑จ^๑ิ^๑ท^๑ท^๑ก^๑ุ^๑ช^๑ิ^๑ณ^๑ว^๑โ^๑.

พระพุทธรเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของโลก ทรงมีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลม (ดูจนายช่าง
 กลิ้งแล้วเป็นอันดี) นิ้วพระหัตถ์ และนิ้วพระบาทชิดไม่ห่างกันและเรียงงามตามลำดับ
 ตั้งแต่ต้นจนปลาย พระนขา(ทั้ง ๒๐)มีสีแดง เกลี้ยงกลมสนิทได้เป็นริ้วรอย และอนงาม
 ช้อนขึ้นเบื้องบนมิได้ค่อมลงเบื้องต่ำ ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาท ช้อนอยู่ในพระมังสะ
 (คือมิได้สูงขึ้นปรากฏออกมาภายนอก) พระบาททั้งสองเสมอกัน พระดำเนินงามตั้งสี่ราช
 อุตสราช พญาช้างจันทันต์ และพญาหงส์ เสด็จดำเนินไปโดยยกพระบาทเบื้องขวา อย่างก่อน
 พระชานุมณฑลกลมเกลี้ยงงามบริบูรณ์ (คือปราศจากอัญลิสะบ้าปรากฏออกมา ภายนอก)
 พระวรกายมีเครื่องหมายของบุรุษบริบูรณ์ (คือมิได้มีกิริยามรรยาทคล้ายสตรี) พระนาภี
 มีลักษณะเล็ก พระนาภีมิได้วิกลกปรอง(ในที่แห่งใดที่หนึ่ง) พระนาภีมีรอยเวียนเป็นทักษิณาวฏ

ภัททกะ แปลว่า คาถาทิ้งดงามด้วย ภ คณะเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

ภทฺทติ โสภตฺติ ภัทฺทกํ. (คาถาทิ้งดงาม ชื่อว่า ภัททกะ)

อากติ แปลว่า ฉันทที่แต่งยิ่งกว่าฉันทก่อน เพราะมีพยางค์มากกว่าฉันทก่อนอีก ๑ พยางค์ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อา ภูโส กรียเตติ อากติ. (ฉันทที่ทันทแต่งยิ่ง (กว่าฉันทก่อน) ชื่อว่า อากติ)

คำว่า **ทสกุวิรมิ** ตัดบทเป็น ทส + อุกุวิรมิ คำว่า อุกุ = พระอาทิตย์ ใช้แทนเลข ๑๒

ส่วนลักษณะของฉันทตั้งแต่ ๒๓ - ๒๖ พยางค์ มีแสดงไว้ในคัมภีร์ฉันทโหมฏฐรีภาษามคธ ผู้ใจฉันทและคาถาเหล่านั้น พึงศึกษาดูจากคัมภีร์ดังกล่าวเถิด

ปริจเฉทที่ ๔

อักษรสุมุตตินิเทศ

(แสดงอักษรสุมุตติ)

อักษรสุมุตติ คือ คาถาที่มีคณะเสมอกันครึ่งคาถา กล่าวคือ บาทที่ ๑ เหมือนบาทที่ ๓ ส่วนบาทที่ ๒ เหมือนบาทที่ ๔

ดังนั้น คาถาแสดงสูตรที่เป็นทั้งอุทาหรณ์ในปริจเฉทนี้มี ๒ บาท คือ บาทที่ ๑ อันเป็นวิสมบาท(บาทคู่) และบาทที่ ๒ อันเป็นสมบาท(บาทคู้) ส่วนบาทที่ ๓ เหมือนบาทที่ ๑ และ บาทที่ ๔ ก็เหมือนบาทที่ ๒

ฉะนั้น คาถาในปริจเฉทนี้ จึงเรียกว่า **ทวิวัตตติยคาถา** คือ คาถาที่พึงเวียนหมาอีก ๒ บาท

อักษรสุมุตติเหล่านี้ เป็นคาถาผสมระหว่างคาถา ๒ ประเภทในวิสมบาท และ สมบาท จึงจัดเป็นอุปชาติคาถาอีกด้วย ท่านกล่าวปริจเฉทนี้อีก ก็เพื่อให้ทราบชื่อคาถาอื่น นอกจากชื่อทั่วไป คือ อุปชาติคาถา

อุปจิตตคาถา

๑๐๗. **วิสม ยทิ สภา สลคา สเม ภตตยโต ครุกา วุปลิตต.**

ยทิ ผีว่า **สภา** อ.ส คณะ ท. ด้วย **สลคา** อ.ส คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ด้วย **สิญฺ** พึงมี **วิสม** ในวิสมบาท(บาทคู่) ด้วย **ยทิ** ผีว่า **ครุกา** อ.ครุ ท. **สิญฺ** พึงมี **ปริ** ในเบื้องหลัง **ภตตยโต** จากหมวดสามแห่ง ภ คณะ (หรือ) จากหมู่ ภ คณะสามคณะ **สเม** ในสมบาท(บาทคู้) ด้วย **ยสุส วุตตสุส** ของคาถาใด **ต้ วุตต** อ.คาถานั้น **อุปจิตต** ชื่อว่า อุปจิตตคาถา

คาถาที่มี ส, ส, ส คณะ ลหุ และ ครุ ในวิสมบาท ส่วนในสมบาทมี ครุ ๒ พยางค์ ทย ภ, ภ, ภ คณะ ชื่อว่า อุปจิตตะ

วิสมบาท

ส			ส			ส			ล	ค
วิ	ส	เม	ย	ทิ	สภา	ส	ล	คา	ส	เม
๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒

สมบาท

ภ			ภ			ภ			ค	ค
ภต	ต	ย	โต	ค	รุก	กา	ว	ป	จิต	ต้
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

ลักษณะของอุปจิตตคาถาคือ

๑. ต้องมี ส, ส, ส คณะ ลหุ และ ครุ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี ภ, ภ, ภ คณะ และครุ ๒ พยางค์ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

วิสมบาทของคาถานี้ไม่เหมือนกับคาถาที่เคยกล่าวมาก่อน **ส่วนสมบาท** ตรงกับโทรกคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์

ตัวอย่างอุปจิตตคาถา

วิสมบาท

ชิน เย ทว ปาทรโชนหา-

อนุพนุทธิเลสสมาปยุโ

สมบาท

ลิตตสิรา มนุชา จิรกาล

นิมมลตํ ทว เตมธิกญุ

ข้าแต่พระเจ้า ชนเหล่าใดมีเคียรเกลือกกลัวด้วยละอองฐลีบาทของพระองค์เป็นนิตย์
ชนเหล่านั้น แม้มีกิเลสที่ติดตามมานาน ก็ถึงความปราศจากมลทินได้ น้าอัศจรรยนัก

อุปจิตตะ แปลว่า คาถาที่อยู่ใกล้ปริจเฉทที่ ๓ อันวิจิตร มีรูปวิเคราะห์ว่า

จิตตสุส สมีเป ปวตตตีติ อุปจิตต. (คาถาที่เป็นไปใกล้ปริจเฉทที่ ๓ อันวิจิตร ชื่อว่า อุปจิตตะ)

ทุดมัชฌมาคาถา

๑๐๘. ภตฺตยโต ยถิ คา ทุดมชฺฌมา ยถิ ปุณฺเรว ภวนฺติ นชา ชฺยา.

ยถิ หมายความว่า คา อ.ครุ ท. ภวนฺติ ย่อมมี ปริ ในเบื้องหลัง ภตฺตยโต จากหมวดสามแห่ง ภ คณะ วิสเม ในวิสมบาท(บาทคือ คือ ๑, ๓) ด้วย ยถิ หมายความว่า นชา อ.น คณะ และ ช คณะ ท. ด้วย ชฺยา อ.ช คณะ และ ย คณะ ท. ด้วย ภวนฺติ ย่อมมี ปุณฺเรว อีกนั้นเที่ยว สเม ในสมบาท ด้วย ยสฺสา คาถาย ของคาถาได้ สสา คาถา อ.คาถานั้น ทุดมชฺฌมา ชื่อว่า ทุดมัชฌมาคาถา

คาถาที่มีครุ ๒ พยางค์ ท้าย ภ, ภ, ภ คณะ (ในวิสมบาท) (ส่วนในสมบาท) มี น, ช, ช, ย คณะอีก ชื่อว่า ทุดมัชฌมา

วิสมบาท

ภ			ภ			ภ			ค	ค
ภตฺ	ต	ย	โต	ย	ถิ	คา	ทุ	ต	มชฺ	ฌมา
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

สมบาท

น			ช			ช			ย		
ย	ถิ	ปุ	น	เร	ว	ภ	วณฺ	ติ	น	ชา	ชฺยา
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

ลักษณะของทุดมัชฌมาคาถาคือ

๑. ต้องมี ภ, ภ, ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี น, ช, ช, ย คณะ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

วิสมบาทของคาถานี้ ตรงกับไตรทศคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ ส่วนสมบาท ตรงกับตามรสคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์

ฉะนั้น คาถานี้จึงเป็นอุปชาติคาถา ที่ผสมกันระหว่าง ไตรทศคาถา กับ ตามรสคาถา

ทุดมัชฌมาคาถานี้ ถ้ายกครุท้ายออกหนึ่งตัว ก็จะมีลักษณะเหมือนนสุมุขีคาถา และยังมีลักษณะ คล้ายกับอุปจิตตคาถา, อาปาตลิกาคาถา และอปรรนติกาคาถาอีกด้วย แม้จะจัดอยู่ในอุปชาติคาถา ก็มีกล่าวไว้อีก ในฉานะที่ว่าด้วยอัทธสมคาถา ก็เพื่อให้ชื่อพิเศษ

ตัวอย่างทุตม์ชฌาคาถา

วิสมบาท

สมบาท

รูปวิลาสวิเสสมเสถ์

วิวิธคภีรวโจ สุวิลาส

โย วิสยักรูเต มุณีโน โส

ชยติ มโนภวมารสเสน.

นรชนใด กระทำพระรูปกายอันงามวิลาสทั้งหมด และพระดำรัสหลากหลายลุ่มลึก ไพเราะดีของพระมุณีเจ้า ให้เป็นอารมณ์ นรชนนั้น ย่อมชำนะมารพร้อมทั้งเสนาที่คิดในใจได้

ทุตม์ชฌาคาถา แปลว่า คาถาที่มีคณะเจริญขึ้นในกลุ่มคาถา คือ มี ภ คณะ ครุ และ ช คณะเพิ่มขึ้น จากคาถาก่อนแล้ว มีรูปวิเคราะห์ว่า

ทุโต คโณ มชฺฌเม ยสุสาติ ทุตมชฺฌา. (คาถาที่มีคณะเจริญในกลุ่มคาถา ชื่อว่า ทุตม์ชฌา)

คำว่า **ทุต** แปลว่า เจริญ ส่วนคำว่า **มชฺฌ** แปลว่า กลุ่ม

เวควตีคาถา

๑๐๙. ยทิ สตุตติยํ ครุยุตต์ เวควตี ยทิ ภาตติตยา คา.

ยทิ ผีว่า สตุตติยํ อ.ส คณะ ๓ คณะ ครุยุตต์ อันประกอบแล้วด้วยครุ ลียา ฟิงมี วิสเม
ในวิสมบาท (ด้วย) ยทิ ผีว่า คา อ.ครุ ท. ลียุ ฟิงมี ปร ในเบื้องหลัง ภาตติตยา จาก ภา คณะ ๓ คณะ สเม
ในสมบาท (ด้วย) ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น เวควตี ชื่อว่า เวควตีคาถา

คาถาที่มี ส, ส, ส คณะ และ ครุ (ในวิสมบาท) (ส่วนในสมบาท) มี ภา คณะ ๓ คณะ และ ครุ ๒
พยางค์ ชื่อว่า เวควตี

วิสมบาท

ส			ส			ส			ค
ย	ทิ	สตุ	ติ	ต	ย	ค	รุ	ยุต	ต์
๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

สมบาท

ภา			ภา			ภา			ค	ค
เว	ค	ว	ตี	ย	ทิ	ภาต	ติ	ต	ยา	คา.
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒

ลักษณะของเวควตีคาถาคือ

๑. ต้องมี ส, ส, ส คณะ และ ครุ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี ภา คณะ ๓ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างเวควตีคาถา

ตว มุณฺชนราธิป เสน

เวควตี สหเต สมเรสุ

ปโยมฺมิมิวาทิมุขี ต

โก สกลทฺทินราธิปขนฺธ.

ข้าแต่พระเจ้ามุนุชชะ ใครเล่า ในหมู่กษัตริย์บรรพตทั้งหมด จะต้านทานกองทัพ
อันทรงพลังของพระองค์ ที่มุ่งหน้ามาสู่สมรภูมิ เหมือนดั่งบุคคลต้านทานทวนกระแสดลื่น
ในยามกัลป์บรรลัย ฉะนั้น

เวควตี แปลว่า คาถาที่มีกำลัง เพราะผูกด้วยคณะและครุที่ซ้ำกัน มีรูปวิเคราะห์ว่า

เวโค อสุธา อตุลิตี เวควตี. (คาถาที่มีกำลัง ชื่อว่า เวควตี)

สตุตติย แปลว่า ส คณะ ๓ คณะ มาจาก ส คณะ + ตี คือสาม + ตย บั้จัจยลงในอรรณสกัถ์

ภตุตติย แปลว่า ภ คณะ ๓ คณะ เหมือนกัน

ตโย เอว ติตย. (สามนั้นเทียว ชื่อว่า ติตยะ)

สสุส ติตย สตุตติย. (คณะ ๓ แห่ง ส คณะ เรียกว่า สัตติตยะ)

ลง ตย บั้จัจย หลัง ตี ศัพท์ ในอรรณสกัถ์ ซึ่งไม่มีความหมายใด ๆ

วิสมบาทของคาถานี้ ถ้าเพิ่มครุ ๑ พยางค์หน้า จะตรงกับโทรทคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์
(โทรทมิจจติ เจ ภภา คา)

วิสมบาทของคาถานี้ ถ้าเพิ่มลหุ ๑ พยางค์หน้าครุท้าย สมบาทมีคณะเหมือนเดิม จะเป็นอุปจิตตคาถา
(วิสมะ ยทิ สา สลคา สเม ภตุตยโต ครุกา วุปลิตต)

วิสมบาทของคาถานี้ ถ้าเพิ่มลหุ ๒ พยางค์หน้าครุท้าย ก็จะเป็นโตฎฐฎคาถา (อิห โตฎฐฎมมุพิเสหิ มิต)

ภัททวิราชคาถา

๑๑๐. โต โส วิสเม รโต ครุ เจ มุสา ชุคา ภัททวิราชเมตถ โค เจ.

เจ หากว่า โต อ.ต คณะ ด้วย โส อ.ช คณะ ด้วย ครุ อ.ครุ ปริ ในเบื้องหลัง รโต จาก ร คณะ ด้วย ลียุ่ ฟังมี วิสเม ในวิสมบาท (ด้วย) เจ หากว่า มุสา อ.ม คณะและ ส คณะ ท. ด้วย ชุคา อ.ช คณะ และ ครุ ท. ด้วย โค อ.ครุ ด้วย ลียุ่ ฟังมี สเม ในสมบาท (ด้วย) ยสส ปชชสส ของคาถาใด ต่ ปชช อ.คาถานั้น ภัททวิราช ชื่อว่า ภัททวิราชคาถา เมตถ ในอัทธสมวุตตินิเทศนี้

คาถาที่มี ต, ช คณะ และ ครุ ห้าย ร คณะ ในวิสมบาท (ส่วนในสมบาท) มี ม, ส, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า ภัททวิราชคาถา ในอัทธสมวุตตินิเทศนี้

วิสมบาท

ต			ช			ร			ค
โต	โส	วิ	ส	เม	ร	โต	ค	รุ	เจ
๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒

สมบาท

ม			ส			ช			ค	ค
มุสา	ชุคา	ภท	ท	วิ	รา	ช	เมต	ถ	โค	เจ.
๒	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒

ลักษณะของภัททวิราชคาถาคือ

๑. ต้องมี ต, ช, ร คณะ และ ครุ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี ม, ส, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างภัททวิราชคาถา

กาย พหุททุกขปิตุเมต

นิจานกวิธาสุสิสุปริ

ทีเสวทเว วิรตตจิตโต

ธีโร สนตปิโร จเรยย ฐมม.

ธีรชน เห็นกายอันเป็นกอบทุกข์หลากหลาย เต็มไปด้วยสิ่งสกปรก ต่ำทรามต่าง ๆ ฟังเป็นผู้มีใจคลายกำหนด ในภพนี้ ประพฤติธรรมมีสันติเป็นเบื้องหน้า

ภัททวิราชะ แปลว่า คาถาที่รุ่งเรืองด้วยคณะงามอันระคนด้วยครุเป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

ภทฺเทหิ วิเสเสน ราชเตติ ภทฺทวิราชํ. (คาถาที่รุ่งเรืองเป็นพิเศษด้วยคณะงาม ชื่อว่า ภทฺทวิราชะ)

สมบาทของคาถานี้ ถาลดครุท้าย ๑ พยางค์ แล้วเอามาผูกเป็นคาถาวรรณพฤติ ก็จะเป็น
สุทฺธวิราชิตคาถา (มฺสา ชฺคา สุทฺธวิราชิตํ มตํ)

เกตุมดีคาถา

๑๑๑. วิสเม สชา สครุยตุตา เกตุมดี สเม ภรณคา โค.

เจ หากว่า สชา อ.ส คณะ และ ช คณะ ท. สครุยตุตา อันประกอบแล้วด้วย ส คณะ และ ครุ ลียุ่ ฟังมี วิสเม ในวิสมบาท (ด้วย) เจ หากว่า ภรณคา อ.ภ คณะ, ร คณะ, น คณะ และ ครุ ท. ด้วย โค อ.ครุ ด้วย ลียุ่ ฟังมี สเม ในสมบาท (ด้วย) ยสฺสา คาทาย ของคาถาใด ส่า คาทา อ.คาถานั้น เกตุมดี ชื่อว่า เกตุวดีคาถา

คาถาที่มี ส, ช, ส คณะ และ ครุ ในวิสมบาท (ส่วน) ในสมบาท มี ภ, ร, น คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า เกตุมดี

วิสมบาท

ส			ช			ส			ค
วิ	ส	เม	ส	ชา	ส	ค	รุ	ยตุ	ตา
๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๒

สมบาท

ภ			ร			น			ค	ค
ภ	ตุ	ม	ดี	ส	เม	ภ	ร	น	คา	โค.
๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๒

ลักษณะของเกตุมดีคาถาคือ

๑. ต้องมี ส, ช, ส คณะ และ ครุ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี ภ, ร, น คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างเกตุมดีคาถา

มุนินา นิสเวิตมเสส-

ชาติชราทิทุกขปริมุตต์

ปรม วิมุตติสุขมทฐา

โก มติมา นโร ภวิ น หิจเจ.

นรชน ผู้ฉลาดคนไหนในโลก จะไม่ปรารถนาวิมุตติสุข อันสูงสุดแท้ ซึ่งพระมุนีเจ้า
ได้ชองเสพแล้ว ลวงพนทุกขมีชาติและชราเป็นต้นทั้งหมด

เกตุมดี แปลว่า คาถาที่มีคณะเหมือนธง คือ มีคณะที่มีครุ ๒ พยางค์อยู่ท้ายคาถา เหมือนธงบนยอดเสา
มีรูปวิเคราะห์ว่า

เกตุ ยสุสา อตถิติ เกตุมดี. (คาถาที่มีคณะเหมือนธง ชื่อว่า เกตุมดี)

วิสมบาทของคาถานี้ ถ้าเพิ่มลหุ ๒ พยางค์ข้างหน้าครุตัวท้าย แล้วเอามาผูกเป็นสมคาถาบรรณพฤติ
ก็จะเป็นปมิตักขราคาถา (สูตรว่า ปมิตกขรา สชสเสหุหิตา)

ส่วนสมบาทของคาถานี้ ถาลดครุพยางค์แรก แล้วเพิ่มลหุ ๒ พยางค์ข้างหน้าครุตัวท้าย แล้วเอามา
ผูกเป็นสมคาถาบรรณพฤติ ก็จะเป็นปมิตักขราคาถา เหมือนกัน (สูตรว่า **ปมิตกขรา สชสเสหุหิตา**)

อาชยานกัคคาถา

๑๑๒. อาชยานกั ตา วิสเม ชคา โค ชตา ชคา โค ตุ สเมถ ปาเท.

อถ ถาวา ตา อ.ต คณะ ท. ด้วย ชคา อ.ช คณะและ ครุ ท. ด้วย โค อ.ครุ ด้วย ลียุ่ ฟิงมี วิสเม ในวิสมบาท (ด้วย) ตุ ส่วนว่า อถ ถาวา ชตา อ.ช คณะ และ ต คณะ ท. ด้วย ชคา อ.ช คณะ และ ครุ ท. ด้วย โค อ.ครุ ด้วย ลียุ่ ฟิงมี สเม ปาเท ในสมบาท (ด้วย) ยสุสา คากาย ของคากาได สสา คากา อ.คากานั้น อาชยานกั ชื่อว่า อาชยานกัคคาถา

คากาที่มี ต, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในวิสมบาท ส่วนในสมบาท มี ช, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า อาชยานกั

วิสมบาท

ต			ต			ช			ค	ค
อา	ชฺยา	น	กั	ตา	วิ	ส	เม	ช	คา	โค
๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

สมบาท

ช			ต			ช			ค	ค
ช	ตา	ช	คา	โค	ตุ	ส	เม	ถ	ปา	เท.
๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

ลักษณะของอาชยานกัคคาถาคือ

๑. ต้องมี ต, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี ช, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างอาชยานกัคคาถา

เอวํ อนิจฺจา วต สพฺพโมคา สุทฺถุลลา เจว ชณฺว โสภา

ตสฺมา หิ เอเตสุ รตี วิหาย ภเวยฺย ฌมฺมาริมฺโข หิเตสี.

โมคคทรัพย์ทั้งหมดที่ได้รับโดยยาก และดั่งามเพียงชั่วขณะ เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอนอย่างนี้ ดังนั้น ผู้แสวงหาประโยชน์ ฟุ้งมุงหน้าฝึกไฝ่ธรรม สละความเพลิดเพลินในโมคคทรัพย์นั้น

อาชยานกี แปลว่า คาถาที่กล่าวด้วยคณะหันทมี ๓ คณะ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า

อาชยานัง กรโธตีติ อาชยานกี. (คาถาที่กระทำการกล่าว(ด้วยคณะหันท) ชื่อว่า อาชยานกี)

วิสมบาทของคาถานี้ ถ้าเพิ่มลหุ ๑ พยางค์ข้างหน้าครุตัวท้าย แล้วเอามาผูกเป็นสมคาถา ก็จะเป็น อินทรวงศ์คาถา (**สา อินฺหฺวสา ชลฺล ยตฺถ ตา ชรา**)

ส่วนสมบาทของคาถานี้ ถ้าเพิ่มลหุ ๑ พยางค์ข้างหน้าครุตัวท้าย แล้วเอามาผูกเป็นสมคาถา ก็จะเป็น วังสัจจคาถา (**วทนฺติ วสฺสจฺจมิทฺ ชตา ชรา**)

วิปริตอาชยานกีกาถา

๑๑๓. **ชตา ชคา โค วิสเม สเม ตฺ ตา โช คคา เจ วิปริตปุพฺพา.**

เจ หากว่า **ชตา** อ.ช คณะ และ ต คณะ ท. ด้วย **ชคา** อ.ช คณะ และ ครุ ท. ด้วย **โค** อ.ครุ ด้วย **ลียํ** ฟังมี **วิสเม** ในวิสมบาท (ด้วย) **ตฺ** ส่วนว่า **เจ** หากว่า **ตา** อ.ต คณะ ท. ด้วย **โช** อ.ช คณะ ด้วย **คคา** อ.ครุ และ ครุ ท. ด้วย **ลียํ** ฟังมี **สเม** ในสมบาท (ด้วย) **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **สา คาถา** อ.คาถานั้น **อาชยานกี** ชื่อว่า อาชยานกีกาถา **วิปริตปุพฺพา** อันมี วิปริต คัพท์ในเบื้องต้น (หรือ) **วิปริตปุพฺพา อาชยานกี** ชื่อว่า วิปริตอาชยานกีกาถา

คาถาที่มี ช, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในวิสมบาท ส่วนในสมบาทมี ต, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า วิปริตอาชยานกี (หรือ) ชื่อว่า อาชยานกีกาถาที่มี วิปริต คัพท์อยู่หน้า

วิสมบาท

ช			ต			ช			ค	ค
ช	ตา	ช	คา	โค	วิ	ส	เม	ส	เม	ตฺ
๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

สมบาท

ต			ต			ช			ค	ค
ตา	โช	ค	คา	เจ	วิ	ป	รี	ต	ปุพ	พา.
๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

ลักษณะของวิปริตอาชยานกีกาถาคือ

๑. ต้องมี ช, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในวิสมบาท (บาทคี่ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี ต, ต, ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ในสมบาท (บาทคู่ คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างวิปริตฯยานกัคคาถา

นิริทุหมตฺเตว มนฺมฺหิ สพฺเพ

โกคา จ พนฺธุ จ สรีรลึลา

ชหนฺติ ตํ ยติ สฺฐานเมโก

โก ปณฺณวา ตตฺถ กเรยฺย ราคํ.

ครั้นจิตดับ สมบัติ เครื่องญาติและสรีระ ที่สวยงามทั้งมวล ก็ละทิ้งเขาไป เขาเพียงผู้เดียว ดำเนินไปสู่สุสาน ผู้มีปัญญาคนไหน จะกระทำความพอใจ ในสมบัติเป็นต้นนั้นเล่า

วิปริตฯยานกัคิ แปลว่า อาชยานกัคคาถาที่สลับกัน มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิปริตฯ จ สฯ อาชยานกัคิ จาติ วิปริตฯชยานกัคิ. (อาชยานกัคคาถาที่สลับกัน ชื่อว่า วิปริตฯชยานกัคิ)

หริณัปลูตาคาถา

๑๑๔. สสโต สลคา วิสเม สเม

นภรฯ ภาวเต หริณัปลูตฯ.

เจ หากว่า สลคา อ.ส คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ลียุ่ พึงมี ปริ ในเบื้องหลัง สสโต จาก ส คณะ และ ส คณะ วิสเม ในวิสมบาท (ด้วย) เจ หากว่า นภรฯ อ.น คณะ, ภา คณะ, ภา คณะ และ ร คณะ ท. ลียุ่ พึงมี สเม ในสมบาท (ด้วย) ยสฺสา คาถาย ของคาถาใด สฯ คาถา อ.คาถานั้น หริณัปลูตฯ ชื่อว่า หริณัปลูตาคาถา ภาวเต ย่อมเป็น

คาถาที่มี ส, ส, ส คณะ ลหุ และ ครุ ในวิสมบาท ส่วนในสมบาทมี น, ภา, ภา คณะ และ ร คณะ ชื่อว่า หริณัปลูตฯ

วิสมบาท

ส			ส			ส			ล	ค
ส	ส	โต	ส	ล	คา	วิ	ส	เม	ส	เม
๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒

สมบาท

น			ภา			ภา			ร		
น	ภา	ภา	รา	ภา	ว	เต	ห	ริ	ณฺ	ลฺ	ตา.
๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒

ลักษณะของหริณปลุกตาาคือ

๑. ต้องมี ส, ส, ส คณะ ลหุ และ ครุ ๒ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี น, ภา, ภา และ ร คณะ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างหริณปลุกตา

ชลบุพพุวิซุซุหิโมปม

คหริปฺหิ นรินฺดรปิต

สมตีห นโร สกชีวิต

น วต ปสฺสตี ตตฺวสุซุปฺพหิ.

ธีรชนในโลกนี้ ย่อมไม่เห็น ชีวิตของตนที่เหมือนพองน้ำ สายฟ้า หรือ น้ำค้าง ซึ่งถูกขาคีคือโรคบีบคั้นเสมอ ว่าเป็นที่ตั้งแห่งสุขแท้

หริณปลุกตา แปลว่า คาถาที่คล้ายเนื้อกระโดดขึ้นลง เพราะมีคณะที่มีเสียงต่ำไปหาเสียงสูง มีรูปวิเคราะห์ว่า

หริณสฺส ปลุกฺตํ วย ปลุกฺตํ ยสฺสา สห หริณปลุกฺตา. (คาถาที่มีความเป็นไปเหมือนการกระโดดของเนื้อ ชื่อว่า หริณปลุกตะ)

วิสมบาทของคาถานี้ ถ้าเพิ่มลหุ ๑ พยางค์ข้างหน้าครุตัวสุดท้าย แล่นำมาผูกเป็นสมคาถา ก็จะเป็น โตฏกคาถา (สูตรว่า **อิธ โตฏกมมฺพุธิเสหิ มิตํ**)

สมบาทของคาถานี้ เป็นหุตวิลมฺพิตคาถา (สูตรว่า **หุตวิลมฺพิตมาห นภา ภา**) ถ้าตัดลหุตัวแรกออก ๑ พยางค์ แล่นำมาผูกข้างหน้าครุตัวสุดท้าย ๑ พยางค์ ก็จะเป็นโตฏกคาถาเหมือนกัน

สมบาทของคาถานี้ ถ้าเพิ่มลหุ ๑ พยางค์หน้าคาถา แล่นำมาผูกตัวข้างหน้าของครุตัวสุดท้ายออก ก็จะเป็น ตามรสคาถา (สูตรว่า **ภวตีห ตามรสํ นชชา โย**)

๑๑๕. ยทิ นนรลคา นชา ชรา ยทิ จ ตทาปรวตตมิจจติ.

ยทิ ฌีว่า นนรลคา อ.น คณะ, น คณะ, ร คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ลียุ่ ฌีงมี วิสเม ในวิสมบาท(ด้วย) ยทิ ฌีว่า นชา อ.น คณะ และ ช คณะ ท. ด้วย ชรา อ.ช คณะ และ ร คณะ ท. ด้วย ลียุ่ ฌีงมี สเม ในสมบาท (ด้วย) ยสุส วุตตสุส ของคาถาไค ตทา ในกาลันัน ปิงคโล อ.อาจารย์ปิงคละ อิจจติ ย่อมปรารธนา ตั วุตตัม ซึ่งคาถาันัน อปรวตตัม ว่าเป็นอปรวัตตคาถา (จ คัพทเป็นปทปุรณะ)

คาถาที่มื น, น, ร คณะ ลหุ และ ครุ (ในวิสมบาท) ส่วนในสมบาท) มื น, ช, ช, ร คณะ ทานปรารธนาว่าเป็น อปรวัตตะ

วิสมบาท

น			น			ร			ล	ค
ย	ทิ	น	น	ร	ล	คา	น	ชา	ช	รา
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

สมบาท

น			ช			ช			ร		
ย	ทิ	จ	ต	ทา	ป	ร	วตุ	ต	มิจ	จ	ติ.
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒

ลักษณะของอปรวัตตคาถาคือ

๑. ต้องมี น, น, ร คณะ ลหุ และ ครุ ในวิสมบาท (บาทคื คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี น, ช, ช, ร คณะ ในสมบาท (บาทคื คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างอปรวัตตคาถา

วินยนมตัพุทธิที่ปนั

วินยวินิจจยเมตมุตตมัม

วิวิธนยยุตัม อุเปนติ เย

วินยนเย ปญจัตม อุเปนติ เต.

ชนเหล่าไค คืศึกษาคัมภีร์วินัยวินิจจันย อันติเลิศแสดงความรู้ในมติของวินัย อันประกอบด้วยนัยต่าง ๆ นี้ ชนเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงความเฉลียวฉลาดในนัยแห่งวินัย

อปรวัตตะ แปลว่า คาถาที่มีคณะอื่นจากคณะที่กล่าวไนก่อน มีรูปวิเคราะห์ว่า

อปรเรน คณน วุตตเตติ อปรวตตัม. (คาถาที่เป็นไปด้วยคณะอื่น ชื่อว่า อปรวัตตะ)

วิสมบาทของคาถาันัน เป็นภททิกาคาถา (สูตรว่า นนรลหุครุทธิ ภททิกา)

สมบาทของคาถานี้ ถัดแต่ครุที่อยู่หน้า ๒ พยางค์สุดท้ายออก แล้วนำมาผูกเป็นสมคาถา ก็จะเป็น
 สุมขีคาถา (สูตรว่า **นชชลคา คหิตา สุมขี**)

ปุปผิตคคาถา

๑๑๖. **วิสมมุปคตา นนา รยา เจ นชชรคา สมเก จ ปุปผิตคคา.**

เจ หากว่า **นนา** อ.น คณะ และ น คณะ ท. ด้วย **รยา** อ.ร คณะ และ ย คณะ ท. ด้วย **อุปคตา**
 เข้าถึงแล้ว **วิสม** ซึ่งวิสมบาท(ด้วย) **เจ** หากว่า **นชชรคา** อ.น คณะ, ช คณะ, ช คณะ, ร คณะ และ ครุ ท.
ลีย พึงมี **สมเก** ในสมบาท (ด้วย) **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **สา คาถา** อ.คาถานั้น **ปุปผิตคคา** ชื่อว่า
 ปุปผิตคคาถา (จ คัพทเป็นปทปุระณะ)

คาถาที่มี น, น, ร, ย คณะ เข้าถึงวิสมบาท ส่วนในสมบาท มี น, ช, ช, ร คณะ และ ครุ
 ชื่อว่า ปุปผิตคคา

วิสมบาท

น			น			ร			ย		
วิ	ส	ม	มุ	ป	ค	ตา	น	นา	ร	ยา	เจ
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒

สมบาท

น			ช			ช			ร			ค
น	ช	ช	ร	คา	ส	ม	เก	จ	ปุป	ผิ	ตค	คา.
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒

ทวยมัท เวตาสีปฺปะโท คาถาทั้งสองนี้ เป็นประเภทของเวตาสีคาถา

ลักษณะของปุปผิตคคาถาคือ

๑. ต้องมี น, น, ร, ย คณะ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี น, ช, ช, ร คณะ และ ครุ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างปุปผิตคคาถา

สุมติมติวิโพธน วิจิตต์

กุมติมตินุทธนปาวกั ปธาน

อิมมติมธรรุ อเวท โย โย

ชินวจน สกัล อเวท โส โส.

ชนเหล่าใด เข้าใจคัมภีร์นี้ อันวิจิตรเลิศทำให้รู้มติของผู้มีมตติ ซึ่งเปรียบตั้งไฟเผาเชื้อ
 คือความเห็นของผู้มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นคัมภีร์ไพเราะยิ่ง ชนเหล่านั้นชื่อว่า รู้ทั่วถึงพระชินพจน์ทั้งปวง

บุปผิตัดคา แปลว่า คาคาที่มีส่วนท้ายกระจายออก กล่าวคือ มีคณะที่เป็นลหุในเบื้องต้น แล้วมีครุมากในเบื้องปลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า

บุปผิโต อคฺโค ยสุสา สา บุปผิตัดคา. (คาคาที่มีส่วนท้ายกระจายออก ชื่อว่า บุปผิตัดคา)

ทวยมัท เวตาลียปฺปะโท.

(คาคาทั้งสองนี้ เป็นประเภทของเวตาลียคาคา)

คำว่า **ทวยมัท เวตาลียปฺปะโท** หมายความว่า อปรวัตตคาคา และ บุปผิตัดคาคา ทั้งสองนี้ จัดเข้าในกลุ่มเวตาลียคาคาในมาตราพฤติ การกล่าวซ้ำอีกในที่นี้ ก็เพื่อให้รู้ชื่ออื่น

อปรวัตตคาคา มีลักษณะเหมือนเวตาลียคาคา ที่วิสมบาท มี ๖ มาตรา, ๖ คณะ, ลหุ และ ครุ ส่วนในสมบาทมี ๘ มาตรา, ๖ คณะ, ลหุ และ ครุ คือ

วิสมบาท			
๖ มาตรา	ร	ล	ค
ยทิ นนรล	คา นชา	ช	รา
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒

สมบาท			
๘ มาตรา	ร	ล	ค
ยทิ จ ตทาปฺร	วตุตมิจ	จ	ติ
๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒

ส่วนบุปผิตัดคาคา ก็มีลักษณะเหมือนอปัจฉินทสกาคา ที่วิสมบาทมี ๖ มาตรา, ๖ คณะ, และ ย คณะ ส่วนสมบาทมี ๘ มาตรา, ๖ คณะ และ ย คณะ คือ

วิสมบาท		
๖ มาตรา	ร	ย
วิสมมุค	ตา นนา	รยา เจ
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒

สมบาท		
๘ มาตรา	ร	ย
นชชฺรคา สม	เก จ ปุปฺ	ผิตฺคา
๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒

ในวิสมบาทของบุปผิตัดคาคานี้ ถ้าตัดครุตัวสุดท้ายออก แล้วนำมาผูกเป็นสมคาคา ก็จะเป็น กัททิกาคา (สูตรว่า **นนรลหุครุหิ กัททิกา**)

ยวมดีคาถา

๑๑๗. ส้า ยวาทิกา มดี รชา รชา ตว- สเม สเม ชรา ชรา ครุพุกเวยฺย.

เจ หากว่า ร๑า อ.ร คณะและ ช คณะ ท. ด้วย ร๑า อ.ร คณะและ ช คณะ ท. ด้วย ภาเวยฺย
 พึ่งมี อสเม ในวิสมบาท เจ หากว่า ช๑า อ.ช คณะและ ร คณะ ท. ด้วย ช๑า อ.ช คณะและ ร คณะ ท.
 ด้วย ครุ อ.ครุ ด้วย ภาเวยฺย พึ่งมี สเม ในสมบาท ยสุสา คาถาย ของคาถาใด ส้า คาถา อ.คาถานั้น
 มดี ชื่อว่า มดีคาถา ยวาทิกา อันมี ยว คัพท์ในเบื้องต้น (หรือ) ยวาทิกา มดี ชื่อว่า ยวมดีคาถา

คาถาที่มี ร, ช, ร, ช คณะ ในวิสมบาท ส่วนในสมบาทมี ช, ร, ช ร คณะ และ ครุ ชื่อว่า ยวมดี
 หรือ ชื่อว่า มดีคาถา ที่มี ยว คัพท์อยู่หน้า

วิสมบาท

ร			ช			ร			ช		
ส้า	ย	วา	ทิ	กา	ม	ดี	ร	ชา	ร	ชา	ตว-
๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑

สมบาท

ช			ร			ช			ร			ค
ส	เม	ส	เม	ช	รา	ช	รา	ค	รุพ	ภา	เวย	ยฺย.
๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒

ลักษณะของยวมดีคาถาคือ

๑. ต้องมี ร, ช, ร, ช คณะ ในวิสมบาท (บาทคือ คือ ๑, ๓)
๒. ต้องมี ช, ร, ช ร คณะ และ ครุ ในสมบาท (บาทคือ คือ ๒, ๔)

ตัวอย่างยวมดีคาถา

ปทุมกนฺตุ โกมเล กเร วิภาติ ปสตุถมจฺจลญฺจนํ ปเท จ ยสุสา

ส้า ยวานุริตา ภาเว ธนาธิกา จ สมตฺตพฺนุชฺชิตา ปิยา ปติสฺส.

สตรีใด มีลายเส้นรูปดอกบัวงามที่ฝ่ามืออ่อนนุ่ม เท้าก็มีสายเส้นเป็นรูปปลาที่สวยงาม
 สตรีนั้น พึ่งเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยธัญชาติ คือข้าวบาร์เลย์ มีทรัพย์มาก เครือญาติทั้งหมด
 เคารพนับถือ เป็นที่รักของสามี

ยวมตี แปลว่า คาถาที่มีคณะเหมือนเมล็ดข้าวบาร์เลย์ คือมีคณะสลับกันโดยวิสมบาทมี ร, ช, ร, ช คณะ ส่วนสมบาทมี ช, ร, ช, ร คณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ยวสทิสำ คณำ ยสฺสำ อตฺถิตฺติ ยวมตี. (คาถาที่มีคณะเหมือนเมล็ดข้าวบาร์เลย์ ชื่อว่า ยวมตี)

วิสมบาทของคาถานี้ ถ้าตัด ๔ พยางค์สุดท้ายออก แล้วนำมาผูกเป็นสมคาถา ก็จะเป็นสมานิกาถา (สูตรว่า **คฺลา สมานิกา รชา จ**)

ส่วนในสมบาทของคาถานี้ ถ้าตัด ๕ พยางค์สุดท้ายออก แล้วนำมาผูกเป็นสมคาถา ก็จะเป็นปมาณิกาถา (สูตรว่า **ปมาณิกา ชฺรา ลคา**)

สรุปลคาถาในอรรถสมวุตตินิเทศ

จำนวน	ชื่อคาถา	ครุ	ลหุ	มาตรา	พยางค์ในวิสมบาท	พยางค์ในสมบาท	รวมพยางค์
๑	อุปจิตตะ	๑๘	๒๖	๖๒	๒๒	๒๒	๔๔
๒	หุตมฺชฺมา	๑๘	๒๘	๖๔	๒๒	๒๔	๔๖
๓	เวควตี	๑๘	๒๔	๖๐	๒๐	๒๒	๔๒
๔	ภัททวิราชะ	๒๖	๑๖	๖๘	๒๐	๒๒	๔๒
๕	เกตุมตี	๑๘	๒๔	๖๐	๒๐	๒๒	๔๒
๖	อาชยานกี	๒๖	๑๘	๗๐	๒๒	๒๒	๔๔
๗	วิปริตชยานกี	๒๖	๑๘	๗๐	๒๒	๒๒	๔๔
๘	หริณฺปลฺลตา	๑๖	๓๐	๖๒	๒๒	๒๔	๔๖
๙	อปรวัตตะ	๑๔	๓๒	๖๐	๒๒	๒๔	๔๖
๑๐	ปุปฺพิตฺตคา	๑๘	๓๒	๖๘	๒๔	๒๖	๕๐
๑๑	ยวมตี	๒๖	๒๔	๗๖	๒๔	๒๖	๕๐

อิติ วุตฺตทเย ฉนฺทลฺลิตฺติ อทฺธสมวุตฺตินิทฺเตสฺส นาม

จตุตฺถเถ ปริจฺเจท.

ปริจเฉทที่ ๔ ชื่อว่า อรรถสมวุตตินิเทศ (แสดงอรรถสมคาถา)

ในคัมภีร์ฉันทนามว่าวุตฺตทเทยจป

ปริจเฉทที่ ๕

วิสมวตตินิเทศ

(แสดงวิสมคาถา)

วิสมคาถา คือ คาถาที่มีคณะไม่เสมอกัน กล่าวคือ บาททั้งสี่ในคาถาไม่จำกัดคณะที่แน่นอน คาถาชนิดนี้ มีการกำหนดคณะในพยางค์ที่ ๕ - ๗ ในแต่ละบาทเท่านั้น พยางค์อื่นจากนี้ ไม่มีกำหนดคณะไว้ ทำให้บาททั้งสี่ไม่เหมือนกัน

คาถาที่มีกล่าวไว้ในปริจเฉทนี้ **เป็นคาถา ๘ พยางค์** จึงจัดเข้าอยู่ในอนุภาจันท์

คาถาที่กล่าวไว้ในปริจเฉทนี้ มีบาทคาถาต่างกันเป็นสองลักษณะ คือ บางคาถาก็มี ๒ บาท ได้แก่ บาทที่ ๑ - ๒ บางคาถาก็มีบาทเดียว ได้แก่ บาทที่ ๑

ถ้าเป็นคาถาที่มี ๒ บาท ก็พึงเพิ่มบาทที่ ๓ - ๔ เพราะบาทเหล่านั้นก็เหมือนบาทที่ ๑ - ๒ ท่านเรียกคาถาเช่นนี้ว่า **ทวิราวตติยคาถา** (คาถาที่พึงเวียนมาอีก ๒ บาท) มี ๕ ชนิดด้วยกัน คือ **วัตตะ, ปรัญยาวตตะ, วิปริตปรัญยาวตตะ, จปลาวตตะ และปิงคลวิปุลาวตตะ**

ส่วนคาถาที่มีบาทเดียว ก็พึงเพิ่มให้ครบ ๔ บาท ท่านเรียกว่า **จตุราวตติยคาถา** (คาถาที่พึงเวียนมาให้ครบ ๔ บาท) มี ๕ ชนิด คือ **เสตวิปูลา, ภการวิปูลา, รการวิปูลา, นการวิปูลา และ ตการวิปูลา**

คาถาหลายประเภทได้แยกออกมาจากวัตตคาถาเป็นคาถาหลัก ดังนั้น คาถาในปริจเฉทนี้ทั้งหมด จึงเรียกว่า **กลุ่มวัตตคาถา** มีทั้งหมด ๕ อย่าง คือ **วัตตะ, ปรัญยาวตตะ, วิปริตวัตตะ, จปลาวตตะ และ วิปุลาวตตะ**

ประเภทสุดท้าย คือ **วิปุลาวตตะ** แบ่งออกเป็น ๖ อย่าง คือ **ปิงคลวิปูลา, เสตวิปูลา, ภการวิปูลา, รการวิปูลา, นการวิปูลา และ ตการวิปูลา**

คัมภีร์อื่น ๆ ยังแสดง **วิปุลาวตตะ** อีก ๔ ชนิด คือ **มการวิปูลา, ชการวิปูลา, สการวิปูลา และ สังกัณณวิปูลา** (วิปูลาผสมกัน)

บรรดาคาถาในวิสมวตตินิเทศนี้ บางคาถาเป็นสมคาถา, อัทรสมคาถา และ วิสมคาถา ได้ทั้ง ๓ อย่าง เช่น วัตตะ, เสตวิปูลา และ ชการวิปูลา คือ วัตตะ และ ชการวิปูลา มีสมคาถา ๒๔ คาถา, อัทรสมคาถา มี ๕๕๒ คาถา, วิสมคาถา มี ๓๓๑,๒๐๐ คาถา

ส่วนเสตวิปูลา มีคาถา ๘๔,๙๔๓,๖๕๖ คาถา โดยมีสมคาถา ๙๖ คาถา, อัทรสมคาถา มี ๙,๑๒๐ คาถา, วิสมคาถา ๘๔,๙๒๕,๕๓๖ คาถา คาถาอื่นจากนี้ เป็นอัทรสมคาถา และ วิสมคาถา แต่พระคันถรจนาจารย์ ได้จัดไว้ในประเภทวิสมคาถา เพราะวิสมคาถามีมากกว่าสมคาถาและอัทรสมคาถา สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ ฉันทโศภิตนฎิปปณี ว่า

วตฺตาทิ วิสฺมา คธา สมทุสมกาปีตา

ตพฺพาทุลลตฺตา ตฺนุณา มา ตพฺโพหารูปรจาโร

วิสมคธามี วตฺตเตเป็นต้นเหล่านี้ แม้เป็นสมคธา และอัทธสมคธา ก็มีชื่อว่าวิสมคธา โดยกล่าวตามชื่อที่มีปรากฏมาก เพราะวิสมคธาเหล่านั้น มีจำนวนมาก ส่วนในคัมภีร์ฉันทโฆมัญชรภษาขมคธ ก็กล่าวไว้เหมือนกันว่า

วตฺตํ อทุสมํ โหติ วิสมญจ กทาจนํ

ตสฺมา เตสํ อุปนฺตมฺหิ ตจฺจนฺโท วุจฺจเตธฺนา.

บางคราว กลุ่มวตฺตคธา เป็นอัทธสมคธา, วิสมคธา และ สมคธา ดังนั้น บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าววตฺตคธานั้น ในที่สุดใกล้อัทธสมคธาและวิสมคธาเหล่านั้น

วตฺตคธา

๑๑๘. นาฏจฺกฺขเรสุ ปาเทสุ

สุนาทิมฺหา โยณฺณวา วตฺตํ

เจ หากว่า สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียํ ไม่พึงมี ปรํ ในเบื้องหลัง อาทิมฺหา จากพยางค์แรก ปาเทสุ ในบาท ท. อฏฺจฺกฺขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว่า โย อ.ย คณะ ลียา พึงมี ปรํ ในเบื้องหลัง โยณฺณวา จาก ๔ พยางค์แรก (ด้วย) ยสฺส ปชฺชสฺส ของคธาใด ตํ ปชฺชํ อ.คธานั้น วตฺตํ ชื่อว่า วตฺตคธา

คธาที่มี ย คณะ ท้าย ๔ พยางค์ ไม่มี ส, น คณะท้ายพยางค์แรก ในบาทที่มี ๘ พยางค์ ชื่อว่า วตฺตเต

คำว่า อฏฺจฺกฺขเรสุ ปาเทสุ (ในบาทที่มี ๘ พยางค์) หมายความว่า วตฺตคธานี้ และ คธาในปริจเฉทที่ ๕ ทั้งหมด แต่ละบาทมี ๘ พยางค์

คำว่า น สุนาทิมฺหา (ไม่มี ส คณะและ น คณะ ท้ายพยางค์แรก) หมายความว่า ท่านปฏิเสธคณะ ในคธา ๘ พยางค์เหล่านี้ว่า วตฺตคธานี้ และ คธาอื่น ๆ ในปริจเฉทที่ ๕ นี้ ไม่พึงมี ส, น คณะ แต่มีคณะที่เหลืออีก ๖ คณะ คือ ม, ภ, ย, ช, ร, ต คณะ ท่านไม่ห้าม

คำว่า โยณฺณวา วตฺตํ (มี ย คณะ ท้าย ๔ พยางค์ ชื่อว่า วตฺตเต) หมายความว่า ลักษณะ ของวตฺตคธานี้ จะมี ย คณะ ท้าย ๔ พยางค์ในบาททั้ง ๔

คธา ๘ พยางค์ในปริจเฉทนี้ทั้งหมด พยางค์แรก กับ พยางค์ท้าย ในทุกบาทไม่มีจำกัดครุหลุ คือ จะเป็นครุก็ได้ หรือ ลหุก็ได้

ส่วนอีก ๖ พยางค์นอกนี้แบ่งออกเป็น ๒ คณะ คือ

สำหรับคณะแรกที่ว่า ส, น คณะ ท่านเรียกว่า สวามินีคณะ (คณะแม่บ้าน) คณะนี้มีคณะฉันท ๖ คณะ

แน่นอน เหมือนแม่บ้านที่มักจะอยู่บ้านเป็นนิตย คือ จะเป็นคณะไหนก็ได้ ภายใน ๖ คณะนี้ ไม่จำกัด และไม่ส่งผลในการเรียกชื่อคาถา

ส่วนคณะถัดมาเรียกว่า **นายกคณะ** (คณะพ่อบ้าน) คณะนี้เป็นคณะหลักในการเรียกชื่อคาถา เหมือนพ่อบ้านที่เป็นผู้นำของครอบครัว เช่น ถ้านายกคณะในบาททั้ง ๔ เป็น ย, ย, ย, ย คณะคาถานั้นก็จะเรียกว่า วัตตคาถา หรือ ถ้าเป็น ย, ช, ย, ช คณะคาถานั้นก็จะเรียกว่า ฐยาวัตตคาถา เป็นต้น

ในฉันทโศภการตี ท่านก็กล่าวไว้เหมือนกันว่า

วตเตสุ สุวามินี นิจจำ

นายโก ปรีวตเตเต

นายกสุส วิเภเทน

วตตเกโทสิ ฉนทสิ.

สุวามินีคณะ มีอยู่แน่นอนในวัตตคาถา แต่นายกคณะ ย่อมเปลี่ยนแปลง ประเภทของวัตตคาถา ย่อมมีในคัมภีร์ฉันท (โดยชื่อว่า วัตตคาถา เป็นต้น) เพราะความต่างกันของนายกคณะ

ตารางแสดงลักษณะของวัตตคาถา

วิสมบาท

	ห้าม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สุวามินีคณะ		นายกคณะ				
ค	ร		ย		ล		
นาฏ	ฐกุขเร		สุ ปาเท		สุ		
๒	๒ ๑ ๒		๑ ๒ ๒		๑		
	ม						
	ย						
ค	ร		ย		ค		
ล	ต				ล		
	ช						
	ภ						
๒	๖		๑		๒		

สมบาท

	ห้าม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สุวามินีคณะ		นายกคณะ				
ค	ม		ย		ค		
สุนา	ทิมหา โยณ		ฉวา วตุ		ตัม		
๒	๒ ๒ ๒		๑ ๒ ๒		๒		
	ม						
	ย						
ค	ร		ย		ค		
ล	ต				ล		
	ช						
	ภ						
๒	๖		๑		๒		

ลักษณะของวัตตคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ๘ คณะ และ ๓ คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรก ต้องเป็น ย คณะ ในบาททั้งหมด

ตัวอย่างวัตตคาถา

อิทธิมมาวตารโย

วโร ปรมคมภีโร

อิจจตา นิปฺถํ พุทฺธิ

ภิกฺขุณา ปน โสตพฺโพ.

คัมภีร์อิทธิมมาวตาร อันประเสริฐนี้ ลึกซึ้งยิ่ง ภิกษุผู้ปรารถนาปัญญาอันละเอียดสุขุม
พึงสดับ

พระคณิศรจนาคารย์ มิได้ระบุว่า พยางค์แรก และ พยางค์สุดท้าย ของวัตตคาถา ต้องเป็นครุหรือลหุ
จึงถือว่าไม่จำกัดว่า พยางค์เหล่านั้นต้องเป็นครุหรือลหุ คือ จะแต่งเป็นครุหรือลหุก็ได้ ไม่ผิด วิธีดังกล่าวนี้
เรียกว่า **อวตตลิตินัย** คือ นัยที่สำเร็จโดยที่ผู้พูดมิได้กล่าวถึง เหมือนคำว่า **ปสุเสยฺย ตํ วสุสสตํ อโรคํ.**
(ข้าพเจ้าพึงเห็นท่านไม่มีโรคตลอดร้อยปี) ข้อความนี้ปรากฏในสุตตโสสมชาดก (ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๙/๔๕๓)

คำว่า **น สุนาหิมหา** (ไม่มี ๘, ๓ คณะท้ายพยางค์แรก) เป็นแยกย่อยนัย คือท่านกล่าวถึงส่วนมาก
เหมือนคำว่า วนจรโก (ผู้เที่ยวไปในป่า = พรานป่า) คำนี้ใช้เรียกพรานที่มีภักอยู่ในป่าเสมอ ข้อความนี้
จึงแสดงว่า ส่วนใหญ่ ๘, ๓ คณะ ย่อมไม่มีท้ายพยางค์แรก แต่คณะเหล่านี้ก็มีพบบ้างในบางที่ เช่น

อฏฺฐินํ นครํ กตํ

มํสโลหิตเลปนํ

ยตุถ ชฺรธา จ มจฺจุ จ

มาโน มกฺโข จ โอิหิตโต.

ร่างกายนี้ เป็นนครที่รวมกระดูก ฉาบด้วยเนื้อ และ เลือด เป็นที่สถิตแห่งชรามรณะ
ความเยอหยิ่ง และความลบลบลูกัน

บาทที่ ๓ คำว่า ๓ ชฺรธา (๑ ๑ ๒) เป็น ๘ คณะ ที่อยู่ท้ายพยางค์แรก คือ ยตุ

กีสฺ อธิปตี ราชา

กีสฺ ราชา รชสฺสิโร

กถิสฺ วิโร โหติ

กถิ พาลิติ วุจฺจติ.

ผู้เป็นใหญ่ปกครองอะไร ชื่อว่าพระราช พระราชาชื่อว่ามีธูสิบนพระเศียรอย่างไร
ชื่อว่าปราศจากธูสิอย่างไร ท่านเรียกว่า คนพาลอย่างไร

บาทที่ ๑ คำว่า ๓ อธิ (๑ ๑ ๑) เป็น ๓ คณะ ที่อยู่ท้ายพยางค์แรก คือ กิ

เหตุที่ควรเว้น ๘, ๓ คณะ ก็เพราะว่า คณะที่อยู่ท้ายพยางค์แรกในบาททุกบาทชื่อว่า **สวามินีคณะ**
(คณะแม่บ้าน)

สำหรับ **ส คณะ** นั้น ท่านถือว่าเป็นอภิมิตรคณะ คือ คณะที่มีศัตรูมาก แม่ **น คณะ** ก็เป็นอภิมิตรคณะ คือ คณะที่มีเพื่อนมาก เป็นความจริง แม่บ้านที่มีศัตรูมาก หรือมีเพื่อนมาก ย่อมอยู่ไม่เป็นสุข ดังนั้น ท่านจึงบัญญัติให้เว้น ส, น คณะเสีย

แต่ในคัมภีร์บิงคณฉันทสูตร ท่านยังห้าม ร คณะท้ายพยางค์แรก ในสมบาท(๒,๔) อีกด้วย โดยตั้งสูตรไว้ว่า

“น ปรมา สุนา, พุติยจตุตถสฺ โร จ”

“ไม่พึงประกอบ ส คณะ และ น คณะ ท้ายพยางค์แรก(ในบาทที่ ๑, ๓), และไม่พึงประกอบ ร คณะ ท้ายพยางค์แรกในบาทที่ ๒, ๔

เหตุที่ท่านพระสังฆรักขิตเถระ ไม่ปฏิเสธ ร คณะ เพราะหา อุทาหรณ์ในพระไตรปิฎก และวรรณกรรมบาลีอื่น ๆ ก็มี ร คณะ ท้ายพยางค์แรกในบาทที่ ๒, ๔ ฉะนั้น ท่านจึงปฏิเสธเฉพาะ ส, น คณะตามมติของคัมภีร์วฤตตัตตนากร ขอยกอุทาหรณ์จากพระบาลี ดังนี้

ปาณิมฺหิ เจ วโณ นาสฺส หเรยฺย ปาณินา วิสํ

นาพฺพณํ วิสมนฺเวติ นตฺถิ ปาปํ อุกฺกพฺโต. (ขุ.ธ. ๒๕/๑๒๔/๓๙)

เมื่อมือไม่มีแผล บุคคลย่อมจับต้องยาพิษได้ ยาพิษนั้น ไม่ก่อให้เกิดอันตราย ฉันใด บาบย่อมไม่มีแก่บุคคล ผู้ไม่ทำบาป ฉะนั้น

บาทที่ ๑ คำว่า ณาณิมฺหิ เจ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ ท้ายพยางค์แรก คือ ปา แม่ในบาทที่ ๒ คำว่า เรยฺย ปา (๒ ๑ ๒) ก็เป็น ร คณะเช่นกัน

คำว่า **อฏฺฐกฺขเรสุ ปาเทสุ** (ในบาทที่มี ๘ พยางค์) หมายถึงเฉพาะส่วนมาก แม่ไวยากรณ์บาลีคัมภีร์ต่าง ๆ ก็อนุญาตให้มีพยางค์เกินมาได้ในที่มีคำว่า **อริย, จริยา, กิริยา, วีริยา, อาจริย, วิปริยาย, อรห** เป็นต้น พังรวมคำเหล่านี้ให้มีพยางค์สั้นกว่าเดิม คือ ถ้ามี ๔ พยางค์ ก็ถือว่าเป็น ๓ พยางค์ หรือ ถ้ามี ๓ พยางค์ ก็ถือว่าเป็น ๒ พยางค์ เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากภาษาสันสกฤตใช้คำสั้นกว่าบาลี จึงอนุโลมตามภาษานั้น รูปที่กล่าวมาแล้ว มีรูปตามภาษาสันสกฤตสั้นกว่าบาลี ๑ พยางค์ว่า **อรฺยุย, จฺรฺยา, กฺริยา, วิฺรฺย, อฺจฺรฺย, วิปฺรฺย, อรฺห** สมดังลัทธินี้ติสุตตมาลา หน้า ๔๙๒ กว้าวัว

คาถาปเทสุ อริยารหฺจริยาทีโยเค อธิกฺขโรปิ ปาโท อนุปฺวชฺไซ.

ในบาทคาถา แม่บาทที่มีพยางค์เกินในที่ประกอบกับ อริย, อรห และ จริยา เป็นต้น ก็หาโทษมิได้ ถึงแม่ในคัมภีร์ฎีกาต่าง ๆ กล่าวไว้เหมือนกันว่า

ปาวจเน หิ จริยาริยกิริยารหาทีโยคาสฺ ปกตคาถาสฺ อุปฺชาติยญฺจาริกฺขโรปิ ปาโท อนุปฺวชฺไซ.

ที่จริงแล้ว ในพระพุทฺทพจน์ แม่บาทที่มีพยางค์เกินในคาถาทั่วไป และอุปชาติคาถาที่ประกอบกับ จริยา, อริย, กิริยา และ อรห เป็นต้น ย่อมปราศจากโทษ

ขอยกอุทาหรณ์ในพระบาลีมาแสดงโดยสังเขป ดังนี้

ตโป จ พุรหมจริยญจ

อริยสัจจาน ทสฺสนํ

นิพพานสัจฉิกิริยา จ

เอตํ มงคลมุตฺตมํ

การบำเพ็ญตบะ, การประพฤติพรหมจรรย์, การเห็นแจ้งอริยสัจ และ การทำ
พระนิพพานให้แจ้ง นี้เป็นมงคลอันสูงสุด

บาทที่ ๑ - ๓ ในคาถานี้ มี ๙ พยางค์ แต่ถือว่ามี ๘ พยางค์ คือคำว่า จริยญ นับรวมเป็น
๒ ๒, คำว่า อริย นับเป็น ๒ ๑, คำว่า กิริยา นับเป็น ๒ ๒ คาถานี้จึงเป็นปรัญยาวัตคาถาที่มี ย, ช, ย, ช
คณะ ท้าย ๔ พยางค์แรกในทุกบาท

อนึ่ง การมีพยางค์เกินจำนวนที่จำกัดนี้ มีข้อสังเกต ๔ ลักษณะ คือ

๑. พยางค์ที่ถูกรวมกันมักถือว่าเป็นครุตามอุทาหรณ์ที่นำมาแสดงข้างต้น
๒. การรวมพยางค์นี้ไม่จำกัดเฉพาะคำที่ใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤตเหมือนคำว่า อริย เป็นต้น
แม้คำทั่วไปก็อาจใช้กฎการรวมพยางค์ได้ เช่น

สุโข ปญฺญา ย ปฏฺฐิตาโก

๓. ในบางแห่ง แม้จะมี อริย ศัพท์เป็นต้น ก็มีพยางค์ในบาทครบจำนวน
๔. บางแห่งพยางค์ที่ถูกรวมกันก็ถือว่าเป็นลหุ เช่น

หริ อริ ติมิ กलि พลि ชลริ คหปติ

คำว่า คห นับรวมเป็นลหุ ๑ พยางค์ บาทนี้ก็มีลหุล้วน ๑๖ มาตรา

วัตตะ แปลว่า คาถาที่เวียนมาด้วย ย คณะ ๔ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก มีรูปวิเคราะห์ว่า

ยคณน วตฺตตีติ วตฺตํ. (คาถาที่เวียนมาด้วย ย คณะ ชื่อว่า วัตตะ)

ปัฐยาวัตตคาถา

๑๑๙. สเมสุ สินธุโต เซน

ปฤยวตฺตํ ปกิตฺติตํ.

เจ หากว่า สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียุ่ ไม่พึงมี ปรี ในเบื้องหลัง อาทิมหา จากพยางค์แรก ปาเหสุ ในบาท ท. อฏฺจกฺขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว่า โย อ.ย คณะ ลียา พึงมี ปรี ในเบื้องหลัง อณฺณวา จาก ๔ พยางค์แรก (ด้วย) วิสเมสุ ในวิสมบาท ท. เจ หากว่า ยุตฺตํ อ.การประกอบ เซน ด้วย ช คณะ ลียา พึงมี ปรี ในเบื้องหลัง สินธุโต จาก ๔ พยางค์แรก สเมสุ ในสมบาท ท. ยสฺส ปชฺชสฺส ของคาถาใด ตํ ปชฺชํ อ.คาถานั้น ปิงฺคเลน อันอาจารย์ปิงคล ปกิตฺติตํ กล่าวแล้ว ปฤยวตฺตํ ชื่อว่า ปัฐยาวัตตคาถา

คาถาที่มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ในสมบาท ท่านเรียกว่า ปัฐยาวัตตะ

ตารางแสดงลักษณะของปัฐยาวัตตคาถา

วิสมบาท

	หาม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ล	ร			ย			ล
ส	เมสุ สิน			ธุโต เซ			น
๑	๒	๑	๒	๑	๒	๒	๑
	ม						
	ย						
ค	ร			ย			ค
ล	ต						ล
	ช						
	ภ						
๒	๖			๑			๒

สมบาท

	หาม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ค	ม			ช			ค
ปฤ	ยวตฺตํ			ปกิตฺติ			ตํ.
๒	๒	๒	๒	๑	๒	๑	๒
	ม						
	ย						
ค	ร			ช			ค
ล	ต						ล
	ช						
	ภ						
๒	๖			๑			๒

ลักษณะของปฐยาวัตตคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ๘ คณะ และ ๓ คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรก ต้องเป็น ย คณะ ในวิสมบาท
๔. หลัง ๔ พยางค์แรก ต้องเป็น ช คณะ ในสมบาท

คำว่า **นาฏจขเรสุ ปาเทสุ สุนาติมหา โยถณวา** (คาถาที่มี ย คณะท้าย ๔ พยางค์ ไม่มี ๘ คณะ และ ๓ คณะท้ายพยางค์แรก ในบาทที่มี ๘ พยางค์) ติดตามมาจากคาถาก่อน สู่คาถานี้ จนจบคาถาในปริจเฉทที่ ๕ การติดตามมาปรากฏในประโยคต่อไปนี้ ท่านเรียกว่า **อิการณัย** (นัยที่ติดตามมา)

ตัวอย่างปฐยาวัตตคาถา

สุปฺพุทฺธํ ปฺพุชฺฌนฺติ สทา โคตมสาวกา
 เยสํ ทิวา จ รตฺโต จ นิจฺจํ พุทฺธคตา สติ.

สาวกของพระโคตมะ ผู้รำลึกถึงพระพุทธรูปเป็นนิตย์ ทั้งกลางวันกลางคืน ดีแล้วเสมอ

ปฐยาวัตตคาถานี้ มีเสียงไพเราะนุ่มนวลกว่าคาถาอื่นในปริจเฉทที่ ๕ เนื่องจากมีเสียงครุ และเสียงลหุ อย่างละ ๖ พยางค์เท่ากันในหายกคณะ คือ มี ย คณะ (๑ ๒ ๒) ๒ คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในวิสมบาท (บาทที่ ๑, ๓) และมี ช คณะ (๑ ๒ ๑) ๒ คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในสมบาท (บาทที่ ๒, ๔) ส่งผลให้เสียงครุลหุเสมอกัน จึงก่อให้เกิดเสียงประสานนุ่มนวล กระชด กระช้อย ดังนั้น จึงเป็นที่นิยมแต่งในวรรณกรรมบาลี และสันสกฤตมากกว่าวัตตคาถาประเภทอื่น

ตั้งในคัมภีร์จินโทยาสพยาชยา ท่านกล่าวไว้ว่า

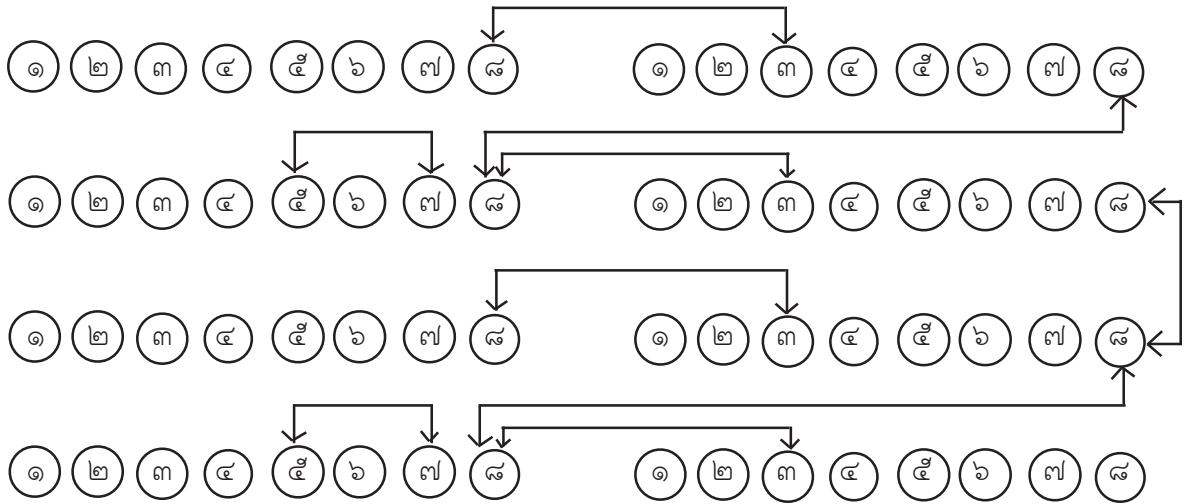
คลานํ สมตา ปถฺยา- วตฺเตว นายเกริตา
 อโต หัสสิภูชฺว โมริวิชมุภนา นิภา.

ความสม่ำเสมอของครุและลหุ ในหายกคณะมีกล่าวไว้ในปฐยาวัตตคาถาเท่านั้น ฉะนั้น คาถานี้ จึงงามไพเราะ ดังเสียงร้องของนางหงส์ และการรำแพนของนกยูง

ปฐยาวัตตตะ แปลว่า วัตตคาถาที่ฟังออกเสียงด้วยคณะและครุลหุตามที่ฉันทลักษณ์แสดงไว้ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปถฺยา จ สา วตฺตญฺจาติ ปถฺยวตฺตติ. (วัตตคาถาที่ฟังออกเสียง ชื่อว่า ปฐยาวัต)

ลักษณะสัมผัสไทย

ตัวอย่างปฐยาวัตคาถา

อาตุรุ อสุจี ปูตี

อุคฺฆรนต์ ปคฺฆรนต์

ยถา อิหํ ตถา เอตํ

ธาตุโย สุญฺญโต ปสฺส

ภเว ฉนฺทํ วิราเชตฺวา

นันทาเอยจตุให้รุฎฺฐก

นารังเกียจโรสะอาดอุจาดครัน

มีแผลคอยไหลเข้าแลไหลออก

วาสวยสดงดงามอรามตา

อันรูปร่างอย่างของนันทานี้

เช่นเดียวกับรูปร่างของนางนิรมล

ร่างเธอนี้เปรียบเป็นแจกเช่นใด

เขาฉันใดเธอเป็นเช่นเดียวกัน

เธอจงเห็นธาตุต่างต่างโดยว่างเปล่า

คล้ายพอใจในภพจบโลกา

ปสฺส นนฺเต สมฺสฺสยํ

พาลานํ อภิปรตฺถิตํ

ยถา เอตํ ตถา อิหํ

มา โลกํ ปุนฺราคมิ

อุปสนฺตนา จริสฺสลิ.

วากระตูกก่อร่างตั้งรูปนั้น

ซ้ายังพลันเบื้อยเนาไม่เข้ายา

แต่ข้างนอกคนเขลาเขาปรารธนา

เพราะตันทหาพาไปใจมีดมน

ถึงจะมีอย่างไรก็ไม่พ้น

ที่เธอยลเห็นอยู่เทียบดูกัน

แม้ร่างกายหญิงนั้นกลปานนั้น

เธอเขานั้นไม่ต่างกันนะนันทา

ไม่กลับเอากำเนิดเกิดอีกหนา

จักพบพาสงบสุขสิ้นทุกข์เอยฯ

วิปริตปฐยาวัตตคาถา

๑๒๐. โอเชสุ เซน สินฺหุโต ตเมว วิปริตาที.

เจ หากว่า สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียุ่ ไม่พึงมี ปรี ในเบื้องหลัง อาทิมหา จากพยางค์แรก ปาเหสุ ในบาท ท. อฏฺจกฺขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว่า โย อ.ย คณะ ลียา พึงมี ปรี ในเบื้องหลัง อณฺณวา จาก ๔ พยางค์แรก (ด้วย) สเมสุ ในสมบาท ท. เจ หากว่า ยุตุต์ อ.การประกอบ เซน ด้วย ช คณะ ลียา พึงมี ปรี ในเบื้องหลัง สินฺหุโต จาก ๔ พยางค์แรก โอเชสุ ในวิสมบาท ท. ยสฺส ปชฺชสฺส ของคาถาใด ตเมว ปชฺช อ.คาถานั้น ปถุยาวัตตํ ชื่อว่า ปฐยาวัตตคาถา วิปริตาที อันมี วิปริต คัพท์ในเมืองต้น หรือ วิปริตาที ปถุยาวัตตํ ชื่อว่า วิปริตปฐยาวัตตคาถา

คาถาที่มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในวิสมบาทนั้น ชื่อว่า วิปริตปฐยาวัตตคาถา หรือ ชื่อว่า ปฐยาวัตตคาถาที่มี วิปริต คัพท์อยู่หน้า

ตารางแสดงลักษณะของวิปริตปฐยาวัตตคาถา

วิสมบาท

หาม ส,น คณะ			
๑	๒ ๓ ๔	๕ ๖ ๗	๘
	สวามินีคณะ	นายกคณะ	
ค	ร	ช	ค
โอ	เชสุ เซ	น สินฺหุ	โต
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒
	ม		
	ย		
ค	ร	ช	ค
ล	ต		ล
	ช		
	ภ		
๒	๖	๑	๒

สมบาท

หาม ส,น คณะ			
๑	๒ ๓ ๔	๕ ๖ ๗	๘
	สวามินีคณะ	นายกคณะ	
ล	ภ	ย	ล
ต	เมว วิ	ปริตา	ที.
๑	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๑
	ม		
	ย		
ค	ร	ย	ค
ล	ต		ล
	ช		
	ภ		
๒	๖	๑	๒

ลักษณะของวิปริตปฐยวัตตคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ๘ คณะ และ ๓ คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรกในสมบาท ต้องเป็น ย คณะ
๔. หลัง ๔ พยางค์แรกในวิสมบาท ต้องเป็น ช คณะ

ตัวอย่างวิปริตปฐยวัตตคาถา

สมภูฐานํ ปโยชนํ

ภาชนญจาปี ปิณฑตุถํ

นิทราเรตวาน ปณฺทิตโต

ตโต หาราทโย สํเส.

บัณฑิต ฟังแสดงสมภูฐาน, ประโยชน์, ที่ตั้ง และใจความ หลังจากนั้น ฟังกถาวหาระ (คำอธิบาย) เป็นต้น

วิปริตปฐยวัตตตะ แปลว่า ปฐยวัตตคาถาที่สลับคณะกัน มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิปริตญฺจ ตํ ปถยวตตญฺจจาติ วิปริตปถยวตตํ. (ปฐยวัตตคาถาที่สลับคณะกัน ชื่อว่า วิปริต-ปฐยวัตตตะ)

คำว่า โอิช แปลว่า วิสมบาท มีรูปวิเคราะห์ว่า

สมปาทโต เหฏฺฐา ชายตฺตี โอิช. (บาทที่เกิดต่อมาจากสมบาท ชื่อว่า โอิชะ)

อีกอย่างหนึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า

อตฺตโน อุทยานนฺตรํ สมปาทํ ชเนตฺตี โอิช. (บาทที่ก่อให้เกิดสมบาทต่อจากการเกิดขึ้นของตน ชื่อว่า โอิชะ) มาจาก อุ + ชน + เณ + ภาวิ ปัจจัย

จปลาวัตตคคาถา

๑๒๑. **นกาโร เจ ชลธิโต จปลาวัตตมิจเจตัม.**

เจ หากว่า **สุ**นา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. **น** ลียุ่ ไม่พึงมี **ปร** ในเบื้องหลัง **อา**ทิมุหา จากพยางค์แรก **ปา**เทสุ ในบาท ท. **อ**ฏฐกฺขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) **เจ** หากว่า **โย** อ.ย คณะ **ล**ียา พึงมี **ปร** ในเบื้องหลัง **อ**ณฺณวา จาก ๔ พยางค์แรก (ด้วย) **ส**เมสุ ในสมบาท ท. **เจ** หากว่า **น**กาโร อ.น คณะ **ล**ียา พึงมี **ปร** ในเบื้องหลัง **ช**ลธิโต จาก ๔ พยางค์แรก **โ**เชสุ ในวิสมบาท ท. **ย**สุส **ป**ชชสุส ของคคาถาใด **เอ**ตัม **ป**ชช อ.คคาถานั้น **จ**ปลาวัตตัม **อิ**ติ ชื่อว่า จปลาวัตตคคาถา

คคาถาที่มี น คณะท้าย ๔ พยางค์นี้ ชื่อว่า จปลาวัตตตะ

ตารางแสดงลักษณะของจปลาวัตตคคาถา

วิสมบาท

ห้าม ส,น คณะ			
๑	๒ ๓ ๔	๕ ๖ ๗	๘
	สวามีนีคณะ	นายกคณะ	
ล	ม	น	ค
น	กาโร เจ	ชลธิ	โต
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๑ ๑	๒
	ม		
	ย		
ค	ร	น	ค
ล	ต		ล
	ช		
	ภ		
๒	๖	๑	๒

สมบาท

ห้าม ส,น คณะ			
๑	๒ ๓ ๔	๕ ๖ ๗	๘
	สวามีนีคณะ	นายกคณะ	
ล	ย	ย	ค
จ	ปลาวัต	ตมิจเจ	ตัม.
๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒
	ม		
	ย		
ค	ร	ย	ค
ล	ต		ล
	ช		
	ภ		
๒	๖	๑	๒

ลักษณะของจปลาวัตตคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ๓ คณะ และ ๓ คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรกในสมบาท ต้องเป็น ย คณะ
๔. หลัง ๔ พยางค์แรกในวิสมบาท ต้องเป็น น คณะ

ตัวอย่างจปลาวัตตคาถา

สมุพพุท'มสมสมั

อนเกคุณสมุปนุ'นั

บุชิตั' รัมม'มมลั

คณตุตมญจ วนุเทหิ'

ข้าพเจ้า ขอนอมกราบพระสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเสมอเหมือนกับพระพุทธเจ้าซึ่งไม่มีผู้เปรียบ
ทรงถึงพร้อมด้วยคุณธรรมมากเป็นอนเนก ขอนมัสการพระธรรมอันพระสัมพุทธเจ้า ทรงบูชาแล้ว
และ ขอนอบนอมพระสงฆ์ผู้สูงสุด ปราศจากมลทิน

จปลาวัตตะ แปลว่า คาถาที่เวียนมาด้วยคณะที่ห้วนไหว คือ มี น คณะ ที่มีลหุล้วน ทำให้เสียงเบา
ไม่หนักแน่น มีรูปวิเคราะห์ว่า

จปเลน นคณน อวตตตีติ จปลาวัตต. (คาถาที่เวียนมาด้วย น คณะที่ห้วนไหว ชื่อว่า จปลาวัตตะ)

คำว่า **จปลา** มีพบในคาถามาตราพฤติกับวรรณพฤติ แต่เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้ชื่อซ้ำกัน ท่านจึงเรียกว่า
จปลาวัตตะ อีกนัยหนึ่ง จัดรวมเข้าในวัตตคาถา จึงเรียกว่า จปลาวัตตะ

บึงคลวิปลาคาถา

๑๒๒. สเม โล สดุดโม ยสุธา

วิปลา บึงคลสุส สา.

เจ หากว่า สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียุ่ ไม่พืงมี ปรี ในเบือ่งหลัง อาทิมหา จากพยางค์แรก ปาเทสุ ในบาท ท. อฏฺฏกฺขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว่า โย อ.ย คณะ ลียา พืงมี ปรี ในเบือ่งหลัง อณฺณวา จาก ๔ พยางค์แรก (ด้วย) วิสเม ในวิสมบาท เจ หากว่า สดุดโม อ.พยางค์ที่ ๗ สเม ในสมบาท ยสุธา คาถาย ของคาถาใด โล เป็นลหุ ลียา พืงเป็น สา คาถา อ.คาถานั้น วิปลา ชื่อว่า วิปลาคาถา บึงคลสุส ของอาจารย์บึงคล

คาถาที่มีพยางค์ที่ ๗ ในสมบาท เป็นลหุ ชื่อว่า วิปลาของบึงคลมุนี้ (หรือ) ชื่อว่า บึงคลวิปลา

ตารางแสดงลักษณะของบึงคลวิปลาคาถา

วิสมบาท

ห้าม ส,น คณะ			
๑	๒ ๓ ๔	๕ ๖ ๗	๘
	สวามีนี้คณะ	นายกคณะ	
ล	ม	ย	ค
ส	เม โล สด	ตโม ยสุ	สา
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒
	ม		
	ย		
ค	ร	ย	ค
ล	ต		ล
	ช		
	ภ		
๒	๖	๑	๒

สมบาท

ห้าม ส,น คณะ			
๑	๒ ๓ ๔	๕ ๖ ๗	๘
	สวามีนี้คณะ	นายกคณะ	
ล	ย	ช	ค
วิ	ปลา บึง	คลสุส	สา.
๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
	ม		
	ย	ต	
ค	ร	ช	ค
ล	ต	ภ	ล
	ช	น	
	ภ		
๒	๖	๔	๒

ลักษณะของปิงคลวิปูลาคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ๘ คณะ และ ๓ คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรกในวิสมบาท ต้องเป็น ย คณะ
๔. พยางค์ที่ ๗ ในสมบาท ต้องเป็น ลหุ

ตัวอย่างปิงคลวิปูลาคาถา

ที่ฆา ชาครโต รตติ ที่ฆิ สนตสุส โยชนั
 ที่โฆ พาลาน สัสาโร สทุธมม อวิชานต.

ราตรีนาน สำหรับคนนอนไม่หลับ ระยะทางโยชนหนึ่งไกล สำหรับคนอ่อนล้า
 สงสารยาวนาน สำหรับคนพาลผู้ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม

คาถาที่เป็นปัฐยาวัตทั้งหมด ก็จัดเข้าอยู่ในปิงคลวิปูลานี้ แต่คาถานี้ มีขอบเขตกว้างกว่าปัฐยาวัตคาถา
 เพราะหยกคณะในบาทที่ ๒, ๔ เป็นคณะได้ ๔ คณะดังที่กล่าวมาแล้ว

ปิงคลวิปูลา แปลว่า วิปูลาคาถาของปิงคลมุนี มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปิงคลสุส วิปูลา ปิงคลวิปูลา. (วิปูลาคาถาของปิงคลมุนี ชื่อว่า ปิงคลวิปูลา)

วิปูลา แปลว่า คาถาที่มีลักษณะกว้างขวางกว่ากลุ่มวัตตคาถาที่กล่าวมาก่อน เพราะมี ต, ช, ภ, น
 คณะได้ท้าย ๔ พยางค์ในสมบาท มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิปูลั ลกฺขณั ยสุสา สา วิปูลา. (คาถาที่มีลักษณะกว้างขวาง ชื่อว่า วิปูลา)

เสตววิปุลาคาถา

๑๒๓. เสตวสุสาขิเลสวปี.

เจ หากว่า สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียุ่ ไม่พึงมี ปริ ในเบื้องหลัง อาทิมหา จากพยางค์แรก ปาหเส ในบาท ท. อฏฺฐกฺขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว่า สตุตโม อ.พยางค์ ที่ ๗ อขิเลสวปี ในบาท ท. แม่ทั้งหมด ยสุสา คาถาย ของคาถาใด โล เป็นลหุ ลียา พึงเป็น สาคาถา อ.คาถานั้น วิปูลา ชื่อว่า วิปูลาคาถา เสตวสุส ของอาจารย์เสตวะ หรือ เสตวสุส วิปูลา ชื่อว่า เสตววิปูลาคาถา

คาถาที่มีพยางค์ที่ ๗ ในบาททั้งหมดเป็นลหุ ชื่อว่า วิปูลาคาถาของเสตวมุณี (หรือ) ชื่อว่า เสตววิปูลาคำว่า โล สตุตโม ยสุสา จากคาถาที่ ๑๒๓ ติดตามมาปรากฏในคาถานี้ โดยอธิการนัย

ตารางแสดงลักษณะของเสตววิปูลาคาถา

วิสมบาท

	หาม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ค	ย			ช			ล
เส	ตวสุสา			ขิเลสว			ปี.
๒	๑	๒	๒	๑	๒	๑	๑
	ม						
	ย			ต			
ค	ร			ช			ค
ล	ต			ภ			ล
	ช			น			
	ภ						
๒	๖			๔			๒

สมบาท

	หาม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ค	ย			ช			ล
(เส	ตวสุสา			ขิเลสว			ปี)
๒	๑	๒	๒	๑	๒	๑	๑
	ม						
	ย			ต			
ค	ร			ช			ค
ล	ต			ภ			ล
	ช			น			
	ภ						
๒	๖			๔			๒

ลักษณะของเสตววิปุลาคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ส คณะ และ น คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. พยางค์ที่ ๗ ในทุก ๆ บาท **ต้องเป็น ลหุ**

ตัวอย่างเสตววิปุลาคาถา

ปรตตสมฺปาหนโต

บุญเณนาธิคเตนหํ

ปรตตสมฺปาหนโก

ภเวยฺยํ ชาติชชาติยํ.

ด้วยบุญที่ได้รับจากการยังประโยชน์ของผู้อื่นให้สำเร็จ ขอให้ข้าพเจ้า ฟังเป็นผู้-
ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นในทุก ๆ ชาติ

เสตววิปุลา แปลว่า วิปุลาคาถาของเสตวมุณี มีรูปวิเคราะห์ว่า

เสตวสุส วิปุลา เสตววิปุลา. (วิปุลาคาถาของเสตวมุณี ชื่อว่า เสตววิปุลา)

ภการวิปูลาคาถา

๑๒๔. เกณณณวา ภาพิปูลา.

เจ หากว่า สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียู ไม่พีมี่ ปริ ในเบื้องหลัง อาทิมหา จากพยางค์แรก ปาหเส ในบาท ท. อฏฺจขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว่า ยุตุต์ อ.การประกอบ เซน ด้วย ช คณะ ลียา พีมี่ ปริ ในเบื้องหลัง สินรุโต จาก ๔ พยางค์แรก สเมสุ ในสมบาท ท. เจ หากว่า ยุตุต์ อ.การประกอบ เกณ ด้วย ภา คณะ ลียา พีมี่ ปริ ในเบื้องหลัง อณณวา จาก ๔ พยางค์แรก โอเชสุ ในวิสมบาท ท. ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น ภวิปูลา ชื่อว่า ภการวิปูลาคาถา

คาถาที่มี ภา คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในวิสมบาท (และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในสมบาท) ชื่อว่า ภการวิปูลา

ตารางแสดงลักษณะของภการวิปูลาคาถา

วิสมบาท

		ห้าม ส,น คณะ					
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ค	ร			ภา			
เก	นณณวา			ภาพิปูล			
๒	๒ ๑ ๒			๒ ๑ ๑			
	ม						
	ย						
ค	ร			ภา			
ล	ต						
	ช						
	ภา						
๒	๖			๑			

สมบาท

		ห้าม ส,น คณะ					
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
	ม						
	ย						
ค	ร			ช			
ล	ต						
	ช						
	ภา						
๒	๖			๑			

ภการวิปูลาคาถาเป็นต้นนี้ จัดเข้าอยู่ในกลุ่มวัตตคาถา เรียกว่า วิปูลาวัตตคาถา และ ภการวิปูลาเป็นต้น ก็เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของ ย คณะ ในวิสมบาทของปัฐยาวัตคาถามาเป็น ภ คณะเป็นต้น หมายความว่า ภการวิปูลาเป็นต้น ต้องมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในสมบาทเหมือนปัฐยาวัตคาถา

ส่วนในวิสมบาท มีคณะ ๖ คณะแทนที่ ย คณะ ได้แก่ ม, ร, ต, ภ, ส, น คณะ ฉะนั้น วิปูลาวัตตคาถา จึงมีชื่อว่า **มการวิปูลา, รการวิปูลา, ตการวิปูลา, ภการวิปูลา, สการวิปูลา** และ **นการวิปูลา** ตามสมควรแก่นายกคณะในวิสมบาทเหล่านั้น

สมเด็จพระสันโทภการตี ก็ได้กล่าวยืนยันมตินี้ไว้ว่า

วตเต สเมสุ โช นิจัง

โย วิสเมสุ เสตเว

นิจโล น สียาตุราปี

ตทญเญ เกพนายกา.

ในวัตตคาถา อันเป็นมติของเสตวมนุนี้ ช คณะต้องมีเสมอ ในสมบาท ส่วนในวิสมบาท ย คณะ ไม่พึงเป็นคณะที่แน่นอน คณะอื่นจาก ย คณะนั้น เป็นหลักสำคัญในการจำแนก (ประเภทของวิปูลาวัตตคาถา) ในที่นี้

ถึงแม้ในคัมภีร์สันโทภการตี (อธิบายคาถา ๑๒๔) ได้นำข้อความมาจากคัมภีร์กวิกัลปปลตมาแสดงสนับสนุนว่า

ไอเชณฺณวา นตสร-

มฺเกหิ นพพิปูลาทโย

อโนเช ปญฺจโม ปายา

ลหุ นิจฺจญฺจ สตุตโม.

คาถาที่มี น, ต, ส, ร, ม และ ภ คณะท้าย ๔ พยางค์ในวิสมบาท ส่วนในสมบาท พยางค์ที่ ๕ และ ที่ ๗ มักเป็น ลหุ เสมอ ชื่อว่า **นการวิปูลา** เป็นต้น

ในคาถาข้างต้นนี้ คำว่า **“พยางค์ที่ ๕ และ ที่ ๗ เป็นลหุเสมอ”** ก็หมายถึง ช คณะนั่นเอง ที่มีรูปเป็นลหุในพยางค์เหล่านั้น โดยมีรูปว่า ๑ ๒ ๑

ลักษณะของภการวิปูลาคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ส คณะ และ น คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรก ในสมบาท **ต้องเป็น ช คณะ**
๔. หลัง ๔ พยางค์แรก ในวิสมบาท **ต้องเป็น ภ คณะ**

ภการวิปูลาคาถานั้น มี ๓ ประเภท

๑. **ปฐมภการวิปูลา** คือ จะมี ภ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะ ในบาทที่ ๓ ส่วนในบาทที่ ๒,๔ จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ภ, ช, ย, ช

ตัวอย่างปฐมภการวิปูลาคาถา

ยโต ยโต สมฺมสติ

ขณฺฐานํ อุทยพฺพยํ

ลภเต ปีติปาโมชฺชํ

อมตํ ตํ วิชานตํ.

ไม่ว่าเมื่อใด บุคคลหยั่งเห็น ความเกิดดับของขันธ์ทั้งหลาย ทานยอมได้รับ ความปีติปราโมทย์ ซึ่งเป็นจุดจําอํมฤตสำหรับท่านผู้รู้ทั้งหลาย

๒. **ตติยภการวิปูลา** คือ จะมี ภ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะในบาทที่ ๑ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ ท้าย ๔ พยางค์แรก จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ย, ช, ภ, ช

ตัวอย่างตติยภการวิปูลาคาถา

กํ เต ชฎาหิ ทุมฺเมธ

กํ เต อชินสาฎิยา

อพฺพนฺตรํ เต คหณํ

พาหิรํ ปริมชฺชลํ.

เจ้าโง่เอย ผมยาวเกล้าเป็นชฎาและหนังสัตว์ จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเจ้า ภายนอกเจ้าใส่สะอาด แต่ภายในรกรุงรัง

๓. **ภการวิปูลา** คือ จะมี ภ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ภ, ช, ภ, ช บางคัมภีร์เรียกว่า อภการวิปูลา

ตัวอย่างภการวิปูลาคาถา

น ตํ ชิตํ สาธุ ชิตํ

ยํ ชิตํ อวชียติ

ตํ โข ชิตํ สาธุ ชิตํ

ยํ ชิตํ นาวชียติ.

ชัยชนะที่กลับแพ้ได้ มิใช่ชัยชนะที่ดี ชัยชนะที่ไม่พ่ายแพ้อีก จึงเป็นชัยชนะที่ดี

ภวิปูลา แปลว่า วิปูลาคาถาที่มี ภ อักษรอยู่หน้า มีรูปวิเคราะห์ว่า

โภ ปุพฺโพ ยสุสา สา ภวิปูลา. (วิปูลาคาถาที่มี ภ อักษรอยู่หน้า ชื่อว่า ภวิปูลา)

รการวิปูลาคาถา

๑๒๕. เอวมณฺญา โร จตฺตถา.

เจ หากว่ สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียฺมึ ไม่พืงมี ปรํ ในเบื้องหลัง อาทิมุทา จากพยางค์แรก ปาเหสุ ในบาท ท. อฏฺจขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว่ ยุตฺตํ อ.การประกอบ เซน ด้วย ช คณะ ลียา พืงมี ปรํ ในเบื้องหลัง สินฺธุโต จาก ๔ พยางค์แรก สเมสุ ในสุมบาท ท. เจ หากว่ โร อ.ร คณะ ลียา พืงมี ปรํ ในเบื้องหลัง จตฺตถา จาก ๔ พยางค์แรก โอเชสุ ในวิสุมบาท ท. ยสฺสา คาถาย ของคาถาใด ส่า คาถา อ.คาถานั้น อมฺญา เป็นรการวิปูลาคาถาอื่น เหว่ เหมือนอย่างนี้

คาถาที่มี ร คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในวิสุมบาท (และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในสุมบาท) ชื่อว่า รการวิปูลา อื่นอย่างนี้

ตารางแสดงลักษณะของรการวิปูลาคาถา

วิสุมบาท

	หาม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ค	ย			ร			ค
เอ	วมณฺญา			โร จตฺต			ถา.
๒	๑ ๒ ๒			๒ ๑ ๒			๒
	ม						
	ย						
ค	ร			ร			ค
ล	ต						ล
	ช						
	ภ						
๒	๖			๑			๒

สุมบาท

	หาม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ค	ร			ช			ค
ล	ต						ล
	ช						
	ภ						
๒	๖			๑			๒

ลักษณะของรการวิปูลาคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ๓ คณะ และ ๓ คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรก ในสมบาท ต้องเป็น ๗ คณะ
๔. หลัง ๔ พยางค์แรก ในวิสมบาท ต้องเป็น ๖ คณะ

รการวิปูลาคาถาก็มี ๓ ประเภท

๑. **ปฐมรการวิปูลา** คือ จะมี ๖ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑ และมี ๖ คณะ ในบาทที่ ๓ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ จะเป็น ๗ คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ร, ช, ย, ช

ตัวอย่างปฐมรการวิปูลาคาถา

เอกาสน์ เอกเสยย์ เอโก จรมตนทีโต

เอโก ทมยมตตานัน วนนุเต รมีโต ลียา.

ภิกษุพึงนั่ง นอน เทียวไปผู้เดียว ไม่เกียจคร้าน ผีกหัดตนอนอยู่ พึงยินดีในไพรสณฑ์

๒. **ตติยรการวิปูลา** คือ จะมี ๖ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ และมี ๖ คณะ ในบาทที่ ๑ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ ท้าย ๔ พยางค์แรก จะเป็น ๗ คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ย, ช, ร, ช

ตัวอย่างตติยรการวิปูลาคาถา

เอสา นมุจิ เต เสนา กณหสุสาภิปปหารินี

น น อสุโร ชินาติ เชตวา จ ลกเต สุขี.

ณะมาร เสนาของเธอผู้มีธรรมอันดำ มักเบียดเบียนสมณพราหมณ์ ผู้ไม่อาจหาญ จะเอาชนะเสนานั้นไม่ได้ ส่วนผู้อาจหาญเอาชนะแล้วจะได้รับสุข

๓. **รการวิปูลา** คือ จะมี ๖ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ๗ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ร, ช, ร, ช บางคัมภีร์เรียกว่า อุกยรการวิปูลา

ตัวอย่างรการวิปูลาคาถา

ปาปการี สตุตฐาตี มาลยการี ที่ฆชีวี

ธมฺมจารี สีฆายี สีหนาทิ ภูมิสายี.

ผู้กระทำบาป ผู้ประหารศัตรู ผู้กระทำมัลลย์ ผู้มีอายุยืน ผู้ประพฤดิธรรม ผู้ไปไว ผู้บันลือตั้งราชสีห์ ผู้นอนบนแผ่นดิน

ตัวอย่างรกรวิปุลาคาถาอีก

เอราวโณ ปุณฺทรีโก

วามโน กุมฺโทณฺชโน

ปุปฺพทนต์ สัพพภุมฺโม

สุปฺปตีโก ทิสาคชา.

ข้างเหล่านี้ คือ เอราวัณ, บุณฑริก, วามนะ, กุมุทะ, อัญชนะ, ปุพพทันตะ, สัพพภุมมะ
และ สุปปตีกะ เป็นช่างรักษาทิศ

รวิปฺลา แปลว่า วิปุลาคาถาที่มี ร อักษรอยู่หน้า มีรูปวิเคราะห์ว่า

โร ปุพฺโพ ยสุสา सा रวิปฺลา. (วิปุลาคาถาที่มี ร อักษรอยู่หน้า ชื่อว่า รวิปฺลา)

นการวิปลาคาถา

๑๒๖. โนนถว เจ นวิปลา.

เจ หากว่า สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียุ่ ไม่พืงมี ปรี ในเบือ่งหลั้ อาทิมุหา จากพยางค์แรก ปาเทสุ ในบาท ท. อฏจขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว่า ยุตุตุ อ.การประกอบ เซน ด้วย ช คณะ ลียา พืงมี ปรี ในเบือ่งหลั้ สินรุโต จาก ๔ พยางค์แรก สเมสุ ในสมบาท ท. เจ หากว่า โน อ.น คณะ ลียา พืงมี ปรี ในเบือ่งหลั้ อนถว จาก ๔ พยางค์แรก โอเชสุ ในวิสมบาท ท. ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถาหนี นวิปลา ชื่อว่า นการวิปลาคาถา

คาถาที่มี น คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในวิสมบาท (และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ ในสมบาท) ชื่อว่า นการวิปลา

ตารางแสดงลักษณะของนการวิปลาคาถา

วิสมบาท

		ห้าม ส,น คณะ					
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ค	ย		น		ค		
โนน	ถว เจ		นวิ		ลา.		
๒	๑ ๒ ๒		๑ ๑ ๑		๒		
	ม						
	ย						
ค	ร		น		ค		
ล	ต				ล		
	ช						
	ภ						
๒	๖		๑		๒		

สมบาท

		ห้าม ส,น คณะ					
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินีคณะ			นายกคณะ			
ค	ร		ช		ค		
ล	ต				ล		
	ช						
	ภ						
๒	๖		๑		๒		

ลักษณะของการวิปูลาคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ๘ คณะ และ ๓ คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรก ในสมบาท ต้องเป็น ๗ คณะ
๔. หลัง ๔ พยางค์แรก ในวิสมบาท ต้องเป็น ๓ คณะ

นการวิปูลาคาถาก็มี ๓ ประเภท

๑. **ปฐมนการวิปูลา** คือ จะมี ๓ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑ และมี ๗ คณะ ในบาทที่ ๓ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ จะเป็น ๗ คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า น, ๗, ย, ๗

ตัวอย่างปฐมนการวิปูลาคาถา

ทนต์ นยนต์ สมิติ ทนต์ ราชาภิรุหติ

ทนต์ เสฏโฐ มนุสเสสุ โยติวกุญยฺ ติตฺกขติ.

ข้างที่ฝึกแล้ว เขานำไปสู่ที่ชุมนุม ข้างที่ฝึกแล้ว พระราชาขึ้นทรง ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกฝนตนแล้ว อดทนต่อคำล่วงเกิน เป็นผู้ประเสริฐ

๒. **ตติยนการวิปูลา** คือ จะมี ๓ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ และมี ๗ คณะ ในบาทที่ ๑ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ ท้าย ๔ พยางค์แรก จะเป็น ๗ คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ย, ๗, น, ๗

ตัวอย่างตติยนการวิปูลาคาถา

นมตถุ ชนสนฺตาน- ตมสนฺตานเกทีโน

ธมฺมุชฺชสนฺตรุจีโน มุณีโนโททาทโรจีโน.

ขอความนอบน้อม จงมีแด่พระจันทร์อันมีรัศมีผู้ด่องคือพระจอมมุณี มีรังสีสว่างไสว คือพระสัทธรรม ทรงกำจัดความมืดทั้งหลายในกระแสจิตของปวงชนโดยปรกติ

๓. **นการวิปูลา** คือ จะมี ๓ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ๗ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า น, ๗, น, ๗ บางคัมภีร์เรียกว่า อุกยนการวิปูลา

ตัวอย่างนการวิปูลาคาถา

อุตฺตริ นาม นครี

อุตฺตโร นาม ชตฺติโย

อุตฺตธา นาม ชนิกา

มฺงคฺลสฺส มฺหสิโน.

พระนครมีนามว่าอุตฺตระ พระชนกของพระพุทธเจ้ามังคละเป็นกษัตริย์พระนามว่า
อุตฺตระ พระชนนีทรงพระนามว่าอุตฺตธา

ตัวอย่างนการวิปูลาคาถาอีก

โลกนาถอนธิโร

มฺหสิ จ วินายโก

สมนฺตจกฺขุ สฺคโต

ภฺริปญฺโณ จ มฺารชิ.

(คำไวพจน์ของพระพุทธเจ้า คือ) โลกนาถะ (ผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์), อนธิวระ (ไม่มีผู้ประเสริฐกว่า), มหสิ (ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่หลวง), วินายกะ (ผู้แนะนำ), สมันตจกฺขุ (ผู้มีจักขุโดยรอบ), สฺคตะ (ผู้เสด็จไปดี), ภฺริปญฺญะ (ผู้มีปัญญามาก), มฺารชิ (ผู้ชนะมาร)

นวิปฺลา แปลว่า วิปูลาคาถาที่มี น อักษรอยู่หน้า มีรูปวิเคราะห์ว่า

โน ปฺพุโพ ยสฺสา สฺา รวิปฺลา. (วิปูลาคาถาที่มี น อักษรอยู่หน้า ชื่อว่า นวิปฺลา)

ตการวิปูลาคาถา

๑๒๗. โตณฺหฺนฺวา ตถาณฺณมา ลียา.

เจ หากว้า สุนา อ.ส คณะ และ น คณะ ท. น ลียุ่ ไม้พืงมี ปรี ในเบืองหลั้ อาทิมุหา จากพยางค์แรก ปาเหสุ ในบาท ท. อฏฺจขเรสุ อันมี ๘ พยางค์ (ด้วย) เจ หากว้า ยุตุตฺ อ.การประกอบ เซน ด้วย ช คณะ ลียา พืงมี ปรี ในเบืองหลั้ สินฺธุโต จาก ๔ พยางค์แรก สเมสุ ในสุมบาท ท. เจ หากว้า โต อ.ต คณะ ลียา พืงมี ปรี ในเบืองหลั้ อณฺหฺนฺวา จาก ๔ พยางค์แรก โอเชสุ ในวิสุมบาท ท. ยสฺสา คาถาย ของคาถาโต ส้า คาถา อ.คาถาหั้น อณฺหฺนฺวา เป็นตการวิปูลาคาถาอื่น ตถา เหมือนอยางนั้น

คาถาที่มี ต คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในวิสุมบาท (และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ ในสุมบาท) ชื่อว่า ตการวิปูลา เหมือนอยางนั้น

ตารางแสดงลักษณะของตการวิปูลาคาถา

วิสุมบาท

	หาม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินี้คณะ			นายกคณะ			
ค	ช			ต			ค
โตณฺ	ณฺวา ต			ถาณฺณมา ลี			ยา.
๒	๑	๒	๑	๒ ๒ ๑			๒
	ม						
	ย						
ค	ร			ต			ค
ล	ต						ล
	ช						
	ภา						
๒	๖			๑			๒

สุมบาท

	หาม ส,น คณะ						
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
	สวามินี้คณะ			นายกคณะ			
ค	ร			ช			ค
ล	ต						ล
	ช						
	ภา						
๒	๖			๑			๒

ลักษณะของตการวิปูลาคาถา

๑. ทุก ๆ บาท ต้องมี ๘ พยางค์
๒. หลังพยางค์แรก ต้องเว้น ส คณะ และ น คณะ อีก ๖ คณะไม่ห้าม จะเป็นคณะไหนก็ได้
๓. หลัง ๔ พยางค์แรก ในสมบาท ต้องเป็น ช คณะ
๔. หลัง ๔ พยางค์แรก ในวิสมบาท ต้องเป็น ต คณะ

ตการวิปูลาคาถาก็มี ๓ ประเภท

๑. **ปฐมตการวิปูลา** คือ จะมี ต คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะ ในบาทที่ ๓ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ต, ช, ย, ช

ตัวอย่างปฐมตการวิปูลาคาถา

อกกุสั วิธญาปนี

คิรั สจจัน อูทึรเย

ยาย นากิสเซ กณจิ

ตมห์ พุรมิ พุราหมณั.

ผู้พูดคำนึ่มนวล แจ่มกระจ่าง สัตย์จริง ไม่กระทบกระทังใคร เราเรียกว่า พุราหมณั

๒. **ตติยตการวิปูลา** คือ จะมี ต คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะ ในบาทที่ ๑ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ ท้าย ๔ พยางค์แรก จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ย, ช, ต, ช

ตัวอย่างตติยตการวิปูลาคาถา

อหุธา ปาทญชลี สพะเพ

ปณณาย อติโรจติ

ตถา หิ โอรุจัน ภณชติ

อตุตตี นุน ปสสติ.

พระกุมารปาทัญชลีนี้ ฉลาดกว่าพวกเราทั้งหมดด้วยพระปรีชาเน่นอน แต่ทำไมพระองค์จึงทรงเม้มพระโอษฐ์อยู่เล่า ชะรอยจะทรงเห็นเหตุอื่นยิ่งกว่านี้เป็นแน่

๓. **ตการวิปูลา** คือ จะมี ต คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ต, ช, ต, ช บางคัมภีร์เรียกว่า อุกยตการวิปูลา

ตัวอย่างตการวิปูลาคาถา

ทุกข์ ตทาทาร์ จ โย

สนตุตี ตสุเสว เหตุ จ

อณณาสี จณณเณ โปธยิ

สมพุทท์ ตั นเม สทา.

พระลัมพุทท์เจ้าพระองค์โต ทรงรู้แจ้งทุกข์, เหตุแห่งทุกข์นั้น, ความดับทุกข์ และ เหตุแห่งความดับทุกข์นั้น ทั้งโปรดผู้อื่นให้ทราบ ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระลัมพุทท์เจ้า พระองค์นั้นเสมอ

ตวิปูลา แปลว่า วิปูลาคาถาที่มี ๓ อักษรอยู่หน้า มีรูปวิเคราะห์ว่า

โต ปุพุโพ ยสุสา สทา ตวิปูลา. (วิปูลาคาถาที่มี ๓ อักษรอยู่หน้า ชื่อว่า ตวิปูลา)

วตตปฏเกโ.

จบกกลุ่มวัตตคาถา

เริ่มตั้งแต่คาถาที่ ๑๒๔ - ๗ คัมภีร์วุตโตทัยนี้ แสดงพวกวิปูลาคาถา ๔ อย่าง คือ ภการวิปูลา (ด้วยสูตรว่า ภณณณนา ภพพิปูลา), รการวิปูลา (ด้วยสูตรว่า เวมณณญา โร จตตฤตา), นการวิปูลา (ด้วยสูตรว่า โนณณนา เจ นวิปูลา), ตการวิปูลา (ด้วยสูตรว่า โตณณนา ตถาณญา ลียา)

ส่วนฉันทโหมณฐรีภาษามคธ (ปริจเฉทที่ ๔ คาถา ๑๐ และ ๑๒) ได้แสดงวิปูลาคาถาอีก ๒ อย่าง คือ มการวิปูลา (มีสูตรว่า มวิปูลา โหมโหมณฐรี - คาถาที่มี ม คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ชื่อว่า มการวิปูลา) และ สการวิปูลา (มีสูตรว่า โสณณนา สวิปูลา สทา - คาถาที่มี ส คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ชื่อว่า สการวิปูลา)

วิปูลาคาถา ๒ ประเภท คือ ยการวิปูลา และ ชการวิปูลา ไม่มีแสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัยและ ฉันทโหมณฐรี สำหรับ **ยการวิปูลา** ก็ไม่มีแสดงไว้ เพราะเมื่อมี ย, ช, ย, ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ก็จะจัดเป็น ปัฐยาวัตตคาถา

แม้ **ชการวิปูลา** ก็ไม่มีกล่าวไว้ เพราะจัดเข้าอยู่ในเสตตวิปูลา ซึ่งมีพยางค์ที่ ๗ ในบาททั้งหมดเป็นลหุ

อนึ่ง คัมภีร์วุตตรัตนนากรพยาชยาภิกล่าวเหมือนกันว่า เอวံ ชวิปูลาปิ อุทาทริยา. (แม้ชการวิปูลา ก็พียงนำมาเช่นกัน) ทั้งในพระบาลีก็พบอย่างของชการวิปูลาคาถา

ขอแสดงอุทาทริยของวิปูลาคาถาเหล่านั้นจากพระบาลี ดังต่อไปนี้

มการวิปูลาคาถาก็มี ๓ ประเภท

๑. ปฐมมการวิปูลา คือ จะมี ม คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะในบาทที่ ๓ ส่วนในบาทที่ ๒,๔ จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ม, ช, ย, ช

ตัวอย่างปฐมมการวิปูลาคาถา

น เตน เถโร โส โหติ เยนสุส ปลิตํ ลีโร

ปริปกโก วโย ตสุส โมขชิตฺถโนติ วุจฺจติ. (ขุ.ธ. ๒๕/๒๖๐/๖๒)

เพียงมีผมหงอก ยังไม่เชื่อว่าเถระ เขาแก่แต่้วยเท่านั้น เรียกได้ว่าคนแก่เปล่า

๒. ตติยมการวิปูลา คือ จะมี ม คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะ ในบาทที่ ๑ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ ท้าย ๔ พยางค์แรก จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ย, ช, ม, ช

ตัวอย่างตติยมการวิปูลาคาถา

ยสุส เจตํ สมุจฺฉินฺหนํ มุลฆจฺจํ สมุหตํ

ส วนฺตโทโส เมธาวิ สาธฺฐุโปติ วุจฺจติ. (ขุ.ธ. ๒๕/๒๖๓/๖๒)

ผู้ใดเลิกละความริษยาเป็นต้นได้อย่างเด็ดขาด คนฉลาด ปราศจากมลทินเช่นนี้ เรียกว่า คนดี

๓. มการวิปูลา คือ จะมี ม คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ม, ช, ม, ช บางคัมภีร์เรียกว่า อุกยมการวิปูลา

ตัวอย่างมการวิปูลาคาถา

เอโส อธฺโม ทนฺทานํ โอกฺกนฺโต ปฺรโน อหุ

อหุสิกาโย หณฺณนฺติ ธฺมมา ธฺสนฺติ ยาชกา. (ขุ.ธ. ๒๕/๓๑๕/๓๕๓)

บรรดาความผิดทั้งหลาย อธรรมที่เป็นของเก่า (คือการฆ่าสัตว์มนุษย์)นี้ เป็นไปแล้ว แม้ใครผู้ไม่ประทุษร้าย ย่อมถูกฆ่า ผู้บุญช้ายัญ ก็เสื่อมจากธรรม

สการวิปูลาคาถาก็มี ๓ ประเภท

๑. ปฐมสการวิปูลา คือ จะมี ส คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะ ในบาทที่ ๓ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ส, ช, ย, ช

ตัวอย่างปฐมสการวิปูลาคาถา

ยณฺหิ กิจฺจํ อปฺริหุํ อกิจฺจํ ปน กฺริยติ

อนฺนพानํ ปมตฺตานํ เตสํ วฑฺฒนฺติ อาสวา. (ขุ.ธ. ๒๕/๒๙๒/๖๗)

สิ่งที่ควรทำไม่ทำ แต่กลับทำสิ่งที่ไม่ควรทำ อาสวะจึงเจริญแก่พวกเขาผู้ถือตัวประมาทอยู่

๒. ตติยสการวิปูลา คือ จะมี ส คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะในบาทที่ ๑ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ ท้าย ๔ พยางค์แรก จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ย, ช, ส, ช

ตัวอย่างตติยสการวิปูลาคาถา

สุณณาการํ ปวิฏฐสฺส

สนฺตจิตฺตสฺส ตาทิโน

อมาณสี รติ โหติ

สมมา ธมฺมํ วิปสฺสโต. (ขุ.ธ. ๒๕/๓๗๓/๘๒)

ภิกษุผู้ไปสู่ที่สังค มีใจสงบ รู้แจ้งธรรมโดยชอบ ย่อมได้รับความโสมนัสยินดี
ที่มนุษย์ธรรมดาไม่เคยรับรู้

๓. สการวิปูลา คือ จะมี ส คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ส, ช, ส, ช บางคัมภีร์เรียกว่า อุกยสการวิปูลา

ตัวอย่างสการวิปูลาคาถา

โย พุราหมณํ วา สมณํ วา ภตฺตกาเล อุปฺภุจิตะ

โรเสติ วาจา น จ เทติ

ตํ ชณฺญา วสโล อิติ. (ขุ.ธ. ๒๕/๑๓๒/๓๖๐)

เมื่อเวรโศกอาหาร ผู้ด่าว่าสมณะหรือพราหมณ์และไม่ถวายอาหาร ฟังรู้ว่าเป็นคนถ้อย

ชการวิปูลาคาถาก็มี ๓ ประเภท

๑. ปฐมชการวิปูลา คือ จะมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะในบาทที่ ๓ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ช, ช, ย, ช

ตัวอย่างปฐมชการวิปูลาคาถา

อกเย ภยทสฺสลิโน

ภเย จ อภยทสฺสลิโน

มิจฺฉาทิฏฺฐิสมาทานา

สตุตา คจฺจนฺติ ทุคฺคตี. (ขุ.ธ. ๒๕/๓๑๗/๗๑)

สิ่งที่ไม่น่ากลัว เห็นว่าน่ากลัว สิ่งที่น่ากลัว กลับเห็นว่ามันน่ากลัว ผู้ยึดมั่นความเห็นผิด
เช่นนี้ ย่อมไปสู่ทุคติ

๒. ตติยชการวิปูลา คือ จะมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะในบาทที่ ๑ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ ท้าย ๔ พยางค์แรก จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ย, ช, ช, ช

ตัวอย่างตติยชการวิปูลาคาถา

ยถา ทณฺแทน โคปาโล

คาโว ปาเชติ โคจรํ

เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ

อายุํ ปาเชนฺติ ปาณินํ. (ขุ.ธ. ๒๕/๑๓๕/๔๐)

ความแก่และความตาย ไล่ต้อนอายุของเหล่าสัตว์ไป เปรียบดังเด็กเลี้ยงโค ถือท่อนไม้ ไล่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากิน ฉะนั้น

๓. ชการวิปูลา คือ จะมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ช, ช, ช, ช บางคัมภีร์เรียกว่า อุกยชการวิปูลา

ตัวอย่างชการวิปูลาคาถา

อฏฺฐินํ นครํ กตํ

มंसฺโลหิตเลปนํ

ยตุถ ชรา จ มจฺจุ จ

มานอ มกุโข จ โอหิตโต. (ขุ.ธ. ๒๕/๑๕๐/๔๓)

ร่างกายนี้ เป็นนครที่รวมกระดูก ฉาบทาด้วยเนื้อและโลหิต เป็นที่สถิตแห่งชรา และมรณะ ความเยอหยิ่งและความลบหลู่กัน

สรุปความว่า กลุ่มวัดตาคาถาทั้งหมด มี ๑๓ อย่าง ตามที่วุฒโตทัยปกรณ์กล่าวไว้ ๑๐ อย่าง และฉันท์บาลีพร้อมทั้งฉันท์สันสกฤตอื่นแสดงไว้อีก ๓ อย่าง ดังต่อไปนี้

ตารางกลุ่มวัดตาคาถา

ลำดับ	ชื่อคาถา	ปฐมบาท ๕ ๖ ๗	ทุติยบาท ๕ ๖ ๗	ตติยบาท ๕ ๖ ๗	จตุตถบาท ๕ ๖ ๗
๑	วัดตะ	ย	ย	ย	ย
๒	ปัฐยาวัต	ย	ช	ย	ช
๓	วิปริตปัฐยาวัต	ช	ย	ช	ย
๔	จปลาวัตตะ	น	ย	น	ย
๕	ปิงควิปูลา	ย	ต-ช-ภ-น	ย	ต-ช-ภ-น
๖	เสตววิปูลา	ต-ช-ภ-น	ต-ช-ภ-น	ต-ช-ภ-น	ต-ช-ภ-น
๗	ภการวิปูลา	ภ	ช	ภ	ช
๘	รการวิปูลา	ร	ช	ร	ช
๙	นการวิปูลา	น	ช	น	ช
๑๐	ตการวิปูลา	ต	ช	ต	ช
๑๑	มการวิปูลา	ม	ช	ม	ช
๑๒	สการวิปูลา	ส	ช	ส	ช
๑๓	ชการวิปูลา	ช	ช	ช	ช

ที่กล่าวมานี้ คือ วิปูลาสามัญ ได้แก่ ปิงควิปูลา และ เสตววิปูลา พร้อมทั้งสุทธวิปูลา (วิปูลาล้วน) อันได้แก่ ภการวิปูลา เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีวิปูลาอีกประเภทหนึ่ง ที่นิยมใช้ในวรรณกรรมสันสกฤตและบาลี นั่นคือ สังกิณณวิปูลา (วิปูลาผสม) ซึ่งเป็นวิปูลาที่ผสมภการวิปูลาเข้ากับวิปูลา ๕ อย่าง คือ รการวิปูลา, นการวิปูลา, ตการวิปูลา, มการวิปูลา และสการวิปูลา เป็นต้น ก็จะกลายเป็นสังกิณณวิปูลา ดังนั้น สังกิณณวิปูลา จึงมี ๓๐ คาถา ($๖ \times ๕ = ๓๐$) ถ้าเพิ่มชการวิปูลาเข้าไปรวมกับวิปูลาอื่น ก็จะมีสังกิณณวิปูลา ๔๒ คาถา ($๗ \times ๖ = ๔๒$)

ในคัมภีร์อมฤตสังขยนี้ ก็กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

สังกัณณา จ วิปฺลาปการา ทิสฺสนฺเต ... อิจฺจาทย วิปฺลาวิกปฺปา สักกัณณา จานุโกฏฺฐิสฺ กพฺเพสุ ทิสฺสนฺเต.

อนึ่ง คาทาประเภทวิปฺลาที่ผสมกันย่อมปรากฏ ... วิปฺลาคาทาต่าง ๆ และ สังกัณณวิปฺลามีอาทิที่กล่าวมานี้ ย่อมปรากฏเป็นบางส่วนในกวีนิพนธ์

ตารางแสดงสังกัณณวิปฺลาโดยย่อ

จำนวน	ชื่อคทา	ปฐมบาท	ทุติยบาท	ตติยบาท	จตุตถบาท
๑	ปฐมภการ ตติยภการ วิปฺลา	ภ	ช	ร	ช
๒	ปฐมภการ ตติยภการ วิปฺลา	ภ	ช	น	ช
๓	ปฐมภการ ตติยภการ วิปฺลา	ภ	ช	ต	ช
๔	ปฐมภการ ตติยภการ วิปฺลา	ภ	ช	ม	ช
๕	ปฐมภการ ตติยภการ วิปฺลา	ภ	ช	ส	ช

จะแสดงอุทาหรณ์ของสังกัณณวิปฺลาคาทาเหล่านี้จากพระบาลีและอรรถกถาโดยสังเขปดังนี้

ปฐมภการ ตติยภการ วิปฺลา

ปฐมภการ ตติยภการ วิปฺลา คือ จะมี ภ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, มี ร คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ และก็มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ภ, ช, ม, ช

ตัวอย่างปฐมภการ ตติยภการวิปฺลาคาทา

เต ฌายโน สาทติกา

นิจฺจํ ทพฺพรุกฺกมา

มุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ

โยคฺกฺเขมํ อนฺตฺตรํ. (ชฺ.ธ. ๒๕/๒๓/๑๙)

ธีรชนเหล่านี้ หมั่นเจริญกรรมฐานเสมอ มีความเพียรมั่นอยู่เป็นนิตย์ ย่อมบรรลุพระนิพพานอันสูงส่ง เป็นอิสระจากกิเลสเครื่องผูกมัด

ปฐมภการ ตติยภการ วิปฺลาคาทา

ปฐมภการ ตติยภการวิปฺลา คือ จะมี ภ คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, มี ส คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓ ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ภ, ช, ส, ช

ตัวอย่างปฐมภการ ตติยสการวิปุลาคาถา

ปฐมภคณเจ ปุริโส กยิธา

กยิธาเถน ปุณปุณ

ตมทิจ ฉนท กยิธาถ

สุโข ปุณณสุส อุจจโย. (ขุ.ธ. ๒๕/๑๙/๓๐)

หากบุคคลจะพึงทำบุญ ก็พึงทำบุญนั้นบ่อย ๆ พึงทำความพอใจในบุญนั้น เพราะว่าการสั่งสมบุญนำความสุขมาให้

ปฐมสการ ตติยการ วิปูลา

ปฐมสการ ตติยการวิปูลา คือ จะมี ส คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑ มี ร คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓, ส่วนในบาทที่ ๒, ๔ ท้าย ๔ พยางค์แรก จะเป็น ช คณะ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ส, ช, ร, ช

ตัวอย่างปฐมสการ ตติยการวิปูลาคาถา

ขนุธานนจ ปฏิปาฏิ

ธาตุอายุตนาณ จ

อพุโจจฉินน วุตตมาณา

สัสาโรติ ปุจจติ. (ที.อ. ๒/๙๔)

ลำดับต่อเนื่องของชั้นร, ธาตุ และอายตนะ ที่ดำเนินไปไม่ขาดตอน เรียกว่าสังสารวัฏ

ปฐมรการ ตติยการ วิปูลา

ปฐมรการ ตติยการวิปูลา คือ จะมี ร คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, มี ต คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓, และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ร, ช, ต, ช

ตัวอย่างปฐมรการ ตติยการวิปูลาคาถา

อิทธิวิธ ทิพพโสถ

ปรจิตตวิชานนา

ปุพเพนิวาสานุสสติ

ทิพพจกขุติ ปญจธา. (อส. หน้า ๖๐)

อภิญญามี ๕ อย่าง คือ อิทธิวิธะ (แสดงฤทธิ์), ทิพพโสถ (หุทิพย์), ปรจิตตวิชานนะ (รู้ใจคนอื่น), ปุพเพนิวาสานุสสติ (ระลึกชาติก่อนได้) และ ทิพพจักขุ (ตาทิพย์)

ปฐมมการ ตติยการ วิปูลา

ปฐมมการ ตติยการวิปูลา คือ จะมี ม คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๑, มี น คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๓, และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรก ในบาทที่ ๒, ๔ กล่าวคือ นายกคณะในบาททั้ง ๔ มีรูปว่า ม, ช, น, ช

ตัวอย่างปฐมมกรรม ตติยนการวิปูลาคาถา

อุสุสุรเสยฺยํ อาลสุยฺยํ

จณฺหฺกุกํ ทิมโสตุถิยํ

เอกสุสฺสทฺธานคฺคณฺ

ปรทารูปเสวณํ

เอตํ พุราหฺมณฺ เสวสุสุ

อนตฺถํ เต ภวิสฺสตี. (ขุ.ธ.อฎฺ.๑๗/๖๘๖)

การนอนจนตะวันขึ้น(นอนตื่นสาย), ความเกียจคร้าน, ความดูร้าย, การผัดวัน-
ประกันพรุ่ง, การเดินทางไกลของคนคนเดียว, การเข้าไปเสพภรรยาของผู้อื่น พราหมณ์
ท่านจงเสพกรรม ๖ อย่างนี้เถิด สิ่งมิใช่ประโยชน์ (ความฉิบหาย) จักมีแก่ท่าน

กลุ่มวัตตคาถาทั้งหมด ที่ท่านแสดงไว้ในปริจเฉทที่ ๕ นี้มีลักษณะเหมือนกัน ๒ อย่าง คือ

๑. มี ๘ พยางค์ในทุกบาท

๒. มี ๖ คณะ เว้น ส, น คณะท้ายพยางค์แรก

จะเห็นว่าวัตตคาถาที่มี ย, ย, ย, ย คณะ หรือ บัญญัติวัตตคาถาที่มี ย, ช, ย, ช คณะท้าย ๔
พยางค์แรก เป็นต้น ก็มีลักษณะเหมือนกัน

แต่ในคัมภีร์ฉันทมัญชรินสกฤต (ปริจเฉท ๕ คาถาที่ ๗) แสดงลักษณะของกลุ่มวัตตคาถาไว้ ๓
อย่าง คือ

๑. พยางค์ที่ ๕ ในทุกบาท จะเป็นลหุเสมอ

๒. พยางค์ที่ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔ จะเป็นลหุเสมอ

๓. พยางค์ที่ ๖ ในทุกบาท จะเป็นครุเสมอ

ตารางคือ

บาทที่ ๑	บาทที่ ๒
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘	๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘
๑ ๒	๑ ๒ ๑

บาทที่ ๓	บาทที่ ๔
๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘	๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘
๑ ๒	๑ ๒ ๑

ขอความข้างต้นนี้ มีกล่าวไว้ในคัมภีร์นี้ว่า

ปณฺจมี ลหุ สพฺพตฺร

ทฺวิจตุตฺเตสุ สุตฺตมํ

ครุ จฺญจฺญจ ปาทานํ

เสเสสฺวณียโม มโต.

มีลหุอยู่ที่พยางค์ที่ ๕ ในทุกบาท มีลหุอยู่ที่พยางค์ที่ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔
มีครุอยู่ที่พยางค์ที่ ๖ ทุกบาท ความไม่แน่นอนมีอยู่ในพยางค์อื่น

อนึ่ง คานานี้หมายเฉพาะกลุ่มวัตตคาถาคือปฐยาวัตตคาถาเป็นต้นโดยมาก เพราะวัตตคาถาที่มี ย คณะ
๔ คณะ, วิปริตปฐยาวัตตคาถาที่มี ช, ย, ช, ย คณะ หรือ จปลาวัตตคาถาที่มี น, ย, น, ย คณะ
จะมีพยางค์ที่ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔ เป็นลหุไม่ได้ ดังนั้น จึงโทมัญชรินสกฤต จึงกล่าวลักษณะที่กล่าวมานี้
หมายเอากลุ่มวัตตคาถาส่วนใหญ่ ว่า

ปโยเค ปายิกํ อาหุ

เกปฺเยตํ วตฺตลกฺขณํ

โลเกนฺญจฺจฺริตี ชฺยาดํ

ตสฺสจฺญจฺจฺรตา มตา.

บัณฑิตบางท่าน กล่าวคาถาในอุททาหรณ์ ว่าเป็นลักษณะของกลุ่มวัตตคาถานี้ โดยมาก
ลักษณะของวัตตคาถานี้ ปรากฏในโลกว่าเป็นอนุรักษภาจันท์ อนุรักษภาจันท์นั้นมี ๘ พยางค์

คาถาสัมณ

๑๒๘. น ทิสฺสเตตฺถ ยํ จนฺทํ ปโยเค ทิสฺสเต ยทิ

วิสมกฺขรปาทํ ตํ คาถา สามณฺณนามโต.

ยํ จนฺทํ อ.คาถาใด **วิสมกฺขรปาทํ** อันมีพยางค์และบาทที่ไม่เสมอเหมือนกัน (หรืออันมีบาทที่ไม่เสมอเหมือนกันโดยพยางค์ **โสตุขเนน** อันนักศึกษา **น ทิสฺสเต** ย่อมไม่พบเห็น **เอตฺถ** ในคัมภีร์วุดโตทัยนี้ **ยทิ** หมายความว่า **โสตุขเนน** อันนักศึกษา **ทิสฺสเต** ย่อมพบเห็น **ปโยเค** ในแบบอย่างในคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎกเป็นต้น **ตํ จนฺทํ** อ.คาถานั้น **คาถา** ชื่อว่า คาถา **สามณฺณนามโต** โดยชื่อสามัญทั่วไป

หากคาถาใด ไม่มีพบในคัมภีร์วุดโตทัยนี้ แต่มีพบในอุทาทธรรณ คาถานั้นที่มีพยางค์หรือบาทไม่เท่ากัน ฟังทราบโดยชื่อว่าคาถาสัมณ

คาถามาตราพฤติในปริจเฉทที่ ๒ และคาถาวรรณพฤติในปริจเฉทที่ ๓ - ๕ รวม ๑๐๘ คาถา

คาถาเหล่านี้มีพบมากในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ท่านจึงนำมาแสดงไว้ในคัมภีร์นี้ แต่คาถาอื่นที่ไม่ได้กล่าวไว้ยังมีอีกเป็นจำนวนมากกว่าที่ได้กล่าวมาแล้ว

คาถาเหล่านั้น มีพยางค์ในแต่ละบาทไม่เท่ากัน หรือ แต่ละบาทมีคณะต่างกัน ท่านถือว่าไม่ผิดฉันท์ลักษณะ เพราะคัมภีร์นี้แสดงชื่อคาถาที่ใช้มาก มิได้แสดงไว้ครบบริบูรณ์ คาถาดังกล่าวนั้น เรียกว่า คาถาสัมณ คือ คาถาที่ฉันท์ลักษณะไม่ได้รับระบุชื่อเฉพาะ

มีข้อสังเกตว่า คาถาบางบทในพระไตรปิฎก แม้ไม่มีแสดงไว้ในวุดโตทัยปกรณ์นี้ แต่ก็มีปรากฏในคัมภีร์ฉันท์อื่น เช่น บาทคาถาในคัมภีร์ขุททกนิกาย รัตนสูตรว่า

ตสฺมา ทิ ภูตา นิสฺสเมถ สพฺเพ

บาทนี้มี ๓ คณะ ๓ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ วุดโตทัยนี้ได้ระบุชื่อของบาทนี้ไว้ในฉันท ๑๑ พยางค์ แต่บาทคาถานี้มีชื่อว่า วิธวังกมาลา ตามกฎที่แสดงไว้ในคัมภีร์ฉันท์โหมฏฐรีภาษามครว่า **วิธวังกมาลา ตโย ตา ครุ เทว.** (คาถาที่มี ๓ คณะ ๓ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า วิธวังกมาลา) ด้วยเหตุนี้ คาถาที่มีพบในพระไตรปิฎก แต่ไม่พบชื่อเฉพาะในที่นี้ จึงไม่ผิดฉันท์ลักษณะ

การเรียกชื่อคาถาสัมณ มีบัญญัติไว้ในฉันทสันสกฤตก่อน เพราะคัมภีร์ปุราณเป็นต้น มีคาถาที่ไม่ตรงกับลักษณะของคาถาในปิณฑฉันท์สูตร, วฤตตรัตนากร และ ฉันทโหมฏฐรี เป็นต้น เนื่องจากเป็นคาถาเก่าที่ไม่นิยมในวรรณกรรมสันสกฤตยุคหลัง

เรื่องนี้ยังเกี่ยวเนื่องกับคาถาในภาษาบาลีอีกด้วย เพราะคาถาบางคาถาในพระไตรปิฎกก็ไม่ตรงกับฉันท์ลักษณะ

อธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระลัทธิปัญญาผู้รูแจ้งเรื่องราวทั้งหมด จึงทรงทราบลักษณะของคาถา และขอยกเว้นโดยละเอียด

ดังนั้น พระองค์จึงทรงแสดงธรรมให้ตรงตามฉันทลักษณ์ได้ จะสังเกตว่า คาถาทิ้งหมดในเมตตสูตร เป็นคีติคาถา หรือ คาถาส่วนใหญ่ในคัมภีร์ธรรมบทก็เป็นคาถา ๘ พยางค์ประเภทวัตตคาถา

การแสดงธรรมในลักษณะนี้ย่อมจะยังครัทธาปาสะให้เกิดแก่เหล่าบัณฑิต อย่างไรก็ตาม คาถาบางคาถาที่พระองค์ตรัสแสดงก็ไม่มีกล่าวไว้ในฉันทลักษณ์ ทั้งนี้เพราะวุดโตทัย หรือ คัมภีร์ฉันทบาลีสันสกฤตอื่น ๆ แสดงเฉพาะคาถาที่ไซ้มาก ยังมีคาถาอีกมากที่ไม่ได้แสดงไว้ ถือว่าเหลือวิสัยที่ปราชญ์ผู้บัญญัติชื่อคาถาจะแสดงให้หมดสิ้นได้ แต่พระสัพพัญญูทรงหยั่งรู้ และแสดงธรรม ด้วยคาถาเหล่านั้น ดังนั้น พระสังฆราชิตเถระ จึงกล่าวว่า คาถาอื่นจากที่ฉันทลักษณ์กำหนด เป็นคาถาสามัญไม่ระบุชื่อ

ความจริงพระผู้มีพระภาคทรงขจัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง จึงปราศจากความกังวลในการแสดงธรรมว่า ต้องตรัสให้ตรงตามระเบียบในฉันทลักษณ์ หรือลบกัษรเป็นต้น เพื่อให้คำสละสลวย จุดมุ่งหมายในการแสดงธรรมของพระองค์คือการชี้แนะให้ผู้ฟังเข้าใจและปฏิบัติตามได้ แม้พระสาวกรูปอื่นก็เช่นเดียวกัน

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงไม่ทรงกังวลที่จะรักษาฉันทหรือคาถา การที่พระอรรถกถาจารย์ พระฎีกาจารย์ หรือนักไวยากรณ์กล่าวว่า “คำนี้มีตรัสไว้เพื่อรักษาฉันท ให้พยางค์ครบจำนวน” ก็ดี “ตรัสเพื่อรักษาคาถาให้มีครุหลุตามแบบแผน” ก็ดี “ตรัสเพื่อให้คำสละสลวย” ก็ดี เป็นเพียงคำกล่าวตามโวหารของชาวโลกทั่วไป ข้อความที่กล่าวมานี้มีปรากฏในสังกัสนทีปกรณ (สุตตมาลา สูตร ๑๙๑) ว่า

ยัม ปเนตถ ฉนทานุรุขณตถนุติ จ วุตติรुขณตถนุติ จ สุขุจจารณตถนุติ จ วุตตัม ตัม
 โลโกปจารมตตวเสน วุตตนุติ ทฎฐพพ. น หิ ภควา ฉนทญจ วุตตญจ รุขติ, นาปี สุขุจจารณตถ
 อกฺขรโลปาทิกัม กโรติ. โย หิ สาสงฺโก สภโย, โส อญฺเฆสํ ปณฺชิตานํ สงฺกาย อฺปฺปชฺชนกนิหฺนทาภเยน
 ฉนทญจ วุตติญจ รุขติ, สุขุจจารณตถญจ อกฺขรโลปาทิกัม กโรติ. ภควา ปน นิราสงฺโก นิพฺภโย.
 ภควโต ปาวจเน ขลิตํ นตฺถิ. โส กถํ ปฺรปฺปวาทํ ปฏฺิจฺจ ฉนทญจ วุตติญจ รุขิสฺสติ, สุขุจจารณตถญจ
 อกฺขรโลปาทิกัม กโรติ. วุตตญฺเเหตุ อภิชฺมมฺฐิกายัม

“ภควา ปน วจนานํ ลหุครุภาวํ น คณฺเฑติ, โปธเนยฺยานํ ปน อชฺฌมาสยานุโลมโต ฐมฺมสภาวํ
 อวิโลเมนุโตว ตถา ตถา เทสนํ นิยามเฑตีติ น กตฺถจि อกฺขรานํ พหุตา วา อปฺปตา วา โจเทตพฺพชาติ.

อนึ่ง คำใด อันแรกกล่าวไว้ในที่นี้ว่า เพื่อรักษาฉันท, เพื่อรักษาคาถา หรือ เพื่อให้คำสละสลวย คำนั้น ฟังทราบว่ากล่าวตามโวหารของชาวโลก เพราะพระผู้มีพระภาคย่อมไม่ทรงรักษาฉันทและคาถา ทั้งไม่ทรงกระทำการลบกัษรเป็นต้น เพื่อให้คำสละสลวย อธิบายว่า บุคคลใดมีความหวาดระแวง เขาย่อมรักษาฉันทและคาถา ทั้งกระทำการลบกัษรเป็นต้นเพื่อให้คำสละสลวย เพราะกลัวคำตำหนิที่เกิดจากความสงสัยของบัณฑิตอื่น แต่พระผู้มีพระภาคทรงปราศจากความหวาดระแวง คำพิดพลาดย่อมไม่มีในพระดำรัสของพระองค์ พระองค์จักทรงรักษาฉันทและคาถา ทั้งกระทำการลบกัษรเป็นต้นเพื่อให้คำสละสลวย เพราะคำจ้วงจาบของผู้อื่นอย่างไร? สมจริงดังสาธกในคัมภีร์มูลฎีกาว่า

“พระผู้มีพระภาค ไม่ทรงนับความเป็นลหุครุแห่งพระดำรัส ทรงกำหนดพระเทศนาด้วยประการนั้น ๆ มิให้ผิดสภาวะธรรม โดยคล้อยตามอัธยาศัยของเวไนยชน ดังนั้น จึงไม่ฟังทักท้วงความมากหรือน้อยของพยางค์ในบางแห่ง”

ตัวอย่างคาถาสัมณ

ธนปาลโก นาม กุญฺชโร กฏกปฺเภทโน พุณฺนิวารโย

พทุโร กพลํ น ภูญฺชติ สุมรติ นาควนสฺส กุญฺชโร. (ขุ.ธ. ๒๕/๒๓๔/๗๒)

ช่างตม้นชื่อธนบาล ยากที่ใคร ๆ จะห้ามได้ ฎุกล้ามไว้ ไม่ยอมกินอาหาร
พญาช่างรำลึกถึงแต่ป่า ที่อยู่ของช่าง

คาถานี้ ไม่มีชื่อตามฉันทลักษณะ แต่ละบาทก็มีพยางค์ไม่เท่ากัน คือ บาทที่ ๑ มี ๑๐ พยางค์,
บาทที่ ๒ มี ๑๒ พยางค์, บาทที่ ๓ มี ๙ พยางค์ ส่วนบาทที่ ๔ มี ๑๒ พยางค์ จึงเป็นคาถาสัมณ

ปุพฺพวิเทโห จาปร-

โคยานํ ชมฺพุทฺธิโป จ

อุตฺตรกฺกุรฺร เจติ ลีโย

จตฺตารโหม มหาทฺธิปา.

ทวิปีใหญ่เหล่านี้มี ๔ คือ ปุพฺพวิเททวิปี, อปรโคยานทวิปี, ชมพุทฺธิวิปี และ อุตฺตรกฺกุรฺรวิปี

คาถานี้เป็นคาถา ๘ พยางค์ แต่บาทที่ ๓ มี ๙ พยางค์ จัดเป็นคาถาสัมณเช่นกัน คาถานี้มีพบ
ในคัมภีร์อภินิหารปิฎกที่เขียนก่อนนวุตโตทัย การที่ผู้แต่งเขียนคาถาสัมณในคัมภีร์นั้น คงเนื่องจากความจำเป็น
ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเป็นคาถาแสดงชื่อของทวิปี ๔

คาถาที่ ๑๒๘ นี้อิงอาศัยข้อความจากคัมภีร์วฤตตรัตนการ ที่กล่าวเป็นอุปคิตติคาถาว่า

วิสมกฺขรปาทำ วา

ปาเทหุยสฺมํ ทสฺสมฺมิ

ยํ ฉนฺโท นุตฺตมตฺตร

คาถาติ ส วิญญฺภิ พฺรุตฺ.

คาถาได้อันข้าพเจ้า มิได้กล่าวไว้ มีบาทที่มี(ลักษณะของ)พยางค์ต่างกัน หรือมีบาท
ไม่เสมอกันเหมือน ทศธัมมคาถา (คาถาแสดงธรรม ๑๐) ปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญฉันทลักษณะ
เรียกคาถานั้นว่า คาถาสัมณ

คาถาสัมณที่กล่าวไว้ในฉันทลักษณะบาลีและสันสกฤตนี้ หมายถึงคาถาที่มีพบในคัมภีร์ที่แต่งก่อน
คัมภีร์ฉันทเท่านั้น มิใช่ประสงค์จะให้นักศึกษาเขียนคาถาแบบไม่มีกฎเกณฑ์ แล้วถือว่าเป็นคาถาสัมณ
ถ้าท่านต้องการเช่นนั้นแล้ว จะประพันธ์กฎฉันทลักษณะขึ้นมาเพื่อประโยชน์อะไร? คัมภีร์กาวยาทรรณะ(ปริจเฉทที่
๓ คาถา ๑๕๒) ได้กล่าวถึงโทษของบทประพันธ์ชนิดหนึ่ง คือ ภินนวุตตโทษ (โทษเสียคาถา) โทษประเภทนี้
เกี่ยวกับคาถาที่มี พยางค์ในบาทไม่เท่ากัน หรือมีครุหลุไม่ตรงตามที่ฉันทลักษณะกำหนดไว้ มีข้อความในคัมภีร์นั้น
ดังต่อไปนี้

วณฺณนํ นฺยฺนตาริกํ

ครุหลุหฺยถาลฺลิตฺติ

ตตฺตร เอตํ ภินนวุตฺตํ

เอส โทโส สฺสุนฺนฺทิตฺโต.

คาถาใดมีความน้อยหรือมากแห่งพยางค์ หรือมีการไม่ดำรงอยู่ตามฐานะของครุและหลุ
คาถานั้นมีโทษ นี้ชื่อว่าภินนวุตตะ(เสียคาถา) โทษนั้นน่าตำหนิยิ่งนัก

ด้วยเหตุนี้ เราจึงควรศึกษาระเบียบทั่วไปที่ฉันทลักษณ์กำหนดไว้ พร้อมทั้งข้อยกเว้นบางอย่าง เพื่อเป็นอุปการะแก่การศึกษารรณกรรมบาลี ตลอดจนสามารถแต่งกวีนิพนธ์ให้ถูกต้องตรงตามฉันทลักษณ์ได้

คำว่า **ฉนุท** ในคำว่า **น ทิสฺสเตตฺถ ยํ ฉนุทํ** มีความหมายว่า คาถา ดังคัมภีร์อมรโกศ (ปริจเฉทที่ ๒๓ คาถา ๒๓๑) กล่าวว่า **ฉนุโท ปชฺเชวภิลาเส จ**, (คำว่า ฉนุท เป็นไปในในอรรถว่า คาถา, ความปรารถนา) วุตโตทัยปกรณ์ใช้ ฉนุท ศัพท์ในคาถานี้ตามคัมภีร์วฤตตัตตนากร แต่คัมภีร์ฉันทมนุญชรวิภาษามคธ (ปริจเฉทที่ ๕ คาถา ๑๐) ใช้คำว่า **ปชฺช** ที่ปรากฏชัดในอรรถว่า คาถา โดยกล่าวว่า

น ทิสฺสเตตฺถ ยํ ฉนุทํ

ปโยเค ทิสฺสเต ยทิ

วิสมกฺขรปาทํ ตํ

คาถา สามณฺณนามโต.

หากคาถาใด ไม่มีพบในคัมภีร์ฉันทมนุญชร แต่มีพบในอุททาทรณ์ คาถานั้นที่มีพยางค์หรือบาทไม่เท่ากัน ฟังทราบโดยชื่อว่าคาถาสามัญ

อิติ วุตฺโตทยเย ฉนุทลลิตฺติ วิสมวุตฺตินิกุเทโส นาม

ปญฺจโม ปริจฺเจโท.

ปริจเฉทที่ ๕ ชื่อว่า วิสมวุตตินิกุเทศ

ในคัมภีร์ฉันทมนุญชรนามว่าวุตโตทัยจบแล้ว

ปริจเฉทที่ ๒

มัตตาวุตตินิเทศ

(แสดงมาตราพฤติ)

คัมภีร์วุตโตทัยแสดงคาถามาตราพฤติไว้ในปริจเฉทที่ ๒ ตามคัมภีร์วุตตรัตนนาคร

ความจริง คาถามาตราพฤติ แม้จะมีไม่มาก แต่ก็ยากกว่าคาถาวรรณพฤติ คัมภีร์ฉันทโหมฏฐรี สันสกฤต จึงแสดงคาถาวรรณพฤติก่อนในปริจเฉทที่ ๒ - ๔ แล้วกล่าวถึงมาตราพฤติไว้ในปริจเฉทที่ ๕ แม้ในคัมภีร์ฉันทโหมฏฐรีมีครกที่เรียงปริจเฉทไว้ตามลำดับเช่นนี้เพื่อให้ศิษษาย่าง ดังนั้น ผู้ที่ศึกษาฉันทลักษณ์ จึงควรเรียนปริจเฉทที่ ๓ - ๕ ก่อน แล้วจึงมาศึกษาปริจเฉทที่ ๒ ที่หลัง จะมีผลให้เข้าใจปริจเฉทนี้ โดยสะดวก

เหตุที่พระสังฆรักษ์ชิตเถระแสดงคาถามาตราพฤติไว้ก่อน คงจะถือเอาตามมติของคัมภีร์วุตตรัตนนาคร แต่วุตโตทัยฎีกาเห็นว่า คาถามาตราพฤติละเอียดลึกซึ้ง และมีจำนวนน้อยกว่าคาถาวรรณพฤติ จึงแสดงไว้ก่อน ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

มตตาวุตติวิณณวุตติวเสน ทวิปการาสู มตตาวุตติ ตาว สุขุมตตอ อปฺปเภทตตอ จ ทสฺเสติ.

ในบรรดาคาถา ๒ ชนิด คือ มาตราพฤติ และวรรณพฤติ ท่านแสดงคาถามาตราพฤติไว้ก่อน เพราะเป็นคาถาละเอียดลึกซึ้ง และมีประเภทย่อย

คาถาประเภทนี้นับรวม ๔ มาตรา เป็น ๑ คณะ คือ ๒ ๑ ๑ (ภ คณะ), ๑ ๒ ๑ (ช คณะ), ๑ ๑ ๒ (ส คณะ), ๒ ๒ (สัพพครุคณะ), ๑ ๑ ๑ ๑ (สัพพลหุคณะ หรือ น คณะ)

ฉะนั้น จึงมีคณะที่ประกอบในคาถามาตราพฤติได้เพียง ๕ คณะ ในปริจเฉทนี้ท่านกำหนดว่า ในแต่ละบาทต้องมีกี่มาตรา ไม่กำหนดว่า แต่ละบาทต้องมี ภ คณะ หรือ ช คณะก็คณะเหมือนที่กำหนดไว้ในคาถาวรรณพฤติที่กำหนดจำนวนพยางค์และคณะแน่นอน ดังนั้น คาถาประเภทนี้จึงเรียกว่า มาตราพฤติ (คาถานับมาตรา)

การเรียกชื่อบาทคาถาในมาตราพฤติ ก็ต่างจากคาถาวรรณพฤติ กล่าวคือ บาทที่ ๑, ๒ เรียกว่า ปุพพัทธะ (ครึ่งแรก) ส่วนบาทที่ ๓, ๔ เรียกว่า อปรัทธะ (ครึ่งหลัง)

แต่ว่าบาทที่ ๑, ๓ ก็ยังเรียกว่า วิสมบาท (บาทคี่) ส่วนบาทที่ ๒, ๔ ก็ยังเรียกว่า สมบาท (บาทคู่) คณะในมาตราพฤตินี้ก็เรียกว่า วิสมคณะ (คณะคี่ คือ คณะที่ ๑, ๓, ๕, ๗) และ สมคณะ (คณะคู่ คือ คณะที่ ๒, ๔, ๖, ๘)

คาถามาตราพฤตินี้แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. **อริยาคาถา** มี ๖ ชนิด คือ อริยาสัมณ, ปัสสูยาอริยา, วิปูลา, จปลา, मुखจปลา, ชฆนจปลา

๒. คีติคาถา มี ๔ ชนิด คือ คีติ, อุปคีติ, อุคคีติ, อริยาคีติ

๓. เวตาลีคาถา มี ๙ ชนิด คือ เวตาลีเย, โอบัจฉันทสกะ, อาปาตลิกา, ทักขินันติกา, อุทิจจวุตติ, บัจจวุตติ, ปวัตตกะ, อปรันติกา, จารุหาสินี

๔. มัตตาสมกคาถา มี ๗ ชนิด คือ อจลลิตติ, มัตตาสมกะ, วิสิโลกะ, วานวาสิกา, จิตรา, อุปจิตรา, ปาทากุลกะ

ก่อนจะกล่าวอริยาคาถาประเภทแรกคือ บัญญัติอริยา พระสังฆรักขิตเถระได้กล่าวคาถาที่ ๑๗ - ๑๙ ตามลำดับ เพื่อแสดงการกำหนดคณะ, การกำหนดยติ และลักษณะทั่วไปของอริยาคาถาว่า

อริยาคาถา ๖

(กลุ่มอริยาคาถา ๖)

การกำหนดคณะ

๑๗. **จฺญโฆชิลลหุ โช วา**
อริยายนุตทุเต โล

คยฺตามุเณ จคฺคณา น โช วิสเม
จฺญโฆนุเต โค คณา จญฺเณ.

ปจฺมทุเต ในครั้งแรก **อริยาย** ของอริยาคาถา **จฺญโฆ** อ.คณะที่ ๖ **อชิลลหุ วา** เป็นสัมพัลหุคณะกัฏฐิ **โช วา** เป็น ช คณะกัฏฐิ **ภวติ** ย่อมเป็น **จ คณา** อ.คณะ ท. ๖ **คยฺตา** อันประกอบแล้วด้วยครุสุดท้าย **อญฺเณ** เหล่าอื่นจากคณะที่ ๖ **ภวนฺติ** ย่อมมี **โช** อ. ช คณะ **น ภวติ** ย่อมไม่มี **วิสเม** ในวิสมคณะ **อนุตทุเต** ในครั้งหลัง **จฺญโฆ** อ.คณะ ที่ ๖ **ลหุ** เป็นลหุตัวเดียว **ภวติ** ย่อมเป็น **โค** อ.ครุ **ภวติ** ย่อมมี **อนุเต** ในที่สุด **จ คณา** อ.คณะ ท. ๖ **อญฺเณ** เหล่าอื่นจากคณะที่ ๖ และครุตัวท้าย **ภวนฺติ** ย่อมมี **โช** อ. ช คณะ **น ภวติ** ย่อมไม่มี **วิสเม** ในวิสมคณะ

คณะที่ ๖ เป็นสัมพัลหุคณะ หรือ ช คณะ หกคณะอื่นที่ประกอบด้วยครุมีอยู่ ไม่มี ช คณะ ในวิสมคณะ (คณะคั) ส่วนในครั้งหลังของอริยาคาถา คณะที่ ๖ เป็นลหุ ครุมีอยู่ในคณะท้าย และคณะ ๖ อื่นมีอยู่

ปฺพุพฺพทฺธะ (ครั้งแรก) ของอริยาคาถา มี ๔ ลักษณะ คือ

๑. คณะมี ๗ และมีครุอยู่ท้าย

๒. คณะที่ ๖ มี ๒ คณะ คือ ช คณะ (๑ ๒ ๑) หรือ สัมพัลหุคณะ (๑ ๑ ๑ ๑)

๓. คณะอื่นจากคณะที่ ๖ ไม่มีกำหนดคณะแน่นอน คือ จะเป็นคณะใดคณะหนึ่งในบรรดาคณะ ๕ คณะที่มี ๔ มาตรา

๔. ในวิสมคณะ (คณะคั) ไม่มี ช คณะ แต่อนุญาตคณะอื่นอีก ๔ คณะ

อปรัทระ (ครึ่งหลัง) มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. คณะมี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย

๒. คณะที่ ๖ เป็นลหุ

๓. คณะอื่นจากคณะที่ ๖ มี ๕ คณะอย่างใดอย่างหนึ่ง

๔. ในวิสมคณะ ไม่มี ช คณะ

ตารางแสดงคณะอริยาคาถา

ปฐมปาท				ทุติยปาท					
ปฐมปาท (ครึ่งแรก)	ปฐม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตตม	อนุต
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
	ส	ช	ส		ช	ส	ช	ส	
	ม	ส	ม		ส	ม	น	ม	ค
	น	ม	น		ม	น		น	
	ห้าม ช	น	ห้าม ช		น	ห้าม ช		ห้าม ช	
	วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
	๔	๕	๔		๕	๔	๒	๔	๑
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา					สมบาทมี ๑๘ มาตรา				
ตติยปาท				จตุตถปาท					
อปรัท (ครึ่งหลัง)	ปฐม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตตม	อนุต
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
	ส	ช	ส		ช	ส		ส	
	ม	ส	ม		ส	ม	ล	ม	ค
	น	ม	น		ม	น		น	
	ห้าม ช	น	ห้าม ช		น	ห้าม ช		ห้าม ช	
	วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
	๔	๕	๔		๕	๔	๑	๔	๑
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา					สมบาทมี ๑๕ มาตรา				

ตัวอย่างตารางแสดงการกำหนดคณะในอริยาคาถา

ปรมปาท				ทุตียปาท					
ปฐมพท (ครึ่งแรก)	ปรม	ทุตีย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉฐ	สตุตม	อนุต
	ม	น	ม		ส	ม	ช	ภ	ค
	ฉฐ	ขิลลหุ	โซ วา		คยุตถ	เย ฉค	คณ น	โซ วิส	เม
	๒ ๒	๑๑๑๑	๒ ๒		๑ ๑ ๒	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๑	๒
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
	ส	ช	ส		ช	ส	ช	ส	
	ม	ส	ม		ส	ม	น	ม	ค
	น	ม	น		ม	น		น	
หาม ช	น	หาม ช		น	หาม ช		หาม ช		
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔		๕	๔	๒	๔	๑	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา					สมบาทมี ๑๘ มาตรา				
ตติยปาท				จตุตถปาท					
อปท (ครึ่งหลัง)	ปรม	ทุตีย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉฐ	สตุตม	อนุต
	ส	ม	ม		ม	ม	ล	ม	ค
	อริยา	ยนตท	เช โล		ฉฐ	เต โค	ค	ณ ฉญ	เย.
	๑ ๑ ๒	๒ ๒	๒ ๒		๒ ๒	๒ ๒	๑	๒ ๒	๒
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
	ส	ช	ส		ช	ส		ส	
	ม	ส	ม		ส	ม	ล	ม	ค
	น	ม	น		ม	น		น	
หาม ช	น	หาม ช		น	หาม ช		หาม ช		
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔		๕	๔	๑	๔	๑	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา					สมบาทมี ๑๕ มาตรา				

ตัวอย่าง

ยัม โลโก ปุชยเต

สโลกปาโล สทา นมสุสติ จ

ตสุเสต สาสนวร

วิพฺหิ เญยฺยํ นรฺวรสฺส.

ชาวโลกพร้อมด้วยท้าวจตุโลกบาลย่อมบูชาบัพไพร่พระพุทธรูปเจ้าพระองค์ใดเสมอ
บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบ คำสอนอันประเสริฐของพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้น

คาถาข้างต้นนี้ ครึ่งคาถาแรกมี ๗ คณะ และมี ครุ อยู่ท้าย คณะที่ ๖ คือ 'สทา น' (๑ ๒ ๑) เป็น
ช คณะ ส่วนครึ่งหลังก็มี ๗ คณะ และมี ครุ อยู่ท้าย คณะที่ ๖ คือ น เป็นลหุ

การกำหนดยติ

๑๘. ปจฺมทุเร ฃญฺโจ เจ

สพฺพลเหตุธาติ,ลหุณี, ภาติ ยติ

ตปฺปรโกณฺเตปิ ส เจ

จริเม,ปิ ภาติ จตฺตฺโกณฺเต.

เจ หากว่า ปจฺมทุเร ในครั้งแรก อริยาย ของอริยาคาถา ฃญฺโจ คโณ อ.คณะที่ ๖
สพฺพลหุ เป็นสัพพลหุคณะ ภาติ ย่อมเป็น ยติ อ.ยติ ภาติ ย่อมมี อาทิลหุณี ในลหุตัวแรก
เอตถ ในคณะที่ ๖ นี้

เจ หากว่า ส (โส ฃญฺโจ คโณ) อ.คณะที่ ๖ นั้น ตปฺปรโก เป็นคณะ
อันมีสัพพลหุคณะนั้นในเบื้องหลัง ภาติ ย่อมเป็น ยติ อ.ยติ ภาติ ย่อมมี อนฺเตปิ
แม่ในที่สุดแห่งคณะที่ ๖

เจ หากว่า จตฺตฺโก คโณ อ.คณะที่ ๔ จริเม,ปิ แม่ในครั้งสุดท้าย ตปฺปรโก
เป็นคณะอันมีสัพพลหุคณะนั้นในเบื้องหลัง ภาติ ย่อมเป็น ยติ อ.ยติ ภาติ ย่อมมี อนฺเต
ในที่สุดของคณะที่ ๔

ถ้าคณะที่ ๖ ในครั้งแรกเป็นสัพพลหุคณะ ยติย่อมมีที่ลหุแรก(ของคณะที่ ๖) ถ้าคณะที่
๖ นั้น มีสัพพลหุคณะอยู่ท้าย (คือเป็นคณะที่ ๗) ยติย่อมมีที่ลหุท้าย, แม่ในครึ่งหลัง
ถ้าคณะที่ ๔ มีสัพพลหุคณะ อยู่ท้าย (คือ เป็นคณะที่ ๕) ยติย่อมมีในที่สุด(ของคณะที่ ๔)

คาถานี้กำหนดยติ หรือ จังหวะหยุดเว้นวรรคตอนคำในอริยาคาถาที่มีได้ โดยเนื่องกับสัพพลหุคณะ หรือ
น คณะ ในฐานะทั้งหลายคือ

๑. ถ้าคณะที่ ๖ เป็นสัพพลหุ(หรือ น คณะ) ยติย่อมมีในลหุแรกของคณะที่ ๖ นั้นแล คือ คำว่า
ทิลหุณี (๑ ๑ ๑ ๑) เป็นคณะที่ ๖ เป็นสัพพลหุคณะ จึงมีจังหวะหยุดในคำว่า "ท" เพื่อให้เป็นคนละศัพท์

กับคำหลังว่า ลหุนี้ ต้องอ่านเว้นวรรคตอนให้แยกกับคำหลังว่า ที - ลหุนี้ จะอ่านติดกันว่า ทีลหุนี้ ไม่ได้

ตารางแสดงการกำหนดยติในพยางค์แรกของคณะที่ ๖ ในอริยาคาถา

ปรมปาท				ทุติยปาท					
ปพพท (ครึ่งแรก)	ปรม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตฺตม	อนฺต
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ	น	ภ	ค
	๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑		๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	'๑' ๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒
	ภ ส ม น	ภ ช ส ม น	ภ ส ม น		ภ ช ส ม น	ภ ส ม น	น	ภ ส ม	ค

๒. ถ้าคณะที่ ๗ เป็นลัพท์ทุกคณะ ยติย่อมีในพยางค์ตัวสุดท้ายของคณะที่ ๖ คือ คำว่า ภวติ ย (๑ ๑ ๑ ๑) เป็นคณะที่ ๗ เป็นลัพท์ทุกคณะ จึงมีจิงหะหยุดในคำว่า "นิ" เพื่อให้เป็นคนละศัพท์ กับคำหลังว่า ภวติ ต้องอ่านเว้นวรรคตอนให้แยกกับคำหลังว่า นิ - ภวติ จะอ่านติดกันว่า นิภวติ ไม่ได้

ยติในพยางค์ตัวท้ายของคณะที่ ๖

ปรมปาท				ทุติยปาท					
ปพพท (ครึ่งแรก)	ปรม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตฺตม	อนฺต
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ	ช	น	ค
	๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑		๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๑ ๒ '๑'	๑ ๑ ๑ ๑	๒
	ภ ส ม น	ภ ช ส ม น	ภ ส ม น		ภ ช ส ม น	ภ ส ม น	ช	น	ค

๓. ถ้าคณะที่ ๖ และคณะที่ ๗ เป็นสัพพลหุคณะ ยติยอมมีในพยางค์แรกและตัวท้ายของคณะที่ ๖ คือ คำว่า ทิลหุณี ภาติ ย (๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑) เป็นคณะที่ ๖ และ ที่ ๗ เป็นสัพพลหุคณะ จึงมีจังหวะหยุดในคำว่า “ทิ” และ คำว่า “นิ” เพื่อให้เป็นคนละศัพท์ กับคำหลังว่า ลหุณี และ คำว่า ภาติ ต้องอ่านเว้นวรรคตอน ให้แยกกับคำหลังว่า ทิ - ลหุณี - ภาติ จะอ่านติดกันว่า ทิลหุณีภาติย ไม่ได้

ยติในพยางค์แรกและพยางค์ตัวท้ายของคณะที่ ๖

ปรมปาท				ทุติยปาท					
ปัพพท (ครึ่งแรก)	ปรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญจม	ฉฏฐ	สตตม	อนุต	
	ส	ม	ม	ภ	ม	น	น	ค	
	ปรมท ๑ ๑ ๒	ธ ฉฏ ๒ ๒	โ จ ๒ ๒	สพพล ๒ ๑ ๑	เหตุธา ๒ ๒	ทิ, ลหุณี, '๑' ๑ ๑ '๑'	ภาติ ย ๑ ๑ ๑ ๑	ติ ๒	
	ภ	ภ	ภ	ภ	ภ	น	น	ค	
	ส	ช	ส	ช	ส				
ม	ส	ม	ส	ม					
น	ม	น	ม	น					

๔. ในครั้งหลัง ถ้าคณะที่ ๔ ที่มีคณะที่ ๕ เป็นสัพพลหุคณะ ยติยอมมีในพยางค์ตัวท้ายของคณะที่ ๔ คือ คำว่า จริเม (๑ ๑ ๒) เป็นคณะที่ ๔ ส่วนคำว่า ปี ภาติ (๑ ๑ ๑ ๑) เป็นคณะที่ ๕ ที่เป็นสัพพลหุคณะ จึงมีจังหวะหยุดในคำว่า “เม” เพื่อให้เป็นคนละศัพท์ กับคำหลังว่า ปี ภาติ ต้องอ่านเว้นวรรคตอน ให้แยกกับคำหลังว่า จริเม - ปี ภาติ จะอ่านติดกันว่า จริเมปี ไม่ได้

ยติในพยางค์ตัวท้ายของคณะที่ ๔

ตติยปาท				จตุตถปาท				
อปพท (ครึ่งหลัง)	ปรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญจม	ฉฏฐ	สตตม	อนุต
	ภ	ม	ส	ส	น	ล	ม	ค
	ตปปร ๒ ๑ ๑	โกนุต ๒ ๒	ปี ส เจ ๑ ๑ ๒	จริเม, ๑ ๑ '๒'	ปี ภาติ ๑ ๑ ๑ ๑	จ ๑	ตุตโถนุ ๒ ๒	เต. ๒
	ภ	ภ	ภ	๒ ๑ '๑'	น	ล	ภ	ค
	ส	ช	ส	๑ ๒ '๑'				
ม	ส	ม	๑ ๑ '๒'					
น	ม	น	๒ '๒'					

จะสังเกตเห็นว่าการกำหนดยติที่กล่าวมานี้เกี่ยวกับสัพพลหุเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับ ช คณะ ทั้งยังจำกัดว่าต้องเป็นสัพพลหุคณะที่อยู่ในคณะที่ ๖, ๗ ในครั้งแรก และ คณะที่ ๕ ในครั้งหลังเท่านั้น

ตัวอย่าง

กรณาสีตลหทยัม

ปณณปาชโชต, วิหตโมหตมัม

สนรามรโลกคฺรุ

วนฺเท สฺคตํ คติวิมุตตัม.

ข้าพเจ้า ขอน้อมไหว้พระสุคตเจ้า ผู้ทรงมีพระทัยชุ่มเย็นด้วยพระมหากรุณา ทรงขจัดหมู่มืด ด้วยแสงสว่างคือปัญญา เป็นบรมครูของโลกคือเทวดาและมนุษย์ ทรงพ้นแล้วจากภพ

คาถาข้างต้นนี้ ครึ่งคาถาแรกมี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ คือ “**ตวิหต**” (๑ ๑ ๑ ๑) เป็น น คณะ ส่วนครึ่งหลัง ก็มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ คือ “**ค**” เป็น ลหุ คำว่า ต หน้า **วิหต** เป็นยติ เพราะคณะที่ ๖ เป็นสัพพลหุคณะ

คัมภีร์จันโทภารตี (หน้า ๒๐๔-๕) นำข้อความมาจากคัมภีร์บิงคฺลพยาชยา เรื่องการออกเสียงอริยาคาถา ว่า บาทที่ ๑ ควรส่ายเปล่งออกเสียงซ่า ๆ เหมือนหงส์เอียงกราย บาทที่ ๒ ควรเปล่งเสียงสูงเหมือนราชสีห์ย่างเท้า บาทที่ ๓ ควรออกเสียงหนักเหมือนช้างเดิน บาทที่ ๔ ควรใช้เสียงเร็วเหมือนงูเลื้อย

คำว่า **ตปฺปรโก** แปลว่า คณะอันมีสัพพลหุคณะเป็นเบื้องหลัง มีรูปวิเคราะห์ว่า

โส (สพฺพลหุคณฺเ) ปโร ยสฺสาติ ตปฺปรโก. (คณะที่มีสัพพลหุอยู่น้อยหลัง เรียกว่า ตปฺปรกะ)

อริยาสามัญ

๑๙. อริยาสามัญญ์ เจ ปุพฺโพทิตลฺกฺขณํ ภาเว ยสฺสา.

เจ หากว่า ปุพฺโพทิตลฺกฺขณํ อ.ลักษณะอันเรากล่าวแล้วในสองคาถาข้างต้น ภาเว ย่อมมี ยสฺส วุตฺตสฺส แก่คาถาใด ตํ วุตฺตํ อ.คาถานั้น อริยาสามัญญ์ ชื่อว่าอริยาสามัญ (หรือ) ชื่อว่าอริยาคาถาโดยสามัญทั่วไปไม่เจาะจง ในจำพวกอริยาคาถาทั้งหมด

คาถาอันมีลักษณะที่กล่าวมาก่อน เป็นอริยาคาถาทั่วไป

ตารางแสดงคณะอริยาคาถา

ปรคมปาท			ทุตฺติยปาท					
ปรคม	ทุตฺติย	ตติย	จตุตฺถ	ปญฺจม	ฉฺฉ	สตุตฺถม	อนฺต	
ส	ม	ม	ม	ส	ช	ม	ค	
อริยา	สามัญ	ญ์ เจ	ปุพฺโพ	ทิตลฺก	ขณํ ภา	เว ยสฺ	สา.	
๑ ๑ ๒	๒ ๒	๒ ๒	๒ ๒	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒	๒	
ภา	ภา	ภา	ภา	ภา	ภา	ภา		
ส	ช	ส	ช	ส	ช	ส		
ม	ส	ม	ส	ม	น	ม	ค	
น	ม	น	ม	น	น	น		
ห้าม ช	น	ห้าม ช	น	ห้าม ช	ห้าม ช	ห้าม ช		
วิสม	สม	วิสม	สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔	๕	๔	๒	๔	๑	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา			สมบาทมี ๑๘ มาตรา					

คาถานี้แสดงว่า คาถาที่มีลักษณะที่กล่าวมาก่อน คือ มีมาตราและคณะ ตามที่กล่าวไว้ในคาถาที่ ๑๗ และมียติตามที่กล่าวไว้ในคาถาที่ ๑๘ จัดเป็นอริยาสามัญ

หมายความว่า เป็นอริยาคาถาที่ไม่เจาะจงชื่อเฉพาะในบรรดาอริยาคาถา ๕ ชนิด คือ

๑. บัฏฺฐาอริยา
๒. วิปฺลาอริยา
๓. จปฺลาอริยา
๔. มุขจปฺลาอริยา
๕. ชฆนจปฺลาอริยา

จะเห็นว่าคาถาข้างต้นนี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ คือ “ขณํ ภา” เป็น ช คณะ

จึงถือว่า **ทวนแสดงเฉพาะครึ่งคาถาแรกของอริยาคาถา** เป็นสูตรแสดงลักษณะ ถ้าแต่งทั้งคาถา จะทำให้ข้อความยาวท่องจำยาก จึงแต่งสั้น ๆ ให้จำง่าย คาถาต่อจากนี้ไปก็จะมีเพียงครึ่งคาถาบ้างตามสมควร

คำว่า **อริยาสามญญ** มีรูปวิเคราะห์ว่า

อริยาหิ สามญญ อริยาสามญญ. (คาถาที่หัวไปกับอริยาคาถา เรียกว่า อริยาสามญญะ)

ปฐยาอริยาคาถา

๒๐. **อาทิมมถ ปาทยัค** **ยสสา ตยเสหิ สา ปถยา.**

อถ ถ้าวว่า **ปาทยัค** อ.คู่แห่งบาท **อาทิม** อันมีในเบื้องต้นแรก **อุภยตุถ** ในครั้งแรก และครั้งหลัง ท. ทั้งสอง **ยสสา คาถาย** ของคาถาใด **ปัพพะโพทิตลกขณาย** ที่มีลักษณะ อันแรกแล้วแล้วในเบื้องต้นแรก **ยตุตต์** ประกอบแล้ว **ตยเสหิ** ด้วยส่วนสาม ท. (หรือ) ด้วยคณะ ๓ คณะ ท. **สา คาถา** อ.คาถานั้น **ปถยา** ชื่อว่าปฐยาอริยาคาถา

คาถาที่มี(วิสม)บาทคู่แรกมี ๓ คณะ ชื่อว่า ปฐยาอริยาคาถา

ตารางแสดงคณะปฐยาอริยาคาถา

ตติยบาท			จตุตถบาท						
อปรพท (ครึ่งหลัง)	ปรม	หุติย	ตติย		จตุตถ	ปณจม	จฏจ	สตุตม	อนุต
	ภ	ส	ส		ม	ม	ล	ม	ค
	อาทิม	มถ ปา	หยัค		ยสสา	ตยเส	หิ	สา ปถ	ยา.
	๒ ๑ ๑	๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒		๒ ๒	๒ ๒	๑	๒ ๒	๒
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
	ส	ช	ส		ช	ส		ส	
	ม	ส	ม		ส	ม	ล	ม	ค
	น	ม	น		ม	น		น	
	ห้าม ช	น	ห้าม ช		น	ห้าม ช		ห้าม ช	
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔		๕	๔	๑	๔	๑	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๕ มาตรา					

ปัฐยาอริยาคาถา คือ อริยาคาถาที่มีวิสมบาทแรกคือ บาทที่ ๑, ๓ มี ๓ คณะ และมีลักษณะของคณะและยติตามที่กล่าวมาแล้ว

จะเห็นว่าคาถานี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในคาถานี้ คือคำว่า หิ เป็นลหุ คาถานี้แต่งเฉพาะครึ่งหลังของอริยาคาถาเหมือนคาถาก่อนที่แต่งเฉพาะครึ่งแรก

คาถาที่ ๑๙ แสดงลักษณะทั่วไปของอริยาคาถาทั้งหมด ส่วนคาถาที่ ๒๐ นี้ แสดงอริยาคาถาประเภทแรก คือ ปัฐยาอริยาคาถา ความจริงแล้วอริยาคาถามี ๒ ชนิดโดยสังเขป คือ ปัฐยาอริยาคาถา และวิปุลอริยาคาถา

ปัฐยาอริยาคาถา มีวิสมบาทที่มี ๓ คณะ แต่วิปุลอริยาคาถามีคณะเกิน ๓ คณะในวิสมบาท คือ มีหนึ่งหรือสองมาตราเกินมา ทำให้ต้องนับมารวมกับคณะที่ ๔ ซึ่งอยู่ในสมบาท (ท่านจะกล่าวเรื่องนี้ไว้ในคาถาถัดไป)

ดังนั้น ในคาถานี้ ท่านจึงกล่าวว่า คาถาที่มีวิสมบาทประกอบด้วยคณะ ๓ ชื่อว่า ปัฐยาอริยาคาถา

ลักษณะของปัฐยาอริยาคาถา

๑. มีลักษณะคณะและยติ ตามที่กล่าวไว้แล้วในคาถาที่ ๑๗ - ๑๘

๒. วิสมบาทมี ๓ คณะ โดยแต่ละคณะมี ๔ มาตรา

มาตราของปัฐยาอริยาคาถา

บาทที่ ๑ มี ๑๒ มาตรา($๓ \times ๔ = ๑๒$) บาทที่ ๒ มี ๑๘ มาตรา($๔ \times ๔ + ๒ = ๑๘$)

บาทที่ ๓ มี ๑๒ มาตรา($๓ \times ๔ = ๑๒$) บาทที่ ๔ มี ๑๕ มาตรา($๓ \times ๔ + ๑ + ๒ = ๑๕$)

อริยาคาถาทั่วไปมักมีมาตราเช่นนี้เสมอ ดังนั้น คาถาชนิดนี้จึงเรียกว่ามาตราพฤติ (คาถานับมาตรา) ในคัมภีร์ศรุตโพธะ (ปริจเฉทที่ ๑ คาถาที่ ๕) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

ยสุสา ปจเม ปาเท

ทฺวาทส มตฺตา ตถา ตตีเยปิ

อฏฺจาส ทฺติยมฺหิ

จตุตฺถเก ปญฺจทส อริยา.

คาถาที่มี ๑๒ มาตราในบาทแรก บาทที่ ๓ ก็เช่นเดียวกัน บาทที่ ๒ มี ๑๘ มาตรา ส่วนบาทที่ ๔ มี ๑๕ มาตรา ชื่อว่า อริยาคาถา

ในปริจเฉทที่ ๒ นี้ คัมภีร์รุตโตทัยแสดงอริยาคาถา ๕ ประเภท คือ **ปัฐยาอริยา, วิปุลอริยา, จปลาอริยา, มุขจปลาอริยา และ ชมนจปลาอริยา**

ทั้งยังแสดงคิตติคาถาที่คล้ายคลึงกับอริยาคาถา ๔ อย่าง คือ **คิตติ, อุปคิตติ, อุกคิตติ และ อริยาคิตติ**

ส่วนคัมภีร์ฉันทสันสกฤตแสดงอริยาคาถา ๔ อย่าง โดยรวมเอาจำพวกคิตติคาถาเข้าไว้ในอริยาคาถา ดังที่กล่าวมาแล้ว

บางคัมภีร์ก็แสดงอริยาคาถา ๑๖ ประเภท โดยผสมอริยาคาถาเหล่านั้นในเครื่องคาถาแรกและหลัง บางคัมภีร์ก็แสดงอริยาคาถา ๘๐ ประเภทโดยรวมคัมภีร์คาถาเข้าในอริยาคาถา เช่น

อริยาคาถา ๑๖ ประเภท

จำนวน	ชื่อคาถา	เครื่องคาถาแรก	เครื่องคาถาหลัง
๑	ปถุยา	ปถุยา	ปถุยา
๒	อาทิวิปุลา	วิปุลา	ปถุยา
๓	อนุตวิปุลา	ปถุยา	วิปุลา
๔	อุภยวิปุลา	วิปุลา	วิปุลา
๕	มุขจปลา ปถุยา	ปถุยา จปลา	ปถุยา
๖	มุขจปลา อาทิวิปุลา	วิปุลา จปลา	ปถุยา
๗	มุขจปลา อนุตวิปุลา	ปถุยา จปลา	วิปุลา
๘	มุขจปลา อุภยวิปุลา	วิปุลา จปลา	วิปุลา
๙	ชฆนจปลา ปถุยา	ปถุยา	ปถุยา จปลา
๑๐	ชฆนจปลา อาทิวิปุลา	วิปุลา	ปถุยา จปลา
๑๑	ชฆนจปลา อนุตวิปุลา	ปถุยา	วิปุลา จปลา
๑๒	ชฆนจปลา อุภยวิปุลา	วิปุลา	วิปุลา จปลา
๑๓	มหาจปลา ปถุยา	ปถุยา จปลา	ปถุยา จปลา
๑๔	มหาจปลา อาทิวิปุลา	วิปุลา จปลา	ปถุยา จปลา
๑๕	มหาจปลา อนุตวิปุลา	ปถุยา จปลา	วิปุลา จปลา
๑๖	มหาจปลา อุภยวิปุลา	วิปุลา จปลา	วิปุลา จปลา

อริยาคาถาข้างต้นนี้ แบ่งเป็น ๑๖ อย่างโดยจำแนกเป็นอริยาคาถา ๔ อย่างก่อน คือ ปถุยา ๑ และ วิปุลา ๓ แล้วคูณจปลาที่ผสมกับคาถา ๔ อย่างนั้นเข้ากับจปลา ๓ คือ จปลา, มุขจปลา และ ชฆนจปลา ก็จะได้คาถา ๑๒ ประเภท($4 \times 3 = 12$) เมื่อรวมกับคาถา ๔ อย่างแรกก็เป็นอริยาคาถา ๑๖ ประเภท

คัมภีร์วฤตตัตถนากรพยาชยากล่าวข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

อตร เจกา ปถุยา วิปูลาเกทตตยั เจติ จตฺตารโ เกทา. ปุณ เจตา เอว ปจฺเจกั จปลาเกทตตเยน สมฺปนฺนา สนฺโต ทฺวาทส. เอว มลิตฺวา โสฬสําริยเกทา ภาวนฺติ.

อนึ่ง ในข้อนี้ คาทามี ๔ ประเภท คือ ปัจจยาคาถา ๑ และวิปูลาคาถา ๓ ก็คาทาเหล่านั้น เมื่อผสมกับจปลา ๓ เป็นอย่าง ๆ ก็เป็นคาทา ๑๒ ประเภท ครั้นรวมเช่นนี้ อริยาคาถาก็มี ๑๖ ประเภท

อริยาคาถา ๑๖ ประเภทเหล่านั้น เมื่อผสมกับคัตติคาทา ๔ อย่าง ก็จะเป็นอริยาคาถา ๘๐ ประเภท ดังต่อไปนี้

อริยาคาถา ๘๐ ประเภท

๑ - ๑๖	อริยาคาถา ๑๖ ประเภทดังที่กล่าวมาแล้ว
๑๗	คัตติปถุยา
๑๘	คัตตยาทิวิปูลา
๑๙	คัตตยนฺตวิปูลา
๒๐	คัตตยฺภยวิปูลา
๒๑	มุขจปลาคัตติปถุยา
๒๒	มุขจปลาคัตตยาทิวิปูลา
๒๓	มุขจปลาคัตตยนฺตวิปูลา
๒๔	มุขจปลาคัตตยฺภยวิปูลา
๒๕	ชมนจปลาคัตติปถุยา
๒๖	ชมนจปลาคัตตยาทิวิปูลา
๒๗	ชมนจปลาคัตตยนฺตวิปูลา
๒๘	ชมนจปลาคัตตยฺภยวิปูลา
๒๙	มหาจปลาคัตติปถุยา
๓๐	มหาจปลาคัตตยาทิวิปูลา
๓๑	มหาจปลาคัตตยนฺตวิปูลา
๓๒	มหาจปลาคัตตยฺภยวิปูลา

คาทาที่ ๑๗ - ๓๒ รวม ๑๖ ประเภท เป็นคาทาผสมระหว่างอริยาคาถากับคัตติคาทา เมื่อผสมอุปคัตติคาทา ๑๖, อุคคัตติคาทา ๑๖ และ อริยาคัตติคาทา ๑๖ ก็รวมเป็นคาทา ๖๔ ประเภท (๑๖ x ๔ = ๖๔)

ครุฑรวมอริยาคาถา ๑๖ ประเภทแรกเข้าด้วยกัน ก็เป็นอริยาคาถาทั้งหมด ๘๐ ประเภท ดังคัมภีร์อมฤตลัก্ষณีนี
กล่าวไว้ว่า

เอกาว ภวติ ปถุยา

วิปูลา ติสฺโส ตโต จตฺสฺโส ตา

จปฺลาเภเต ตีหิปี

ภินฺนา อิติ โสฬสฺสริยา โหนฺติ

คีติจตฺตตฺตมิตฺถํ

ปจฺเจกํ โสฬสฺสปการนฺติ

สากฺลเยนาริยาน-

มสีติเรวํ วิกปฺปาสฺสุ.

ปฐฺยาอริยามิ ๑ วิปูลาอริยามิ ๓ (อาทิวิปูลา, อันตวิปูลา, อุกฺขยวิปูลา) ต่อจากนั้น
ปฐฺยาอริยากัฏวิปูลา ๓ นั้นที่ต่างกันโดยจปฺลาคาถา ๓ ประเภทก็เป็นอย่างละ ๔ คาถา
อริยาคาถา จึงมี ๑๖ ประเภทอย่างนี้

โดยประการดังนี้ กลุ่มคีติคาถา ๔ ประเภทก็มี ๑๖ อย่างโดยเฉพาะ ๆ
นับอันเป็นประเภทของอริยาคาถามีทั้งหมด ๘๐ ประเภทอย่างนี้

คัมภีร์ฉันทโศภิตที่ปะกะ ก็แสดงอริยาคาถา ๑๖ ประเภท คือ

๑	ปถุยา
๒	มุขจปฺลา
๓	ชฺชนจปฺลา
๔	อุกฺขยวิปูลา
๕	ปถุยา จปฺลา
๖	มุขวิปูลา จปฺลา
๗	ชฺชนวิปูลา จปฺลา
๘	อุกฺขยวิปูลา จปฺลา
๙	ปถุยา มุขจปฺลา
๑๐	มุขวิปูลา มุขจปฺลา
๑๑	ชฺชนวิปูลา มุขจปฺลา
๑๒	อุกฺขยวิปูลา มุขจปฺลา
๑๓	ปถุยา ชฺชนจปฺลา
๑๔	มุขวิปูลา ชฺชนจปฺลา
๑๕	ชฺชนวิปูลา ชฺชนจปฺลา
๑๖	อุกฺขยวิปูลา ชฺชนจปฺลา

ชื่อและลำดับคาถาข้างต้นนี้ต่างจากคัมภีร์ฉันทสันสกฤตบ้าง แต่กล่าวโดยลักษณะแล้วก็เป็นอย่างเดียวกัน คือ คำว่า จปลา ในที่นี้ ฉันทสันสกฤตเรียกว่า มหาจปลา และมตินี้ได้เรียงลำดับของปฐยาอริยาเป็นต้น ๔ อย่างกับจปลา ๓ อย่างไว้สลับกับลำดับที่แสดงในคัมภีร์ฉันทสันสกฤต

สรุปความว่า ตามลักษณะของคณะปฐยาอริยาคาถามี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย ดังที่คัมภีร์วุตโตทัย และฉันทสันสกฤตทั่วไปกล่าวไว้ แต่คัมภีร์ฉันทโหมมหาภษะถือว่าคาถานี้มี ๘ คณะโดยนับครุสุดท้ายเป็น ๑ คณะโดยกล่าวว่า

อฏฺจ อฏฺจ คณาทุเรสุ

วิสมेषุ ตโย คณา

สพฺพาสู มตฺตา อกฺขสฺสา

เอสา อริยสณฺหิติ.

ในครึ่งคาถาทั้งหลาย แต่ละครึ่งมี ๘ คณะ ในวิสมบาทมี ๓ คณะ
มาตราในอริยาคาถาทั้งหมดมี ๕๗ มาตรา นี้คือลักษณะของอริยาคาถา

ในคาถาข้างต้นนี้ คำว่า อกฺขสฺสา ตัดบทเป็น อกฺข + อสฺสา คำว่า อกฺข (อินทริย) เป็นสัญลักษณ์แทนเลข ๕ ส่วนคำว่า อสฺส (มา) ใช้แทนเลข ๗

ตัวอย่างปฐยาอริยาคาถานี้ มีกล่าวไว้แล้วในคาถาที่กำหนดคณะและยติ แต่บางคาถาก็มีลักษณะต่างจากกฎเกณฑ์ทั่วไป กล่าวคือ มีพยางค์เกินมาจากที่ฉันทสันสกฤตกำหนดไว้ ทำให้มาตราเพิ่มขึ้น คาถาชนิดนี้ต้องรวม ๒ หรือ ๓ พยางค์ให้เป็น ๑ พยางค์ จึงจะตรวจคาถาตามฉันทสันสกฤตได้ คัมภีร์สัททนีติ (สุตตมาลา หน้า ๔๖๙) ก็อนุญาตว่า เมื่อประกอบกับคำว่า อริย, อรห และ จริย เป็นต้น ก็มีพยางค์เกินจำนวนปรกติธรรมดาได้ นอกจากนี้ เรื่องนี้ก็ยังมีกล่าวไว้ในฉันทสันสกฤตและปรากฏว่า ถ้าออกเสียงเร็ว ที่ผสมระก็จัดว่าเป็นลหุได้ หรือ พยางค์ที่ออกเสียงเร็ว ๒ หรือ ๓ พยางค์ ก็ถือว่าเป็นพยางค์เดียว

ตัวอย่างของคาถาพิเศษเช่นนี้มีพบในพระวินัยปิฎก มหาวรรคว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา

เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห

เตสญฺจ โย นิโรโธ

เอวํวาทิ มหาสมฺโณ.

ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น และตรัสความดับไปของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงมีวาตะเช่นนี้

ตามกฎฉันทสันสกฤต คาถานี้เป็นปฐยาอริยาคาถาที่ใช้กฎพิเศษที่รวมคำ ๒ พยางค์ว่า เหตุป (๒ ๒) ซึ่งมี ๔ มาตราเป็น ๑ พยางค์และถือว่าเป็นครุที่มี ๒ มาตรา ก็จะตรงตามลักษณะของปฐยาอริยาคาถาดังต่อไปนี้

ตารางแสดงคณะปรัญยาอริยาคาถาพิเศษ

ปฐมปาถ			ทุติยปาถ						
ปฐมปาถ (ครึ่งแรก)	ปฐม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตุตม	อนุต
	ม	ม	ส		ม	ม	ช	ม	ค
	เย ธมฺ	มา เหตุปฺ	ปรภา		เตสฺ	เหตุ	ตถาค	โต อา	ห
	๒ ๒	๒ ๒	๑ ๑ ๒		๒ ๒	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒	๒

ตติยปาถ			จตุตถปาถ						
อปรปาถ (ครึ่งหลัง)	ปฐม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตุตม	อนุต
	ม	ช	ม		ม	ม	ล	ภ	ค
	เตสญฺ	จ โย นิ	โรโร		เอว	วาที	ม	มหาสม	โณ.
	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒		๒ ๒	๒ ๒	๑	๒ ๑ ๑	๒

มีบางท่านมิได้ศึกษามาตราคาถากับข้อยกเว้นที่ฉันทลักษณ์อนุญาตไว้ คิดว่าคาถาข้างต้นนี้เป็นคาถา ๘ พยางค์ จึงถือว่าคำว่า อาห ในบาทที่ ๒ เกินมา ทั้งยังเพิ่ม จ ศัพท์ในบาทที่ ๓ เพื่อให้ครบ ๘ พยางค์ มีรูปคาถาเต็มว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปรภา เตสฺ เหตุ ตถา คโต
 เตสญฺจ โย นิโรโร จ เอววาที มหาสมโณ.

ความเห็นนี้คงเกิดจากการพบว่าพระไตรปิฎกกับอรรถกถาฉบับไทยในบางที่มีวงเล็บเป็นรูปว่า (อาห) จึงคิดว่า อาห เกินมา ที่จริงแล้วผู้ชำระคิดว่า คาถานี้เป็นคาถา ๘ พยางค์ คำว่า อาห น่าจะเกินมา แต่ไม่กล้าตัดออก ท่านจึงใส่วงเล็บไว้เป็นเครื่องหมายให้สังเกตว่าคงเกินมา แต่คนรุ่นหลังคิดว่าเกินมาจริง ๆ จึงกล่าวยืนยันว่าคำว่า อาห เกินมา และถือว่าคำว่า ตถาคโต ควรจะแยกเป็นสองคำว่า ตถา (อย่างนั้น) คโต (ตรัสแล้ว) ไม่ใช่ขบพระชานว่า ตถาคโต (พระตถาคต) เพราะมีประธานอยู่แล้ว คือ มหาสมโณ

แม้จะพยายามแก้ไขให้เป็นคาถา ๘ พยางค์ แต่บาทที่ ๔ คือ เอววาที มหาสมโณ ก็ยังมี ๔ พยางค์อยู่ดี จึงไม่ใช่ปรัญยาวัตรคาถาหรือวัตรคาถาอื่น ๆ ที่มี ๘ พยางค์ ทั้งไม่มีใครคิดแก้ไขคำว่า มหาสมโณ (พระมหาสมณะ) เป็นรูปว่า มหาสโม (ผู้สงบยิ่ง) เพื่อให้ครบ ๘ พยางค์ ทั้งนี้คงเป็นเพราะคำนี้ไม่นิยมใช้ เหมือนคำว่า มหาสมโณ นั้นเอง

การตัดคำว่า อาห แล้วแยกคำเป็นสองคำว่า ตถา คโต พร้อมกับเพิ่มคำว่า จ ในบาทที่ ๓ ทั้งหมดนี้ไม่ถูกต้องตามเหตุผลดังนี้

๑. พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับไทยส่วนใหญ่มีรูปเป็นอริยาคาตามาที่แสดงมาแล้ว พระไตรปิฎกฉบับพม่า, ลังกา และโรมันก็มีรูปเหมือนกัน แม่ศิลาจารึกพระปฐมเจดีย์ (พ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๓๐๐) ก็มีรูปเป็นอริยาคาเช่นกัน

๒. คัมภีร์อรรถกถาระบุว่า มีคำว่า อาห เป็นกิริยาของประธานคือ ตถาคโต ดังนี้

เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาหติ เตสํ เหตุ นาม สมุหยสจฺจํ, ตถจ ตถาคโต อาหติ ทสฺเสติ.

พระดำรัสว่า (พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น) แสดงข้อความว่า เหตุของธรรมที่เป็นเบญจขันธ์เหล่านั้น คือ สมุหยสจ (ตัณหา) พระตถาคตเจ้าตรัสเหตุนั้นไว้อีก

๓. คำว่า คโต ที่แปลว่า ตรัส มีพบในรูปสมาสว่า ตถาคโต (ผู้ตรัสคำจริง), สุคโต (ผู้ตรัสดี) ไม่มีพบในรูปคำเดี่ยว ตามปกติคำว่า คโต แปลว่า ไป คำนี้สำเร็จรูปมาจาก คมฺ ชาติ + ต ปัจจัย

ส่วนคำว่า คโต ที่แปลว่า ตรัส สำเร็จมาจาก คท ชาติ + ต ปัจจัย เมื่อผู้ฟังได้ยินคำว่า คโต จะเข้าใจว่า ไป ไม่เข้าใจว่าผู้พูดหมายถึง ตรัส ดังนั้น การกล่าวว่ คโต แปลว่า ตรัส จึงจัดว่า ผิดหลักอสังการที่ว่าด้วยกิริยาวิเศษคือวิเศษเคราะห์หมองเพราะใช้คำที่คนอื่นเข้าใจได้ยาก (ดู สุโพธาสังการ คธา ๒๓)

๔. การใช้ จ คัพพท์ที่เป็นปาหปุรณนิบาต (นิบาตทำบาทให้เต็ม) ไม่มีความหมายใด ๆ ในประโยคที่ต้องโทษตามหลักอสังการที่ว่าด้วยอนัตตวิเศษคือวิเศษไม่มีอรรถ (ดู สุโพธาสังการ คธา ๓๙)

๕. แม้จะแก้ไขเป็นคธา ๘ พยางค์ ก็ยังตรวจคธาไม่ได้อยู่ดี เพราะบาทที่ ๔ มี ๙ พยางค์ แต่ถรรวมพยางค์ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็จะเป็นอริยาคาตามีคณะฉันทตามตรงกฎที่กล่าวไว้ในอุตฺตัยนี้

สรุปความว่า คธาที่มีพยางค์เกินมาจากพยางค์ที่ฉันทลักษณะกำหนดไว้ ทำให้มาตราเพิ่มขึ้น คธาชนิดนี้ต้องรวม ๒ หรือ ๓ พยางค์ให้เป็น ๑ พยางค์ จึงจะตรวจคธาตามฉันทลักษณะได้ อุทาหรณ์ในข้อนี้จะมีการกล่าวถึงอีกในอรรถกถาคธา (ข้อ ๓๘), รุจิรคธา (ข้อ ๘๙) และ วัตตคธา (ข้อ ๑๑๘)

ปฐฺยาอริยา แปลว่า อริยาคาที่พึงกล่าวด้วยคณะที่ฉันทลักษณะกำหนดไว้ มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปถฺยา จ สา อริยา จาติ ปถฺยาอริยา. (อริยาคาอันบุคคลพึงกล่าว ชื่อว่า ปฐฺยาอริยา)

คำว่า **อาทิม** มีรูปวิเคราะห์ว่า **อาทิมฺหิ ชาตํ อาทิม.** (บาทคู่ที่มีในเบื้องต้นแรก เรียกว่า อาทิมะ)

คำว่า **ตฺยฺเสหิ** ตัดบทเป็น ติ + อฺเสหิ คำว่า อฺส (ส่วน) คือ คณะ

สรุปลักษณะของอริยาคา

๑๒ ๑๘, ๑๒ ๑๕

คณะที่ ๖ มี น, ช, ล

๑, ๓, ๕, ๗ ห้าม ช คณะ

๕, ๗ มี น ยติต้องมี (๔, ๖)

วิปูลาอริยาคาถา

๒๑. ยตถ คณตตยมลุลงฺมิ- โยภยตถาทิโม ภเว วิปูลา.

เจ หากว่า **อาทิโม** อ.บาทอันมีในเบื้องต้นแรก **อุภยตถ** ในครั้งแรกและครั้งหลัง ท. ทั้งสอง **ยตถ** ในคาถาใด **ปฺพุโพทิตถกฺขณาย** อันมีลักษณะอันแรกกล่าวแล้วในเบื้องต้น **อุลุลงฺมิย** ข้ามแล้ว **คณตตย** ซึ่งหมวดสามแห่งคณะ (หรือ ซึ่งหมู่คณะ ๓ คณะ) **ภเว** ย่อมมี **สา คาถา** อ.คาถานั้น **วิปูลา** ชื่อว่า วิปูลาอริยาคาถา

คาถาอันมีลักษณะที่กล่าวมาก่อน มีบาทแรกในส่วนทั้ง ๒ ที่มีบาทเกิน ๓ คณะแรก ชื่อว่า วิปูลาอริยา

วิปูลาคาถา คือ อริยาคาถาที่มีพยางค์ในวิสมบาท (๑, ๓) เกินมาจาก ๓ คณะ ส่วนลักษณะอื่น ๆ ก็เหมือนกับปฐญาอริยาคาถา จะเห็นว่าคาถานี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ คือ ทิโม ภ (๑ ๒ ๑) เป็น ๗ คณะ

นอกจากนี้ ยังมีลักษณะพิเศษเพิ่มมาจากปฐญาอริยาคาถา กล่าวคือ วิสมบาทมีว่า มิ เกินมาจาก ๓ คณะแรก ต้องนับรวมเป็น ๔ มาตรากับคำในสมบาทว่า โยภ เป็น มิโยภ (๑ ๒ ๑) ซึ่งเป็นคณะที่ ๔ วิปูลาอริยาคาถาจึงมีลักษณะที่มีพยางค์ในวิสมบาทเกินมาจาก ๓ คณะ

ลักษณะของวิปูลาอริยาคาถา

๑. มีลักษณะตามคณะและยติที่กล่าวมาแล้ว
๒. วิสมบาท(๑, ๓) มีคณะเกิน ๓ คณะ

ตัวอย่างวิปูลาอริยาคาถา

โย เนติ วิปลุลาเสหิ กิเลส อินฺทริเยหิ สทฺธมฺเม

เอตํ นยํ นยวิฑู สิทฺพิภิกิพิตํ อาหุ.

นัยโดยย่อมนำกิเลสธรรมไป(สู่ฝ่ายอันหมดจด) ด้วยวิปลาส ๔ และนำพระสัทธรรม (คือปฏิบัติและปฏิเวธ)ไป (สู่ฝ่ายอันหมดจด) ด้วยอินทรีย์ ๕ บันทิตผู้รู้่นัยเรียกนัยนั้นว่า สิทวิกิพิตะ

คาถาข้างต้นนี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งแรกคือ ริเยหิ (๑ ๒ ๑) เป็น ๗ คณะ ส่วนในครั้งแรกคาถาหลัง คือ พิ เป็นลหุ

นอกจากนี้ บาทแรกมีคำว่า ทิ เกินมาจาก ๓ คณะแรก ต้องนับรวมกับคำในบาทที่ ๒ ว่า กิเลส เป็น ทิ กิเลส (๑ ๑ ๒) ซึ่งเป็นคณะที่ ๔ ดังนั้น คาถานี้จึงเป็น วิปูลาอริยาคาถา

อนึ่ง ถ้าบาทที่ ๑ มีมาตราเกิน มาตราในบาทที่ ๒ ก็ลดลง หรือถ้าบาทที่ ๓ มีมาตราเกิน มาตราในบาทที่ ๔ ก็ลดลงเช่นกัน ในกรณีเดียวกันนี้ ถ้าบาทที่ ๑ และที่ ๓ มีมาตราเกิน มาตราในบาทที่ ๒ และที่ ๔ ก็ลดลงด้วย ดังนั้น วิปูลาอริยาคาถาจึงต่างจากอริยาคาถาทั่วไปที่มีมาตราในบาททั้ง ๔ แน่นนอน คือ ๑๒, ๑๘, ๑๒, ๑๕ มาตรา

ดังที่กล่าวมาก่อนว่า คณะในมาตราพद्यนี้มี ๕ คณะ คือ ภา, ช, ส, ม, น

ถ้า ช คณะเกินมา ก็เพิ่มลหุ ๑ พยางค์ หรือ ลหุ ๑ และ ครุ ๑ พยางค์

ถ้า ส คณะเกินมา ก็เพิ่มลหุ ๑ หรือ ๒ พยางค์

ถ้า น คณะเกินมา ก็เพิ่มลหุ ๑ - ๓ พยางค์ได้ในบาทที่ ๑ และที่ ๓

มาตราที่เกินมาจาก ๓ คณะในวิสมบาท ก็จะมี ๑ มาตรา คือ บาทที่ ๑ ก็มี ๑๓ มาตรา, บาทที่ ๒ มี ๑๗ มาตรา, บาทที่ ๓ มี ๑๓ มาตรา บาทที่ ๔ มี ๑๔ มาตรา

ตารางแสดงคณะเกินมาจาก ๓ คณะแรก

บาทที่ ๑			บาทที่ ๒	
๓ คณะ	๑,		๒ ๑	= ช
	๑,		๑ ๒	= ส
	๑,		๑ ๑ ๑	= น
๑๓ มาตรา			๑๗ มาตรา	

บาทที่ ๓			บาทที่ ๔	
๓ คณะ	๑,		๒ ๑	= ช
	๑,		๑ ๒	= ส
	๑,		๑ ๑ ๑	= น
๑๓ มาตรา			๑๔ มาตรา	

ถ้า ภา คณะเกินมา ก็เพิ่มครุ ๑ พยางค์ หรือ ครุ ๑ และ ลหุ ๑ พยางค์

ถ้า ม คณะเกินมา จาก ๓ คณะแรก ก็เพิ่มครุ ๑ พยางค์

มาตราที่เกินมาก็มี ๒ มาตรา คือ บาทที่ ๑ มี ๑๔ มาตรา, บาทที่ ๒ มี ๑๖ มาตรา, บาทที่ ๓ มี ๑๔ มาตรา, บาทที่ ๔ มี ๑๓ มาตรา

ตารางแสดงคณะเกินมาจาก ๓ คณะแรก

บาทที่ ๑			บาทที่ ๒	
๓ คณะ	๒,		๑ ๑	= ภา
	๒,		๒	= ม
๑๔ มาตรา			๑๖ มาตรา	

บาทที่ ๓			บาทที่ ๔	
๓ คณะ	๒,		๑ ๑	= ภา
	๒,		๒	= ม
๑๔ มาตรา			๑๓ มาตรา	

วิปูลาอริยาคาถานี้ มักมีพยางค์เกินมา ๑ พยางค์ ซึ่งมี ๑ หรือ ๒ มาตราได้ ตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ในบางทีก็มี ๒ พยางค์เกินมา ในกรณีที่มี ๒ พยางค์เกินมานี้ก็ถือว่ามี ๓ มาตราเกินมาจาก ๓ คณะ ในคัมภีร์ฉันทศาสตร์ตถัมภูซุสา(อธิบายปริจเฉท ๒ คาถาที่ ๔) แสดงอุทาหรณ์ในข้อนี้ว่า

โย พุทุโร สติมา นายโก

มุณินุโท หิตทุกโร นาโธ

อคุโค เสฏโฐ วรรปญญา

อภินมามิ ตํ สุกตํ.

พระพุทธเจ้า พระองค์ใดทรงมีสติ เป็นผู้แนะนำ เป็นพระจอมมุณี กระทำประโยชน์ เป็นที่พึ่ง เป็นผู้เลอเลิศประเสริฐ มีปัญญาอดเยี่ยม ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้า พระองค์นั้น ผู้เสด็จไปดีแล้ว

คำว่า **ยโก** ในบาทที่ ๑ และ **ญญา** ในบาทที่ ๓ เกินมาจาก ๓ คณะ เป็นคำจากคณะที่ ๔ ในสมบาทถัดมา คาถานี้จึงเป็นวิปูลาอริยาคาถาที่มี ๓ มาตราเกินมาจาก ๓ คณะในวิสมบาท

ข้อควรจดจำ คำว่า **นายโก** และ **วรรปญญา** ในคาถาข้างต้นนี้ ถ้าจะตัดยติให้ถูกต้องตามลักษณะของวิปูลาอริยาคาถา ว่า **นาย - โก** และ **วรรปญญา - ญา** ก็จะผิดกฎเกณฑ์ในการตัดยติ เพราะว่าการตัดยติที่ถูกต่อนั้น ต้องตัดให้ตรงศัพท์เดิม เช่น ศัพท์ว่า **วรรปญญา** ต้องตัดว่า **วรร - ปญญา** จึงถูกต้อง ถ้าตัดว่า **วรรปญญา - ญา** อย่างนี้เป็นการตัดยติผิด (ดูคัมภีร์สุโฆธาสังการะ คาถาที่ ๔๘)

ตัวอย่างอีกแบบ

สีหพีที่ปี ปน อภตา-

ถ วสิณา มหามหินุเทน

จปีตา สีหพีภาสาย

ทีปวาสินมตถาย. (ที่.อ. ๑/๑)

แต่ภายหลังพระมหินทเถระผู้เชี่ยวชาญ นำ(คัมภีร์มหาอรรคถา)มาเกาะสิงหล ต่อมาได้เรียบเรียง ด้วยภาษาสิงหล เพื่อประโยชน์แก่ชาวสิงหลทั้งหลาย

คาถาข้างต้นนี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งคาถาแรก คือ มหาม (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ ส่วนในครั้งคาถาหลัง คือ น เป็นลหุ

นอกจากนี้ บาทแรกมีคำว่า ภาตา เกินมาจาก ๓ คณะแรก ต้องนับรวมกับคำในบาทที่ ๒ ว่า ถ เป็น ภาตถ (๑ ๒ ๑) ซึ่งเป็นคณะที่ ๔ ส่วนบาทที่ ๓ มีคำว่า ย เกินมาจาก ๓ คณะแรก ต้องนับรวมกับคำในบาทที่ ๔ ว่า ทิป เป็น ย ทิป (๑ ๒ ๑) ดังนั้น คาถานี้จึงเป็น วิปูลาอริยาคาถา

ตัวอย่างของวิปูลาอริยาคาถานี้มีพบน้อยมาก แต่ถ้าเป็นคิตติคาถาที่มีลักษณะของวิปูลาผสมอยู่ กลับมีพบบากกว่า เช่น เมตตสูตรทั้งหมดเป็นคิตติคาถา ประเภทวิปูลาคิตติ (คิตติผสมวิปูลา) ขอนี้จะกล่าวโดยพิสดารต่อไป

วิปูลาอริยาคาถา แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. **อาทิวิปูลา** (มุขวิปูลา) วิปูลาอริยาที่มีในบาทแรก คือ บาทที่ ๑ เท่านั้น
๒. **อันตวิปูลา** (ชชนวิปูลา) วิปูลาอริยาที่มีในบาทหลัง คือ บาทที่ ๓ เท่านั้น
๓. **อุภยวิปูลา** (ลัพพิวิปูลา) วิปูลาอริยาที่มีในทั้งสองบาท คือ บาทที่ ๑, และที่ ๓

อนึ่ง วิปูลาอริยาคาถาเหล่านี้มี ๓ อย่างโดยยติตัดจากคณะ ๓ วิปูลาที่มียติตัดจากคณะ ๓ ในครั้งแรกเท่านั้น ชื่อว่า มุขวิปูลา, วิปูลาเช่นนี้ในครั้งคาถาหลัง ชื่อว่า ชชนวิปูลา, วิปูลาเช่นนี้ในครั้งคาถาทั้งสอง ชื่อว่า อุภยวิปูลา, อุภยวิปูลานั้นแหละ ชื่อว่า มหาวิปูลา บ้าง

วิปูลา แปลว่า คาถาที่เป็นไปพิเศษกว่าปฐยาอริยา กล่าวคือ มีคณะเกินมากกว่า ๓ คณะในวิสมบาท มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปถยาโต วิสิฏฐเฐน ปกาเรน อุลติ ปวตตตติ วิปูลา. (คาถาที่เป็นไปโดยประการอันพิเศษกว่าปฐยาอริยาคาถา ชื่อว่า วิปูลา)

จปลาอริยาคาถา

๒๒. **क्रमशुद्धौ शकारौ जतुत्तुगो तुद्योगो जपला.**

เจ หากว่า **จตตุตถโก** จ อ.คณะที่ ๔ ด้วย **ทุดิยโก** จ อ.คณะที่ ๒ ด้วย **อุภยตถ** ในครั้งแรกและครั้งหลัง ท. ทั้งสอง **ยสุสา** คาถาย ของคาถาใด **ปัพพโพทิต-**
ลกขณาย ที่มีลักษณะอันแรกกล่าวแล้วในเบื้องต้นแรก **ชกาโร** เป็น ช คณะ **क्रमशुद्धौ**
อันถึงซึ่งท่ามกลางแห่งครุสองตัว **ภเว** ย่อมเป็น **สา** คาถา อ.คาถานั้น **จปลา** ชื่อว่า
จปลาอริยาคาถา

คาถาอันมีลักษณะที่กล่าวมาก่อน มีทุดิยคณะและจตตุตถคณะ เป็น ช คณะ
ซึ่งอยู่กลางครุ ชื่อว่า จปลาอริยา

จปลาอริยาคาถา คือ อริยาคาถาอันมีคณะที่ ๒ และที่ ๔ เป็น ช คณะกลางครุ ลักษณะอื่นเหมือน
ปฐยาอริยาคาถา จะเห็นว่าคาถานี้มี ๗ คณะ มีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ คือ ย (๑) เป็นลหุ

นอกจากนี้ ยังมีลักษณะพิเศษเพิ่มมาจากปฐยาอริยาคาถา คือ คณะที่ ๒ คือ ฌโค ช (๑ ๒ ๑)
เป็น ช คณะกลางครุต้น คือ มชฺ และครุปลาย คือ กา ส่วนคณะที่ ๔ คือ จตตุตถ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ
กลางครุต้นคือ โโร และครุปลายคือ โโก

ลักษณะของจปลาอริยาคาถา

- มีลักษณะตามคณะและยติตามที่กล่าวมาแล้ว
- คณะที่ ๒ และที่ ๔ เป็น ช คณะอยู่กลางครุ

ตารางแสดงลักษณะของจปลาอริยาคาถา

ปรคมปาท				ทุดิยปาท						
ปฐยา (เบญจ) simhamit	ปรคม	ทุดิย	ตติย		จตตุตถ	ปญจม	ฉฐ	สตุตม	อนุต	
	ส (๑ ๑ ๒)	ช	ม (๒ ๒)		ช	ภ (๒ ๑ ๑)	ช	ภ ส		
	ม (๒ ๒)					ม (๒ ๒)	น	ม น	ค	
	วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
	๒	๑	๑		๑	๒	๒	๔	๑	
	วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา					สมบาทมี ๑๘ มาตรา				

ตติยบาท				จตุตถบาท					
อปรพท (ครึ่งหลัง)	ปรม	หุติย	ตติย		จตุตถ	ปณจม	จฏจ	สตุตม	อนุต
	ส	ช	ม		ช	ภ	ล	ภ	ค
	क्रमशु	मको च	कारे		जतुतु	गो हुति	य	गो जप	ला.
	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒		๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๑	๑	๒ ๑ ๑	๒
	ล (๑ ๑ ๒) ม (๒ ๒)	ช	ม (๒ ๒)		ช	ภ (๒ ๑ ๑) ม (๒ ๒)	ล	ภ ส ม น	ค
	วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
	๒	๑	๑		๑	๒	๑	๔	๑
	วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๕ มาตรา				

ตัวอย่างจปลาอริยาคาถา

สัจจاني ปจฺจยาการ-

เทศนา สุปริสุทฺธนยา

อวิมตฺตตฺนตฺติมคฺคา

วิปสุสนาภาวนา เจว. (ที่.อ. ๑/๒)

อริยสังข์, การแสดงปัจจยาการ และการเจริญวิปัสสนา มีนัยบริสุทธิ์ดี
ไม่พ้นจากแนวทางแห่งพระบาลี

คาถาข้างต้นนี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งแรก คือ ริ (๑) เป็น ลหุ
ส่วนในครั้งหลัง คณะที่ ๖ คือ ว เป็นลหุ,

ในครั้งแรก คณะที่ ๒ คือ นิปจฺจ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ กลางครุต้นคือ จา และครุปลายคือ ยา
ส่วนคณะที่ ๔ คือ รเทศ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะกลางครุต้น คือ กา และครุปลายคือ นา

ส่วนในครั้งหลัง คณะที่ ๒ คือ ตตฺนฺติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ กลางครุต้นคือ มฺตุ และปลายคือ
มค ส่วนคณะที่ ๔ คือ วิปสุส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะกลางครุต้น คือ คา และครุปลายคือ นา

อนึ่ง บาทที่ ๑ มีพยางค์เกินมาจาก ๓ คณะ ๑ พยางค์ คือ ร อักษร ดังนั้น คาถานี้จึงเป็น
จปลาอริยาคาถาที่ผสมกับอาทิวินฺฎลาหรือมุขวินฺฎลา

จปลาอริยาคาถา มี ๔ ประเภท คือ

๑. **ปฐญาจปลา** คือ จปลาที่มีลักษณะของปฐญาอริยา
๒. **มุขวิปูลาจปลา** คือ จปลาที่ผสมวิปูลาคาถาในบาทที่ ๑
๓. **ชกนวิปูลาจปลา** คือ จปลาที่ผสมวิปูลาคาถาในบาทที่ ๓
๔. **อุภยวิปูลาจปลา** คือ จปลาที่ผสมวิปูลาคาถาในบาทที่ ๑ และที่ ๓

จปลา แปลว่า คาถาที่ห้วนไหว หมายความว่า ต่างจากลักษณะทั่วไปเกี่ยวกับคณะและยติตามที่กล่าวไว้ในปฐญาอริยาคาถาและวิปูลาอริยาคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า

จปลติ วิกฺขิปตีติ จปลา. (คาถาที่ห้วนไหว คือชดสาย ชื่อว่า จปลา)

คำว่า **क्रमशुद्ध** สำเร็จมาจาก **क्रमशुद्ध** บทหน้า + **คมุ** ชาติ + **กวิ** ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า

ครุณฺ มชฺโณ **क्रमशुद्ध**. (ท่ามกลางแห่งครุ เรียกว่า **क्रमशुद्ध**)

क्रमशुद्ध **คจฺจติ** **ปวตฺตตีติ** **क्रमशुद्धโค.** (คณะที่เป็นไปในท่ามกลางแห่งครุ เรียกว่า **क्रमशुद्ध**)

มุขจปลาอริยาคาถา

๒๓. **จปลาคตาขิลฺ เจ** **ทลาทิมฺ ลกฺขณํ ภาชติ** **ยสุสา**

ปถุยาลกฺขณมณฺญ **มุขจปลา** **นาม** **สา** **ภวติ.**

เจ หากว่า **ลกฺขณํ** อ.ลักษณะ **จปลาคตํ** อันมาแล้วในจปลาอริยาคาถา **อขิลฺ** ทั้งหมด **ภาชติ** ย่อมเข้าถึง **อาทิมฺ ทลฺ** ซึ่งครั้งอันมีในเมืองแรก **ยสุสา** คาถาย ของคาถาใด

เจ หากว่า **ปถุยาลกฺขณํ** อ.ลักษณะของปฐญาอริยาคาถา **ภาชติ** ย่อมเข้าถึง **อณฺญ** ซึ่งครั้ง(หลัง)อื่น **สา** คาถา อ.คาถานั้น **มุขจปลา** **นาม** ชื่อว่า มุขจปลาอริยาคาถา **ภวติ** ย่อมเป็น

คาถาที่มีลักษณะทั้งหมดอันมาในจปลาอริยาคาถาเข้าถึงครั้งแรก ส่วนลักษณะของปฐญาอริยาคาถาเข้าถึงครั้ง(หลัง)อื่น ชื่อว่า มุขจปลาอริยา

มุขจปลาอริยาคาถา คือ อริยาคาถาที่มีครั้งแรกเหมือนจปลาอริยาคาถา ครั้งหลังเหมือนปฐญาอริยาคาถา คือ มีคณะที่ ๒ และที่ ๔ ในครั้งแรก เป็น ช คณะกลางครุ แต่ลักษณะเช่นนี้ไม่มีในครั้งหลัง จะเห็นว่าคาถานี้ มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งแรก คือ ชณฺ ภา (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ ส่วนคณะที่ ๖ ในครั้งหลัง คือ ม เป็นลหุ

นอกจากนี้ ยังมีลักษณะพิเศษในครั้งแรก คือ คณะที่ ๒ คือ คตาขิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะกลางครุต้น คือ ลา และครุปลายคือ ล ส่วนคณะที่ ๔ ทลาทิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะกลางครุต้น คือ เจ และครุปลายคือ ม

ลักษณะของ मुख จปลา อริยาคาถา

๑. มีลักษณะของ จปลา อริยาคาถา ในครั้งแรก คือ คณะที่ ๒ และที่ ๔ เป็น ช คณะกลางครุ
๒. มีลักษณะของ ปฐยา อริยาคาถา ในครั้งหลัง คือ คณะที่ ๒ และที่ ๔ เป็น ภ, ส, ม, น คณะ หรือ เป็น ช คณะที่ไม่ได้อยู่กลางครุ

ตารางแสดงลักษณะของ मुख จปลา อริยาคาถา

ปรหมปาท			ทุตียปาท						
ปพพท (ครั้งแรก)	ปรหม	ทุตีย	ตตีย		จตุตถ	ปรญจม	จฏฐ	สตุตม	อนต
	ส	ช	ม		ช	ม	ช	ส	ค
	จปลา	คตาขิ	ลัม เจ		ทลาทิ	มัม ลก	ขณัม ภ	ชติ ยส	สา
	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒		๑ ๒ ๑	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑ ๒	๒
	ส (๑ ๑ ๒) ม (๒ ๒)	ช	ม (๒ ๒)		ช	ภ (๒ ๑ ๑) ม (๒ ๒)	ช น	ภ ส ม น	ค
	วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๘ มาตรา					

ตตียปาท			จตุตถปาท						
อปรท (ครั้งหลัง)	ปรหม	ทุตีย	ตตีย		จตุตถ	ปรญจม	จฏฐ	สตุตม	อนต
	ม	ภ	ม		น	ม	ล	ภ	ค
	ปฐยา	ลกขณ	มญญัม		มุขจป	ลา นา	ม	สา ภว	ติ.
	๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒ ๒		๑ ๑ ๑ ๑	๒ ๒	๑	๒ ๑ ๑	๒
	ภ ส ม น น	ภ ช ส ม น	ภ ส ม น		ภ ช ส ม น	ภ ส ม น	ล	ภ ส ม น	ค
	วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๕ มาตรา					

ตัวอย่าง मुखจปลาอริยาคาถา

ยี่ เอตถ วุฑฺฒิมนุโต

สลกฺขณฺหา ปุชิตา ปริจฺจินฺหนา

วุฑฺดาธิกา จ ธมฺมา

อภิธมฺโม เตน อกฺขาโต. (ที.อ. ๑/๑๙)

ธรรมทั้งหลาย ที่มีความเจริญ มีลักษณะของตน ควรบูชา ถูกกำหนด เป็นสภาพยิ่ง
มีกล่าวไว้ในพระอภิธรรมนี้ ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่า อภิธรรม
คาถาข้างต้นนี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งแรก คือ ชิตา ป (๑ ๒ ๑) เป็น ๗
คณะ ส่วนในครั้งหลัง คณะที่ ๖ คือ น เป็นลหุ
คณะที่ ๒ ในครั้งแรก คือ ถ วุฑฺฒิ (๑ ๒ ๑) เป็น ๗ คณะกลางครุต้น คือ เอตุ และครุปลาย คือ
มนุ ส่วนคณะที่ ๔ คือ สลกฺข (๑ ๒ ๑) เป็น ๗ คณะกลางครุต้น คือ โต และครุปลาย คือ ธา
ส่วนในครั้งหลัง คณะที่ ๒ คือ ธิกา จ (๑ ๒ ๑) แม้จะเป็น ๗ คณะกลางครุต้น คือ ตา และครุปลายคือ
ธมฺ แต่คณะที่ ๔ คือ อภิธมฺ (๑ ๑ ๒) เป็น ๗ คณะ ลักษณะของจปลาคาถาจึงไม่มีในครั้งหลังนี้ ดังนั้น
คาถานี้จึงเป็น मुखจปลาอริยาคาถา

मुखจปลาอริยาคาถา มี ๔ ประเภท คือ

๑. **ปรัญยามุขจปลา** คือ คาถาที่มีลักษณะของปรัญยาอริยาในครั้งหลัง มีจปลาในครั้งแรก
 ๒. **มุขวิปุลามุขจปลา** คือ คาถาที่มีวิปูลาอริยาในบาทที่ ๑ มีจปลาอริยาในครั้งแรก
 ๓. **ชมนวิปุลามุขจปลา** คือ คาถาที่มีวิปูลาอริยาในบาทที่ ๓ มีจปลาอริยาในครั้งแรก
 ๔. **อุภยวิปุลามุขจปลา** คือ คาถาที่มีวิปูลาอริยาในบาทที่ ๑ และที่ ๓ มีจปลาอริยาในครั้งแรก
- मुखजपला** แปลว่า คาถาที่มีลักษณะของจปลาคาถาในครั้งแรก มีรูปวิเคราะห์ว่า
मुखे जपललक्षणं यस्तुति मुखजपला. (คาถาที่มีลักษณะของจปลาคาถาในครั้งแรก ชื่อว่า मुखजपला)

ชมนจปลาอริยาคาถา

๒๔. ปถุยาย ลกฺขณํ เจ

ปจฺมทุเต ลกฺขณํ ตฺ จปฺลาย

ทุติเย ทฺเลถ ยสฺสา

ปกิตฺติตา สา ชมนจปฺลา.

เจ หากว่า ลกฺขณํ อ.ลักษณะ ปถุยาย ของปรัญยาอริยาคาถา **ภชติ** ย่อมเข้าถึง
ปจฺมทุเต ในครั้งแรก **เจ** ถ้าวว่า ลกฺขณํ อ.ลักษณะ **จปฺลาย** ของจปลาอริยาคาถา **ภชติ**
ย่อมเข้าถึง **ทุติเย ทฺเล** ในครั้งที่สอง **ยสฺสา** คาถาย ของคาถาใด **สา** คาถา อ.คาถานั้น
ปถุเทตี อันบัณฑิต ท. **ปกิตฺติตา** กล่าวแล้ว **ชมนจปลา** ว่าชื่อว่า ชมนจปลาคาถา

อริยาชาติโย อ.กลุ่มของอริยาคาถา **นิฏฺฐิตา** จบแล้ว

คาถาที่มีลักษณะของปฐุยาอริยาในครั้งแรก ส่วนลักษณะของจปลาคาถามีในครั้งแรก
ท่านเรียกว่า ชมนจปลา

ชมนจปลา คือ อริยาคาถาที่มีลักษณะสลับกันกับมุขจปลาที่ผ่านมา คือ ในครั้งแรกมีลักษณะ
ของปฐุยาอริยาคาถา ส่วนครึ่งหลังมีลักษณะของจปลาคาถา

ในครั้งแรกนั้น คณะที่ ๒ คือ **ย ลกข** (๑ ๒ ๑) แม้จะเป็น ช คณะกลางครุ คือ ยา และ ณ
แต่คณะที่ ๔ คือ ปจมท (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ ดังนั้น ลักษณะของจปลาคาถาจึงไม่มีในครั้งแรกนี้

ส่วนในครึ่งหลัง คณะที่ ๒ คือ ทเลถ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะกลางครุ คือ เย และ ยสุ ทั้งคณะ
ที่ ๔ คือ ปกิตติ (๑ ๒ ๑) ก็เป็น ช คณะกลางครุ คือ ส่า และ ตา ดังนั้น คาถานี้จึงเรียกว่า ชมนจปลา

ลักษณะของชมนจปลาอริยาคาถา

๑. มีลักษณะของปฐุยาอริยาคาถาในครั้งแรก คือ คณะที่ ๒ และที่ ๔ เป็น ภา, ส, ม, น คณะ
หรือ เป็น ช คณะที่ไม่ได้อยู่กลางครุ

๒. มีลักษณะของจปลาอริยาคาถาในครึ่งหลัง คือ คณะที่ ๒ และที่ ๔ เป็น ช คณะกลางครุ

ตารางแสดงลักษณะของชมนจปลาอริยาคาถา

ปจมปาท			ทุติยปาท						
ปฐุพทร (ครั้งแรก)	ปจม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉฏฐ	สตุตม	อนุต
	ม	ช	ม		ส	ม	ช	ส	ค
	ปถุยา	ย ลกข	ณ เจ		ปจมท	เว ลก	ขณ ตุ	จปลา	ย
	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒		๑ ๑ ๒	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑ ๒	๒
	ภา	ภา	ภา		ภา	ภา		ภา	
	ส	ช	ส		ช	ส	ช	ส	
	ม	ส	ม		ส	ม	น	ม	ค
น	ม	น		ม	น		น		
น	น			น					
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๘ มาตรา					

ตติยบาท			จตุตถบาท						
อปรบท (ครึ่งหลัง)	ปรม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตุตม	อนุต
	ส	ช	ม		ช	ม	ล	น	ค
	ทุติเย	ทเลถ	ยสุสา		ปกิตฺติ	ตา สา	ช	ชนจป	ลา.
	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒		๑ ๒ ๑	๒ ๒	๑	๑ ๑ ๑ ๑	๒
	ล (๑ ๑ ๒) ม (๒ ๒)	ช	ม (๒ ๒)		ช	ภ (๒ ๑ ๑) ม (๒ ๒)	ล	ภ ส ม น	ค
	วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๕ มาตรา					

ตัวอย่างชมนจปลาอริยาคาถา

ตณฺหญฺจ อวิชฺชมุปี จ

สมเถน วิปสุสนาย โย เนติ

สจฺเจหิ โยชยิตฺวา

อํยํ นโย นนฺทียาวุฏฺเฐ. (เนตฺติ. หน้า ๕)

นัยใด ย่อมนำค้นหาและอวิชาไป (สู่ฝ่ายเศร้ามอง) และนำสมถะกับวิปัสสนาไป (สู่ฝ่ายหมดจด) โดยประกอบกับสัจจะ ๔ นัยนี้ชื่อว่า นันทียาวุฏเฐ

คาถาข้างต้นนี้ มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย ในครั้งแรก คณะที่ ๖ คือ สนาย (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ ส่วนในครั้งหลัง คณะที่ ๖ คือ ทิ เป็นลหุ

ในครั้งแรก คณะที่ ๒ คือ จ อวิช (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ แม้คณะที่ ๔ คือ สมเถ (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ ดังนั้น ลักษณะของจปลาคาถาจึงไม่มีในครั้งแรกนี้

ส่วนในครั้งหลัง คณะที่ ๒ คือ ทิ โยช (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะกลางครุ คือ เจ และ ยิตฺ ทั้งคณะที่ ๔ คือ อํยํ น (๑ ๒ ๑) ก็เป็น ช คณะกลางครุ คือ วา และ โย ดังนั้น คาถานี้จึงเป็นชมนจปลาอริยาคาถา

ชมนจปลาอริยาคาถาแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑. **ปฐฺยาชมนจปลา** คือ คาถาที่มีปฐฺยาอริยาในครั้งแรก มีจปลาอริยาในครั้งหลัง

๒. **มุขวิปฺลาชมนจปลา** คือ คาถาที่มีวิปฺลาอริยาในบาทที่ ๑ มีจปลาอริยาในครั้งหลัง

๓. **ชมนวิปฺลาชมนจปลา** คือ คาถาที่มีวิปฺลาอริยาในบาทที่ ๓ มีจปลาอริยาในครั้งหลัง ส่วนครั้งแรกเป็นปฐฺยาอริยา

๔. **อุภยวิปลาชมนจปลา** คือ คาถาที่มีวิปลาอริยาในวิสมบาททั้งสอง มีจปลาอริยาในครึ่งหลัง คำว่า **มุข** ในที่นี้ เป็นคำไวพจน์ของคำว่า **ปพพ** (แรก) ส่วนคำว่า **ชมน** ก็เป็นคำไวพจน์ของคำว่า **อุตุตร** (หลัง)

ชมนจปลา แปลว่า คาถาที่มีลักษณะของจปลาคาถาในครึ่งหลัง มีรูปวิเคราะห์ว่า

ชมน **จปลาลกขณ** **ยสุสาติ** **ชมนจปลา**. (คาถาที่มีลักษณะของจปลาคาถาในครึ่งหลัง ชื่อว่า ชมนจปลา)

คำว่า **อริยาชาติ** (กลุ่มอริยาคาถา) คือ คาถาที่มีลักษณะของอริยาคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า

อริยาย **ชาติ** **ยายาติ** **อริยาชาติ**. (คาถาที่มีลักษณะของอริยาคาถา ชื่อว่า อริยาชาติ)

สรุปอริยาคาถา ๔ ประเภท

วิปลา เกินมาตัวหนึ่ง

จปลา ๔, ๒ ต่อง ช กลางครุ

มุขจปลา บัญยาเป็นรอง

บัญญัติมาก่อน **ชมนจปลา**.

จบกลุ่มของอริยาคาถา

คีติชาติ ๔

(กลุ่มคีติคาถา ๔)

คีติคาถา

๒๕. สัพพํ ปรมทเล ยถิ

ลกฺขณเมรียาย วุตฺตมฺภเยสุ

ยสุสา ทเลสุ ยุตฺตํ

วุตฺตา สา คีติ วุตฺต,ยติลลิตา.

ยถิ หมายความว่า ลกฺขณํ อ.ลักษณะ สัพพํ ทั้งหมด วุตฺตํ อันแรกกล่าวแล้ว ปรมทเล ในครั้งแรก อรียาย ของอริยาคาถา ยุตฺตํ ประกอบแล้ว อุมเยสุ ทเลสุ ในครั้ง ท. ทั้งสอง ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา คาถา อ.คาถานั้น วุตฺตยติลลิตา อันงามด้วยยติอันแรก กล่าวแล้ว มหาภวี่ถิ อันนักกวีผู้ประเสริฐ ท. วุตฺตา กล่าวแล้ว คีติ ว่าเป็นคีติคาถา

คาถาที่มีลักษณะทั้งหมดของอริยาคาถาที่กล่าวไว้ในครั้งแรก ประกอบในครั้งทั้งสอง งามด้วยจังหวะหยุดที่กล่าวมาแล้ว ท่านเรียกว่า คีติ

กลุ่มคีติคาถามีลักษณะคล้ายคลึงกับกลุ่มอริยาคาถา คือ มีมาตราและคณะพร้อมทั้งยติคล้ายคลึงกัน แต่กลุ่มเวตาลียคาถาต่างจากกลุ่มอริยาคาถา เพราะอนุญาตให้ใช้ ร คณะที่มี ๕ มาตราได้ ส่วนกลุ่มมัตตาสมกะ ก็มีลักษณะต่างจากกลุ่มอริยาคาถาโดยมีบาทละ ๑๖ มาตราในทุก ๆ บาท ดังนั้น ท่านจึงกล่าวกลุ่มคีติคาถาต่อจากกลุ่มอริยาคาถา

คีติคาถา คือ คาถาที่น่าเอาเฉพาะครั้งแรกของอริยาคาถามาประพันธ์เป็นคาถาทั้งครั้งแรกและครั้งหลัง คือ คณะที่ ๖ ในครั้งแรกของปฐญาอริยาคาถาเป็น ช คณะ หรือ สัพพลหุคณะ ส่วนคณะที่ ๖ ในครั้งหลัง เป็น ลหุ แต่เมื่อแต่งคณะที่ ๖ ทั้งในครั้งแรกและครั้งหลังให้เป็น ช คณะ หรือ สัพพลหุคณะ ก็จะเป็น คีติคาถา จะเห็นว่า คาถานี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งแรกของคาถานี้ คือ ย วุตฺต (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ แม้คณะที่ ๖ ในครั้งหลัง คือ ติ วุตฺต (๑ ๒ ๑) ก็เป็น ช คณะ

คีติคาถานี้ งามด้วยจังหวะหยุดตามที่กล่าวมาแล้ว คือ ดังที่ได้แสดงไว้ในคาถาที่ ๑๘ จะเห็นว่า คณะที่ ๗ ในคาถานี้ คือ ยติลลิต (๑ ๑ ๑ ๑) เป็นสัพพลหุคณะ จึงมีจังหวะหยุดในคำว่า ต ของ วุตฺต คือ เป็นคนละศัพท์กับคำหลังว่า ยติลลิตา และต้องอ่านเว้นวรรคตอนให้แยกกับคำหลังว่า วุตฺต - ยติ จะอ่านติดกันว่า วุตฺตยติ ไม่ได้

คาถาที่คล้ายคลึงกับคีติคาถานี้มีอีก ๓ ชนิด คือ

อุปคีติ ได้แก่ คีติคาถาที่น่าเอาเฉพาะครั้งหลังของ ปฐญาอริยามาแต่ง

อุคคีติ ได้แก่ คีติคาถาที่สลับครั้งแรกกับครั้งหลังของปฐญาอริยา

อริยาคีติ ได้แก่ คีติคาถาที่น่าเอาเฉพาะครั้งแรกของปฐญาอริยามาแต่ง แต่มีครุท้ายเพิ่มอีก ๑ พยางค์ พระคันถรจนางจารย์ จะแสดงคาถาเหล่านี้ในลำดับต่อไป

ตารางแสดงลักษณะของคีติคาถา

ปรมปาท				ทุติยปาท				
ปรม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตุตม	อนุต
ม	น	ภ		ภ	ส	ช	ส	ค
สพฺพ	ปรมท	เล ยทิ		ลกฺขณ	มริยา	ย วุตต	มฺภาย	สุ
๒ ๒	๑๑๑๑	๒ ๑ ๑		๒ ๑ ๑	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑ ๒	๒
ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
ส	ช	ส		ช	ส	ช	ส	
ม	ส	ม		ส	ม	น	ม	ค
น	ม	น		ม	น		น	
หาม ช	น	หาม ช		น	หาม ช		หาม ช	
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
๔	๕	๔		๕	๔	๒	๔	๑
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๘ มาตรา				

ตติยปาท				จตุตถปาท				
ปรม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตุตม	อนุต
ม	ช	ม		ม	ม	ช	น	ค
ยสุสา	ทเลสุ	ยุตฺต		วุตฺตา	สา คี	ติ วุตต,	ยติลล	ตา.
๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒		๒ ๒	๒ ๒	๑ ๒ ๑,	๑ ๑ ๑ ๑	๒
ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
ส	ช	ส		ช	ส	ช	ส	
ม	ส	ม		ส	ม	น	ม	ค
น	ม	น		ม	น		น	
หาม ช	น	หาม ช		น	หาม ช		หาม ช	
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
๔	๕	๔		๕	๔	๒	๔	๑
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๘ มาตรา				

ตัวอย่างคีติคาถา

พุทธั ฌาณสมุทฺหิ

สพฺพญณฺ ํ โลกเหตุชฺฌมเมตี

วณฺหิตฺวา ปุพฺพมหํ

วฤชามิ สสรณํ หิ กิตกปฺป.

ข้าพเจ้า ขอนอมนกราบพระพุทธรเจ้า ผู้มีพระญาณตั้งมหาสมุทร ทรงหยั่งรู้อธรรมทั้งปวง
มีพระญาณไม่ลึบไปเพราะมีชาวโลกเป็นเหตุ จักกล่าวกิตกักัณฑ์พร้อมด้วยสาธนะก่อน

คาถาข้างต้นนี้ มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งแรกของคาถานี้ คือ กเหตุ (๑ ๒ ๑)
เป็น ช คณะ แม้อันที่ ๖ ในครั้งหลัง คือ ฌนํ หิ (๑ ๒ ๑) ก็เป็น ช คณะ ดังนั้น คาถานี้จึงเป็น คีติคาถา

คัมภีร์ฉันทสันสกฤตแสดงคีติคาถา ๑๖ ประเภทตามที่กล่าวไว้ในอริยาคาถา ๘๐ ชนิด โดยผสมกับ
ปัสสูยาอริยา ๑, วิปูลาอริยา ๓, จปลาอริยา ๑๒

ในขุททกนิกายเมตตตสุตฺร มีพบคีติคาถาผสม คือ วิปูลาคีติ ซึ่งเป็นคีติคาถาที่มีลักษณะของวิปูลาอริยา
คาถาอยู่ด้วย นั่นคือ มีพยางค์เกินมาจาก ๓ คณะแรกในบาทที่ ๑ และที่ ๓ คีติประเภทนี้เป็นคิตีอย่าง
๒๐ คือ คีตยุกยวิปูลา อันหมายถึงคีติคาถาที่เป็นวิปูลาอริยาในวิสมบาททั้งสอง

ตัวอย่างวิปูลาคีติ หรือ คีตยุกยวิปูลา

กรณียมตฺถกฺกุสเลน

ยนฺต สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ

สโก โข อชฺช จ สฺหชฺช จ

สฺวโจ จสฺส, มุฑฺ อณฺติมาณี. (ขุ.ธ. ๒๕/๑/๑๓)

ภิกษุผู้ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ประสงค์จะบรรลุดแดนสงบ พึ่งอบรมสิกขาสาม
ภิกษุนั้น พึ่งเป็นผู้อาจหาญ เป็นคนตรง แน่วแน่ ว่องไว อ่อนโยน ไม่ถือตัว

คณะที่ ๔ ในครั้งแรก คือ น ยนฺต (๑ ๒ ๑) และคณะที่ ๔ ในครั้งหลัง คือ จ สฺว (๑ ๒ ๑)
พยางค์แรกในคณะเหล่านี้ในวิสมบาทข้างหน้า ทั้งคณะที่ ๖ ในครั้งแรก คือ ปทํ อ (๑ ๒ ๑) ก็เป็น
ช คณะ ส่วนในครั้งหลัง คือ ส มุฑฺ อ (๑ ๑ ๑ ๑) ก็เป็นสัพพหุคณะ ฉะนั้น คาถานี้จึงเป็นวิปูลาคีติ
หรือ คีตยุกยวิปูลาคาถา คาถาอื่นในเมตตตสุตฺรทั้งหมดก็เป็นคาถาประเภทนี้

คิตี แปลว่า คาถาที่เปล่งออกด้วยเสียงสม่ำเสมอ คือ มาตราในครั้งแรก และครั้งหลังมี ๓๐
มาตราเท่ากัน เนื่องจากคณะที่ ๖ ในครั้งทั้งสองเป็น ช คณะ หรือ สัพพหุคณะ มีรูปวิเคราะห์ว่า

สเมน คียติ อจฺจารียตีติ คีติ. (คาถาที่เปล่งออกด้วยเสียงสม่ำเสมอ ชื่อว่า คีติ)

อุปคิตีคาถา

๒๖. อริยายํ ทุติยทุเร

คทิตาขิลลฺกฺขณํ ยํ ตํ

ภวติ ทเลสฺสุเยสุปี

ยที ยสุสา สายมฺอุปคิตี.

ยํ อขิลลฺกฺขณํ อ.ลักษณะทั้งหมดใด คทิตํ อันเรากล่าวแล้ว ทุติยทุเร ในครั้งหลัง อริยายํ ในอริยาคาถา อตุถิ มีอยู่ ยที หมายความว่า ตํ อขิลลฺกฺขณํ อ.ลักษณะทั้งหมดนั้น ภวติ ย่อมมี ทเลสฺ ในครั้ง ท. อุกฺเยสุปี แม่ทั้งสอง ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สา อัย คาถา อ.คาถานั้น วุตฺตยติลลิตา อันงามด้วยยติตามที่กล่าวแล้ว อุปคิตี ชื่อว่า อุปคิตีคาถา

คาถาที่มีลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วในครั้งหลังในอริยาคาถา(ประกอบ)ในครั้งทั้งสอง ชื่อว่า อุปคิตี

อุปคิตีคาถา คือ คาถาที่นำเอาเฉพาะครั้งหลังของอริยาคาถามาแต่งเป็นคาถาหนึ่ง คณะที่ ๖ ในคาถานี้ เป็น ลหุ ไม่ใช่ ช คณะ หรือ สัพพลหุคณะ จะเห็นว่าในครั้งแรก คณะที่ ๖ คือ ช เป็นลหุ และคณะที่ ๖ ในครั้งหลัง คือ ย ก็เป็นลหุเหมือนกัน

ตารางแสดงลักษณะของอุปคิตีคาถา

ปรมปาท				ทุติยปาท				
ปรม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปณฺจม	ฉฎฺจ	สตุตม	อนต
ส	ภ	ม		ส	ส	ล	ม	ค
อริยา	ยํ ทฺติ	ยทุเร		คทิตา	ขิลลฺก	ช	ณํ ยํ	ตํ
๑ ๑ ๒	๒ ๑ ๑	๒ ๒		๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒	๑	๒ ๒	๒
ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
ล	ช	ส		ช	ส	ล	ส	
ม	ส	ม		ส	ม		ม	ค
น	ม	น		ม	น		น	
ห้าม ช	น	ห้าม ช		น	ห้าม ช		ห้าม ช	
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม	
๔	๕	๔		๕	๔	๑	๔	๑
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๕ มาตรา				

ปพพทช (คั้งแรก)

ตติยปาท			จตุตถปาท						
อปรสพท (ครึ่งหลัง)	ปรม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปณฺจม	ฉฏฺฐ	สตุตม	อนุต
	น	ภ	ภ		ส	ม	ล	ส	ค
	ภวติ ท	เลสุภ	เยสุปี		ยทิ ยสุ	สา สา	ย	มุปคิ	ติ.
	๑๑๑๑	๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑		๑ ๑ ๒	๒ ๒	๑	๑ ๑ ๒	๒
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
	ส	ช	ส		ช	ส	ล	ส	
	ม	ส	ม		ส	ม		ม	ค
	น	ม	น		ม	น		น	
ห้าม ช	น	ห้าม ช		น	ห้าม ช		ห้าม ช		
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔		๕	๔	๑	๔	๑	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๕ มาตรา					

ตัวอย่างอุปคิติกา

โอรพฺภิกสุกริกา

มาควิกา เต จ สากุณิกา

หนตุวา ชีวนเตพฺก-

สุกรมคปฺกฺชิโน กมโต.

ชนเหล่าใด ฆ่าแพะ, สุนัข, เนื้อ และ นก เลี้ยงชีพอยู่ ชนเหล่านั้น ชื่อว่า โอรพฺภิกะ(คนฆ่าแพะ), สุนัขกริกะ (คนฆ่าหมู), มาควิกะ (คนฆ่าเนื้อ) และ สากุณิกะ (คนฆ่านก) ตามลำดับ

คาถาข้างต้นนี้ มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งแรกของคาถานี้ คือ จ เป็นลหุแม่คณะที่ ๖ ในครั้งหลัง คือ ช ก็เป็นลหุ ฉะนั้น คาถานี้จึงเป็นอุปคิติกา

อุปคิติ แปลว่า คาถาที่คล้ายกับคิติกา คือ มีลักษณะใกล้เคียงกัน ต่างกันเฉพาะคณะที่ ๖ อย่างเดียว มีรูปวิเคราะห์ว่า

คิติยา สมเป ปวตฺตติติ อุปคิติ. (คาถาที่เป็นไปใกล้เคียงคิติกา ชื่อว่า อุปคิติ)

อุคคีติคาถา

๒๗. อริยายทุรวิติยํ

ปฺพุโพทิตลกฺขโณเปตํ

วิปริยเยนาภิหิตํ

ยสุสา สมฺภวติ เจห โสคฺคีติ.

เจ ทากว่า อทุรวิติยํ อ. ครั้งทั้งสองส่วน (ทั้งครั้งแรกทั้งครั้งหลัง) ปุพฺพุโพทิต-ลกฺขโณเปตํ อันประกอบด้วยลักษณะอันแรกกล่าวแล้วในเบื้องต้นแรก(ในคาถาที่ ๑๗,๑๘) อริยาย ของอริยาคาถา อภิหิตํ เป็นของอันบุคคลรจนแล้ว วิปริยเยน โดยสลับกัน อุกฺเขสุปี ทเลสฺสุ ในครั้ง ท. แม่ทั้งสอง ยสุสา คาถาย ของคาถาใด สมฺภวติ ย่อมมีสา คาถา อ. คาถานั้น วุตฺตยติลลิตา อันงามด้วยยติอันแรกกล่าวแล้ว อุคฺคีติ ชื่อว่า อุคคีติคาถา อิห ในกลุ่มคิตติคาถานี้

คาถาที่มีครึ่งทั้งสองของอริยาคาถา ซึ่งประกอบด้วยลักษณะตามที่กล่าวมาก่อน ได้ถูกกล่าวโดยสลับกัน ชื่อว่า อุคคีติ ในกลุ่มคิตติคาถานี้

อุคคีติคาถา คือ คาถาที่สลับขณะที่ ๖ ในครั้งแรกและครั้งหลังของอริยาคาถา คือ ขณะที่ ๖ ในครั้งแรก คือ ข เป็นลหุ ส่วนขณะที่ ๖ ในครั้งหลัง คือ ติ เจห (๑ ๒ ๑) เป็น ช ณะ

ตารางแสดงลักษณะของอุคคีติคาถา

ปรมปาท			ทุติยปาท					
ปรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญฺจม	ฉฺฉ	สตุตม	อนุต	
ส	ม	ส	ม	ส	ล	ม	ค	
อริยา	ยทุรท	วิติยํ	ปฺพุโพ	ทิตลก	ข	โณเป	ตํ	
๑ ๑ ๒	๒ ๒	๑ ๑ ๒	๒ ๒	๑ ๑ ๒	๑	๒ ๒	๒	
ภ	ภ	ภ	ภ	ภ		ภ		
ล	ช	ล	ช	ล	ล	ล		
ม	ล	ม	ล	ม		ม	ค	
น	ม	น	ม	น		น		
หาม ช	น	หาม ช	น	หาม ช		หาม ช		
วิสม	สม	วิสม	สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔	๕	๔	๑	๔	๑	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา			สมบาทมี ๑๕ มาตรา					

(ปรมปาท) สัมพันธ์

ตติยปาท			จตุตถปาท						
อปรบท (ครึ่งหลัง)	ปรม	ทุติย	ตติย		จตุตถ	ปณฺจม	ฉฏฐ	สตุตม	อนุต
	น	ม	ส		ม	ภ	ช	ม	ค
	วิปริย	เยนา	ภิตฺ		ยสุสา	สมุภว	ติ เจห	โสคุคิ	ติ.
	๑๑๑๑	๒ ๒	๑ ๑ ๒		๒ ๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๒	๒
	ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ	
	ส	ช	ส		ช	ส	ช	ส	
	ม	ส	ม		ส	ม	น	ม	ค
	น	ม	น		ม	น		น	
ห้าม ช	น	ห้าม ช		น	ห้าม ช		ห้าม ช		
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔		๕	๔	๒	๔	๑	
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๑๘ มาตรา					

ตัวอย่างอุคคีติคาถา

อกุขรณิโยม ฉนุหุ

ครุหลุหุณิโยม ภเว วุตติ

ทีโม สโยคาทิป-

ปฺพุโพ รสุโส จ, ครุ หลุ ตุ รสุโส. (พว. หน้า ๑๑)

การกำหนดพยางค์ ชื่อว่า ฉินท์ การกำหนดครุและหลุ ชื่อว่า คาถา ทีฆสระ และ
รัสสระต้นสียงโยคเป็นต้น ชื่อว่า ครุ ส่วนรัสสระ ชื่อว่า หลุ

คาถาข้างต้นนี้มี ๗ คณะ และมีครุอยู่ท้าย คณะที่ ๖ ในครั้งแรกคือ ภ เป็นหลุ ส่วนคณะที่ ๖
ในครั้งหลัง คือ จ ครุ ล (๑ ๑ ๑) เป็นลัพท์พลุคณะ ฉะนั้น คาถานี้จึงเป็นอุคคีติคาถา

อุคคีติ แปลว่า คาถาที่สลับคีติคาถา คือ สลับครั้งแรกกับครั้งหลังของคีติคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า

คีติน์ วิปริตํ อุคคีติ. (คาถาที่สลับคีติคาถา ชื่อว่า อุคคีติ)

อริยาคีตติกา

๒๘. อริยาปุพฺพหุํ ยถิ ครุเนเกนาธิเกน นิธเน ยุตฺตํ

ยถิ ปุพฺพหุสฺमानํ ทลมิตรํ โจทิตายมริยาคีติ.

ยถิ หมายความว่า อริยาปุพฺพหุํ อ.ครั้งแรกของอริยาคาถา ยุตฺตํ เป็นของประกอบแล้ว
เอเกน ครุณา ด้วยครุ ๑ พยางค์ อธิเกน อันเกินมา นิธเน ในที่สุด ยสุสา คาถา
ของคาถาใด สมฺภาวติ ย่อมเป็น

ยถิ หมายความว่า อิตฺรํ ทลํ จ อ.ครั้งหลังนอกนี้ด้วย ปุพฺพหุสฺमानํ เป็นของเสมอเหมือน
กับครั้งแรก สมฺภาวติ ย่อมเป็น อยํ คาถา อ.คาถานี้ วุตฺตยติลลิตา อันงามด้วยยติ
ตามที่เรากล่าวมาแล้ว ปิงฺคเลน อันอาจารย์ปิงคละ อุทิตา กล่าวแล้ว อริยาคีติ
ว่าเป็นอริยาคีตติกา

คีตติชาตโย อ.กลุ่มของคีตติกา นิฏฺฐิตา จบแล้ว

คาถาที่มีครั้งแรกของอริยาคาถาประกอบด้วยครุ ๑ พยางค์เกินมาในที่สุด และ
มีส่วนอื่น(คือครั้งหลัง) เหมือนครั้งแรก ชื่อว่า อริยาคีติ

กลุ่มคีตติกาจบแล้ว

อริยาคีติ คือ คีตติกาที่มีครุเกินมาอีก ๑ พยางค์ในครั้งแรกและครั้งหลัง จะเห็นว่า คาถานี้มี
๗ คณนะ

ในครั้งแรกมีครุท้ายคือ ยุตฺ และมิครุเกินมาอีก ๑ พยางค์ คือ ตํ

ส่วนในครั้งหลังมีครุท้ายคือ คี และมีครุเกินอีก ๑ พยางค์คือ ติ (เป็นปาหันทครุ)

ลักษณะของอริยาคีตติกา

๑. จะนำเอาครั้งแรกของอริยาคาถามาตั้งเป็นคาถาทั้งครั้งแรกและครั้งหลัง

๒. มีครุเกินอีก ๑ พยางค์ในที่สุด ทั้งในครั้งแรกและครั้งหลัง

ตารางแสดงลักษณะของอริยาคีติคาถา

ปรมปาท				ทุตติยปาท					
ปรม	ทุตติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตุตม	อนุต	
ส	ม	ภ		ส	ม	ช	ส	ค	ค
อริยา	ปุพฺพหุ	ธั ยทิ		ครุเน	เกนา	ธิเกน	นิธเน	ยุตุ	ตี
๑ ๑ ๒	๒ ๒	๒ ๑ ๑		๑ ๑ ๒	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑ ๒	๒	๒
ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ		
ส	ช	ส		ช	ส	ช	ส		
ม	ส	ม		ส	ม	น	ม	ค	ค
น	ม	น		ม	น		น		
ห้าม ช	น	ห้าม ช		น	ห้าม ช		ห้าม ช		
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔		๕	๔	๒	๔	๑	๑
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๒๐ มาตรา					

ตติยปาท				จตุตถปาท					
ปรม	ทุตติย	ตติย		จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตุตม	อนุต	
ส	ภ	ม		น	ม	ช	ส	ค	ค
ยทิ ปุพฺ	พฺทส	มานั		ทลमित	รึ โจ	ทิตาย	มริยา	ตี	ติ.
๑ ๑ ๒	๒ ๑ ๑	๒ ๒		๑๑๑๑	๒ ๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑ ๒	๒	๒
ภ	ภ	ภ		ภ	ภ		ภ		
ส	ช	ส		ช	ส	ช	ส		
ม	ส	ม		ส	ม	น	ม	ค	ค
น	ม	น		ม	น		น		
ห้าม ช	น	ห้าม ช		น	ห้าม ช		ห้าม ช		
วิสม	สม	วิสม		สม	วิสม	สม	วิสม		
๔	๕	๔		๕	๔	๒	๔	๑	๑
วิสมบาทมี ๑๒ มาตรา				สมบาทมี ๒๐ มาตรา					

ตัวอย่างอริยาคีตติกา

เอเสโส เอตนฺติป-

ปสิทฺธิ โลกสฺส โหติ ยตฺตตฺเตสฺสุ

ถึปฺมณฺเฐสฺสกาณฺติ-

ยฺจุจฺจนฺเต ตานิมานิ โลกนาตฺถา. (พว.หน้า ๓๙)

ความปรากฏแก่ชาวโลกในเนื้อความเหล่านี้ว่า เอสา, เอโส, เอตํ มีอยู่ ชาวโลกกล่าวเนื้อความเหล่านี้ว่าเป็นอิตถิลิงค์, ปฺงฺลิ่งค์ และนฺปฺงฺสกลิ่งค์

คาถานี้มี ๗ คณะ ในครั้งแรก คณะที่ ๖ คือ ส โหติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ ส่วนคณะที่ ๖ ในครั้งหลัง คือ นิมานิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ

ในครั้งแรกมีครุท่ายคือ เถ และมีครุเกินมา ๑ พยางค์คือ สฺ (ปาหฺนตฺครุ) ส่วนในครั้งหลัง มีครุท่ายคือ นาตฺ และมีครุเกินมา ๑ พยางค์คือ ถา ดังนั้น คาถานี้ จึงเป็นอริยาคีตติกา

อริยาคีติ แปลว่า คีตติกาที่คล้ายกับอริยาคาถา คือ ลักษณะครั้งแรกของอริยาคาถาซึ่งมีคณะที่ ๖ เป็น ช คณะ หรือ สัพพลหุ มีอยู่ในคิตติคาถานี้ มีรูปวิเคราะห์ว่า

อริยา จ สา คีติ จาติ อริยาคีติ (คิตติคาถาที่คล้ายอริยาคาถา ชื่อว่า อริยาคีติ)

คำว่า **คิตติชาติ** (กลุ่มคิตติคาถา) คือ คาถาที่มีลักษณะของคิตติคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า

คิตฺติยา ชาติ ยายาติ คิตฺติชาติ (คาถาที่มีลักษณะของคิตติคาถา ชื่อว่า คิตติชาติ)

กลุ่มคิตติคาถานี้ มีแสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัย ๔ ประเภท คือ

๑. **คิตติ** คือ นำเอาครั้งแรกของอริยาคาถามาแต่ง
๒. **อุปคิตติ** นำเอาครั้งหลังของอริยาคาถามาแต่ง
๓. **อุคคิตติ** นำเอาครั้งทั้งสองของอริยาคาถามาแต่ง โดยสลับกัน คือ เอาครั้งหลังของอริยาคาถามาแต่งเป็นครั้งแรกของอุคคิตติ แล้วเอาครั้งแรกของอริยาคาถามาแต่งเป็นครั้งหลัง
๔. **อริยาคีติ** นำเอาครั้งแรกของอริยาคาถามาแต่ง โดยเพิ่มครุมาอีก ๑ พยางค์

สรูปคิตติคาถา

คิตติ อริยาปฺพุพพัทฺธะ

อุปคิตติ อปรัทธอริยา

อุคคิตติ อริยากลับหน้า

ครุ เกินมา **อริยาคีติ**

จบกลุ่มคิตติคาถา

เวตาลียชาติ ๙

(กลุ่มเวตาลียคาถา ๙)

เวตาลียคาถา

๒๙. วิสเม จ ลีโย กลา มุเช สเม ตวจจุจ รลคา ตโตปรี
เวตาลีโย ตมูจเต ลหุจกุกั น นีรนุตร สเม.

เจ หากว่า จ กลา อ.มาตราท. ๖ ลีโย ฟังมี มุเช ในเบื้องต้นแรก วิสเม ในวิสมบาท
ยสฺส วุตตสฺส ของคาถาใด ตู ส่วนว่า เจ หากว่า อฏฺฐ กลา อ.มาตราท. ๘ ลีโย ฟังมี
มุเช ในเบื้องต้นแรก สเม ในสมบาท

เจ หากว่า รลคา อ.ร คณะ, ลหุ และ ครุ ท. ลีโย ฟังมี อฺปรี ในเบื้องต้นบน
(ในเบื้องต้นหลัง) ตโต จาก ๖ มาตรา และ ๘ มาตรานั้น ลหุจกุกั อ.หมวด ๖ แห่งลหุ (หรือ
อ.หมูลหุ ๖ ตัว) น ลียา ไม่ฟังมี นีรนุตร ไม่ขาดตอน (หรือ ต่อเนื่องกัน) สเม ในสมบาท
ต้ วุตต์ อ.คาถานั้น กวีเรน อันนักกวีผู้ประเสริฐ อฺจเต ย่อมเรียก เวตาลีโย ว่าเวตาลียคาถา

คาถาที่มี ๖ มาตราอยู่หน้าในวิสมบาท ส่วนในสมบาทมี ๘ มาตรา ประกอบด้วย
ร คณะ, ลหุ และ ครุ ต่อจากนั้น ลหุ ๖ พยางค์ติดต่อกันย่อมไม่มีในสมบาท ท่านเรียกว่า
เวตาลียคาถา

ลักษณะของเวตาลียคาถา

๑. มี ๖ มาตราอยู่หน้าในวิสมบาท
๒. มี ๘ มาตราอยู่หน้าในสมบาท
๓. มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๖ มาตราในวิสมบาท และ อยู่ท้าย ๘ มาตราในสมบาท
๔. ไม่มีลหุ ๖ พยางค์ติดต่อกันใน ๘ มาตราของสมบาท แต่ในวิสมบาทมีลหุติดต่อกันได้

ตารางแสดงลักษณะของเวตาลียคาถา

ปฐมบาท				ทุติยบาท			
๖ มาตราแรก	ร	ล	ค	๘ มาตราแรก	ร	ล	ค
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
ฯลฯ				ฯลฯ			
๑๑๑๑๑๑				๑๒๑๑๑๑๑			
๑๓ แถว	๑	๑	๑	๓๑ แถว	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)				สมบาท (๑๖ มาตรา)			

ตติยปาท				จตุตถปาท			
๖ มาตราแรก	ร	ล	ค	๘ มาตราแรก	ร	ล	ค
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
ฯลฯ				ฯลฯ			
๑๑๑๑๑๑				๑๒๑๑๑๑๑			
๑๓ แถว	๑	๑	๑	๓๑ แถว	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)				สมบาท (๑๖ มาตรา)			

อุทาหรณ์

ปฐมปาท				ทุติยปาท			
๖ มาตราแรก	ร	ล	ค	๘ มาตราแรก	ร	ล	ค
วิสม ฌ ลี	ยฺ ฎลา	มุ	เช	สเม ตฺวจุจ รล	คา ตโต	ป	ริ
๑ ๑ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)				สมบาท (๑๖ มาตรา)			

ตติยปาท				จตุตถปาท			
๖ มาตราแรก	ร	ล	ค	๘ มาตราแรก	ร	ล	ค
เวตาลี	ยฺ ตมุจ	จ	เต	ลหุจกุกํ น นิ	รนฺตรํ	ส	เม.
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)				สมบาท (๑๖ มาตรา)			

เวตาลีคาถา คือ คาถาที่มี ๖ มาตราอยู่หน้าในวิสมบาท ถัดจากนั้น มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ ส่วนในสมบาท มี ๘ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นก็ มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ เช่นกัน ดูในตารางที่ทำไว้ให้

คำว่า **ลหุจกุกํ น นินฺตรํ สเม** (ในสมบาทไม่มีลหุ ๖ พยางค์ติดต่อกัน) เป็น **นิทัสสนนัย** คือ การแสดงพยางค์ตัวอย่าง โดยมีได้กล่าวถึงข้อความทั้งหมด หรือ เป็น **อุปลักขณนัย** คือ การแสดงตัวอย่างไว้เป็นเครื่องสังเกตแทนสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด ดังนั้น แม้ลหุ ๗ พยางค์ หรือ ๘ พยางค์ก็อยู่ติดต่อกันไม่ได้ ดังในฉันทวิธีกาเอกกล่าวไว้ว่า

เอเตน น ลหุจกุกุเสวภาโว ภวติ, อถ โข ลหุสตตกสฺส ลหุอฏฺฐกสฺส จ ภวตีติ อิมมตฺถํ
ทสฺเสติ.

คำนั้นแสดงข้อความนี้ว่า ลหุ ๖ พยางค์เท่านั้น ย่อมไม่มี หามีได้ แต่ยังไม่มิลหุ ๗ พยางค์ หรือ
๘ พยางค์

เหตุที่ห้ามลหุติดต่อกัน ๖ พยางค์ ในคัมภีร์สัมปยุตตฉันทคัณฐิ แสดงไว้ว่า ถ้าในสมบาทมีลหุติดต่อกัน
๖ พยางค์ ก็จะคล้ายกับวิสมบาทที่มีลหุ ๖ พยางค์ติดต่อกันได้ และลหุ ๓ พยางค์หลังในลหุ ๖ พยางค์
ก็ผูกเป็นคณะในคาถาวรรณพฤติได้ ท่านจึงห้ามการมีลหุติดต่อกัน ๖, ๗ หรือ ๘ พยางค์ในสมบาทนั้น

ต่อไปจะกล่าวถึงปัตถารนัยของมาตราคาถา ๖ และ ๘ มาตรา เพื่อให้ทราบจำนวนครูลหุในคาถานั้น
ดังต่อไปนี้

ปัตถารนัยของมาตราคาถา ๖ มาตรา

จำนวนแถว	ครู - ลหุ
๑	๒ ๒ ๒
๒	๑ ๑ ๒ ๒
๓	๑ ๒ ๑ ๒
๔	๒ ๑ ๑ ๒
๕	๑ ๑ ๑ ๑ ๒
๖	๑ ๒ ๒ ๑
๗	๒ ๑ ๒ ๑
๘	๑ ๑ ๑ ๒ ๑
๙	๒ ๒ ๑ ๑
๑๐	๑ ๑ ๒ ๑ ๑
๑๑	๑ ๒ ๑ ๑ ๑
๑๒	๒ ๑ ๑ ๑ ๑
๑๓	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

วิธีแผ่ปัตถาระของมาตราพฤตินั้น

จะใช้สูตรเดิมของวรรณพฤติ คือ

ปฺพพคา อโร โล. ใต้ครูตัวแรก-
-เป็นลหุ

ปเร สมา. หลังลหุเหมือนข้างบน

ปฺพเพ ครู. หน้าลหุเป็นครู แต่ว่า
เมื่อใส่ครูแล้ว เกิน ๖ มาตรา
ก็ใส่ลหุให้ครบ ๖ มาตรา

ท่านไม่จำกัดครูลหุใน ๖ มาตราแรกของวิสมบาทในคาถานี้ จึงอาจเขียนเป็นครูทั้งหมด คือ ๒ ๒ ๒
จนกระทั่งถึงลหุทั้งหมด คือ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ได้ ๑๓ ชนิดตามจำนวนแถวที่กล่าวมานี้

ป้ดถารน้ยของมาตราคาถา ๘ มาตรา

จำนวนถว	ครุ - ลหุ
๑	๒ ๒ ๒ ๒
๒	๑ ๑ ๒ ๒ ๒
๓	๑ ๒ ๑ ๒ ๒
๔	๒ ๑ ๑ ๒ ๒
๕	๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒
๖	๑ ๒ ๒ ๑ ๒
๗	๒ ๑ ๒ ๑ ๒
๘	๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒
๙	๒ ๒ ๑ ๑ ๒
๑๐	๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒
๑๑	๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒
๑๒	๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒
๑๓	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒
๑๔	๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑
๑๕	๒ ๑ ๒ ๒ ๑
๑๖	๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑
๑๗	๒ ๒ ๑ ๒ ๑
๑๘	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑
๑๙	๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑
๒๐	๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑
๒๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑
๒๒	๒ ๒ ๒ ๑ ๑
๒๓	๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑
๒๔	๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑
๒๕	๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑
๒๖	๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑
๒๗	๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑
๒๘	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑

๒๙	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑
๓๐		๒	๒	๑	๑	๑	๑
๓๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑	๑
๓๒	๑	๒	๑	๑	๑	๑	๑
๓๓	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๑
๓๔	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

ในแถวทั้งหมด ๓๔ แถวนี้ แถวที่มีลหุติดต่อกัน ๖ - ๘ พยางค์คือ แถวที่ ๑๓, ๓๓, ๓๔ จึงเขียน ๘ มาตราแรกในสมบาทตามครุลหุได้ทั้งหมด ๓๑ แถว

ตัวอย่างเวตาลียคาถา

อุทกํ หิ นยนฺติ เนตฺติกา

อุสุการา นมยฺนฺติ เตชนํ

ทารุํ นมยฺนฺติ ตจฺจกา

อตฺตานํ ทมยฺนฺติ ปณฺทิตา. (ขุ.ธ.๒๕/๑๔๕/๔๒)

ชานาไชน้ำเข้านา ช่างครดัดลูกศร ช่างไม้ถากไม้ บัณฑิตฝึกตนเอง

คาถาข้างต้นนี้ ในวิสมบาทมี ๖ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นมี ร คณะ, ลหุ, ครุ ส่วนในสมบาทมี ๘ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นมี ร คณะ, ลหุ และ ครุ ฉะนั้น คาถานี้จึงเป็นเวตาลียคาถา

ตัวอย่างอีก

อุฏฺฐานวโต สตีมโต

สุจิกมฺมสุส นิสฺมมการิโน

สญฺญตฺตสฺส รมฺมชรีวิโน

อปมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒติ. (ขุ.ธ.๒๕/๒๔/๒๐)

ยศยอมเจริญแก่ผู้ขยัน มีสติ มีความประพฤติดี ทำงานด้วยความรอบคอบ เป็นอยู่โดยชอบธรรม ไม่ประมาท

คาถาข้างต้นนี้ ในวิสมบาทก็มี ๖ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นมี ร คณะ, ลหุ, ครุ ส่วนในสมบาทก็มี ๘ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นก็ มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้ายเช่นกัน ดังนั้น คาถานี้จึงเป็นเวตาลียคาถา

เวตาลีย แปลว่า คาถาที่คล้ายต้นตาลพิเศษ กล่าวคือ ต้นตาลเป็นต้นไม้พิเศษกว่าต้นไม้ทั่วไป เพราะไม่มีแก่น ดังนั้นจึงจัดเข้าในพวกต้นหญ้า เวตาลียคาถานี้ก็เป็นคาถามาตราพฤติพิเศษ คือ มีลักษณะผสมกับคณะในคาถาวรรณพฤติอันได้แก่ ร คณะ (๒ ๑ ๒) ที่เกิน ๔ มาตรา มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิเสโส ตาโล วิตาลो. (ต้นตาลพิเศษ เรียกว่า วิตาละ)

วิทาลो วียาติ วิตาลं. (คาถาที่เหมือนต้นตาลพิเศษ เรียกว่า วิตาละ)

วิทาลं เอว เวตาลียํ. (คาถาที่เหมือนต้นตาลพิเศษนั้นแหละ ชื่อว่า เวตาลียะ)

โอบัจฉันทสกคาถา

๓๐. เวตาลีโยปมัม มุখে ตัม

โอบัจฉนุทสกัม รยา ยทนุเต.

ยทิ ผิวา ยัม วุตตุต อ.คาถาใด เวตาลีโยปมัม เป็นเหมือนกับด้วยเวตาลียคาถา มุখে ในเบื้องแรก ลียา ฟังเป็น ยทิ ผิวา รยา อ.ร คณะ และ ย คณะ ท. ลียัม ฟังมี อนุเต ในที่สุด ตัม วุตตุต อ.คาถานั้น โอบัจฉนุทสกัม ชื่อว่า โอบัจฉันทสกคาถา

คาถาที่เหมือนเวตาลียคาถาในส่วนแรก มี ร, ย คณะอยู่ท้าย ชื่อว่า โอบัจฉันทสกคาถา

ลักษณะของโอบัจฉันทสกคาถา

๑. มี ๖ มาตรการอยู่นั้นในวิสมบาท
๒. มี ๘ มาตรการอยู่นั้นในสมบาท
๓. มี ร คณะและ ย คณะ อยู่ท้าย ๖ มาตรการในวิสมบาท และ อยู่ท้าย ๘ มาตรการในสมบาท
๔. ไม่มีลหุ ๖ พยางค์ติดต่อกันใน ๘ มาตรการแรกของสมบาท แต่ในวิสมบาทมีลหุติดต่อกันได้

ตารางแสดงลักษณะของเวตาลียคาถา

ปฐมบาท			ทุติยบาท		
๖ มาตรการแรก	ร	ย	๘ มาตรการแรก	ร	ย
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒
ฯลฯ			ฯลฯ		
๑๑๑๑๑๑			๑๒๑๑๑๑๑		
๑๓ แถว	๑	๑	๓๑ แถว	๑	๑
วิสมบาท (๑๖ มาตรการ)			สมบาท (๑๘ มาตรการ)		

ตติยบาท			จตุตถบาท		
๖ มาตรการแรก	ร	ย	๘ มาตรการแรก	ร	ย
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒
ฯลฯ			ฯลฯ		
๑๑๑๑๑๑			๑๒๑๑๑๑๑		
๑๓ แถว	๑	๑	๓๑ แถว	๑	๑
วิสมบาท (๑๖ มาตรการ)			สมบาท (๑๘ มาตรการ)		

ปฐมบาท			ทุติยบาท		
๖ มาตรการแรก	ร	ย	๘ มาตรการแรก	ร	ย
เวตาลี	โยปม	มุখে ต	โอบัจฉนทส	กั รยา	ยทนต์.
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒ ๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒
วิสมบาท (๑๖ มาตรการ)			สมบาท (๑๘ มาตรการ)		

ตติยบาท			จตุตถบาท		
๖ มาตรการแรก	ร	ย	๘ มาตรการแรก	ร	ย
(เวตาลี	โยปม	มุখে ต	โอบัจฉนทส	กั รยา	ยทนต์)
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒ ๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒
วิสมบาท (๑๖ มาตรการ)			สมบาท (๑๘ มาตรการ)		

โอบัจฉนทสกคาถา คือ คาถาที่มี ๖ มาตรการอยู่หน้าในวิสมบาท ถัดจากนั้นมี ร, ย คณะ ส่วนในสมบาท มี ๘ มาตรการอยู่หน้า ถัดจากนั้นก็ มี ร, ย คณะเช่นกัน

ความจริงแล้ว โอบัจฉนทสกคาถา ก็คือเวตาลีคาถาที่มีครุ ๑ พยางค์เพิ่มขึ้นมาอีก ในพยางค์สุดท้าย แม้ในฉันทสันสกฤตก็กล่าวเกี่ยวกับข้อนี้ว่า

โคปจฉนทสก. คาถาที่มีครุเกินมา ๑ พยางค์ ชื่อว่า โอบัจฉนทสกะ

ตัวอย่างโอบัจฉนทสกคาถา

โย อุปฺปติตฺ วิเนติ โกร

วิสฺฐุ สฺปฺปริสฺว โอสฺเรหิ

โส ภิกฺขุ ชฺหาติ โอรปาริ

อรฺโค ชิณฺณมฺิวตฺตจํ ปฺรารณิ. (ขุ.สุ.๒๕/๑/๓๓๕)

ภิกษุใด ย่อมระงับความโกรธที่พลันเกิดขึ้นเหมือนหมอระงับพิษงูที่ชานไปด้วยโอสถ ภิกษุนั้น ชื่อว่าละฝั่งในและฝั่งนอกเสียได้ เหมือนงูลอกคราบเก่าที่คร่ำคร่าแล้ว ฉะนั้น

คาถาข้างต้นนี้ ในวิสมบาทมี ๖ มาตรการอยู่เบื้องแรก ถัดจากนั้นมี ร, ย คณะ ส่วนในสมบาทมี ๘ มาตรการอยู่เบื้องแรก ถัดจากนั้นมี ร, ย คณะอยู่ท้าย ดังนั้น คาถานี้จึงเป็นโอบัจฉนทสกคาถา

ตัวอย่างโอบัจฉนทสกคาถาอีก

ชนฺตี ปรมํ ตโป ตติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทฺนฺติ พุทฺธา

น หิ ปพฺพชฺชิตฺ ปฺรฺปฺมาตี

สมฺโณ โหติ ปรี วิหฺรยฺนฺโต. (ขุ.ธ.๒๕/๒๔/๔๐)

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอันเลิศ พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า พระนิพพาน เป็นธรรมสูงสุด ผู้ทำร้ายคนอื่นมิใช่บรรพชิต ผู้เบียดเบียนคนอื่นมิใช่สมณะ

คาถาข้างต้นนี้ ในวิสมบาทก็มี ๖ มาตราอยู่เบื้องแรก ถัดจากนั้นก็ มี ร, ย คณะ ส่วนในสมบาทมี ๘ มาตราอยู่เบื้องแรก ถัดจากนั้นก็ มี ร, ย คณะอยู่ท้าย ดังนั้น คาถานี้จึงเป็นโอบัจฉันทสกคาถาเช่นกัน

โอบัจฉันทสกะ แปลว่า คาถาที่ใกล้กับเวตาลียคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า

จนทโส สมีเป ภว โอบัจจนทส. (คาถาอันมีในที่ใกล้(เวตาลีย)คาถา ชื่อว่า โอบัจฉันทสกะ)

อาปาฏลิกาคาถา

๓๑. อาปาฏลิกา กถิตาย

ภคคานเต ยทิ ปุพพมวิญญ.

ยทิ ผีว่า ภคคา อ. ภ คณะ, ครุ และ ครุ ท. ลียุ่ ฟังมี **อนเต** ในที่สุด
ยสุสา คาถาย ของคาถาใด ยทิ ผีว่า **อญญู ลกขณ** อ.ลักษณะอื่น **ปุพพ อิว**
เป็นราวกะว่า เวตาลียคาถาข้างหน้า **ลียา** ฟังเป็น **อัย คาถา** อ.คาถานี้ **กวิเวรหิ**
อันหนักก็ผู้ประเสริฐ ท. **กถิตา** กล่าวแล้ว **อาปาฏลิกา** ว่าเป็นอาปาฏลิกาคาถา

คาถาที่มี ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์อยู่ท้ายนี้ (มีลักษณะอื่นเหมือน
เวตาลียคาถาก่อน) ท่านเรียกว่า อาปาฏลิกา

ตารางแสดงลักษณะของอาปาฏลิกาคาถา

ปฐมบาท				ทุติยาบาท			
๖ มาตราแรก	ภ	ค	ค	๘ มาตราแรก	ภ	ค	ค
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒	๒	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒	๒
ฯลฯ				ฯลฯ			
๑๑๑๑๑๑				๑๒๑๑๑๑๑			
๑๓ แฉว	๑	๑	๑	๓๑ แฉว	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)				สมบาท (๑๖ มาตรา)			

ตติยาบาท				จตุตถบาท			
๖ มาตราแรก	ภ	ค	ค	๘ มาตราแรก	ภ	ค	ค
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒	๒	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒	๒
ฯลฯ				ฯลฯ			
๑๑๑๑๑๑				๑๒๑๑๑๑๑			
๑๓ แฉว	๑	๑	๑	๓๑ แฉว	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)				สมบาท (๑๖ มาตรา)			

อุทาหรณ์

ปฐมบาท				ทุติยาบาท			
๖ มาตรการแรก	ภ	ค	ค	๘ มาตรการแรก	ภ	ค	ค
อาปาฐลิ	กา กธิ	ตา	ยั	ภคคานุเต ยทิ	ปุพฺพมิ	วณฺ	ณั.
๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒	๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒
วิสมบาท (๑๔ มาตรการ)				สมบาท (๑๖ มาตรการ)			

ตติยาบาท				จตุตถบาท			
๖ มาตรการแรก	ภ	ค	ค	๘ มาตรการแรก	ภ	ค	ค
(อาปาฐลิ	กา กธิ	ตา	ยั	ภคคานุเต ยทิ	ปุพฺพมิ	วณฺ	ณั.)
๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒	๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒
วิสมบาท (๑๔ มาตรการ)				สมบาท (๑๖ มาตรการ)			

ลักษณะของอาปาฐลิกาคาถา

๑. มี ๖ มาตรการอยู่หน้าในวิสมบาท
๒. มี ๘ มาตรการอยู่หน้าในสมบาท
๓. มี ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์อยู่ท้าย ๖ มาตรการในวิสมบาท และ อยู่ท้าย ๘ มาตรการในสมบาท
๔. ไม่มีลหุ ๖ พยางค์ติดต่อกันใน ๘ มาตรการแรกของสมบาท แต่ในวิสมบาทมีลหุติดต่อกันได้

อาปาฐลิกาคาถา คือ คาถาที่มี ๖ มาตรการอยู่หน้าในวิสมบาท ถัดจากนั้นมี ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ส่วนในสมบาทมี ๘ มาตรการอยู่หน้า ถัดจากนั้นก็ มี ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์เช่นกัน

ตัวอย่างของอาปาฐลิกาคาถา

ราชาธ วิราชิตเทห์

คจฺจนฺตํ ชินราชมูหาร์

ทิสฺวาน ปณมฺม ปตีโต

สมฺพุทฺธํ สรณํ คตฺวาตํ.

คราวนั้น พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระชินราช ผู้เลอเลิศเสด็จมาสู่ราชธานีเวศน์
ที่ดงามตระการ ได้ถวายบังคมพระสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นที่พึ่ง(ของเหล่าสัตว์) ปราศจากลม
(คือกิเลส) ทรงโสมนัสยินดีแล้ว

คาถาข้างต้นนี้ ในวิสมบาทก็มี ๖ มาตรการอยู่เบื้องแรก ถัดจากนั้นก็ มี ภ คณะและ ครุ ๒ พยางค์
ส่วนในสมบาทมี ๘ มาตรการอยู่เบื้องแรก ถัดจากนั้นก็ มี ภ คณะและ ครุ ๒ พยางค์อยู่ท้าย ดังนั้น
คาถานี้จึงเป็นโอัจฉันทสกคาถา

อาปาฏติก แปลว่า คากาที่มีลักษณะของเวตาลียคากาเป็นพื้นฐาน มีรูปวิเคราะห์ว่า

อาปสฺ ตลฺ อาปตลฺ. (พื้นน้ำ เรียกว่า อาปตละ)

อาปตลฺ วิทยาติ อาปตลฺ. (ลักษณะของเวตาลียคากาที่คล้ายพื้นน้ำ เรียกว่า อาปตละ)

อาปตเล นิยุตฺตา อาปาตลิกา. (คากาที่ประกอบในลักษณะของเวตาลียคากาที่คล้ายพื้นน้ำ ชื่อว่า อาปาตลิกา)

ทักษิณันติกาคาถา

๓๒. ยทาหิโต ทกฺขิณนฺตีกา จิตฺตถ ปาหฺเสวาชิลฺลฺสฺ โช

ยทิ ผิว่า โช อ. ช คณะ จิตฺ ตั้งอยู่แล้ว อาหิโต ในเบื้องต้นแรก ปาหฺเส ในบาท ท. อชิลฺลฺสฺ ทั้งหมด ยสฺสา คาถาย ของคาถาใด ยทิ ผิว่า อญฺญํ ลกฺขณํ อ.ลักษณะอื่น ๆ พุพฺพํ อิว เป็นราวกะว่าเวตาลียคาถาข้างหน้า ลียา ฟังเป็น สภา คาถา อ.คาถานั้น ทกฺขิณนฺตีกา ชื่อว่า ทักษิณันติกาคาถา เอตถ ในกลุ่มเวตาลียคาถานี้

คาถาที่มี ช คณะอยู่หน้าในบาททั้งหมด(มีลักษณะอื่นเหมือนเวตาลียคาถาก่อน) ชื่อว่า ทักษิณันติกา ในกลุ่มเวตาลียคาถานี้

ลักษณะของทักษิณันติกาคาถา

๑. ในเบื้องต้นแรกของวิสมบาท ต้องมี ๖ มาตรา
๒. ในเบื้องต้นของสมบาท ต้องมี ๘ มาตรา
๓. มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๖ มาตราในวิสมบาท และ อยู่ท้าย ๘ มาตราในสมบาท
๔. ทั้ง ๔ บาทต้องมี ช คณะอยู่เบื้องต้นแรก

ตารางแสดงลักษณะของทักษิณันติกาคาถา

ปจฺมปาถ					ทุตฺติยาปาถ				
๖ มาตรา		ร	ล	ค	๘ มาตรา		ร	ล	ค
ยทาหิ	โต	ทกฺขิณนฺ	ติ	กา	จิตฺตถ	ปาหฺเส	วาชิล	ลฺลฺสฺ	โช
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๑	๑	๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
ช คณะ	๒	ร	ล	ค	ช คณะ	๒ ๒	ร	ล	ค
๑ ๒ ๑	๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
						๑ ๒ ๑			
						๒ ๑ ๑			
						๑ ๑ ๑ ๑			
๑	๒	๑	๑	๑	๑	๕	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๖ มาตรา)				

ตติยบาท					จตุตถบาท				
๖ มาตรา		ร	ล	ค	๘ มาตรา		ร	ล	ค
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
ช	๑ ๑				ช	๑ ๑ ๒			
						๑ ๒ ๑			
						๒ ๑ ๑			
						๑ ๑ ๑ ๑			
๑	๒	๑	๑	๑	๑	๕	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๖ มาตรา)				

ทักษิณันตिकाคาถา คือ คาถาที่มี ๖ มาตราอยู่หน้าในวิสมบาท ถัดจากนั้น มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ ส่วนในสมบาท มี ๘ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นก็ มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ เช่นกัน

ความจริงแล้ว คาถานี้ก็คือ เวตาลียคาถานั้นเอง แต่ว่ามีลักษณะพิเศษเพิ่มเข้ามา คือ ทั้ง ๔ บาท ต้องเป็น ช คณะในเบื้องต้น ฉะนั้น คาถานี้ท่านจึงเรียกว่า ทักษิณันตिकाคาถา

ตัวอย่างของทักษิณันตिकाคาถา

ชิน โธ ทา ลุงกมาคโต

สุปฺพิโต เทเวหิ ปุชิตํ

อกาสิ กามํ สุกฺขณฺง-

กิตฺตฺติสมฺมุสฺเสน จารุณา. (วส. ๒/๓๒)

ในกาลนั้น พระชินเจ้า ผู้ทรงเป็นที่เคารพบูชาด้วยดี เสด็จมาสู่เกาะลังกา ทรงกระทำให้เป็นที่ซึ่งเทวดาปรารถนาบูชาโดยสัมพันธ์ด้วยพระวรกายที่กำหนดหมายด้วยลักษณะอันงดงาม

ทักษิณันตिका แปลว่า คาถาที่อยู่ท้ายเวตาลียคาถาอันชื่อว่าทักษิณะ(เครื่องเจริญปัญญาแก่ผู้สหาย) มีรูปวิเคราะห์ว่า

ทกฺขิณฺสฺส อนฺโต ทกฺขิณฺนฺโต. (ที่สุดของเวตาลียคาถาที่เรียกว่าทักษิณะ ชื่อว่า ทักษิณันตะ)

ทกฺขิณฺนฺเต นียฺตุตา ทกฺขิณฺนฺตिका. (คาถาที่ประกอบในที่สุดของเวตาลียคาถาที่เรียกว่าทักษิณะ ชื่อว่า ทักษิณันตिका)

ร,ล,ค หลัง 6,8 เวตาลียะ

โอปัจฉันทสกะ ร,ย หลัง 6,8

ภ,ค,ค หลัง 6,8 อาปาตลิกา

หน้า 6,8 เป็น ช ทักษิณันตिका

อุทิจจวุตติคาถา

๓๓. อุทิจจวุตติ วุจเต โช จาโท วิสเมสุ สณฺหิโต.

เจ หากว่า โช อ. ช คณะ สณฺหิโต ตั้งอยู่แล้ว อาโท ในเบื้องต้นแรก วิสเมสุ ในวิสมบาท ท. ยสุสา คาถาย ของคาถาใด เจ หากว่า อญฺณํ ลกฺขณํ อ.ลักษณะอื่น ๆ พุพฺพํ อิว เป็นราวกะว่าเวตาลียคาถาข้างหน้า ลียา ฟังเป็น ส่า คาถา อ.คาถานั้น ฌนฺทญฺญูหิ อันอาจารย์ ท. ผู้ซึ่งฉันท์ อุจฺเจเต ย่อมกล่าว อุทิจจวุตติติ ว่าอุทิจจวุตติคาถา คาถาที่มี ช คณะอยู่หน้าในวิสมบาท(มีลักษณะอื่นเหมือนเวตาลียคาถาก่อน) ท่านเรียกว่า อุทิจจวุตติ

ลักษณะของอุทิจจวุตติคาถา

๑. ในเบื้องต้นแรกของวิสมบาท ต้องมี ๖ มาตรา
๒. ในเบื้องต้นแรกของสมบาท ต้องมี ๘ มาตรา
๓. มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๖ มาตราในวิสมบาท และ อยู่ท้าย ๘ มาตราในสมบาท
๔. ไม่มีลหุ ๖ พยางค์ติดต่อกันใน ๘ มาตราแรกของสมบาท (๒, ๔)
๕. ต้องมี ช คณะอยู่เบื้องต้นแรกของวิสมบาท (๑, ๓)

ตารางแสดงลักษณะของอุทิจจวุตติคาถา

ปรคมบาท					ทุติยาบาท				
๖ มาตรา		ร	ล	ค	๘ มาตรา		ร	ล	ค
อุทิจจ	วุต	ตีติ วุจ	จ	เต	โช จาโท วิส	เมสุ สณ	จิ	โต.	
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	
ช คณะ	๒	ร	ล	ค	๒๒๒๒	ร	ล	ค	
๑ ๒ ๑	๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	ฯลฯ	๒ ๑ ๒	๑	๒	
					๑๒๑๑๑๑				
๑	๒	๑	๑	๑	๓๑	๑	๑	๑	
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๖ มาตรา)				

ตติยบาท					จตุตถบาท				
๖ มาตรา		ร	ล	ค	๘ มาตรา		ร	ล	ค
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒๒๒๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	
ช	๑ ๑				ฯลฯ				
					๑๒๑๑๑๑				
๑	๒	๑	๑	๑	๓๑	๑	๑	๑	
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๖ มาตรา)				

อุทิจจวตติคาถา คือ คาถาที่มี ๖ มาตราอยู่หน้าในวิสมบาท ถัดจากนั้น มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ ส่วนในสมบาท มี ๘ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นก็ มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ เช่นกัน ไม่มีลหุ ๖ พยางค์ ติดต่อกันใน ๘ มาตรา

คาถานี้ก็คือเวตาลียคาถานั้นเอง แต่ว่ามีลักษณะพิเศษเพิ่มเข้ามาเฉพาะในวิสมบาท (๑, ๓) เท่านั้น คือ ต้องเป็น ช คณะในเบื้องต้น ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อุทิจจวตติคาถา

ตัวอย่างของอุทิจจวตติคาถา

สุรालยสุมี มุณิสสุโร

เทเสตวานภิธมมุตตมัม

สุราลีโน ปาปยี ตทา

สนตฺตี สนตฺติโกโร คุณากโร. (วส. ๒/๓๓)

พระจอมมุณีเจ้า ทรงแสดงพระอภิธรรมอันประเสริฐ ฌ ณ แดนสุราลัย ทรงเป็นผู้กระทำสันติสุข เป็นบ่อเกิดแห่งคุณ ทรงยังทวยเทพให้บรรลूसันติสุขในกาลนั้น

อุทิจจวตติ แปลว่า คาถาที่มีลักษณะของเวตาลียคาถากว้างขวางกว่าทักษิณนตติกาถา คือ มี ช คณะ อยู่หน้าในวิสมบาทเท่านั้น แต่ในสมบาทไม่จำกัดคณะฉันท มีรูปวิเคราะห์ว่า

อุทิจจัม ลกฺขณัม ยสุสา สา อุทิจฺจา. (คาถาที่มีลักษณะกว้างขวาง ชื่อว่า อุทิจจะ)

อุทิจฺจา วุตฺติ อุทิจฺจวุตฺติ. (คาถาที่มีลักษณะกว้างขวาง ชื่อว่า อุทิจจวตติ)

ปัจจุตติคาถา

๓๔. ปุพฺพตฺถ สเมสุ เจ คชา ปจฺจุตฺติริทิตาติ สณฺหิตา.

เจ ทากว่า คชา อ.ครุ และ ช คณะ ท. สณฺหิตา ตั้งอยู่แล้ว ปุพฺพตฺถ ในเบื้องต้นแรก สเมสุ ในสมบาท ท. ยสุสา คาถาย ของคาถาใด เจ ทากว่า อณฺณํ ลกฺขณํ อ.ลักษณะอื่น ปุพฺพํ อิว เป็นราวกะว่าเวตาลียคาถาข้างต้น ลียา พึงเป็น สา คาถา อ.คาถานั้น จนฺทญฺญูหิ อันอาจารย์ ท. ผู้ซึ่งฉันท์ อุทิตา กล่าวแล้ว ปจฺจุตฺติริทิติ ว่า ปัจจุตติคาถา

คาถาที่มีครุ และ ช คณะอยู่หน้าในสมบาท (มีลักษณะอื่นเหมือนเวตาลียคาถา) ท่านเรียกว่า ปัจจุตติ

ลักษณะของปัจจุตติคาถา

๑. ในเบื้องต้นแรกของวิสมบาท ต้องมี ๖ มาตรา
๒. ในเบื้องต้นของสมบาท ต้องมี ๘ มาตรา
๓. มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๖ มาตราในวิสมบาท และ อยู่ท้าย ๘ มาตราในสมบาท
๔. ต้องมี ครุ และ ช คณะอยู่เบื้องต้นในสมบาท (๒, ๔)

ตารางแสดงลักษณะของปัจจุตติคาถา

ปรคมบาท					ทุตียาบาท						
๖ มาตรา	ร	ล	ค		๘ มาตรา			ร	ล	ค	
ปุพฺพตฺถ ส	เมสุ เจ	ค	ชา		ปจ	จฺจุตฺติ	ริทิติ	ตาทิติ	สณฺ	หิติติ	ตา.
๒ ๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒		๒	๑ ๒ ๑	๑๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	
๒ ๒ ๒	ร	ล	ค		ค	ช	๒	ร	ล	ค	
๗ล๗	๒ ๑ ๒	๑	๒		๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	
๑๑๑๑๑๑											
๑๓	๑	๑	๑		๑	๑	๒	๑	๑	๑	
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๖ มาตรา)						

ตติยบาท				จตุตถบาท						
๖ มาตรา	ร	ล	ค	๘ มาตรา			ร	ล	ค	
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒	๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	ค	
ฯลฯ				ค	ช	๑ ๑				
๑๑๑๑๑๑										
๑๓	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑	
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)				สมบาท (๑๖ มาตรา)						

ปัจจุตติคาถา คือ คาถาที่มี ๖ มาตราอยู่หน้าในวิสมบาท ถัดจากนั้น มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ ส่วนในสมบาท มี ๘ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นก็ มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ เหมือนกันกับเวตาลีคาถา แต่ว่ามีลักษณะพิเศษเพิ่มเข้ามาเฉพาะในสมบาท (๒,๔) เท่านั้น คือ ต้องมี ครุ และ ช คณะในเบื้องต้น ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ปัจจุตติคาถา

ตัวอย่างของปัจจุตติคาถา

พทุธมรปูชิโตมรา

ธีสเสฏฐภวณมฺหิ สณฺหฺจโต

เตมาสสมเท สยิตฺว ตํ

เทวสงฺฆมฺหิตอ อิทาคโต. (วส. ๒/๓๔)

พระพุทธรเจ้า ผู้อันเทวดาบูชาแล้ว ทรงดำรงอยู่ในภพอันประเสริฐคือสวรรค์
ของเหล่าเทพ ประทับอยู่สิ้นไตรมาสในที่นั้น ทรงมีเหล่าเทพสักการะบูชาแล้ว เสด็จมา
สู่มนุษยโลกนี้

ปัจจุตติคาถา แปลว่า คาถาที่ตรงกันข้ามกับคาถาก่อน คือ มี ครุ และ ช คณะอยู่หน้าในสมบาท มีรูปวิเคราะห์ว่า

ปติ วิรุทธา วุตติ ปจฺจุตฺติ. (คาถาที่ตรงกันข้าม ชื่อว่า ปัจจุตติ)

ปวัตตกคาถา

๓๕. สมาสมาตราหิโน สมาส สยุดา ภาวติ ตํ ปวัตตกํ.

สเจ ทากว่า สมาสมา อ.สมบาท และ วิสมบาท ท. อาหิโน ของปัจจุตติคาถา และ อุทิจจุตติคาถา ท. อันไกลคาถาหิโน สมาส เป็นบาทเสมอกัน สยุดา ประกอบแล้ว ยสฺมี วุตฺเต ในคาถาใด ตํ วุตฺตํ อ.คาถาหิโน ปวัตตกํ ชื่อว่า ปวัตตกคาถา อตุร ในกลุ่มเวตาลียคาถาหิโน ภาวติ ย่อมเป็น

คาถาที่มีสมบาทกับวิสมบาทของคาถาไกล(คือปัจจุตติกับอุทิจจุตติ) ประกอบรวมกัน ชื่อว่า ปวัตตกะ ในกลุ่มเวตาลียคาถาหิโน

ลักษณะของปวัตตกคาถา

๑. ในเบื้องแรกของวิสมบาท ต้องมี ๖ มาตรา
๒. ในเบื้องแรกของสมบาท ต้องมี ๘ มาตรา
๓. มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๖ มาตราในวิสมบาท และ อยู่ท้าย ๘ มาตราในสมบาท
๔. มี ช คณะอยู่เบื้องแรกในวิสมบาท (๑, ๓) เหมือนวิสมบาทของอุทิจจุตติคาถา
๕. มี ครุ และ ช คณะอยู่เบื้องแรกในสมบาท (๒, ๔) เหมือนสมบาทของปัจจุตติคาถา

ตารางแสดงลักษณะของปวัตตกคาถา

ปรสมบาท					ทุตติยาบาท							
๖ มาตรา		ร	ล	ค	๘ มาตรา			ร	ล	ค		
สมาส	มา	ตฺราหิโน	ส	มา	ส	ยุดา	ภา	วติ	ตํ	ปวัต	ต	กํ.
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒	๑ ๒ ๑	๑๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑	๒
ช					ค	ช						
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒	๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒		
	๑ ๑						๑ ๑					
๑	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑		
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๖ มาตรา)							

ตติยบาท					จตุตถบาท					
๖ มาตรา		ร	ล	ค	๘ มาตรา			ร	ล	ค
ช					ค	ช				
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒	๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
	๑ ๑						๑ ๑			
๑	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๖ มาตรา)					

ปวัตตกคาถา คือ คาถาที่มี ๖ มาตราอยู่หน้าในวิสมบาท ถัดจากนั้น มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ ส่วนในสมบาท มี ๘ มาตราอยู่หน้า ถัดจากนั้นก็ มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ เหมือนกันกับเวตาลียคาถา แต่ว่ามีลักษณะพิเศษเพิ่มเข้ามาอีก คือ มีลักษณะของอุทิจจจตุตติคาถาในวิสมบาท (๑, ๓ มี ช คณะ อยู่เบื้องแรก) และมีลักษณะของปัจจจตุตติคาถาในสมบาท (๒, ๔ มีครุ และ ช คณะอยู่เบื้องแรก) ฉะนั้น คาถานี้ท่านจึงเรียกว่า ปวัตตกคาถา

ตัวอย่างของปวัตตกคาถา

ยโสธรา ธนฺยลักษณา

เวศาคตวตี ยโสธรา

ปโมหิตา วนฺหิ สารุกํ

สตถุบาทกมลํ ตทามลํ. (วส. ๒/๓๕)

บัดนั้น พระนางยโสธราซึ่งมีลักษณะของผู้มีบุญญาธิการ มีอิทธิฤทธิ์ที่มาโดยพลัน ทรงเกียรติคุณ ปลอบปลื้มน้อมไหว้บูชาอันหมดจดตั้งงามของพระศาสดานั้น

ปวัตตกคาถา แปลว่า คาถาที่มีลักษณะของปัจจจตุตติคาถาและอุทิจจจตุตติคาถาทั้ง ๒ อย่าง มีรูปวิเคราะห์ว่า

ลักษณทวเณ ปวตตตีติ ปวตตกํ. (คาถาที่เป็นไปด้วยลักษณะทั้งสอง ชื่อว่า ปวัตตกะ)

อปฺรณฺตีกาคาถา

๓๖. อสฺส สฺมา สมกตอปฺรณฺตีกา.

เจ หากว่า จตุตฺตารอ ปาหา อ.ปาท ท. ๔ ยสฺส คากาย ของคากาใด สมกตา เป็นบาทอันบุคคลรจนาแล้วด้วยสมบาท อสฺส เวตาลียสฺส ของเวตาลียคากานั้น (หรือ) ของปวัตตคากานั้น (หรือ) จำพวกของเวตาลียคากานั้น ลียํ พึงเป็น สฺมา คากา อ.คากานั้น อปฺรณฺตีกา ชื่อว่า อปฺรณฺตีกาคาถา

คากาที่มีบาททั้ง ๔ ประพันธ์ด้วยสมบาทของปวัตตคากานั้น (หรือ คากาที่มีบาททั้ง ๔ ประพันธ์ด้วยสมบาทของเวตาลียคากานั้น) ชื่อว่า อปฺรณฺตีกา

ลักษณะของอปฺรณฺตีกาคาถา

(ตามลักษณะสมบาทของเวตาลียคากา)

๑. ในเบื้องต้นแรกของบาททั้ง ๔ ต้องมี ๘ มาตรา
๒. มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๘ มาตรา
๓. ไม่มีลหุ ๖ พยางค์ติดต่อกันใน ๘ มาตรา

ตารางแสดงลักษณะของอปฺรณฺตีกาคาถา

(ตามลักษณะสมบาทของเวตาลียคากา)

ปรมปาท				ทุตียาปาท			
๘ มาตรา	ร	ล	ค	๘ มาตรา	ร	ล	ค
อสฺส สฺมา สมก	ตอปฺรณฺ	ติ	กา.	(อสฺส สฺมา สมก	ตอปฺรณฺ	ติ	กา)
๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒
๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
ฯลฯ				ฯลฯ			
๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒
๓๑ แถว	๑	๑	๑	๓๑ แถว	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๖ มาตรา)				สมบาท (๑๖ มาตรา)			

ตติยบาท					จตุตถบาท					
๘ มาตรา		ร	ล	ค		๘ มาตรา		ร	ล	ค
๒ ๒ ๒ ๒		๒ ๑ ๒	๑	๒		๒ ๒ ๒ ๒		๒ ๑ ๒	๑	๒
ฯลฯ						ฯลฯ				
๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑		๒ ๑ ๒	๑	๒		๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑		๒ ๑ ๒	๑	๒
๓๑ แถว		๑	๑	๑		๓๑ แถว		๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๖ มาตรา)					สมบาท (๑๖ มาตรา)					

(ตามลักษณะสมบาทของปวัตตกคาถา)

๑. ในเบื้องแรกของบาททั้ง ๔ ต้องมี ๘ มาตรา
๒. มี ร คณษ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๘ มาตรา
๓. ใน ๘ มาตรามีครุ และ ช คณษอยู่หน้าในทุก ๆ บาท

ปจรมบาท							ทุติยบาท								
๘ มาตรา			ร	ล	ค		๘ มาตรา			ร	ล	ค			
อส	ส	สา	ส	มก	ตาปรนุ	ติ	กา.	(อส	ส	สา	ส	มก	ตาปรนุ	ติ	กา)
๒	๑	๒	๑	๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒	๑	๒	๑	๑	๒ ๑ ๒	๑	๒
ค	ช		๒	๑๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	ค	ช		๒	๑๑	๒ ๑ ๒	๑	๒
๓	๑	๒	๑	๑	๑			๑	๑	๒	๑	๑	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๖ มาตรา)							สมบาท (๑๖ มาตรา)								

ตติยบาท							จตุตถบาท								
๘ มาตรา			ร	ล	ค		๘ มาตรา			ร	ล	ค			
๒	๑	๒	๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒	๑	๒	๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
ค	ช		๑๑					ค	ช		๑๑				
๓	๑	๒	๑	๑	๑			๑	๑	๒	๑	๑	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๖ มาตรา)							สมบาท (๑๖ มาตรา)								

อปฺรณฺติกา คือ คาถาที่มี ๘ มาตรการอยู่ในบาททั้ง ๔ ถัดจากนั้น มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ เหมือนสมบาทของเวตาลีคาถา อีกนัยหนึ่ง ใน ๘ มาตรการมีครุ และ ช คณะอยู่เบื้องแรกตามลักษณะในสมบาทของปวัตตคาถา ฉะนั้น คาถานี้ท่าน จึงเรียกว่า อปฺรณฺติกา

ตัวอย่างของอปฺรณฺติกา

ปฏิสงฺขา ปเนตมทฺธวํ

อิคนฺตฺวา ปทมจฺจตุํ พุธา

สุสมฺมุจฺฉินฺนสิเนหพฺนฺธนา

สมเมสุสนฺติ จิราย สุพฺพตา.

ผู้ทั้งหลาย ผู้มีพรตงดงามตลอดกาลนาน หยั่งเห็นจิตกับเจตสิกนี้ว่า เป็นสิ่งไม่ยั่งยืน ได้บรรลุพระนิพพานอันไม่เคลื่อนคลาดแล้ว เป็นผู้ที่มีพันธนาการคือเยื่อใย ที่ตัดขาดดีแล้ว จักเข้าถึงแดนสงบ

อปฺรณฺติกา แปลว่า คาถาที่ผูกสมบาทของปวัตตคาถาหรือเวตาลีคาถาเป็นคาถาหนึ่ง มีรูปวิเคราะห์ว่า

อปโร อนุโต อปรนฺโต. (ส่วนอื่น(คือสมบาท) ชื่อว่า อปรนฺตะ)

อปฺรณฺเต นียุตฺตา อปรนฺติกา. (คาถาที่ประกอบในส่วนอื่น(คือสมบาท) ชื่อว่า อปรณฺติกา)

จารุหาลินีคาถา

๓๗. ตทณฺณชา จารุหาลินี.

เจ หากว่า จตุตโร ปาหา อ.บาท ท. ๔ ยสุสา คาถาย ของคาถาใด ตทณฺณชา เป็นบาทอันเกิดขึ้นด้วยวิสมบาทอื่นจากสมบาทของเวตาลียคาถา (หรือ) ของปวัตตกคาถา (หรือ) จำพวกของเวตาลียคาถานั้น ลียํ ฟังเป็น ส่า คาถา อ.คาถานั้น จารุหาลินี ชื่อว่า จารุหาลินีคาถา

เวตาลียชาติโย อ.จำพวกของเวตาลียคาถา ท. นิฏฐิตา จบแล้ว

คาถาที่มีบาททั้ง ๔ เกิดมีด้วยวิสมบาทอื่นจากสมบาทของเวตาลียคาถานั้น (หรือ) คาถาที่มีบาททั้ง ๔ เกิดมีด้วยวิสมบาทอื่นจากสมบาทของปวัตตกคาถานั้น ชื่อว่า จารุหาลินี

ลักษณะของจารุหาลินีคาถา

(ตามลักษณะวิสมบาทของเวตาลียคาถา)

๑. ในเบื้องแรกของบาททั้ง ๔ ต้องมี ๖ मात्रา
๒. มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๖ मात्रา

ตารางแสดงลักษณะของจารุหาลินีคาถา

(ตามลักษณะวิสมบาทของเวตาลียคาถา)

ปจฺมปาท					ทุติยาปาท			
๖ मात्रา	ร	ล	ค		๖ मात्रา	ร	ล	ค
ตทณฺณชา ๑ ๒ ๑ ๒	จารุหา ๒ ๑ ๒	ลียํ ๑	นี. ๒		(ตทณฺณชา ๑ ๒ ๑ ๒)	จารุหา ๒ ๑ ๒	ลียํ ๑	นี. ๒
๒ ๒ ๒ ฯลฯ ๑๑๑๑๑๑	ร ๒ ๑ ๒	ล ๑	ค ๒		๒ ๒ ๒ ฯลฯ ๑๑๑๑๑๑	ร ๒ ๑ ๒	ล ๑	ค ๒
๑๓	๑	๑	๑		๑๓	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ मात्रา)					วิสมบาท (๑๔ मात्रา)			

ตติยปาท				จตุตถปาท			
๖ มาตรา				๖ มาตรา			
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
๑๑๑๑๑๑				๑๑๑๑๑๑			
๑๓	๑	๑	๑	๑๓	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)				วิสมบาท (๑๔ มาตรา)			

(ตามลักษณะวิสมบาทของปวัตตกคาถา)

๑. ในเบื้องต้นแรกของบาททั้ง ๔ ต้องมี ๖ มาตรา
๒. มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ อยู่ท้าย ๖ มาตรา
๓. ใน ๖ มาตราที่มี ช คณะอยู่หน้าในทุก ๆ บาท

ปจฺมปาท					ทุติยปาท				
๖ มาตรา					๖ มาตรา				
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๑	๒	๒ ๑ ๒	๑	๒
๑	๒	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๔ มาตรา)				

ตติยปาท					จตุตถปาท				
๖ มาตรา					๖ มาตรา				
๑ ๒ ๑	๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑	๒ ๑ ๒	๑	๒
๑	๒	๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๑
วิสมบาท (๑๔ มาตรา)					สมบาท (๑๔ มาตรา)				

จารุหาลินีคาถา คือ คาถาที่มี ๖ มาตรการอยู่หน้าในบาททั้ง ๔ ถัดจากนั้น มี ร คณะ, ลหุ และ ครุ เหมือนวิสมบาทของเวตาลียคาถา อีกนัยหนึ่ง ใน ๖ มาตรการมี ช คณะอยู่เบื้องแรกตามลักษณะในวิสมบาทของปวัตตกะคาถา ฉะนั้น คาถานี้ท่าน จึงเรียกว่า จารุหาลินีคาถา

ตัวอย่างของจารุหาลินีคาถา

ตทา กุมาโรยมาทรา

ภณํ ตเถวาติปีติยา

โคโต วิหารํ อภีรุโก

สมิณฺชนเนาสมเณ โส. (วส. ๒/๓๗)

บัดนั้น พระกุมารราหูลี้ตรีสรุเช่นนั้น โดยเคารพด้วยความโสมนัสยิ่ง พระกุมารนั้น ทรงปราศจากความหวาดหวั่น เสด็จตามไปสู่วิหารด้วยการเยื้องกรายอันสง่างาม

จารุหาลินี แปลว่า คาถาที่ทำให้ผู้ฟังชื่นใจด้วยลักษณะงาม มีรูปวิเคราะหว่า

จารุนา ลกฺขณเณ หาเสตีติ จารุหาลินี. (คาถาที่ยังชวนให้ชื่นใจด้วยลักษณะงาม ชื่อว่า จารุหาลินี)

คำว่า **เวตาลียชาติ** (กลุ่มเวตาลียคาถา) คือ คาถาที่มีลักษณะของเวตาลียคาถา มีรูปวิเคราะหว่า

เวตาลียสุส ชาติ ยายาติ เวตาลียชาติ. (คาถาที่มีลักษณะของเวตาลียคาถา ชื่อว่า เวตาลียชาติ)

กลุ่มเวตาลียคาถาเหล่านี้ มีแสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัย ๙ ประเภทคือ

๑. **เวตาลียะ** มี ร คณะ ลหุ และ ครุ อยู่หลัง ๖, ๘ มาตรการ
๒. **โอปัจจันทสกะ** มี ร, และ ย คณะ อยู่หลัง ๖, ๘ มาตรการ
๓. **อาปาทลิกา** มี ภ คณะ ครุ ๒ พยางค์ อยู่หลัง ๖, ๘ มาตรการ
๔. **ทักขินันติกา** หน้า ๖, ๘ มาตรการ เป็น ช คณะ ลักษณะอื่นเหมือนเวตาลียคาถา
๕. **อุทิจจวุตติ** เฉพาะหน้า ๖ เป็น ช คณะ ลักษณะอื่นเหมือนเวตาลียคาถา
๖. **ปัจจวุตติ** เฉพาะหน้า ๘ เป็น ครุ และ ช คณะ ลักษณะอื่นเหมือนเวตาลียคาถา
๗. **ปวัตตกะ** หน้า ๖ เป็น ช คณะ, หน้า ๘ เป็น ครุ และ ช คณะ อย่างอื่นเหมือนเวตาลีย
๘. **อปรัันติกา** นำเอาเฉพาะสมบาทของปวัตตกะหรือของเวตาลียมาแต่ง
๙. **จารุหาลินี** นำเอาเฉพาะวิสมบาทของปวัตตกะหรือของเวตาลียมาแต่ง

ตารางแสดงเวตาลียชาติ ๙

ชื่อคาถา	วิสมบาท	สมบาท	ป	ทุ	ต	จ	รวม
เวตาลีเย	๖ มาตรา, ร, ล, ค	๘ มาตรา, ร, ล, ค	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
โอปัจฉันทสกะ	๖ มาตรา, ร, ย	๘ มาตรา, ร, ย	๑๖	๑๘	๑๖	๑๘	๖๘
อาปาตลิกา	๖ มาตรา, ฆ, ค, ค	๘ มาตรา, ฆ, ค, ค	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
ทักษิณันตिका	๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๗+๔ มาตรา, ร, ล, ค	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
อุทิจจวุตติ	๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๘ มาตรา, ร, ล, ค	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
ปัจจวุตติ	๖ มาตรา, ร, ล, ค	๑+๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
ปวัตตกะ	๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๑+๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
อปรัันตिका	๑+๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๑+๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖	๖๔
จารุหาสินี	๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๗+๒ มาตรา, ร, ล, ค	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔	๖๐

สรุปกลุ่มเวตาลีย

อุทิจจะ ๗ ๖, ค, ๗, ๗ ปัจจะ ๘ ปวัตตกะ วิ-อุทิจจะ, สม-ปัจจะ
 เวตาลียสมาปรัันตिका ๔ วิสมา จารุหาสินี

จบกลุ่มเวตาลียคาถา

มัตตาสมกชาติ ๗

(กลุ่มมัตตาสมกคาถา ๗)

อจลธิติคาถา

๓๘. ทุวิกวิหตวสุลหุ อจลธิติริห.

เจ ทากว่า **ทุวิกวิหตวสุลหุ** อ.ลหุ ๘ พยางค์ที่ถูกคูณด้วย ๒ **ลिया** ฟังมี **ปฎิปาท์** ทุก ๆ บาท **ยสุสา คาถาย** ของคาถาใด **สา คาถา** อ.คาถานั้น **อจลธิติ** ชื่อว่า อจลธิติคาถา **อิห** ในกลุ่มมัตตาสมกคาถานี้

คาถาที่มีลหุ ๘ พยางค์คูณด้วย ๒ (ลหุ ๑๖ พยางค์) ชื่อว่า อจลธิติ ในกลุ่มมัตตาสมกคาถานี้

อจลธิติคาถา คือ คาถาที่รจนาชิ้นด้วยลหุ ๑๖ พยางค์ ในแต่ละบาทมีเพียง ๑๖ मात्रา

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือคาถาที่รจนาดด้วย น คณะ ๔ คณะ เมื่อรวมทั้ง ๔ บาทก็เป็นลหุ ๖๔ พยางค์ หรือ ๖๔ मात्रา

ตัวอย่างอจลธิติคาถา

อิสิ มุณี มณี ธนิ ยติ คิริ รวิ กวิ

กปิ อสิ มสิ นิธิ วิธิ อหิ กิมิ ปติ

หริ อริ ติมิ กलि พลि ชลธิ คหปติ

อรุธิติ วรมติ นิรุปติ อธิปติ.

ฤาษี, พระมุนี, แก้วมณี, เสียง, การตัดบพ, ภูเขา, พระอาทิตย์, กวี, ลิง, ดาบ, หมึก, ขุมทรัพย์, วิถี, งู, หนอน, สามี, พระนารายณ์, ศัตรู, ปลาชื่อติมิ, โทษ, การบวงสรวง, มหาสมุทร, คฤหบดี, ผู้มีปัญญามาก, ผู้มีปัญญาประเสริฐ, ผู้ไม่มีอุปธิ, ผู้เป็นใหญ่

กลุ่มมัตตาสมกคาถามี ๗ ประเภท ได้แก่ อจลธิติ และมัตตาสมกเป็นต้น คาถาทั้งหมดนี้มี ๑๖ मात्रาเท่านั้น ท่านจึงจัดเป็นอีกแผนกหนึ่ง ซึ่งเป็นประเภทที่ ๔ เรียกว่า มัตตาสมกชาติ (กลุ่มคาถาที่มี मात्रาเสมอกัน คือ มี ๑๖ मात्रาเท่ากัน)

ในกลุ่มอริยาคาถา, คีติคาถา และเวตาลียคาถา พระสังฆรักขิตเถระกล่าวอริยาคาถา, คีติคาถา และเวตาลียคาถา ซึ่งเป็นคาถาแรกไว้ก่อน แต่ในกลุ่มมัตตาสมกคาถานี้ อจลธิติคาถามีกล่าวก่อนมัตตาสมกคาถา ทั้งนี้ก็เพื่อให้คำว่า ทุวิกวิหตวสุลหุ (ลหุ ๑๖ मात्रา) ติดตามไปสู่คาถาหลัง โดยเปลี่ยนรูปศัพท์และวิภัตติ เป็นรูปว่า โสฬสมตเตสุ (ปาเทสุ) -ในบาทที่มี ๑๖ मात्रา

อจลริติ แปลว่า คาถาที่พยายามสาธยายได้มั่นคง เพราะมีเสียงมาตราที่เป็นลหุเสียงเบา ไม่มีครุเสียงหนักแทรกให้เกิดเสียงสูงเสียงต่ำเหมือนคาถาอื่น มีรูปวิเคราะห์ว่า

อจโล ริติ ยสุสา สา อจลริติ. (คาถาที่มีความพยายามในการสาธยาย)มั่นคง ชื่อว่า อจลริติ)

คำว่า **วสุ** (วสุเทพ) เป็นสังเกตสังขยาใช้แทนเลข ๘

มัตตาสมกคาถา

๓๙. มตตาสมกั นวโม ลคนฺเต.

สเจ หากว่า **นวโม** อ.มาตราที่ ๙ **ปาเทศุ** ในบาท ท. **โสฬสมตฺเตสุ** อันมี ๑๖ มาตรา **ยสุส วุตฺตสุส** ของคาถาใด **โล** เป็นลหุ ลียา ฟังเป็น

เจ หากว่า **โค** อ.ครุ **ลียา** ฟังมี **อนฺเต** ในที่สุด **ตํ วุตฺตํ** อ.คาถานั้น **มตฺตาสมกั** ชื่อว่า มัตตาสมกคาถา

คาถาที่มีมาตราที่ ๙ (ในบาทที่มี ๑๖ มาตรา) เป็นลหุ และมีครุอยู่ท้าย ชื่อว่า มัตตาสมกะ

ลักษณะของมัตตาสมกคาถา

๑. ทุก ๆ บาทต้องมี ๑๖ มาตรา
๒. มาตราที่ ๙ ในทุก ๆ บาท ต้องเป็นลหุ
๓. ต้องมีครุอยู่ท้ายทุก ๆ บาท

ตารางมัตตาสมกคาถา

ปรจฺมปาท					ทฺตฺติยปาท			
๘ มาตรา	ล	๕ มาตรา	ค		๘ มาตรา	ล	๕ มาตรา	ค
มตฺตาสมกั	น	วโม ลคนฺ	เต		(มตฺตาสมกั	น	วโม ลคนฺ	เต)
๒ ๒ ๑ ๑ ๒	๑	๑ ๒ ๒	๒		๒ ๒ ๑ ๑ ๒	๑	๑ ๒ ๒	๒
๒๒๒๒	๑	๑๒๒๒	๒		๒๒๒๒	๑	๑ ๒ ๒	๒
ฯลฯ		ฯลฯ			ฯลฯ		ฯลฯ	
๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑๑			๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑๑	
๓๔ แฉว	๑	๘ แฉว	๑		๓๔ แฉว	๑	๘ แฉว	๑
๑๖ มาตรา					๑๖ มาตรา			

ตติยบาท				จตุตถบาท			
๘ มาตรการ	ล	๕ มาตรการ	ค	๘ มาตรการ	ล	๕ มาตรการ	ค
๒๒๒๒	๑	๑๒๒๒	๒	๒๒๒๒	๑	๑ ๒ ๒	๒
ฯลฯ		ฯลฯ		ฯลฯ		ฯลฯ	
๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑๑		๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑๑	
๓๔ แถว	๑	๘ แถว	๑	๓๔ แถว	๑	๘ แถว	๑
๑๖ มาตรการ				๑๖ มาตรการ			

ตัวอย่างของมัตตาสมกคาถา

สตถา ทุคฺคตฺถิภยโต สตฺเต

ตาทา ตาโต วีย โสรสํ

โลกหิตาย หิ สสรีโร โส

ปาณญจาทามสกี สุมโน. (ฉลว. ๒/๓๙)

พระศาสดา ผู้ทรงรักษาเหล่าสัตว์จากทุกคติภัย เปรียบดั่งบิดารักษาบุตรของตน มีใจเบิกบาน ได้ประทานชีวิตพร้อมทั้งสรีระของพระองค์เป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก

มัตตาสมกะ แปลว่า คาถาที่มีมาตราเหมือนกับคาถาถัดมาอันได้แก่ อจลฉิตติคาถาที่มี ๑๖ มาตรการ มีรูปวิเคราะห์ว่า

มตฺตา สฺมา อสฺมินฺหฺติ มตฺตาสมกํ. (คาถาที่มีมาตราเสมอกัน ชื่อว่า มัตตาสมกะ)

แผนผังตาราง ๕ มาตรการ

๑	๒	๒		ใช้สูตรเดิม คือ
๒	๑	๒		ปฺพุพคา อโร โล. ไต่ครูตัวแรกเป็นลหุ
๑	๑	๑	๒	ปเร สฺมา. หลังลหุเหมือนข้างบน
๒	๒	๑		ปฺพุเพ ครู. หน้าลหุเป็นครู แต่ว่าเมื่อใส่ครูแล้ว เกิน ๕ มาตรการ ก็ใส่หุให้ครบ ๕ มาตรการ
๑	๑	๒	๑	
๑	๒	๑	๑	
๒	๑	๑	๑	
๑	๑	๑	๑	

วิธีโลกคาถา

๔๐. โช นุลาถ วาณณวา วิธีโลโก.

เจ หากว่า โช อ. ช คณะ ภวติ ย่อมมี ปริ ในเบื้องหลัง อดุณวา จาก ๔
 มาตราแรก ปาเทศ ในบาท ท. โสฬสมตฺเตสุ อันมีมาตรา ๑๖ มาตรา ยสฺส ลีโลกสฺส
 ของคาถาได้ อดวา หรือว่า เจ หากว่า นุลา อ. น คณะ และ ลหุ ท. ภวนฺติ ย่อมมี
 โส ลีโลโก อ.คาถานั้น วิธีโลโก ชื่อว่า วิธีโลกคาถา

คาถาที่มี ช คณะ หรือ น คณะและ ลหุ ท้าย ๔ มาตรา(ในบาทที่มี ๑๖ มาตรา)
 ชื่อว่า วิธีโลกะ

ลักษณะของวิธีโลกคาถา

๑. ทุก ๆ บาทต้องมี ๑๖ มาตรา
๒. หลัง ๔ มาตราแรก ต้องเป็น ช คณะ หรือเป็น น คณะและลหุ(สัพพลหุคณะนั่นเอง)

ตารางของวิธีโลกคาถา

ปจฺมปาท				ทุติยปาท		
๔ มาตรา	๔ มาตรา	๘ มาตรา		๔ มาตรา	๔ มาตรา	๘ มาตรา
โช นุลา	ถ วาณณ	วา วิธีโลโก.		(โช นุลา	ถ วาณณ	วา วิธีโลโก)
๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๑ ๒ ๒		๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๑ ๒ ๒
๒๒	ช	๒๒๒๒		๒๒	ช	๒๒๒๒
ฯลฯ	น+ล	ฯลฯ		ฯลฯ	น+ล	ฯลฯ
๑๑๑๑		๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑		๑๑๑๑๑๑๑๑
๕ แถว	๒	๓๔ แถว		๕ แถว	๒	๓๔ แถว
๑๖ มาตรา				๑๖ มาตรา		

ตติยปาท				จตุตถปาท		
๔ มาตรา	๔ มาตรา	๘ มาตรา		๔ มาตรา	๔ มาตรา	๘ มาตรา
๒๒	ช	๒๒๒๒		๒๒	ช	๒๒๒๒
ฯลฯ	น+ล	ฯลฯ		ฯลฯ	น+ล	ฯลฯ
๑๑๑๑		๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑		๑๑๑๑๑๑๑๑
๕ แถว	๒	๓๔ แถว		๕ แถว	๒	๓๔ แถว
๑๖ มาตรา				๑๖ มาตรา		

ตัวอย่างของวิลีโลกคาถา

ภนฺตํ คุณฺรหิตํ วิลีโลกํ

ทุนฺนยกรณกทตฺถิตโลกํ

ชาติ มหิตกฺลฺยวินีตํ

มิตตํ ปฺริหฺร สํฐวีคิตํ.

ท่านจงหลีกเลี้ยงคบมิตร ผู้โลเลปราศจากคุณธรรมไร้เกียรติ เบียดเบียนชาวโลก
ด้วยการทำชั่ว แม้เกิดในสกุลสูงแต่ไม่ได้รับการอบรม ถูกสัตว์บุรุษตำหนิแล้ว

วิลีโลกะ แปลว่า คาถาที่น่าสรรเสริญเป็นพิเศษ มีรูปวิเคราะห์ว่า

วิลีวจ โสโลโก อสฺสชาติ วิลีโลโก. (คาถาที่น่าสรรเสริญพิเศษ ชื่อว่า วิลีโลกะ)

วานวาลิกาคาถา

๔๑. ตทวยโต วานวาลิกาขุยา.

สเจ ทากวา ไช วา อ. ช คณะกิติ นุลา วา อ. น คณะและ ลหุ ท. กิติ ลียุ่ ฟิงมี
 ปรี ในเบื้องหลัง ตทวยโต จากหมวดสองแห่ง ๔ มาตรานั้น (หรือ จาก ๘ มาตรา)
 ปาเทศ ในบาท ท. โสฬสมตฺเตสุ อันมีมาตรา ๑๖ มาตรา ยสุธา คาถาย ของคาถาได
 ธา คาถา อ.คาถานั้น วานวาลิกาขุยา ชื่อว่า วานวาลิกาคาถา

คาถาที่มี ช คณะ หรือ น คณะ และ ลหุ ท้ายหมวดสองแห่ง ๔ มาตรานั้น (๘
 มาตรา) (ในบาทที่มี ๑๖ มาตรา) มีชื่อว่า วานวาลิกา

ลักษณะของวานวาลิกาคาถา

๑. ทุก ๆ บาทต้องมี ๑๖ มาตรา
๒. หลัง ๘ มาตราแรก ต้องเป็น ช คณะ หรือเป็น น คณะและลหุ(ลัพท์ลหุคณะนั่นเอง)

ตารางของวานวาลิกาคาถา

ปจฺมปาท				ทฺติยปาท		
๘ มาตรา	๔ มาตรา	๔ มาตรา		๘ มาตรา	๔ มาตรา	๔ มาตรา
ตทวยโต วา	นวาลิ	กาขุยา.		(ตทวยโต วา	นวาลิ	กาขุยา.)
๒๑๑๒๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒		๒๑๑๒๒	๑ ๒ ๑	๒ ๒
๒๒๒๒	ช	๒๒		๒๒๒๒	ช	๒๒
ฯลฯ	น+ล	ฯลฯ		ฯลฯ	น+ล	ฯลฯ
๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑		๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑
๓๔ แถว	๒	๕ แถว		๓๔ แถว	๒	๕ แถว
๑๖ มาตรา				๑๖ มาตรา		
ตฺติยปาท				จตุตถปาท		
๘ มาตรา	๔ มาตรา	๔ มาตรา		๘ มาตรา	๔ มาตรา	๔ มาตรา
๒๒๒๒	ช	๒๒		๒๒๒๒	ช	๒๒
ฯลฯ	น+ล	ฯลฯ		ฯลฯ	น+ล	ฯลฯ
๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑		๑๑๑๑๑๑๑๑		๑๑๑๑
๓๔ แถว	๒	๕ แถว		๓๔ แถว	๒	๕ แถว
๑๖ มาตรา				๑๖ มาตรา		

ตัวอย่างของวานวลิกาคาถา

ปีตวา มตฺตา มธฺ มธฺปาลี

กาลินฺทีเย ตฺถวณฺกุญฺเช

เอวํ รามา ผลมธฺปานา

ชาติกุเขตฺตาทิกชินฺจกุเก.

หม่อมมรดุดดีมน้ำหวานมัวเมาแล้วที่ซุ่มไม้ในไพรสณฑ์ ไกลฝั่งน้ำยมุนา ฉันทไ
มหาชนร์นรมย์ดุดดีมน้ำหวานคือผลดีในพุทธจักรคือชาติเขต(หมื่นจกवाल)เป็นต้น ฉันทัน

วานวลิกา แปลว่า คาถาที่มีคณะไม่แน่นอน คือ มี ช คณะ หรือ น คณะ และ ลหุ (ลัทธิพลหุคณะ)
ท้าย ๘ มาตราได้ มีรูปวิเคราะห์ว่า

วานเวสุ นียุตฺตา วานวลิกา. (คาถาที่ประกอบในคณะที่ไม่แน่นอน ชื่อว่า วานวลิกา)

จิตราคาถา

๔๒. ปณฺจกฺขนวสุ ยถิ โล จิตฺรา.

ยถิ ผิว่า โล อ. ลหุ ลียา พิงมี ปณฺจกฺขนวสุ ในมาตราที่ ๕, ที่ ๘ และที่ ๙
ปาหฺเสสุ ในบาท ท. โสฬสมตฺเตสุ อันมีมาตรา ๑๖ มาตรา ยสุสา คาถาย ของคาถาใด
สา คาถา อ.คาถานั้น จิตฺรา ชื่อว่า จิตฺราคาถา

คาถาที่มีลหุในมาตราที่ ๕, ที่ ๘ และที่ ๙ (ในบาทที่มี ๑๖ มาตรา) ชื่อว่า จิตฺรา

ลักษณะของจิตราคาถา

๑. มี ๑๖ มาตราในทุก ๆ บาท
๒. มาตราที่ ๕, ที่ ๘ และที่ ๙ เป็นลหุ

ตารางของจิตราคาถา

ปจฺมปาท						ทฺติยปาท							
๔ มาตรา	๕	๖,๗	๘	๙	๗ มาตรา	๔ มาตรา	๕	๖,๗	๘	๙	๗ มาตรา		
ปณฺจกฺ	จ	น	ว	สุ	ย	ทิ โล จิตฺรา.	(ปณฺจกฺ	จ	น	ว	สุ	ย	ทิ โล จิตฺรา)
๒ ๒	๑	๑ ๑	๑	๑	๑ ๒ ๒ ๒	(๒ ๒	๑	๑ ๑	๑	๑	๑ ๒ ๒ ๒)		
๒๒	ล	๒	ล	ล	๑๒๒๒	๒๒	ล	๒	ล	ล	๑๒๒๒		
ฯลฯ	๑	๑๑	๑	๑	ฯลฯ	ฯลฯ	๑	๑๑	๑	๑	ฯลฯ		
๑๑๑๑					๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑					๑๑๑๑๑๑๑		
๕ แถว	๑	๒	๑	๑	๒๑ แถว	๕ แถว	๑	๒	๑	๑	๒๑ แถว		
๑๖ มาตรา						๑๖ มาตรา							

ตฺติยปาท						จตุตฺถปาท					
๔ มาตรา	๕	๖,๗	๘	๙	๗ มาตรา	๔ มาตรา	๕	๖,๗	๘	๙	๗ มาตรา
๒๒	ล	๒	ล	ล	๑๒๒๒	๒๒	ล	๒	ล	ล	๑๒๒๒
ฯลฯ	๑	๑๑	๑	๑	ฯลฯ	ฯลฯ	๑	๑๑	๑	๑	ฯลฯ
๑๑๑๑					๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑					๑๑๑๑๑๑๑
๕ แถว	๑	๒	๑	๑	๒๑ แถว	๕ แถว	๑	๒	๑	๑	๒๑ แถว
๑๖ มาตรา						๑๖ มาตรา					

ตัวอย่างของจิตราคาถา

ยที วัฒนฺฉลี ปรปฺพมาปตฺตุํ

เมตฺตึ ปรึหฺร สห วณฺิตาหิ

มฺยุหฺติ มฺนึรปึ วิสยาสงฺคา

จิตฺตา ภวติ หิ มนฺโส วุตฺติ.

ถ้าท่านปรารถนาบรรลุดแดนสงบก็พึงหลีกเลี่ยงมิตรภาพกับสตรี แม้พระมุนีก็ยังลุ่มหลง
เพราะผูกพันในอารมณ์ เนื่องจากความเป็นไปแห่งจิต(ของเหล่าสัตว์)เป็นภาวะวิจิตร

จิตรา แปลว่า คาถาที่วิจิตรกว่าคาถาที่กล่าวมาก่อน มีวิเคราะห์ว่า

จินฺเตตฺตึ จิตฺรา. (คาถาที่วิจิตร ชื่อว่า จิตรา)

อุปจิตราคาถา

๔๓. **คฺลฺยาณฺจฺหิ เจ สฺวา วุปฺจิตฺรา.**

เจ หากว่า **คฺลฺยา** อ. คฺรุ, ลหุ และ ย คณะ ท. **ลฺยิ** ฟังมี **ปริ** ในเบื้องหลัง
อฺจฺหิ จากมาตรา ท. ๘ **ปาเทสุ** ในบาท ท. **โสฬสมตฺเตสุ** อันมีมาตรา ๑๖ มาตรา
ยสุสา คาถาย ของคาถาใด **สฺวา คาถา** อ.คาถานั้น อุปจิตฺรา ชื่อว่า อุปจิตราคาถา
 คาถาที่มีคฺรุ, ลหุ และ ย คณะ ท้าย ๘ มาตรา (ในบาทที่มี ๑๖ มาตรา) ชื่อว่า
 อุปจิตฺรา

ลักษณะของอุปจิตราคาถา

๑. มี ๑๖ มาตราในทุก ๆ บาท
๒. มีคฺรุ, ลหุ และ ย คณะ ท้าย ๘ มาตราแรก

ตารางของอุปจิตราคาถา

ปรจฺมปาท				หุติยปาท			
๘ มาตรา	ค	ล	ย	๘ มาตรา	ค	ล	ย
คฺลฺยาณฺจฺหิ เจ	สฺวา	วู	ปฺจิตฺรา.	(คฺลฺยาณฺจฺหิ เจ	สฺวา	วู	ปฺจิตฺรา)
๒ ๒ ๑ ๑ ๒	๒	๑	๑ ๒ ๒	๒ ๒ ๑ ๑ ๒	๒	๑	๑ ๒ ๒
๒๒๒๒				๒๒๒๒			
ฯลฯ	๒	๑	๑ ๒ ๒	ฯลฯ	๒	๑	๑ ๒ ๒
๑๑๑๑๑๑๑๑				๑๑๑๑๑๑๑๑			
๓๔ แฉว	๑	๑	๑	๓๔ แฉว	๑	๑	๑
๑๖ มาตรา				๑๖ มาตรา			

ตติยปาท				จตุตถปาท			
๘ มาตรา	ค	ล	ย	๘ มาตรา	ค	ล	ย
๒๒๒๒				๒๒๒๒			
ฯลฯ	๒	๑	๑ ๒ ๒	ฯลฯ	๒	๑	๑ ๒ ๒
๑๑๑๑๑๑๑๑				๑๑๑๑๑๑๑๑			
๓๔ แฉว	๑	๑	๑	๓๔ แฉว	๑	๑	๑
๑๖ มาตรา				๑๖ มาตรา			

ตัวอย่างของอุปจิตราคาถา

จกักรวงฤๅกัทรตตสุปาโท

ลกขณมณตติตถายตปณฺหิ

จามรจตตวิภูสิตปาโท

เอส ธิ ตฺยฺห ปิตา นรสีโห. (สารตฺถ. ๓/๒๙๘)

บุคคลนั้นเองผู้มีพระบาทงามแดง มีรอยก่งจักรอันประเสริฐ มีส้นพระบาทยาวประกอบ
ด้วยพระลักษณะ ทรงมีพระบาทประดับด้วยเส้ จามร และ ฉัตร ทรงเป็นนรชนผู้ประเสริฐ
เป็นพระบิดาของเธอ

อุปจิตรา แปลว่า คาถาที่ไกลจิตราคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า

จิตราย สมีเป ปวตตตีติ อุปจิตรา. (คาถาที่เป็นไปไกลจิตราคาถา ชื่อว่า อุปจิตรา)

ปาหากุลกคาถา

๔๔. ยมตีตลขณวิเสสยุด

มตตาสมาทีปาหากิหิต

อนียตวตตปริมาณสहित

ปถิต ชเนสุ ปาหากุลก.

ยัม ปชช อ.คาถาใด **อตีตลขณวิเสสยุด** อันประกอบแล้วด้วยลักษณะพิเศษของมัตตาสมกคาถาเป็นต้นที่ล่วงแล้ว **มตตาสมาทีปาหากิหิต** อันบุคคลรจนแล้วด้วยบาทของคาถาอันมีมัตตาสมกคาถาเป็นต้น **อนียตวตตปริมาณสहित** อันเป็นไปแล้วกับด้วยปริมาณของคาถาที่ไม่แน่นอน **ตัม ปชช** อ.คาถานั้น **ปถิต** ปรากฏแล้ว **ปาหากุลก** ว่าปาหากุลกคาถา **ชเนสุ** ในชน ท.

มตตาสมกชาติโย อ.จำพวกของมัตตาสมกคาถา ท. **นิฏฐิตา** จบแล้ว

คาถาที่ประกอบด้วยลักษณะพิเศษของคาถาก่อน รจนาดด้วยบาทของมัตตาสมกคาถาเป็นต้น เป็นไปกับด้วยจำนวนคาถาที่ไม่แน่นอน ปรากฏแล้วในชนทั้งหลายว่าเป็นปาหากุลกะ
จบกลุ่มมัตตาสมกคาถา

ปาหากุลกคาถา คือ คาถาที่ผสมกันระหว่างกลุ่มมัตตาสมกคาถาทั้ง ๕ คือ มัตตาสมกกะ, วิลีโลกะ, วานวาสิกา, จิตรา และ อุปัจจิตรา กล่าวคือ ถ้ามีลักษณะของคาถาต่างกันทั้ง ๔ บาท, ๓ บาท หรือ ๒ บาทเป็นอย่างต่ำ ก็จัดเป็นปาหากุลกคาถา และไม่จำเป็นต้องแต่งเรียงตามลำดับคาถาเหล่านั้น แม้บางบาทในคาถาก็มิได้หลายชื่อตามลักษณะของคาถานั้น ๆ เช่น ในคาถานี้ บาทแรกเป็นมัตตาสมกกะ, วิลีโลกะ หรือ จิตรา, บาทที่ ๒ เป็นวิลีโลกะ, บาทที่ ๓ เป็นมัตตาสมกกะ หรือ วานวาสิกา ส่วนบาทที่ ๔ เป็นวิลีโลกะ

ตัวอย่างของปาหากุลกคาถา

โอบลีเลสิทวิสยภยาสร-

พญาปิกเกทา จตุธาธาโร

วาริ ฆณฺเฐสุ จ สลิลเ มจฺจนา

สสสิ นทียิ ติเลสุ เตลฺล. (พว. หน้า ๑๒๔)

อาชาระมี ๔ อย่างโดยจำแนกเป็นโอบลีเลสิทกะ, วิสยะ, อภยาสะ(สามีปิกะ) และ พญาปิกะ เช่น ฆณฺเฐสุ วาริ (น้ำในหม้อ), สลิลเ มจฺจนา (ปลาในน้ำ), นทียิ สสสิ (ข้าวกล้าใกล้แม่น้ำ) และ ติเลสุ เตลฺล (น้ำมันในเงา)

คาถาข้างต้นนี้ บาทที่ ๑, ๒, ๓ มีลักษณะของมัตตาสมกคาถาซึ่งมาตราที่ ๙ เป็นลหุ และมีครุอยู่ท้าย ส่วนบาทที่ ๔ มีลักษณะของวานวาสิกาคาถาที่มี ช คณะอยู่ท้าย ๘ มาตรา ฉะนั้น คาถานี้จึงจัดเป็นปาหากุลกคาถา

ปาหากุลกะ แปลว่า คาถาที่ระคนบาทของมัตตาสมกคาถาเป็นต้นทั้ง ๕ ชนิดเข้าด้วยกัน มีรูปวิเคราะหว่า

ปาเทหิ อากุล์ ยสุส ตัม ปาหากุลก. (คาถาที่มีการระคนด้วยบาททั้งหลาย ชื่อว่า ปาหากุลกะ)

คำว่า **มัตตาสมกชาติ** (กลุ่มมัตตาสมกคาถา) คือ คาถาที่มีลักษณะของมัตตาสมกคาถา มีรูปวิเคราะหว่า

มตตาสมกสุส ชาติ ยายาติ มตตาสมกชาติ. (คาถาที่มีลักษณะของมัตตาสมกคาถา ชื่อว่า มัตตาสมกชาติ

กลุ่มมัตตาสมกคาถา^๑ มีแสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัยเพียง ๗ ประเภท คือ

๑. มัตตาสมกะ มาตราที่ ๕ เป็นลหุ และมีครุอยู่สุดท้าย
๒. อจลธิติ แต่ละบาทมีลหุ ๑๖ พยางค์
๓. วิลีโลกะ หลัง ๔ มาตรา เป็น ช คณะ
๔. วานวาสิกา หลัง ๘ มาตรา เป็น ช คณะ
๕. จิตรา มาตราที่ ๕, ๘, ๙ เป็นลหุ
๖. อุปจิตรา หลัง ๘ มาตรา เป็น ครุ ลหุ และ ย คณะ
๗. ปาทากุลกะ มีการระคนด้วยบาททั้งหลายของกลุ่มมัตตาสมกคาถา มีมัตตาสมก และวิลีโลกะเป็นต้น

สรุปกลุ่มมัตตาสมกคาถา

จำพวกมัตตาสมกะ ต้องมี ๑๖ ม.

ม. ที่ ๕ เป็นลหุ ครุที่ท้าย มัตตาสมกะ

หลัง ๔ เป็น ช คือ วิลีโลกะ

หลัง ๘ วานวาสิกา เป็น ช

ม. ที่ ๕, ๘, ๙ เป็น ล คือ จิตรา

หลัง ๘ อุปจิตรา เป็นครุ ลหุ ย

ปาทากุลกั ผสมกัน ด้วยดี

จบกลุ่มมัตตาสมกคาถา

วิธีนับจำนวนครุเป็นต้น

๔๕. **วินา วรรณเหติ มตฺตา คา** **วินา วรรณา ครุหิ ตุ**
วินา ลหฺนฺหิ ครโว **ทเล ปถยาทีโน มตา.**

ทเล ในครึ่ง (หรือ ในรูปพหุชนะ, อปรหุชนะ) **ปถยาทีโน** ของคาถา มีปรัชญา-
 อริยาคาถาเป็นต้น **คา** อ. จำนวนครุ **ท. โสตุชเนหิ** อันหนักศึกษา **ท. มตา** ฟังทราบ **วินา**
 โดยเว้น (หรือ โดยลบ) **วรรณเหติ** ซึ่งจำนวนพยางค์ **ท. มตฺตา** จากจำนวนมาตรา, **วรรณา**
 อ.จำนวนพยางค์ **ท. มตา** อันหนักศึกษาฟังทราบ **วินา** โดยเว้น (หรือ โดยลบ) **ครุหิ**
 ซึ่งจำนวนครุ **ท. มตฺตา** จากจำนวนมาตรา **ลหฺนฺหิ** อ.จำนวนลหุ **ท. มตานิ** อันศึกษา
 ฟังทราบ **วินา** โดยเว้น (หรือ โดยลบ) **ครโว** ซึ่งจำนวนครุ **ท. วรรณา** จากจำนวนพยางค์
 ในส่วน(คือครึ่งแรกและครึ่งหลัง)ของปรัชญาอริยาคาถาเป็นต้น ฟังรู้ครุโดยลบพยางค์
 จากมาตรา, รุพยางค์โดยลบครุจากมาตรา และ รุลหุโดยลบครุจากพยางค์

คาถานี้แสดงวิธีนับจำนวนครุ ลหุ และ พยางค์จากคาถาที่แต่งแล้วว่า ครุ ลหุ หรือพยางค์ในคาถา
 ดังกล่าวนั้นมีที่ตัว โดยใช้มาตราในคาถาเป็นตัวตั้ง วิธีเช่นนี้เรียกว่า คาทิสังขยานัย (นัยแสดงจำนวนครุเป็นต้น)
 มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. **ครุสังขยานัย** วิธีหาจำนวนครุ โดยตั้งมาตราแล้วลบด้วยพยางค์ ผลลัพธ์เป็นครุ
๒. **วรรณสังขยานัย** วิธีหาจำนวนพยางค์ โดยตั้งมาตราแล้วลบด้วยครุ ผลลัพธ์เป็นพยางค์
๓. **ลหุสังขยานัย** วิธีหาจำนวนลหุ โดยตั้งพยางค์แล้วลบด้วยครุ ผลลัพธ์เป็นลหุ

ตัวอย่าง

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมุทฺทสฺส.

ประโยคนี้มีมาตรา ๒๗, พยางค์ ๑๘, ครุ ๙, ลหุ ๙ มีวิธีนับจำนวนครุเป็นต้นคือ

$$๒๗ \text{ มาตรา} - ๑๘ \text{ พยางค์} = \text{ครุ } ๙$$

$$๒๗ \text{ มาตรา} - \text{ครุ } ๙ = ๑๘ \text{ พยางค์}$$

$$๑๘ \text{ พยางค์} - \text{ครุ } ๙ = \text{ลหุ } ๙$$

วิธีหาครุอย่างนี้ ๒ คือ ตั้งมาตราแล้วลบด้วยลหุ ผลลัพธ์เป็นครุ เช่น

$$๒๗ \text{ มาตรา} - \text{ลหุ } ๙ = ๑๘ \text{ พยางค์} \quad \text{หาญ } ๒ = \text{ครุ } ๙ \text{ พยางค์}$$

สรุปจำนวนมาตราในคาถา
(นับตามครั้งแรก - ครั้งหลัง)

ชื่อคาถา	บุพพัทธะ	อปรัทธะ	รวมมาตรา
อริยาคาถาทั้งหมด	๓๐	๒๗	๕๗
คีติ	๓๐	๓๐	๖๐
อุปกีติ	๒๗	๒๗	๕๔
อุคคีติ	๒๗	๓๐	๕๗
อริยาคีติ	๓๒	๓๒	๖๔
เวตาลียะ	๓๐	๓๐	๖๐
โอปัจจันตสกะ	๓๔	๓๔	๖๘
อาปาตลิกา	๓๐	๓๐	๖๐
ทักษิณันตिका	๓๐	๓๐	๖๐
อุทิจจวุตติ	๓๐	๓๐	๖๐
ปัจจวุตติ	๓๐	๓๐	๖๐
ปวัตตกะ	๓๐	๓๐	๖๐
อปรันตिका	๓๒	๓๒	๖๔
จารุหาลินี	๒๘	๒๘	๕๖
มัตตาสมกะทั้งหมด	๓๒	๓๒	๖๔

สรุปจำนวนมาตราในคาถา
(นับตามบาท)

ชื่อคาถา	ป	ทุ	ต	จ	รวมมาตรา
อริยาคาถาทั้งหมด	๑๒	๑๘	๑๒	๑๕	๕๗
คีติ	๑๒	๑๘	๑๒	๑๘	๖๐
อุปกีติ	๑๒	๑๕	๑๒	๑๕	๕๔
อุคคีติ	๑๒	๑๕	๑๒	๑๘	๕๗
อริยาคีติ	๑๒	๒๐	๑๒	๒๐	๖๔

เวตาลีเย	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
โอปัจฉันทสกะ	๑๖	๑๘	๑๖	๑๘	๖๘
อาปาตลิกา	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
ทักษิณันติกา	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
อุทิจจวฤตติ	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
ปัจจวฤตติ	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
ปวัตตกะ	๑๔	๑๖	๑๔	๑๖	๖๐
อปรันติกา	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖	๖๔
จารุหาลินี	๑๔	๑๔	๑๔	๑๔	๕๖
มัตตาสมกะทั้งหมด	๑๖	๑๖	๑๖	๑๖	๖๔

อิติ วุตโตทเย ฉนุหสิ มตตาวุตตตินิหุเทโส นาม

หุติโย ปริจเฉโห.

ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อว่า มัตตาวุตตตินิเทศ (แสดงมาตราพฤติ)

ในคัมภีร์นี้ทั้งหมดว่าวุตโตทัยจบแล้ว

นิคมนคาถา

๑๓๕. เสลนุตรายตนวาสิกสิลเถระ- ปาโท ครุคุณครุชชยตัม มเมโส
ยสุสปรภาววมลุมพ มเยทีโสปี สมปาทีโตภิมตสิทุทธิโร ปรตโธ.

แม่ข้าพเจ้า ก็ยังประโยชน์ของผู้อื่นอันกระทำความสำเร็จแห่งผล ที่น่าปรารถนา
เช่นนี้ให้สำเร็จ โดยอาศัยความสามารถของพระเถระใด พระสิลเถระผู้ประเสริฐ ฟานักอยู่
ในนิกายเสลันตรมูลายตนะนั้น ผู้เป็นครูของข้าพเจ้า หนักแน่นในคุณธรรม ของจงข้าพะ
(กิเลสมาร)เกิด

คาถานี้ระบุนามอาจารย์ของพระสังฆรักขิตเถระว่าคือ พระสิลเถระ จึงสันนิษฐานได้ว่า ท่านเรียนฉันท์ลักษณะ
กับพระสิลเถระ ดังนั้นจึงได้เอยนามอาจารย์ของท่าน และแสดงความเคารพในคาถานี้ พระสิลเถระ ก็คือ
พระสิลวงสเถระ ผู้ประพันธ์คัมภีร์ธัมมัญชูลา พระสังฆรักขิตเถระเป็นเจ้าคณะนิกายเสลันตรมูลายตนะ
ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งในประเทศศรีลังกา ต่อจากพระสิลวงสเถระ สมัยนั้น ในประเทศศรีลังกามีนิกายทั้งหมด ๘
นิกาย คือ

๑. เสลันตรมูลายตนะนิกาย
๒. อุตตรมูลายตนะนิกาย
๓. สโรคามมูลายตนะนิกาย
๔. มหาเนตตปป์สาทมูลายตนะนิกาย
๕. ทักขินมูลายตนะนิกาย
๖. กัปปูรัมมูลายตนะนิกาย
๗. เสนาปติมูลายตนะนิกาย
๘. วาหที่ปกุมมูลายตนะนิกาย

คำว่า **ปาท** ในที่นี้ตามปกติแปลว่า เท้า แต่เมื่อเข้าสมาสกับ เถระ ศัพท์สำเร็จรูปว่า **เถระปาท** มีอรรถว่า
ประเสริฐ เหมือนคำว่า สีห (ราชสีห์) เป็นต้น เมื่อเข้าสมาสแล้วก็มีอรรถว่า ประเสริฐ เช่นกัน เช่น นรสีเท
(นรผู้ประเสริฐ) ดังคัมภีร์ฉันทโศสาร์ตติกาสิณี ก็กล่าวไว้เหมือนกันว่า

ปาทสทุโทปาทานัน ทวตฺตร อจฺจนฺตาทรวเสน. (ส่วนการกล่าว ปาท ศัพท์ในที่นี้ ย่อมมีโดยเนื่องกับ
ความเคารพอย่างยิ่ง)

๑๓๖. ปรตฺถสมฺปาทนโต **ปฺญฺณเณนาธิคเตนหิ**
ปรตฺถสมฺปาทนโต **ภเวยฺยํ ชาติชาติยํ.**

ด้วยบุญที่ได้รับจากการยังประโยชน์ของผู้อื่นให้สำเร็จ ขอให้ข้าพเจ้า พึงเป็นผู้บำเพ็ญ
ประโยชน์แก่ผู้อื่นในทุก ๆ ชาติ

คาถานี้แสดงว่า พระสังฆรักขิตเถระแสดงความปรารถนาในการบำเพ็ญบารมี เพื่อมาตรัสรู้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งนี้เพราะพระโพธิสัตว์เท่านั้น จึงจะปรารถนาบำเพ็ญประโยชน์ แก่ผู้อื่นคือบารมี ๓๐ ทศ

๑๓๗. อวโลกิตมตเตน

ยถา จปปัจจยา มยา

สาธิตา สาธยนฺเตว-

มิจฺฉิตตฺถมฺปิ ปาณินฺ.

ข้าพเจ้าให้สำเร็จ(คือเข้าใจ)ฉปปัจจยน์ด้วยการแลดูเท่านั้น ฉันใด แม่เหล่าสัตว์ ก็พึงให้สำเร็จ ประโยชน์อันตนปรารถนาแล้ว ฉันนั้น

คาถานี้แสดงปัญญาที่เฉียบแหลมของพระสังฆรักขิตเถระว่า ท่านศึกษาฉปปัจจยน์เอง มิได้เรียนรู้ จากครูผู้สอนและยังแสดงความปรารถนาดีต่อผู้อื่นว่า ขอให้เหล่าสัตว์จงบำเพ็ญประโยชน์ตนที่เป็นโลกิยะ และโลกุตตระเถิด

อิติ สงฺฆรฺกฺขิตฺมหาสามิเถเรณ วิรจิตํ

วฺตุโตหฺยปฺกรณํ ปรีณฺญฺฉิตํ.

วฺตุโตหฺยปฺกรณํอันพระเถระนามว่า พระสังฆรักขิตมหาสามิ รจนาแล้ว
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คำว่า **มหาสามิ** เป็นสมณศักดิ์สูงสุดของพระลังกาในสมัยก่อนที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง มีพัดยศประจำตำแหน่ง เทียบได้กับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชของไทย พระภิกษุผู้ได้รับตำแหน่งนี้มีทั้งหมด ๑๐ รูป คือ พระสารีบุตรเถระ, พระสังฆรักขิตเถระ, พระเมธังกรเถระผู้เป็นอรัญญวาสี, พระอโนมทัสสีเถระ, พระวณฺรตฺนเถระรูปแรกผู้อยู่ในสโรคามมูลายตนนิกาย, พระธรรมกิตติเถระรูปแรก, พระวณฺรตฺนเถระรูปที่ ๒, พระสิริราหุลเถระ, พระมังคลเถระ และ พระสิริสรณังกรเถระ

วิธีการรจนาคาถา

ปจฺมํ รีติมฺสุสาโท

ทฺตุยํ ปทเวสนา

ตฺตยํ ปทสนฺธานํ

ตโต จนฺโทจิตฺตี กเร.

ท่านผู้ประสงค์จะรจนาคาถาประพันธ์ ต้องตั้งเรื่องราวไว้ก่อน จากนั้น ต่อมาในวาระที่สอง ควรแสวงหาบท ในวาระที่สาม ควรเชื่อมโยงบท ต่อจากนั้น ควรทำการตรวจฉันท

๑. **รีติมฺสุสาโท** การตั้งเรื่องราวที่ประสงค์จะรจนาให้เป็นคาถาขึ้น ซึ่งการตั้งเรื่องราวนี้อาจทำได้ตามภาษาของตน ๆ เป็นวิธีการพิจารณา เขียนขึ้นตามความประสงค์ของผู้รจนา

๒. **ปทเวสนา** การแสวงหาบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวซึ่งได้ตั้งไว้แล้ว

๓. **ปทสนฺธานิ** การเชื่อมโยงบท เป็นการเชื่อมโยงบทให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ ให้เป็นคาถาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งบทที่จะนำมาเชื่อมโยงกันและกันนี้ ต้องเป็นบทที่ดีที่สุดในบรรดาบททั้งหลายที่หามาได้ ๒ บท หรือ ๓ บทก็ตาม (บทในที่นี้หมายถึง บทสนธิ และ บทสมาส)

๔. **ฉนฺโทจิติ** ตรวจฉันท เป็นการศึกษาฉันทะ, ตรี และ ลหุ ของบทที่ได้เชื่อมกันไว้เรียบร้อยแล้ว ให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์

จบคัมภีร์รัฐโตทัย